

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

DOKTORA PROGRAMI

1897-1898 HİNT-AFGAN SINIR İSYANI VE MA'LUMÂT GAZETESİNE YANSIMALARI

DOKTORA TEZİ

Fatih ÇUHADAROĞLU

TEMMUZ 2024

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

DOKTORA PROGRAMI

1897-1898 HİNT-AFGAN SINIR İSYANI VE MA'LUMÂT GAZETESİNE YANSIMALARI

DOKTORA TEZİ

Fatih ÇUHADAROĞLU

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ

TEMMUZ 2024

TRABZON

ONAY

Fatih ÇUHADAROĞLU tarafından hazırlanan “1897-1898 Hint-Afgan Sınır İsyanı ve Ma'lumât Gazetesine Yansımaları” adlı bu çalışma 23.08.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Doktora Programı'nda **doktora** tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı - Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA	Başkan	☐	☐	
Prof. Dr. İbrahim ERDAL	Üye	☐	☐	
Prof. Dr. Sezai BALCI	Üye	☐	☐	
Prof. Dr. Bayram SEVİNÇ	Üye	☐	☐	
Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Haydar AKYAZI
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Fatih ÇUHADAROĞLU

05.07.2024

ÖNSÖZ

1897-1898 Hint-Afgan Sınır İsyanı ve Ma'lumât Gazetesine Yansımaları bu tezin asıl konusunu teşkil etmektedir. Çalışmanın amacı, Batı'nın sömürge topraklarına medeniyet götürme düşüncesi ile sömürü ve emperyalizm arasındaki girift ilişkilere atıfta bulunmak ve Hint-Afgan sınırında yaşayan kabilelerin 1897'de başlattıkları isyanın sebep ve sonuçlarını analiz ederek Osmanlı Devleti'nin bu isyan konusundaki yaklaşımlarını, Sultan II. Abdülhamid'in Panislamizm politikasının en büyük destekçilerinden birisi olan *Ma'lumât* gazetesinin bakış açısıyla anlamaya çalışmaktır. Bu tezin, alanyazındaki Hindistan ve Afganistan Müslümanları ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler konusundaki çalışmalara katkı sunması ümit edilmektedir. Ayrıca bu çalışma günümüzde Afganistan ve Pakistan arasında hala canlılığını koruyan sınır problemlerinin temellerini ortaya koyarak 1897-1898 Kuzeybatı Sınır İsyanı konusundaki literatürdeki eksikliğe bir katkıda bulunma amacı taşımaktadır.

Tez çalışmasında, Batı'nın medeniyet anlayışı ve “dünyanın geriye kalanını medenileştirme düşüncesi”, sömürü ve emperyalizme gerekçe oluşturmak için medenileştirme misyonunu ön plana çıkarılması, sömürgecilik ve İngiliz emperyalizmi, İngiltere'nin en önemli sömürgesi olarak görülen Hindistan'ı kuzeyden gelebilecek potansiyel bir Rus tehdidine karşı korumak için bu ülkenin kuzey sınırını belirleme çalışmaları ve bu durumun Hindistan'ın Kuzeybatı sınırında büyük bir isyana sebebiyet vermesi, Afganistan'ın kabilesel yapısı, Osmanlı-Hint ve Osmanlı-Afgan ilişkileri ile *Ma'lumât* vasıtasıyla Sultan II. Abdülhamid'in 1897-1898 isyanına yaklaşımı anlaşılmaya çalışılmaktadır.

Tez konusunu belirleme sırasında ve araştırma sürecinde etkili rehberlik faaliyetleri ve tavsiyeleri ile araştırma konusunu geniş bir perspektiften ele almamı sağlayan tez danışman hocam Sayın Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca yapıcı eleştiri ve tavsiyeleri ile tezi yeniden gözden geçirmemi sağlayan Sayın Prof. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA'ya, Sayın Prof. Dr. İbrahim ERDAL'a, Sayın Prof. Dr. Sezai BALCI'ya ve Sayın Prof. Dr. Bayram SEVİNÇ'e teşekkür ederim.

Temmuz, 2024

Fatih ÇUHADAROĞLU

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VIII
ABSTRACT	IX
KISALTMALAR LİSTESİ	X
GİRİŞ	1-11

BİRİNCİ BÖLÜM

1. “BATI’NIN MEDENİLEŞTİRME MİSYONU” SÖMÜRGEÇİLİK VE HİNDİSTAN’DA İNGİLİZ EMPERYALİZMİ.....	12-109
1.1. Kavram Olarak Medeniyet.....	12
1.2. Medenileştirme.....	15
1.3. Medenileştirilen İngiliz Hindistanı’nda Müslüman Kimliği ve Panislamizm	37
1.4. Sömürgecilik Olgusu Bağlamında İngiltere’nin Hindistan’ı Sömürgeleştirme ve Elde Tutma Politikaları	45
1.4.1. Hindistan’da Portekiz Sömürgeciliği	48
1.4.2. Hollanda’nın Hindistan Sömürgeciliği.....	50
1.4.3. Hindistan’da İngiliz-Fransız Rekabeti.....	53
1.4.4. İngiltere’nin Hindistan Sömürge Sistemi	59
1.4.4.1. Hindistan’da İngiliz Ticaretinin Gelişimi	61
1.4.4.2. İngiliz Sömürgeciliğinin Gelişiminde Donanma Faktörü.....	63
1.4.4.3. İngiliz Hint Kumpanyası.....	64
1.4.4.3.1. Hint Kumpanyasının Gelişimi	67
1.4.4.4. Hindistan’ın Sömürülmesinde Siyasi Oyun ve İttifakların Rolü	69
1.4.4.5. Hint Kumpanyası Sonrası İngiliz Sömürgeciliği	74
1.4.4.6. İngiliz Sömürge İdaresine Karşı Duyulan Öfke ve 1857 Sipahi İsyanı	76
1.4.4.7. Sipahi İsyanı (1857) Sonrasında Ordunun Yeniden Düzenlenmesi.....	80
1.4.4.8. Böl ve Yönet Politikası	81
1.4.4.9. İngiliz Sömürge Yönetimine Yapılan Diğer Eleştiriler	85
1.4.4.9.1. Hukuk	88

1.4.4.9.2. Ekonomi.....	89
1.4.4.9.3. Eğitim	91
1.4.4.9.4. Basın	94
1.4.4.9.5. Demiryolları.....	95
1.5. İngiltere'nin Hindistan'ı Savunma Politikaları	97
1.5.1. İngiltere ve Rusya'nın Orta Asya Rekabeti: Büyük Oyun	97
1.5.2. İngiliz Sınır Belirleme Politikası ve Kuzeybatı Sınırı.....	103
1.5.2.1. Bilimsel Sınır.....	108

İKİNCİ BÖLÜM

2. OSMANLI-HİNT VE OSMANLI AFGAN-İLİŞKİLERİ.....	110-127
2.1. Osmanlı-Hint İlişkileri	110
2.2. Osmanlı-Afgan İlişkileri	115
2.3. Afgan Emiri Abdurrahman Han'ın Yönetimi ve 1897-1898 İsyanı.....	123

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AFGANİSTAN VE 1897-1898 KUZEYBATI SINIR İSYANI.....	128-209
3.1. Afganistan Coğrafyası, Afganlar ve Başlıca Afgan Kabileleri	128
3.1.1. Dürraniler	134
3.1.2. Gılzailer.....	135
3.1.3. Özbek, Tacik ve Hazaralar	135
3.1.4. Kâfiristan-Nuristan.....	137
3.1.5. Afridiler.....	140
3.1.6. Orakzailer	142
3.1.7. Turiler.....	142
3.1.8. Şinvariler	143
3.1.9. Hataklar	143
3.1.10. Veziriler ve Mahsudlar	144
3.1.11. Mohmandlar	145
3.2. İngiliz-Afgan İlişkileri ve Hint-Afgan Sınırını Belirleme Politikası.....	146
3.2.1. Durand Hattı.....	153
3.3. 1897-1898 Kuzeybatı Sınır İsyanı.....	160
3.3.1. İsyanın Sebepleri.....	160
3.3.2. İsyanın Ortaya Çıkışı.....	168

3.3.3. İsyanın Bastırılması.....	188
3.4. İsyân Karşısında Osmanlı Politikası ve İsyân'ın Ma'lumât Gazetesi'ndeki Yansımaları	189
3.4.1. Hindistan Olayları	193
3.4.2. Avrupa Gazetelerinin İsyân Hakkındaki Görüşlerinin Ma'lumât'a Yansımaları	199
3.4.3. Ma'lumât'a Göre Hindistan'da Yunan Harbi Kutlamaları ve Hilafet Algısı	206
SONUÇ.....	209
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	215
EKLER.....	228
ÖZGEÇMİŞ.....	239

ÖZET

Batılı emperyalist devletler, sömürüyü meşrulaştırmak amacıyla sömürge bölgelerinde yürüttükleri faaliyetler için “*medenileştirme*” kavramını kullanmaktaydılar. Medenileştirme, Batılı değerlerin en üstün olarak görülerek bu değerlerin başta sömürgelerdeki toplumlar olmak üzere diğer milletlere dikte ettirilmesi amacını taşımaktaydı. Batı emperyalizmi özelinde medenileştirme kavramı ile sömürüyü en etkili uygulayan devletlerden birisi de İngiltere’ydi.

İngiltere, Hindistan’ı sömürgeleştirdikten sonra kuzeyden Hindistan’a yönelebilecek Rus tehlikesine karşı Hindistan’ı korumak amacıyla Durand Hattı denilen bir sınır belirlemiş ve bu sınırı Afgan Emiri Abdurrahman Han’a zorla kabul ettirmişti. Sınır belirlendikten sonra yüzlerce yıldır herhangi bir siyasi otorite altına girmeden yaşamlarını sürdürmüş olan sınırdaki Peştun kabileleri siyasi, ekonomik ve sosyal sebeplerle İngiltere’ye karşı 1897’de büyük bir isyan başlatmışlardı. İsyan eden kabileler, Sünnî-Hanefî İslam inancına sahip olup Osmanlı Devleti ve dolayısıyla halifeye karşı derin bir muhabbet besledikleri için bu olay, *Panislamist* bir politika güden ve Panislamizm’i Müslüman coğrafyada sömürgeler kuran emperyalist devletlere karşı bir denge unsuru olarak kullanan Sultan II. Abdülhamid yönetiminin de dikkatini çekmiştir.

Sultan II. Abdülhamid döneminde Panislamist politikaya hizmet eden ve padişahın yarı resmi yayın organı gibi çalışan *Ma’lumât* gazetesi, İngilizlerin “*Kuzeybatı Sınır İsyanı*” adını verdikleri *Hint-Afgan Sınır İsyanı* konusunda olayın başından itibaren okuyucusunu bilgilendirmeye çalışmıştır. *Ma’lumât*, Batılı gazeteler vasıtasıyla isyanı düzenli bir şekilde takip ederek Panislamist bir anlayışla İngiliz sömürü düzenini eleştirmektedir. Ayrıca halifenin kutsiyeti ve Hint-Afgan Müslümanlarının ona olan saygı ve muhabbetleri de gazetede sürekli işlenmekteydi.

Tezin amacı, *Ma’lumât* gazetesi penceresinden Hindistan, Afganistan ve Pakistan tarihi üzerine yapılan çalışmalara katkı sağlayarak günümüzde hala dünyanın en sorunlu sınır hatlarından birisi olan Pakistan-Afganistan sınır sorununun tarihsel temellerini ortaya koymaktır.

Batı’nın “medenileştirme misyonu”, sömürgecilik, İngiliz emperyalist sisteminin Hindistan’daki uygulamaları, Osmanlı-Hint ve Osmanlı-Afgan ilişkileri ile Kuzeybatı Sınır İsyanı ve bu isyanın *Ma’lumât* gazetesindeki yansımaları, tezin konusunu teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Medenileştirme, Durand Hattı, Panislamizm, Peştunlar, İsyan

ABSTRACT

Western imperialist states used the concept of "civilisation" for the activities they carried out in colonial territories in order to legitimise exploitation. Civilisation aimed to dictate Western values to other nations, especially the colonial societies, by considering Western values as the most superior. In the context of Western imperialism, Britain was one of the states that implemented the concept of civilisation and exploitation most effectively.

After colonising India, Britain, in order to protect India against the Russian danger that might turn towards India from the north, determined a border called the Durand Line and forced the Afghan Emir Abdurrahman Khan to accept this border. After the demarcation of the border, the Pashtun tribes on the border, who had lived without being under any political authority for hundreds of years, started a major revolt against Britain in 1897 for political, economic and social reasons. Since the rebelling tribes had Sunnite-Hanafi Islamic beliefs and had a deep affection for the Ottoman Empire and thus for the caliph, this event attracted the attention of the Sultan Abdul Hamid II administration, which pursued a Pan-Islamist policy and used Pan-Islamism as a counterbalance against the imperialist states that established colonies in Muslim geography.

The newspaper Ma'lumât, which served the Panislamist policy during the reign of Sultan Abdul Hamid II and worked as a semi-official organ of the sultan, tried to inform its readers about the Indo-Afghan Border Rebellion, which the British called the "Northwest Border Rebellion", from the very beginning of the event. Ma'lumât regularly followed the rebellion through Western newspapers and criticised the British colonial order with a Pan-Islamist approach. In addition, the sanctity of the caliph and the respect and affection of the Indo-Afghan Muslims for him were constantly covered in the newspaper.

The aim of this thesis is to contribute to the studies on the history of India, Afghanistan and Pakistan from the perspective of Ma'lumât newspaper and to reveal the historical foundations of the Pakistan-Afghanistan border problem, which is still one of the most problematic border lines in the world today.

The "civilising mission" of the West, colonialism, the practices of the British imperialist system in India, Ottoman-Indian and Ottoman-Afghan relations, the Northwest Frontier Rebellion and its reflections in the Ma'lumât newspaper constitute the subject of this thesis.

Keywords: Civilisation, Durand Line, Panislamism, Pashtuns, Revolt

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: adı geçen eser
A.{DVNSNMH.d...	: Bab-1 Asafl DeFTERleri
A.Ş.	: Anonim Şirketi
Bkz.	: Bakınız
BEO	: Babıali Evrak Odası
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
C..DH..	: Cevdet Dahiliye
C..HR..	: Cevdet Hariciye
Çev.	: Çeviren
D..BŞM.d...	: Bab-Defteri DeFTERleri
DH.MKT.	: Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	: Editör
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
HH.İ...	: Hazine-i Hassa İradeler
HR.SFR.1...	: Hariciye Petersburg Sefareti
HR.SFR.3...	: Hariciye Londra Sefareti
HR.TH..	: Hariciye Tahrirat
HR.TO	: Hariciye Tercüme Odası
İ..HUS.	: İrade Hususi
İng	: İngilizce
İ.. TAL.	: İrade Taltifat
İ.. RSM.	: İrade Rüsumat
LTD	: Limited
M.	: Miladi
s.	: sayfa
Sad.	: Sadeleştiren
t.y	: tarih yok
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Terc.	: Tercüme
TTK	: Türk Tarih Kurumu

Y..A...HUS.	: Yıldız Hususi Maruzat
Y. MTV.	: Yıldız Mütenevvi Maruzat
Y..PRK.BŞK.	: Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzatı
Y..PRK.TKM.	: Yıldız Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği
vd.	: ve diğerleri

GİRİŞ

Sömürge ya da koloni kavramı kısaca bir ülke ya da topluluğun kendi toprakları dışındaki bir bölgede hâkimiyet kurarak bu bölgenin kaynaklarını kendi menfaatine kullanması olarak tanımlanabilir. Modern sömürge anlayışı ise klasik sömürge mantığından daha farklı işlemekteydi. Nitekim modernitenin bir sonucu olarak sömürü kavramı hoş karşılanmadığı için Batılı modern sömürgeciler, yaptıkları hukuksuz ve insan onuruna aykırı işleri önceleri Hıristiyanlığı yayma adı altında gerçekleştirirken, özellikle XIX. yüzyılda *medenileştirme* gerekçesine sığınarak emperyal hedeflerine bir meşruiyet sağlama yoluna girmişlerdir. Böylece sömürü sistemi daha girift bir hal almıştır. Günümüzde, sömürgeci devletler, sömürü bölgelerinden çoğunlukla çekilmiş olmalarına rağmen oralarda çok derin emperyal izler bırakmışlardır. Bazı Afrika ülkelerinde Fransızca'nın, İngiliz sömürgelerinde İngilizce'nin, Türkistan'da ise Rusça'nın etkisini hâlâ devam ettiriyor olması sadece dil konusundaki emperyalist uygulamaların örneklerinden birisidir.

“Medenileştirme”, kısaca Batılı değerlerin diğer toplumlara dayatılmasına denilmektedir. Medenileştirme olgusu İngiliz, Rus, Fransız vb. bütün sömürgeciler tarafından kullanılan bir sömürüyü meşrulaştırma aracıydı. Batı'nın kendi anlayışına göre bilim, fen, teknoloji, insan hakları, hukuk vb. alanlarda üstünlüğünü ifade ediyordu. Kavramın en çok gündeme geldiği ve hakkında birçok eser yazılmasına sebebiyet veren yer İngiliz Hindistanı'ydı. İngilizler, Batılı değerleri idealize ederek Hindistan'da benimsetmeye çalışırken süreç içerisinde birçok yerel kültürel öge ortadan kalkmış ve Batı kültürü Hindistan'da daha fazla yer bulmuştur.

Hem Batı'daki hem de Doğu'daki efsaneleri süsleyen Hindistan; zenginlikleri, kaynakları ve mümbit arazisiyle tarih boyunca birçok devletin iştihasını çekmiş ve sayısız istilalara maruz kalmıştır. Coğrafi keşifler öncesindeki istilalar hep kuzeyden olmuşken coğrafi keşiflerle beraber Avrupalılar güneyden deniz yoluyla ticari amaçla gelerek süreç içerisinde Hindistan'ı sömürmeye başlamışlardır.

Hindistan'a sömürü amacıyla ilk ulaşan Avrupalı devlet Portekiz olmuştur. Portekizlilerden yaklaşık yüzyıl sonra Hint Okyanusu, Hindistan ve Endonezya'da Hollandalıların sömürü hâkimiyeti başlamıştır. İngilizler, Hollandalıları Hindistan'dan uzaklaştırdıktan sonra Hindistan için Fransız-İngiliz rekabeti başlamış ve İngiltere sonuç itibarıyla mutlak galip olarak Hindistan ticaretine hâkim olmuştur.

Sömürgeciler Hindistan'a ilk geldiklerinde ticari bir amaç içerisindeydiler. Nitekim güçlü Babür İmparatorluğu'nun varlığı onlar için sömürüyü çok zor bir hale getirmekteydi. Ancak Evrenghiz'den sonra Babürlerin çöküş sürecine girmesi ile Hindistan'ın Fransız-İngiliz rekabetine sahne olması aynı döneme denk gelmiştir. Böylece İngiltere Hindistan'a sahip olduktan sonra *nevvâb* ve *raca* denilen yerel güç odakları arasındaki mücadelelerden yararlanmış ve Batılı bilim-teknikğin verdiği üstünlüğü de kullanarak Hint Kumpanyası (East India Company) vasıtasıyla Hindistan'a süreç içerisinde tamamen hâkim olmuştur.

1900'lere doğru gelindiğinde Hindistan'ın nüfusu 300 milyon civarındaydı. İngilizler, yaklaşık 70 bin İngiliz askeri ile bu büyük ülkeyi yönetme kabiliyeti gösteriyorlardı. İngilizlerin bu başarılarının elbette birçok sebebi vardı: Öncelikle Hindistan başta Hindu ve Müslümanlar olmak üzere birçok dinden insanın bir arada yaşadığı bir coğrafyaydı. Ancak bu insan toplulukları arasında bir ünsiyet söz konusu değildi. Müslümanların ve Hindu Marathaların gücü İngilizler tarafından kırılmıştı. Hindu toplumu kastlara bölünmüştü ve bu sistemin gereği olarak kastlar arasındaki bağlar zayıftı. Dolayısıyla onlar açısından ülkenin Müslüman ya da İngilizler tarafından yönetiliyor olmasının pek bir farkı yoktu. Ayrıca İngilizler bilim, fen ve teknolojiadaki ilerlemelerinin bir sonucu olarak Batı'nın en gelişmiş silah, mühimmat ve aletlerine de sahiplerdi. Düzenli, disiplinli ve organize bir şekilde hareket etme kabiliyeti, İngiliz üstünlüğünün sağlanmasında ve Hindistan'ın yönetilmesinde onlara büyük bir avantaj sağlamaktaydı. İngiltere'den getirilen askerler nicelik olarak yetersiz olduğu için yerel halktan kendileri için çalışacak askerler temin ediyorlardı. Bu askerler ülke içerisinde çıkan her türlü başkaldırı hareketini İngilizlerin komutası altında onlar namına bastırmaktaydılar. Nitekim Hint-Afgan sınırında ortaya çıkan ve İngilizlerin *Kuzeybatı Sınır İsyanı* adını verdikleri olay da büyük oranda yerli Hint askerlerinin gayretleri sonucunda bastırılmıştı. Bu yönetme ve organize etme beceresi İngiliz başarılarının en önemli sebepleriydi.

İngilizler, bir taraftan değeri tüm sömürgelerden yüksek olarak görülen Hindistan'ı sömürürken diğer taraftan da diğer emperyalistlerden burayı korumak adına çeşitli politikalar geliştirmeye çalışmaktaydılar. Asker, devlet adamı ve diplomatlar tarafından çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Orta Asya'daki Rus-İngiliz rekabetini gösteren *Büyük Oyun*, Afganistan ile Hindistan arasındaki sınırın belirlenme tartışma ve çalışmalarında ortaya çıkan *Bilimsel Sınır*, *İleri Politika* ve *Ustaca Hareketsizlik* gibi doktrinler Hindistan'ı kuzeyden gelebilecek tehlikelere karşı korumak için en uygun savunma hattının neresi olması gerektiği konusundaki tartışmalardan doğmuştur.

İngilizler, Hindistan'ı savunmak amacıyla *İleri Politika*'ya uygun olarak Hindistan'ın sınırlarını Afganistan'a doğru genişletmeye başladıkça bölgede yaşayan kabileler, herhangi bir otorite altına girmeyi kabul etmedikleri için zaman zaman isyanlar çıkarmışlardı. Bu isyanların en büyüğü şüphesiz resmi olarak 1897 Temmuz ayı itibarıyla başlayıp kesin olarak sona erdirilemese de 1898 Ocak ayı itibarıyla büyük oranda kontrol altına alınan İngilizlerin *Kuzeybatı Sınır İsyanı* adını verdikleri Hint-Afgan Sınır İsyanı'ydı.

Kuzeybatı sınırı, Afgan Emiri Abdurrahman Han ile İngiltere'nin Hindistan Dışişleri Bakanı H. Mortimer Durand arasında 1893'te imzalanan bir antlaşma ile belirlenmişti. Ancak Durand Antlaşması adı verilen bu hat, sınır boyunca yerleşmiş olan kabileleri birbirinden ayırıyordu. Hatta bazı yerlerde aynı kabilenin topraklarını ikiye ayırıyor ve kabile mensuplarının bir kısmı Hindistan'da bir kısmı da Afganistan'da kalıyordu.

Sınır, dünyanın en dağlık ve engebeli arazilerinden birisi üzerinde çizilmişti. Matematiksel olarak 31 ve 36. enlem dereceleri ile 69 ve 74. boylam dereceleri arasında yer almaktaydı. Daha az teknik bir tabirle dünyanın çatısı olarak adlandırılan Pamir bozkırlarından Lahor'un güneyine kadar uzanıyordu. Taht-ı Süleyman gibi sıradağların yanı sıra uçurumlar, tepeler, ulaşılması neredeyse imkânsız vadiler, dereler, ormanlar, çoğu çorak araziler ve bazı bölgelerde de ovalar sınırın arazi yapısını oluşturmaktaydı.¹

Kuzeybatı sınırı tarihin en eski dönemlerinden günümüze kadar hiçbir devletin gerçek bir otorite tesis edemediği bir bölge olarak kalmıştı. Dünyanın en büyük fatihleri olarak kabul edilen İskender, Timur ve Babür Peştunlara boyun eğdirmeyi başaramamışlar ve alt kıtaya geçişlerini kullanmak için onlarla anlaşmak zorunda kalmışlardı. Kuzeybatı sınır bölgesi İngiliz İmparatorluğu için de en heyecan verici ve etkileyici yerlerden birisiydi. Burası, Hindistan genel valilerinin veya İngiltere başbakanlarının kariyer yaptıkları veya kariyerlerinin sonlandığı bir yerdi. İngilizlerin Hindistan'ı işgaliyle beraber George Pollock, Charles J. Napier, Harry B. Lumsden, John Nicholson, Frederick Roberts, Thomas C. Robertson, Winston Churchill, Archibald Wavell, William J. Slim, Claude Auchinleck, Thomas E. Lawrence ve Mareşal Aleksander Tunis'e kadar birçok kişi burada görev yapsalar da seleflerinden daha fazla bir şey yapamamışlardı. Askerlerin yanı sıra, Henry J. T. Palmerston, Benjamin Disraeli, William E. Gladstone, James B. R. Dalhousie, John L. M. Lawrence, Robert B. Lytton, George Curzon, Mahatma Gandhi, Jawaharlal Nehru, Clement Attlee, Muhammed Ali Cinnah ve Louis Mountbatten gibi yöneticiler, politikacılar ve devlet adamları da kuzeybatı sınır politikalarından dolayı ya iktidara gelmişler ya da iktidardan düşmüşlerdi.²

Erken tarihte kuzeybatı sınırı hakkında çok az bilgi mevcuttur. Bölgenin hiçbir zaman siyasi bir varlık olarak bağımsız bir tarihi olmamasına rağmen önemi Pers, Hint ve Orta Asya Türk toplulukları gibi büyük imparatorlukların sınırlarındaki konumundan gelmekteydi.³

---

¹ William Rudolf Henry Merk, "The North-West Frontier Province of India." **Journal of the Royal Society of Arts**, 59 (3054), 1911 s. 746-748.

² S. Ahmed Akbar, "Colonial Encounter on the North-West Frontier Province: Myth and Mystification", **Economic and Political Weekly**, 14 (51/52), 1979, s. 2093.

³ S. M. M. Qureshi, "Pakhtunistan: The Frontier Dispute between Afghanistan and Pakistan", **Pacific Affairs**, 39 (1/2), 1966, s. 101.

Herodot, bu bölgenin halkına atıfta bulunarak *Herodot Tarihi* adlı eserinde şöyle yazmıştır: “Daha kuzeyde, *Pactycia*’nın *Caspatyrus* ülkesinin mahallesinde, yaşam tarzları açısından Baktriyahlara benzeyen başka Hintliler de var. Bunlar, Hint kabilelerinin en savaşçılarıdır.”⁴

Paktica ve Pakti adları, bugünkü Afganistan’a atıfta bulunularak, Hindu kutsal kitabı *Rigveda*’da Herodot’un bahsettiği *Pactycia*’nın yanı sıra zikredilmiştir.⁵ Afgan kelimesinin ilk defa ne zaman ortaya çıktığı kesin değildir ve kelimenin kökeni MS. III. yüzyıla kadar götürülebilmektedir. Sasani İmparatoru I. Şapur, Roma İmparatoru Valerian’ı yenip esir aldığı MS. 260’taki Edessa Savaşı’ndan sonra oluşturulan ve bu olayın anlatıldığı Grekçe ve Pehlevice tabletlerde “*Abgan*” veya “*Aba-kan*” şeklinde geçen kelimelerin tam olarak neyi kastettiği belli değildir. MS. 309-379 yılları arasında hüküm süren III. Şapur da “*Apakan*” ünvanı almıştır ki bu kelimenin doğruluk, adalet ve terbiye çizgisi gibi anlamlara geldiği düşünülmektedir. Mertlik, dürüstlük ve asalet anlamlarına gelen “*Abgan*” kelimesi de bu şekilde ortaya çıkmış olmalıdır.⁶ Caroe’ye göre Afgan kelimesi tarihsel süreçte fonetik olarak *Abgan*, *Apakan* ve son olarak *Afgan*’a dönüşmüştür.⁷ Ma’lumât gazetesine göre ise Afgan kelimesi ya Farsça “dağlı” anlamında kullanılmaktaydı ya da Sanskritçe “süvari” anlamına gelen “Âsvâğan”dan türemiştir.⁸

Bir coğrafya olarak ise Afganistan, Hindistan’ın “aşıl topuğu” olarak adlandırılabilir çünkü Avrupa uluslarının deniz yoluyla gelişinden önce Hindistan, kuzeybatı kapılarından istilaya karşı özellikle hassastı.⁹ MÖ 612’den itibaren MS 700’e kadar bu bölge sırasıyla Hintliler, Persler, Makedonlar ve Orta Asya kavimleri tarafından yönetildi. MS 700’de bölge Emeviler tarafından fethedilerek İslam hâkimiyeti altına alındı. Emevilerin yıkılmasından sonra Abbasi halifeliğinin hâkimiyeti başladı. Halifeliğin hükümrânlığı XII. yüzyıla kadar sürse de, bu bölge birkaç kez el değiştirdi. 1230’a gelindiğinde Moğollar, bugünkü Afganistan da dâhil olmak üzere Orta Asya’ya yerleşmişlerdi. Sonraki iki yüzyıl boyunca burada Timurlular hüküm sürdü; bundan sonra Babürler egemenliklerini Kuzey Hindistan’ın tamamına ve bugünkü Afganistan’a kadar genişletterek XVI ve XVII. yüzyıllar boyunca sınırlarını korudular. XVIII. yüzyılda Babür İmparatorluğu dağıldı ve Nadir

⁴ Herodotos, **Herodot Tarihi**, (Çev. Müntekim Ökmen), Yunanca Aslıyla Karşılaştıran Azra Erhat, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973, s. 259-260.

⁵ S. M. M. Qureshi, a.g.m., s. 101.

⁶ Erdal Bayar, **Afganistan Kimliğini Arayan Ülke**, Orion Akademi, Ankara, 2022, s. 115; Abdul Hai Habibi, “Afghan and Afghanistan”, **Afghanistan**, XXII (2), 1348 (1969). <https://pashtunhistory.com/afghan-and-afghanistan-abdul-hai-habibi/> (25.03.2024).

⁷ Olaf Caroe, **The Pathans 550 B.C.-A.D 1957**, İkinci Baskı, Macmillan & Co LTD St Martin’s Press, New York, 1962, s. 376.

⁸ “İcmal-i Harici: Afganistan” (11 Eylül 1897), **Ma’lumât**, s.1.

⁹ Davies, Hindistan’ı Roma dönemindeki İtalya’ya benzetmiştir. Her iki ülke de kuzeydeki kabileler tarafından rahatsız edilip yağmalanıyordu. Romalılar İtalya’nın güneyinde, İngilizler ise Afganistan’ın güneyinde savunma hatları kurana kadar bu durum devam etmiştir; C. Collin Davies, **The Problem of the North-West Frontier 1890-1908**, Curzon Press, London, 1975, s. 153.

Şah, İndus Nehri'nin batı yakasına kadar uzanan İran üzerinde egemenliğini kurdu.¹⁰ Tüm bu göç ve istilalar, Hindistan-Afganistan sınırındaki mevcut nüfusun heterojenliğini daha da artırmıştır.

Modern dünya hâkimiyet teorileri geliştirilmeden çok önceleri Babür hükümdarı Ekber Şah'ın önemli devlet adamlarından birisi olan Ebu'l Fazl Allami, Afganistan'ı Hindistan'ın kilidi olarak görmüştür. Ebu'l Fazl'a göre Afganistan'a hâkim olan Avrupalı herhangi bir devlet Hindistan'a da hâkim olacaktır.¹¹ Allami'nin görüşü, istilacılar hep kuzeyden geldikleri için kuzeyden Hindistan'a bakışı yansıtmaktadır. İngilizler ise Hindistan'ın kapısını kuzeyden gelebilecek istilalara karşı kapalı tutmak için yine Afganistan kilidini ellerinde tutmanın gayreti içerisinde olmuşlardı.

Sınıra hâkim olmak isteyen devlet ve hükümetler bunun karşılığında tarihsel süreç içerisinde ağır bedeller ödemek zorunda kalmışlardı. Az nüfusları ve oldukça sınırlı kaynaklarıyla Peştunlar, dünyanın en güçlü imparatorluklarının ordularını yenmişlerdi. Ekber Şah'ın ordusu 1586'da Svât'tan dönerken imha edilmiş ve en sevdiği bakanı Birbal da dâhil olmak üzere sekiz bin askeri ölmüştü. 1672'de Evrengzib'in ordusu Hayber Geçidi'nde 10 bin ölü 20 bin de esir bırakarak perişan bir vaziyette çekilmişti. 1920'de Veziristan'dan bir İngiliz tugayı 366 ölü 1683 yaralı ile çekilmek zorunda kalmıştı.¹²

Basit bir olayın hızla uluslararası bir kriz olabileceği bölgede İngilizler, 1897'de, 1857'deki Sipahi isyanından sonraki en büyük krizle karşı karşıya kaldılar. 1897 işgal hareketi, tarihte doğrudan bu bölgeye karşı yapılan ilk ve son hareketti.¹³

1897-1898 Kuzeybatı Sınır İsyanı'nın çıktığı döneme genel bir çerçeveden bakıldığında zaman 1880'lerden itibaren sömürgelerde İngilizler için işlerin yolunda gitmediği görülecektir. 1882'de Mısır'daki savaş, 1884-1885'te I. Sudan Savaşı, 1885-1889'da III. Burma Savaşı, 1888'deki Zulu İsyanı, 1893'teki Matabeleland İsyanı,¹⁴ 1896-1898'deki II. Sudan Savaşı ve 1899-1902'deki II. Boer Savaşı bunlardan bazılarıdır. İngiliz askerî gücü, Boer Savaşı gibi bazı olaylarda çok zorlanmasına rağmen sömürgelerinde otoritesini tekrar tesis etmeyi başarmıştır.

Osmanlı Devleti de Sünni-İslâm doktrinine bağlı bağımsız en büyük ve güçlü devlet olması ve hilafet makamı olması hasebiyle Kuzeybatı Sınır İsyanı'na karşı kayıtsız kalmasa da açıkça isyanı

¹⁰ W. K. Fraser-Tytler, **Afghanistan: A Study of Political Developments in Central Asia**, Oxford University Press; London-New York-Toronto, 1950, s. 17; S. M. M. Qureshi, a.g.m., s. 101.

¹¹ Es-Seyyid Mehmed Tahir, **Tarihçe-i Afganistan**, Tahir Bey Matbaası, 1898 (H. 1316) Konstantiniyye, s. 6.

¹² General Staff, "Military Report on the Mohmand Country", Government of India, Calcutta'dan aktaran Akbar, a.g.m., s. 2093.

¹³ Akbar, a.g.m., s. 2094.

¹⁴ Michael Barthrop, **The British Army on Campaign (4):1882-1902 (Men-at-Arms Series 201)**, Martin Windrow (Ed.), Osprey Publishing, 1988, s. 4-5.

desteklemek gibi bir maceraya da girmemiştir. Osmanlı Devlet yönetimi, İngiliz basın ve yayın organlarının ısrarlı bir şekilde Sultan II. Abdülhamid'in isyanı desteklediği konusundaki yayınlarına karşı sürekli tekzip metinleri yayınlarak İngiliz ithamlarını reddetmekteydi. Ancak Sultan II. Abdülhamid'in en büyük savunucularından birisi olan *Ma'lumât* vasıtasıyla İngiliz sömürge yönetimi ve sistemi eleştiriliyor ve isyanın müsebbibi olarak yanlış İngiliz politikaları gösteriliyordu.

Sultan II. Abdülhamid ile birlikte *Panislamizm*'in Osmanlı devlet siyasetinde daha etkin bir araç haline getirilmesi ile birlikte, önceleri son derece sınırlı ilişkiler yürütülen Hindistan ve Afganistan ile Osmanlı Devleti arasındaki münasebetler gelişme göstermiş ve Hint-Afgan coğrafyasının Müslüman halkları Osmanlı Devleti'ne karşı yüksek bir muhabbet duygusuyla hareket etmeye başlamışlardı. Osmanlı Devleti'nin başarılarına sevinen, başarısızlıklarına ise üzülen bu insanların durumu, Osmanlı'da da süreç içerisinde daha ehemmiyetli bir yer edinmişti. Gerek devletin resmi yazışmaları, gerek bazı seyyahların eserleri, gerekse dönemin basını, Hint ve Afgan Müslümanları konusunda hatırı sayılır miktarda materyal üretmiştir.

İslamcılık ya da *Panislamizm* modern kavramlar olup Müslümanların birliğini temsil eden anlamlar yüklenerek ortaya çıkmıştır. Müslümanların birliği düşüncesi İslamın ortaya çıktığı günden beri Müslümanların aklında önemli bir yere sahip olsa da tarihsel süreç içerisinde çeşitli sebeplerle Müslümanlar arasında ayrılıklar artmış ve derinleşmiştir. Hatta Abbasi, Endülüs ve Fâtımî devletlerinde olduğu gibi aynı anda Müslümanların birliğini temsil eden üç halifenin ortaya çıktığı dönemler olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Mısır'ın fethi ile birlikte halifeliği de kendi bünyesine alması, Sünnî İslam dünyasındaki siyasal üstünlüğün de kesin olarak Osmanlı Devleti'ne geçmesini sağlamıştır. Osmanlılar tarihsel süreçte hilafeti ya da İslam birliği düşüncesini siyasi bir amaç için kullanmasalar da Hint deniz seferleri ve Kırım Savaşı (1853-1856)'nda olduğu gibi spesifik bazı olaylarda gündeme getirmişlerdir.

İttihad-ı İslam, ittihad-ı din ve uhuvvet-i din gibi Müslümanların birliğine işaret eden kavramlar, Osmanlı Devleti ile Orta Asya Müslüman hanlıkları, Endonezya ve Hindistan'daki sultanlıklar arasında yapılan yazışmalarda kullanılıyor olması Müslümanların birliği düşüncesinin Osmanlı Devleti'nde oldukça eskilere dayandığını göstermektedir.¹⁵ *Panislamizm* ise kesin ortaya çıkış tarihi belli olmamakla birlikte modern bir fikir olarak 1870'lerden itibaren Batılı yazarların kayıtlarında bir Rus politikası olan *Panslavizm*'in Müslüman versiyonu olarak görülmeye başlanmıştır.¹⁶

¹⁵ Azmi Özcan, **Panislamizm, Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)**, İSAM Yayınları, Ankara, 1997, s. 9-11.

¹⁶ Dwight E. Lee, "The Origins of Pan-Islamism", **The American Historical Review**, 47 (2), 1942, s. 280.

Lee'ye göre Panislamizm'i güçlendiren olgu, 1850 ve 1880 yılları arasında İngiltere ve Rusya arasında yükselen emperyalist rekabetin İslam'ı doğrudan etkilemesiydi. Dolayısıyla Osmanlı hilafetini destekleyen en hevesli kişiler Orta Asya ve Hint Müslümanları'ydı. Bu Müslümanlar zaman zaman Sultan II. Abdülhamid'den yardım talebinde de bulunuyorlardı. Telepleri karşılık bulmasa da padişah İstanbul'da ikamet eden veya İstanbul'a seyahat eden Orta Asya Müslümanları ile iletişimini sürdürmekteydi.¹⁷

Panislamizm'in modern bir fikir olarak ortaya çıkışında *Yeni Osmanlılar*'ın önemli bir etkisi olmuştur. 1870'lerden itibaren yurda dönen bu aydınlar İstanbul'da çıkardıkları *İbret* ve *Basiret* Gazeteleri ile İslamcı düşünceyi canlı ve diri tutmayı amaçlamışlardır. Yeni Osmanlılar İslamcılığı, *Pangermenizm* ve *Panslavizm*'in yayılmacı emellerine karşı İslam dünyasını koruyacak bir kalkan olarak görmekteydiler.¹⁸

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilgisi ve Avrupalı büyük devletlerin Osmanlı toprak bütünlüğünün korunması konusundaki isteksizlikleri Sultan II. Abdülhamid'in Panislamizm'i bir politika olarak benimsemesinde etkili olmuştur.¹⁹ Çoğu sömürge altında olan Müslüman topluluklarla iyi ilişkiler geliştirmeye ve halifelik makamının manevi etkisini tüm Müslümanları kuşatacak şekilde kullanmaya başlamıştır.

Sultan II. Abdülhamid'in Panislamizm düşüncesi, tüm dünya Müslümanlarını kendi hilafeti altında birleştirmek gibi gerçekçi olmayan bir siyasetten ziyade, Müslümanların sempatisini kazanarak Düvel-i Muazzama denilen Batılı emperyalist devletlere karşı, onların yönetimleri altında bulunan Müslüman toplulukları bir koz olarak kullanma üzerine kuruludur. Aslında bu durum denge siyasetinin farklı bir versiyonu gibi görünmektedir. Afganistan ile birlikte Rusya'ya karşı bir cephe açma isteği veya bazen İngiltere'ye karşı Hint Müslümanları kartının öne sürülmesi gibi örnekler padişahın İslamcı siyasetinin yansımalarıdır.

Panislamizm politikasını savunan en önemli basın yayın organlarından biri *Ma'lumât* gazetesidir. *Ma'lumât*, bir dergi olarak Mehmed Fuat ve Artin Asaduryan tarafından 22 Şubat 1894 tarihinden itibaren haftalık olarak çıkarılmaya başlansa da 2 Mayıs 1894'te 48. sayısı ile birlikte yayın hayatına son vermiştir. Dergi daha sonra Baba Tahir olarak şöhret bulmuş olan Es-Seyyid

---

¹⁷ Lee, a.g.m., s. 283.

¹⁸ Özcan, a.g.e., s. 47-48.

¹⁹ Özcan, a.g.e., s. 59-60.

Mehmed Tahir tarafından devralınmıştır. Mehmed Tahir tarafından da 23 Mayıs 1895'ten 7 Ağustos 1903'e kadar 423 sayı olarak çıkarılmıştır.²⁰

Yayın hayatı 8 yıl süren *Ma'lumât*, Osmanlı Devleti'nin hemen her tarafında ilgiyle okunan ve aranan bir gazete olmuştur. Akdeniz, Ege Adaları, Kıbrıs, Balkanlar ve hatta Mısır'dan gelen çeşitli haber, yazı ve mektuplar dergi sayfalarında yer almıştır.²¹

Mehmed Tahir'in yönetimi altındaki *Ma'lumât*, padişah ve hilafet yanlısı haber ve yazıları ile ön plana çıkan bir gazeteydi. Sultan II. Abdülhamid ve onun halifeliğinin kutsiyeti üzerine çok sayıda yazı içermesinin yanı sıra, Hint ve Afgan Müslümanları gibi Osmanlı toprakları dışında yaşayan özellikle Sünni-Müslüman toplumların padişaha karşı olan sevgi ve muhabbetleri de gazetede sıkça yer almaktaydı.

Sultan II. Abdülhamid yanlısı yayınlarından dolayı gazete ve Mehmed Tahir saraydan parasal yardımlar almaktaydı.²² Ayrıca Avrupa'dan ithal edilen çeşitli matbaa aletlerinden vergi muafiyeti,²³ Mehmed Tahir ile diğer bazı gazete yazarlarına rütbe tevcihi²⁴ gibi dönemin birçok gazetecisinin sahip olmadığı ayrıcalıklar elde etmekteydi. Bazen de matbaada kullanılan gazın birikmiş borcu Hazine-i Hassa tarafından ödeniyordu.²⁵

Ma'lumât ve Mehmed Tahir Bey'in padişahla ilişkileri çoğunlukla iyi olsa da zaman zaman sansür kurallarına riayet edilmemesi ve hükümeti zor durumda bırakabilecek yayınlar yapmasından dolayı uyarılar almış hatta kapatılmıştır.²⁶ Daha sonra da sansür kurallarına riayet etmesi koşuluyla padişah tarafından affedilerek yayın hayatına devam etmiştir.²⁷

Panislamist bir çizgide yayınlar yapmasından dolayı 1897-1898 Kuzeybatı Sınır İsyanı hakkındaki haberler *Ma'lumât*'ta düzenli bir şekilde yer almış ve İngiltere'nin sömürge politikaları

²⁰ Osman Özen ve Kemalettin Kuzuçcu, "Türk Basın Tarihinde Artin Asaduryan Matbaası ve Matbaada Basılan Süreli Yayınlar", *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 71-72, 2016-2017, s. 124-125.

²¹ Abdullah Uçman, "Dergiler Arasında: Dergâh, Hayat, Ma'lumât ve Bilgi Mecmuaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 4 (7), 2006, s. 525.

²² **BOA, İ..HUS. 65, 63** (21 Muharrem 1316/11 Haziran 1898); **BOA, BEO 1141, 85531** (23 Şevval 1316/13 Haziran 1898).

²³ **BOA, İ.. RSM. 8, 6** (17 Şevval 1315/ 11 Mart 1898); **BOA, BEO 1092, 81834** (21 Şevval 1315/15 Mart 1898); **BOA, İ..HUS. 85,26** (6 Receb 1318/30 Ekim 1900); **BOA, BEO 1573, 117955** (7 Receb 1318/31 Ekim 1900).

²⁴ **BOA, İ.. TAL. 109, 26** (17 Ramazan 1314/19 Şubat 1897); **BOA, İ.. TAL. 109, 57** (28 Ramazan 1314/2 Mart 1897); **BOA, İ.. TAL. 110, 2** (6 Şevval 1314/10 Mart 1897); **BOA, İ.. TAL. 120, 47** (15 Rebiulahir 1315/13 Eylül 1897); **BOA, İ.. TAL. 120, 8** (24 Rebiulahir 1315/22 Eylül 1897); **BOA, İ.. TAL. 127, 81** (17 Şaban 1315/11 Ocak 1898).

²⁵ **BOA, HH.İ... 141,17** (17 Zilhicce 1319/27 Mart 1902).

²⁶ **BOA, DH.MKT. 2165, 59** (25 Ramazan 1316/6 Şubat 1899); **BOA, BEO 1264, 94779** (25 Ramazan 1316/6 Şubat 1899); **BOA, İ..HUS. 72,28** (25 Ramazan 1316/6 Şubat 1899).

²⁷ **BOA, BEO 1266, 94886** (28 Ramazan 1316/9 Şubat 1899); **BOA, İ..HUS. 72, 36** (28 Ramazan 1316/9 Şubat 1899).

sürekli eleştirilmiştir. Bu sebeple bir ara İngiliz sömürge yönetimi tarafından gazetenin Hindistan'a girişi yasaklanmıştır.

Osmanlı arşivlerine isyan konusunda yansıyan bilgilere bakıldığı zaman, İngilizlerin isyanı çıkartıp desteklediği konusundaki suçlamalarına cevap mahiyetinde evrakların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Ancak *Ma'lumât* biraz geç başlasa da isyanı en iyi takip eden ve sürekli bilgi aktaran önemli bir yayın organı olma özelliği göstermekteydi. Gazete, isyanın gidişatı ve İngiliz harekâtları konusundaki bilgileri çoğunlukla Batı basınından edinip aktarıyordu. Ayrıca hilafet, padişah, İslam, Hint, Afgan Müslümanlarının durumu, sömürgecilik ve emperyalizm gibi konularda gazete yazarlarının kendi yorumlarını içeren çok fazla haber de yapılmaktaydı.

Ma'lumât, Hindistan'daki İngiliz yönetimi ve İngiliz sömürge uygulamalarına karşı sert eleştiriler de getirmekteydi. Örneğin Hindistan'daki veba, sel, deprem gibi afetlerin insanları perişan etmesine karşın İngiltere'nin buna yönelik hiçbir önlem almadığı dile getirilmekteydi. Ayrıca Hint halkının yönetimde hiçbir söz hakkının olmayışı ve İngiliz memurlarının halka yönelik menfi tutumları gazetenin gündeminde sürekli yer tutmaktaydı.

Ma'lumât'ın üzerinde sık bir şekilde durduğu bir diğer konu ise Hint ve Afgan Müslümanlarının Osmanlı Devleti ve halifeye yönelik müspet tutumlarıdır. Nitekim Osmanlı padişahını Müslümanların başı olarak kabul eden Hint ve Afgan halklarının İstanbul'dan sevinç verici bir haber duyduklarında buna çok sevindikleri üzüntü verici bir haber duyduklarında ise üzüldükleri görülmektedir. 1897'deki Türk-Yunan Savaşı'nda yaralanan gaziler veya Girit muhacirleri için yardım toplayıp İstanbul'a göndermeleri bu durumun en açık göstergelerinden birisi olarak *Ma'lumât*'taki yerini almaktaydı.

Ma'lumât'ın 1897-1898 isyanını ele alış şekli bu çalışmanın esas konusunu teşkil etmiştir. Gazete Avrupa, Hint ve Mısır basınlarından derlediği haberlerin sonucu olarak isyanın sebeplerini ortaya koymakta ve isyanı Hint-Afgan sınırındaki İngiliz uygulamalarının bir neticesi şeklinde meşrulaştırma eğilimindeydi. Dolayısıyla isyanın başından sonuna kadar *Ma'lumât* gazetesi, Hindistan veya Afganistan'da kendisine ait bir haber kaynağının olmamasının da etkisiyle haberleri Batılı ve Hint gazetelerinden alıp yorumlayarak okuyucusuna sunmaktaydı. *Ma'lumât*'ın Hint-Afgan Sınır İsyanı konusunda haber kaynakları ise genel olarak *Times*, *Standard*, *Royter Ajansı*, *Tribune*, *Daily Chronical*, *The Morning Post* ve *Daily Telegraph* adlı İngiliz gazeteleri; *Tan*, *Deba* ve *Figaro* adlı Fransız gazeteleri; *Berliner Lokal Anzeiger* ve *Berliner Tageblatt* adlı Alman gazeteleri; *Novoye Vremya* ve *St. Petersburg* adlı Rus gazeteleri; *New York Herald* ve *Daily News* adlı ABD gazeteleri; *Neue Freie Presse* adlı Avusturya gazetesi, *Peşter Loyt* adlı Macar gazetesi, *Bîse Ahbar*, *Vekil*, *Muslim Chronical*, *Habl-ül Metîn*, *Rüzgâr*, *Şems-ül Ahbar* ve *Times of India* adlı Hint Müslümanlarının çıkardığı gazeteler ile Mısır'da çıkan *El İcbal* dergisi ve Batı'dan alınan ajans telgraflarıydı.

1897-1898 Kuzeybatı Sınır İsyanı konusunda başta İngilizler olmak üzere Batılı birçok yazar tarafından olayın meydana geldiği dönemden itibaren sayısız eser telif edilmeye başlanmıştır ve günümüzde de birçok araştırmacı bu konu hakkında araştırmalarına devam etmektedir. Türkiye’de Hindistan ve Afganistan üzerine çok kıymetli çalışmalar olmasına rağmen Kuzeybatı Sınır İsyanı, çok dikkat çekmemiştir. İngilizler isyanı bastırabilmek için I. ve II. İngiliz-Afgan savaşlarından daha fazla asker sevk etmek zorunda kalmışlardır ki bu bile olayın boyutunu ve ehemmiyetini göstermesi bakımından önemlidir.

Ma’lumât’ın bir gazete olmasından dolayı, isyanın genel gidişatı ile ilgili devamlı ve sağlıklı bilgi edinmek oldukça zor olmuştur. Dolayısıyla 1897-1898 isyanının başlangıcından sonuna kadarki kısmı içeren bilgiler, çoğunluğu ana kaynak olmak üzere Batılı ve kısmen de Hint-Afgan kaynaklarından elde edilmiştir. Özellikle Batılı ana kaynakların olaylarda yer alan kişiler tarafından yazılmış olması bu kaynaklarda subjektif bir üslup ortaya çıkardığı için Hint-Afgan kaynakları ve sonraki dönemlerde yapılan bilimsel çalışmalarla bilgi kontrolü sağlanmaya çalışılmıştır. Winston Churchill’in “*The Story of the Malakand Field Force*”, Olaf Caroe’nin “*The Pathans 550 B.C.-A.D.1957*”, Angus Hamilton’ın “*Afghanistan*”, Mir Munshi Sultan Mahomed Khan’ın “*The Life of Abdur Rahman Amir of Afghanistan*”, James Lorimer’in “*The Institutes of the Law of Nations: A Treatise of the Jural Relations of Separate Political Communities*” adlı eserleri tezde kullanılan yabancı ana kaynaklardan bazılarıdır. Ayrıca yine tezde kullanılan “*Tarihçe-i Afganistan*”, “*Afganistan Seferi*”, “*Afganistan Ordusu Hakkında Muhtasar Risale*”, “*Nebze fî Tarihi’l Afgan*” gibi eserler de Osmanlı son dönemlerinde Afganistan hakkında yazılmıştır.

Ma’lumât gazetesinden ise İngiliz sömürgeciliğinin değerlendirilme yazıları, emperyalizm, hilafet, Hint ve Afgan Müslümanlarının halife ve Osmanlı Devleti’ne karşı muhabbetleri gibi başlıkları içeren ve daha çok yorumlardan oluşan bilgiler alıntı yapılarak tezde kullanılmıştır.

1897-1898 Kuzeybatı Sınır İsyanı hakkında bilgi edinmek amacıyla başvurulmuş bir diğer önemli kaynak İngiliz parlamento kayıtlarıdır. Ancak sadece 17 Haziran 1897’den 5 Ağustos 1897’ye kadar olan parlamento kayıtlarının bir kısmı, kayıtların yayınlandığı internet sitesinde mevcuttu. Bahsedilen tarihler arasındaki kayıtlar incelendiğinde Hindistan olayları veya Kuzeybatı Sınır İsyanı hakkında kayda değer bir bilgiye rastlanılamadığı için isyanın gidişatı hakkında İngiliz parlamento kayıtlarından yararlanılamamıştır. Ancak isyanın resmi olarak sona eriş tarihi olan 5 Ocak 1898’den sonraki bazı kayıtlarda, isyanın bastırılması için yapılan İngiliz harcamaları ve İngiliz-Hint kayıpları hakkında bazı bilgiler mevcuttur.

Tezin amacı, Türkiye-Hindistan, Türkiye-Afganistan ve Türkiye-Pakistan ilişkileri konusunda yapılan çalışmalara katkı sunmaktır. Günümüzde Hindistan-Pakistan ve Afganistan-Pakistan arasındaki sınır problemlerinin tarihi temelleri Durand Hattı’nın çizilmesi sonucunda ortaya

çıkmiştir. Durand Hattı ve akabinde gelişen isyan hareketi; demografik, siyasi, askeri, ekonomik, coğrafi vs. dinamikler gözetilmeksizin bir sınır belirleme işinin tarihsel süreçte çok daha büyük sorunlar doğurduğunun açık bir göstergesi olmuştur.

Tez üç bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümün ilk başlığında Batı'nın, kavramsal çerçevesini kendisinin belirlediği medeniyet anlayışına göre medenileştirme misyonu adı altında sömürüyü meşrulaştırma biçimi, Hindistan Müslümanlarının durumu ve Sultan II. Abdülhamid'in Panislamizm politikası ele alınmıştır. İkinci başlıkta Sömürgecilik, Hindistan'ın sömürgeleştirilme serüveni ve İngiltere'nin en önemli sömürgesi olarak görülen Hindistan'ı koruma politikaları tartışılmıştır. Hindistan'ın Portekizlilerden başlamak üzere Hollanda, Fransa ve son olarak İngiliz hâkimiyetine giriş süreci ve bu devletler arasındaki emperyal mücadele ele alınmıştır. Üçüncü başlıkta ise İngilizlerin Hindistan'da Fransa'yı yendikten sonra Hindistan'ın siyasi ve dinî bölünmüşlüğüne kullanarak ülkeyi adım adım hâkimiyetleri altına alma süreçleri tartışılmıştır. Dördüncü başlığın konusunu ise Orta Asya'yı hızlıca işgal eden ve Afganistan sınırlarına dayanan Rusya'nın olası Hindistan işgalini önlemek maksadıyla geliştirilen savunma stratejileri ve doktrinler oluşturmaktadır.

İkinci bölümde Osmanlı-Afgan ve Osmanlı-Hint ilişkileri tarihsel süreç içerisinde ele alınarak Sultan II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti'nin Hindistan ve Afganistan ile ilişkilerinin oldukça yoğunlaşmasına dikkat çekilmiştir. Ayrıca Afganistan Emiri Abdurrahman Han'ın yönetim şekli ile 1897-1898 Kuzeybatı Sınır İsyanı'ndaki rolü tartışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise Afganistan coğrafyası ve Afganistan'ın kabilesel yapısı ile 1897-1898 Hint-Afgan Sınır İsyanı'nın sebepleri, olayın gelişimi, sonuçları ve *Ma'lumât*'taki yansımaları tartışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. “BATI’NIN MEDENİLEŞTİRME MİSYONU” SÖMÜRGEÇİLİK VE HİNDİSTAN’DA İNGİLİZ EMPERYALİZMİ

1.1. Kavram Olarak Medeniyet

“*Medeniyet*” kavramı, dünya üzerinde geçmişte var olmuş veya günümüzde de varlığını devam ettiren din, sanat, edebiyat, hukuk, bilim, siyaset, ekonomi, teknoloji vb. maddi manevi bütün değerleri içeren bir mana yoğunluğu içerisinde hatıra getirilmektedir. Örneğin çeşitli vesilelerle yazılan kitap, dergi, makale gibi eserlerde İslam Medeniyeti, Çin Medeniyeti, Roma Medeniyeti, Pers Medeniyeti gibi oldukça eski zamanlarda varlıklarını devam ettirmiş olan devlet ve milletler için medeniyet kavramı kullanılırken modern zamanları çağrıştıran Avrupa Medeniyet, Batı Medeniyeti gibi kavramlar da kullanılmaktadır. Medeniyet kavramının ortaya çıktığı dönem ve bu kavramı oluşturan kişilerin medeniyete hangi anlamları yüklediği anlaşıldığı zaman kelimenin tarihsel süreç içerisinde daha geniş anlamlar kazandığı görülecektir. Zira bu kavramın tarihsel kökeni ve kullanış amacı, Batı ve Doğu’nun medeniyet algısının da ciddi farklılıklar içerdiğini göstermektedir.

Tanzimat Dönemi’ne kadar Osmanlı Devleti’nde “*medeniyet*” yerine “*temeddün*” kavramı kullanılmaktaydı. Medeniyet kavramı ise ilk defa Sadık Rıfat Paşa ve Mustafa Reşit Paşa tarafından Batı uygarlığının (civilization) oluşturmuş olduğu değerler toplamını ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Dolayısıyla Osmanlı’da XIX. yüzyılda medenileşmek, Avrupalılaşmak anlamında kullanılmaktaydı. Bu durum, Avrupa’nın en üstün konumda görülmesi nedeniyle olduğu kadar, “medeniyet” in “civilisation” a karşılık gelen yeni bir kavram olmasından da kaynaklanmaktaydı. Konuya bu açıdan bakıldığı zaman Mehmet Akif Ersoy’un “*Medeniyet denilen kahpe, hakikat yüzüstü*” ya da “*Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar*” ile kastettiği şeyin, aslında Avrupa olduğu ortaya çıkar.²⁸ *Ma’lumât*’ta da Âlem-i medeniyet ve Medeniyet Hindistan’a atf-ı nazar etmelidir²⁹ gibi başlıklarla büyük oranda Batı medeniyeti kastedilse de az da olsa Hint Medeniyeti³⁰, İslam medeniyeti gibi kavramlarla “temeddün”ün muhtevası da karşılanmıştır.

²⁸ Ahmet Karaçavuş, “Temeddünden Medeniyete (Civilisation): Osmanlı’nın İnsan Toplum ve Devlet Anlayışının Değişimi Üzerine Bir Deneme”, *OTAM*, 37, 2015, s. 91-102.

²⁹ “Bend-i Siyasi: Medeniyet Hindistan’a Atf-ı Nazar Etmelidir.” (19 Ağustos 1897), *Ma’lumât*, s. 1-2.

³⁰ “Mesâib-i Hindiye” (28 Eylül 1897), *Ma’lumât*, s. 1.

Temeddün ve Medeniyet kelimelerinin yapısından “*temeddün*”ün bir medenileşme süreç ve döngüsünü ifade ettiği, medeniyetin ise olmuş bitmiş ve geçmişte kalmış uygarlıkları ifade ettiği gibi bir sonuç çıksa da burada özellikle medeniyet kelimesinin ortaya çıktığı yer (İstanbul) ve kelimeye yüklenen anlam dikkate alınmalıdır. Medeniyet, kökeni Arapça olup dil açısından olup bitmiş ve geçmişte kalmış bir süreci ifade ediyor olsa da Osmanlılar bu kelimeyi doğrudan *civilization* yerine kullanarak hem bir medenileşme sürecini hem de medenileşmeden kastın Batı’nın örnek alınması olarak ifade etmişlerdir. Bu sebepten dolayı *civilisation*, *temeddünle* değil *medeniyet* ile karşılanmıştır. İslam-Osmanlı geleneği de temeddünü, insanın toplumsal bir varlık olarak görüp bunun zorunlu sonucu olarak oluşan hukuk, devlet otoritesi ve düzenin gerekliliği bağlamında ele almıştır. Dolayısıyla insanın toplumsal yaşayışının ona dayattığı mecburiyet, organize olmak, yani devlet kurmaktır. Sonraki süreç ise mekân ve içerik tartışmasıdır. Yani bu şartlar oluşturulduktan sonra *insanın yaşadığı mekâna, o mekânın gerekli kıldığı ihtiyaçlara ve üretim-tüketim ilişkilerine uygun bir yaşam ağı ortaya çıkar*. Temeddünün oluşabileceği en önemli mekân ise şehirdir.

Osmanlı Devleti’nde medeniyet Sadık Rıfat Paşa’nın da analizleri ile XIX. yüzyılda Batı’nın ulaştığı yönetim uygulamaları, hukuk düzeni, eğitim, vergi, askerlik usul ve kuralları, sanayi, ticaret, halk sağlığı, sokakların düzeni, ulaşım ve haberleşme benzeri birçok uygulama esas alınarak oluşturulmuştur. Dolayısıyla medeniyet, Avrupa’nın o zaman ulaştığı maddi değerler toplamını ve yönetim esaslarını ifade etmektedir.³¹ Temeddün ile toplum ve toplumsal olmanın önemi vurgulanırken medeniyet bireyi ön plana çıkarmaktaydı. Medeniyette birey kendi başının çaresine bakmayı bilmeli, hayatını idame ettirecek bir eğitim alarak eğitimin gerektirdiği bir işte çalışmalıydı. Temeddünün aksine medeniyette komşuluk, akraba ilişkileri ve dayanışma gibi olgular son derece zayıftır. İnsanlar mahallelerde, sitelerde ve apartmanlarda çoğunlukla birbirleri ile hiç iletişim kurmadan yaşarlar.

Olumsuz sayılabilecek yanlarına rağmen, [yani medeniyet ile evrensel insan hakları vadedilip Batılılar hariç diğer insanlara gayriinsani muameleler yapılmasına karşın] medeniyet insana, sırf insan olduğu için haklarını verir. Keyfiliğin yerine hukukun egemenliğini esas alır. Yüzyıllarca devam eden insanlık tarihinin çok kısa bir diliminde görülmemiş maddi bir ilerlemenin ve zenginliğin kaynağını oluşturmuştur.³²

Medeniyetin anlam muhtevası dikkate alındığında *medenileştirme* ise; kendilerini insan hak ve ilişkileri, yönetim, din, bilim, teknik, ahlak, düşünme biçimi, edebiyat, sanat, yaşam tarzı, üretme yetenek ve kapasitesi gibi birçok açılardan üstün gören milletlerin, kendilerinden daha aşağı seviyede gördükleri millet ve uygarlıkları kendilerine benzetmeye çalışmak veya buna zorlamak amacıyla giriştikleri faaliyetleri ifade eden bir kavramdır. Medenileştirmede kesinlikle medenileştirme işine

³¹ Karaçavuş, a.g.e., s. 134.

³² Karaçavuş, a.g.e., s. 101-106, 124, ve 174’ten özetlenmiştir.

soyunan tarafın kendisini üstün olarak görme durumu söz konusudur. Dolayısıyla Avrupa medeniyeti, kendisini dünyanın geri kalan kısmından her daim üstün görmüş ve modern Batı sömürgeciliğinin başlaması ile birlikte medenileştirme kavramını sömürüye kılıf uydurmak amacıyla adeta bir slogan haline getirmiştir.

Medenilik, erken modern Avrupa’da tarihsellik kadar güçlü bir zorunluluktur. Burada ironik olan ise örneğin Babür Devleti’ndeki dinî hoşgöründe olduğu gibi, Batı tarihselciliğinin Doğu’yu kendi Orta Çağ ya da skolastik geçmişinin bir imgesi olarak sunma eğilimine bir darbe vurmasıdır.³³ Ancak yine de seyyahların eserlerini okuyan Batılı insanlar, sadece duymak istediklerine inandıkları gibi, kendi medeniyetlerini yüceltmek için başka memleketlerin garipliğini, farklılıklarını ve barbarlıklarını duymak isteme eğiliminde olmuşlardır.³⁴ Böylece diğer kültürleri, Batı’nın imgelerine dönüştürerek anlama alışkanlığı, dünyadaki büyük acı ve adaletsizliklerin sebebi olagelmıştır. Batı’nın değerleriyle çelişen ya da farklı olan her kültür ve politikanın tarihin yanlış tarafında olduğu görüşü hâkim olmuştur.³⁵ Böyle bir düşüncede önemli olan, sıradan Batılı fetihleri bir fikrin etrafında yüceltmek, daha çok coğrafi alan edinme arzusunu, uygar ya da uygar olmayan milletler ile coğrafya arasındaki özel ilişkiye dair bir kurama dönüştürmektir.³⁶

İlerleme, medeniyet, çağdaşlık, kültürel ve sınıfsal üstünlük, estetik, ilkelik, yabanilik, geri kalmışlık ve insanlığa hizmet gibi kavramlar Batı emperyalist düşüncesinin sık bir şekilde başvurduğu araçlar olmuşlardır.³⁷ Batı emperyalizmi toplumları kategorileştirirken ölçüt olarak kendi gelişmişlik seviyesini baz almaktaydı. Bu anlayışa göre Batı, insanlığın ulaşmış olduğu “en ulvi değerleri” yani zirveyi temsil ediyordu. Diğer toplumların ilerleme durumu ise Batı’nın seviyesine olan uzaklık ya da yakınlıklarına kıstasla belirlenmekteydi.

Sömürge halkları ya da kendilerini Batı medeniyetinden daha geride gören diğer milletler çoğunlukla Batı’nın medeniyet konusundaki benmerkezci bakış açısının etkisinde kalarak şekli bir Batılılaşma macerasının içerisine atılmışlardı. Tanzimat Dönemi’ndeki Osmanlı Devleti ve devletin Batı görmüş aydın kesimi bu durumun tipik bir örneğini teşkil etmektedir. Bazen de tam aksine Japon modernleşmesinde olduğu gibi Batı’nın tüm bilim, fen ve teknolojik uygulamaları benimsenerek Batılı devletler seviyesine çıkma şeklinde görülse de pek fazla örneği olmamıştır.

³³ Paul Stevens, “Moğol Hindistan’da İngiliz Varlığı: Kültürel Farklılığı ve Hoşnutsuzluklarını Tarihselleştirmek”, Balachandra Rajan-Elizabeth Sauer (Ed.), **Emperyalizmin Yedi Rengi**, (Terc. Eda Özgül), Birinci Basım içinde (109-130), Küre Yayınları, İstanbul, 2006, s. 122.

³⁴ Kate Teltscher, **India Inscribed: European and British Writing on India, 1600-1800**, Oxford University Press, Delhi, 1995, s. 28.

³⁵ Stevens, a.g.e., s. 127.

³⁶ Edward W. Said, **Şarkiyatçılık: Batı’nın Şark Anlayışları**, Metis Yayınları, Yedinci Basım, İstanbul, 2013, s. 228.

³⁷ İbrahim Kalın, **Barbar Modern Medenî: Medeniyet Üzerine Notlar**, Birinci Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2018, s. 109.

Afganistan’da yayınlanan *Emân-ı Efgan* gazetesi Batı’nın medeniyet algısını şöyle ifade etmekteydi:³⁸

Senelerden beri Avrupalılar, Avrupa’nın ıslah etme merkezi, medeniyet ve insanoğluna güzel ahlakı öğretme okulu olduğunu iddia ediyorlar. Kendilerini insanlığın en hayırlısı, kötülüğü ve zararlı şeyleri ortadan kaldıran, sulh ve selamet taraftarı, asayiş ve halkın güvenliğini arzulayan, mazlumların hamisi ve zayıfların destekçisi olarak addediyorlar. Âlemi, medeniyet nuru, ilmin ışığı ve marifetle aydınlatmaya çalıştıklarını söylüyorlar. Vahşet, fitne ve fesat kelimeleri ile bedevilik, zulüm ve istibdatı dünyadan kaldırmak istediklerini ifade ediyorlar... Yazık ki biz Asyalılar ve bilhassa Müslümanlar safdiliğimizden, hile ve aldatmadan başka bir şeyleri olmayan bu adam aldaticıların yalan ve dolanlarını ve bu tilki renk ve sıfatlı adamların sahtekârlık ve sanatlarını hakikat telakki ederek ve Avrupa’nın süslü ve yaldızlı zevahir ve maddiyatı gözlerimizi kamaştırarak Avrupalıları taklide kalkıştık...

... Frenklerin şark ahalisine karşı olan hücum ve tecavüzlerini ve bunları gizlemek amacıyla açıktan emniyeti tesis etmek ve medeniyeti yaymak gibi gerekçeler öne sürerlerken gerçekte ise İslamiyet’i imha edip Hıristiyanlığı yaymak maksadıyla meydana getirdikleri muharebeleri ve tecavüzatta telef ettikleri canları hesap ederek vicdanımızla tarafsız olarak muhakeme edelim...

Emân-ı Efgan gazetesi’nin Batı medeniyeti ile ilgili bu bakış açısı aslında genel olarak Doğu’nun bakış açısidir. Medenileştirme uygulamaları ırkçılığı ve üstünlüğü ön plana çıkaran bir karakter taşıdığı için sömürge uygulamalarına zaman zaman çok sert tepkiler de gelmiş ve sömürgelerde isyanlar çıkmıştır. Ancak sömürülenlerin zayıf olması ve birlik içerisinde hareket edememe sorunlarından dolayı batılılar bu isyanları bastırabilmişlerdi.

1.2. Medenileştirme

İskoçyalı Hukukçu James Lorimer, uluslararası hukuk sisteminin ırkçı bir temel üzerine oturtulması gerektiğini savunduğu eserinde insanlığı “*uygar, barbar ve vahşi*” olmak üzere üç kısma ayırmaktaydı. Uygur toplumlar; en üst medeni yani bağımsız siyasi toplulukları ve beraberindeki tüm hak ve yetkilerin taşıyıcıları olarak kimliklerinin tam olarak tanınmasına hak kazanan Avrupa toplumları ile doğum ve soy olarak Avrupalı olup Avrupa’ya karşı bağımsızlıklarını kazanmış olan Kuzey ve Güney Amerika devletlerinden oluşuyordu. Barbar topluluklar ise Asya ve Avrupa’daki Türkiye (Osmanlı Devleti), Avrupa’ya bağımlı hale gelmemiş olan İran, Çin, Siyam ve Japonya gibi büyük Asya devletlerinden oluşuyordu. Bu devletlerin belirli bir konudaki gelişimlerinin değerlendirilmesi temelinde uluslar hukuku onlara uygulanabilir. Uluslar hukukunu “*vahşilere*” yani Afrika’daki sömürge halklarına uygulamanın hiçbir anlamı yoktur. Onlar sadece insan olarak görülebilirler. Lorimer, uluslararası hukuku ırk temeli üzerinde tasavvur ettiği için ona göre vahşi ya da barbar ırkların, uygar bir ırk seviyesine gelmesi mümkün değildi. Örneğin o, 1856 Paris Antlaşması’nda Osmanlı Devleti’nin bir Avrupa devleti sayılması durumunu mantıksız ve saçma

³⁸ Mim Kemal Öke, **Hilafet Hareketleri**, TDV Yayınları, Ankara, 1991, s. 85-88.

bulmaktaydı.³⁹ Benzer bir şekilde tarih ve Batı hukuku, medeniyetin ne olduğunu ve Hristiyanlıkla ilişkisini tanımladığı için Henry Wheaton, Lass F. Oppenheim ve De Malten Çin, Siyam, Habeşistan ve Osmanlı Devleti ile yapılan *eşitliğe aykırı antlaşmalar sırasında* hukukun temellerini belirlemişlerdi.⁴⁰

Artık kültürel bir anlayışın, medeniyet ve değerler sisteminin belirgin ekonomik ve siyasal birer işlevi vardı. Sadece Avrupalıların medeniyetin tanımını yapma hakkını korumak ve onların üstün bir hale gelmesini sağlayan hakları güvence altına almakla kalmıyorlar, ek olarak bu hakların korunması, ahlaki olarak da fatih olmanın bir gereği haline geliyordu.⁴¹

Lorimer'e göre *çalışkanlık, tutumluluk, enerji, ustalık ve savaş sanatı* gibi görece tanınma niteliklerini belirleyen her şeyden önce devletin içeriği veya onu oluşturan malzemelerin kalitesidir. Devletin zenginliği, vatandaşlarının ahlaki ve entelektüel niteliklerini değerlendirmek için uluslararası bir kriterdir. Çünkü zenginlik, ellerindeki fiziksel araçlar kadar, hatta daha fazla olmasa da, nüfusun ahlaki ve entelektüel niteliklerinin sonucudur.⁴² Bir ülke ne kadar zenginse, halkı o kadar akıllı ve iyidir; ne kadar fakirse de o kadar aptal ve ahlaksızdır.⁴³ Lorimer'deki ilerleme düşüncesi zenginliğe ve halkın ahlakına bağlı bir kriter olduğu için Batı haricindeki bütün toplumların "aptal ve ahlaksız" olarak değerlendirildiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Winston Churchill'e göre savaşan kabilelere barış getirmek, her şeyin şiddet olduğu yerde adaleti sağlamak, kölelerin zincirlerini kırmak, topraktan zenginliği çekip almak, ticaret ve öğrenimin ilk tohumlarını atmak, bütün halkların zevk alma kapasitelerini artırmak ve acı çekme ihtimallerini azaltmaktan daha güzel bir ideal veya daha değerli bir ödül insan çabasına ilham veremezdi.⁴⁴ Churchill bu sözleriyle Batı medeniyetinin sömürgelerde aslında iyi işler yaptığını ve diğerlerini medenileştirdiğini söylüyordu. Yine Churchill ele geçirilen yerlerdeki halkların psikolojilerini de şu şekilde tahlil ederek onların Batılı anlamda medenileştirilmeye karşı bir direnç göstereceklerini de itiraf ediyordu: *Fetih ile hâkimiyet arasındaki kaçınılmaz boşluk, fethedilenlerin aklını karıştıran ve fatihlerin kirli iştahlarını uyandıran açgözlü tüccar, uygunsuz misyoner, hırslı asker ve yalancı spekülâtör figürleriyle dolar.*⁴⁵ Sylvain Levi'ye göre ise daha üstün bir medeniyet

³⁹ James Lorimer, **The Institutes of the Law of Nations: A Treatise of the Jural Relations of Separate Political Communities**, C. 1, William Blackwood and Sons; Edinburgh ve London, 1883, s. 101-102, 177, 240.

⁴⁰ Marc Ferro, **Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi: 13. Yüzyıl 20. Yüzyıl**, (Çev. Muna Cedden), İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 51.

⁴¹ Ferro, a.g.e., s. 51.

⁴² Lorimer, a.g.e., s. 185-186.

⁴³ Martti Koskenniemi, "Race, Hierarchy and International Law: Lorimer's Legal Science", **The European Journal of International Law**, 27 (2), 2016, s. 422.

⁴⁴ Niall Ferguson, **Empire: The Rise and Demise of the British World Order and the Lessons for Global Power**, Basic Books, New York, 2004, s. XXV.

⁴⁵ Ferguson a.g.e., s. XXVI.

tarafından doğulunun dünyasının tehdit edildiğini hissettiği düşünülür; ancak onu güdüleyen şey yalnızca özgürlük, siyasal bağımsızlık ya da kültürel başarı için yaptığı faaliyetler değil, kıskançlık ya da intikam hırsıdır.⁴⁶

Sömürge literatürüne göre “beyaz adam” olmak sadece bir renk meselesi değildi. Bu aynı zamanda ahlaki bir durumdu. Kişinin doğuştan gelen üstünlüğüne olan inancını göstermesi gerekiyordu. Üstünlük sadece güçte değil, gücün uygulanma biçiminde de yatıyordu. Beyaz bir ten, niteliklerle ilişkilendirildiği için bir varlık olarak görülüyordu.⁴⁷ Örneğin denizası seferlere çok az kadın götürülebiliyordu ve çoğunlukla kadınlar bu seferlerin şartlarına dayanamıyorlardı. Normal şartlarda Avrupalı beyaz bir erkeğin sömürge'deki farklı tenli bir kadınla evlenmesi yasaktı çünkü bu tip evlilikler ırkların karışmasına sebebiyet veriyordu. Portekizliler Goa'yı fethettikten sonra öldürdükleri Müslümanların beyaz dul kadın veya kızları ile evlenmelerine müsaade edildi. Aslında bu kadınlar, ari kökenli olarak addedilip zorla Hristiyanlığa döndürüldüler. Yine de yeterli beyaz kadın bulunamadığı için hoş görülme de yerli kadınlarla evlenilmesine izin verildi.⁴⁸

Batı medenileştirmesinin en önemli aşamalarından birisi sömürge halklarını Hristiyanlaştırmaktı. [Çünkü onlara göre Hristiyan olma durumu her ne kadar medenileştirilmesi istenen toplumun ırksal özellikleri üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmasa da, medeni olarak değerlendirilebilmek için önemli bir kıstastı]. Örneğin Afrikalılar geri kalmış ve batıl inançlı topluluklar olarak görülmelerine rağmen İngiliz Evanjeliklerine göre onlar da “medenileşme” yeteneğine sahiptiler.⁴⁹ “Tanrı’nın sözünü yaymak” ve böylece “cahil kâfirlerin ruhlarını kurtarmak”

⁴⁶ Said, a.g.e., 261.

⁴⁷ Anthony John Stockwell, 1982, “The White Man's Burden and Brown Humanity: Colonialism and Ethnicity in British Malaya”, **Southeast Asian Journal of Social Science**, 10 (1), 1982, s. 46.

⁴⁸ Dorothy Figueira, “Medeniyet ve Irk Sorunu: Portekizlilerin ve İtalyanların Hindistan Yolculuklarıyla İlgili Anlatıları”, Balachandra Rajan -Elizabeth Sauer (Ed.), **Emperyalizmin Yedi Rengi**, (Terc. Eda Özgül), Birinci Basım içinde (87-108), Küre Yayınları, İstanbul, 2006, s. 103.

⁴⁹ Bazen de Hristiyan olmak medeniyet anlamında yeterli olarak kabul edilmiyordu. Avrupa’da 1500’lere gelindiğinde bile Etiyopya, Hindistan’ın bir parçası zannedilmekteydi. 1514’te Portekiz’e Etiyopya’dan Matthew adında bir elçi gelmiş ve bu elçi “Hintliler” in dini, yönetimi, sarayı, krallığı ve imparatoru hakkında sorguya çekilmişti. Elçi verdiği cevapta kendi halkının, ayinler, merasimler ve gelenekler gibi konularda farklı olsalar da diğer tüm hususlarda Hristiyan milletler ve Katolik inancıyla uyum içerisinde olduklarını izah etti. Portekizliler ise elçiye yollayan Kral II. Dawit (Lebna Dengel)’in Hristiyan inancını yaymak için Hindistan’a giden Aziz Thomas’ın varisi zannedilen Doğu ve Batı Hint Adaları’nın ulaşılabilir rahibi John olduğunu düşünmekteydiler. Portekizliler, II. Dawit’i İslam ile büyük bir mücadele içerisinde olan Hristiyanlığın doğudaki müttefiki olarak görme eğilimindeydiler.

1514-1527 arasında Etiyopya’dan Zagâ za-Ab (Zagazabo) adında başka bir rahip hem Portekiz kralı III. Joao’ya hem de Papa Clement’e mektuplar getirmişti. Ancak Portekizliler bu elçinin ne Papa’ya gitmesine ne de ülkesine dönmeye yedi yıl boyunca müsaade etmediler. Portekizliler, hem Matthew hem de Zagazabo’ya sordukları sorularla onların Aristoteles’in kriterlerine göre medeni olup olmadıklarını anlamaya çalışıyorlardı. Onların uygun bir medeni hayat (kurumları olan şehirlerde) yaşayıp yaşamadıklarını anlamak için saraylar, kanunlar, hâkimler, evlilik, aile hayatı, miras, ticaret, vergi, giyim kuşam, yeme içme, yenilen şeyler ve bunların pişirilme şekli, sosyal farklılıkların yanı sıra özellikle Matthew anaerki, poligami ve rastgele cinsellik gibi olası hayvani cinsel pratikler hakkında bilgi edinilebilmesi için hükümdarının eşleri hakkında da sorguya çekilmişti.

Sonuç olarak Etiyopyalılar, düşmanlarına karşı yetersiz bir güce sahip oldukları için barbar olarak kabul edildi. Az bir servete ve gelenek dışı pratiklere sahip oldukları için en iyi ihtimalle değersiz Hristiyanlar, en kötü ihtimalle de kâfirler olarak görüldü. Portekizliler açısından Hristiyanlık paketini silah gücü ve ortalama inanç olarak görülen medeniyet

İngiliz nüfuzunu genişletmek için yeni, kâr amacı gütmeyen bir mantıktı. Dönemin misyoner cemiyetlerinin belirleyici görevi bu olacaktı. Her şeyden önce Hristiyan olan ama aynı zamanda çalışkanlığı prensip haline getirmiş belirgin bir Kuzey Avrupalı bir yaşam biçimini tanıtmaktı. Afrika’da bu yeni imparatorluk ahlakını somutlaştırmaya çalışan kişi David Livingstone’du. Livingstone için imparatorluğun orijinal temelleri olan *ticaret* ve *kolonizasyon* gerekliydi ama yeterli değildi. Özünde, o ve onun gibi binlerce misyoner, İmparatorluğun yeniden doğmasını istiyordu.⁵⁰

Hindistan’da Protestan misyonerler Hinduları öylesine aşağı bir seviyede görüyorlardı ki “bir başrahibin varlığının, iyi bir şeyin, kraliyete dair bir şeyin varlığının onları hayran bırakarak dinlerini değiştirmeye yeteceğine inanıyorlardı.” Avrupa’nın ihtişamını, büyüklüğünü, birinciliğini öğretirken fatihlerle özdeşliyorlardı.⁵¹

Yine Portekizli Cizvit misyoner Alessandro Valignano örneğin Hindistan’da insanları Avrupa kanı taşıma yüzdelerine göre sınıflandırmıştı. Buna göre; Hindistan doğumlu saf cinsler, Avrasyalılar, melezler ve Hintlilerin tamamı Hristiyan topluluğuna üye olmak için uygun değillerdi; Hindistan’da doğmuş saf cinsler cahil, geri kalanlar ise zayıf, ahlaksız ve aptal olarak görülüyordu.⁵² Sömürgeciliğin en önemli aşamalarından olan Hristiyanlaştırma veya misyonerlik faaliyetleri de bu faaliyetleri yapanlar tarafından Batı’nın ırksal üstünlüğü anlayışı ile yürütülmekteydi. Örneğin Portekiz gibi bazı devletler ırk üstünlüğü esaslı bir Hristiyanlık ayrıcalığı tasavvur ederken bazıları da her ne kadar ırk üstünlüğünü önemsemiş olsalar ve Hristiyanlaşmış olan yerlilerin asla kendi seviyelerinde olamayacağına inansalar da sömürgelerdeki herkesi Hristiyanlaştırmaya çalışmaktaydılar. Hristiyanlaştırma düşüncesindeki farklılıklar, aynı sömürgeci devletin farklı kıtalardaki sömürge uygulamalarında da değişkenlik gösterebiliyordu. Bir açıdan bakıldığında Batılıların “ırkı üstün olanın dini de üstündür” gibi bir düşünce içerisinde oldukları, dolayısıyla sömürge halklarının, üstünlerin dinini kabul etmeleri gerektiği gibi bir anlayışla hareket ettikleri ortaya çıkmaktadır. Çünkü sömürüleni ırksal olarak kendi seviyesinde görmek, sömürünün doğasına aykırı bir durumdur.

Batılılar, medenileştirme hareketine karşı tepki gördüklerinde, tepki gösterenlere karşı çok acımasız davranıyorlardı. “Haç ve kılıç”, Batı medeniyetinin yayılmasında sadık müttefikler olarak hizmet vermektedir.⁵³ Örneğin 1857 isyanına kadar Hindistan’da misyonerlik hareketleri insanların gönlünü kazanarak Hristiyanlaştırmak siyâsetine yoğunlaşmışken, bu isyandan sonra tam bir

---

oluşturmaktaydı. Tam bu noktada ırk ve kast, kilise ve onun hiyerarşisine giriş koşullarının en önemli unsuru haline gelmekteydi; Dorothy Figueira, a.g.e., s. 99-102.

⁵⁰ Ferguson, a.g.e., s. 108 ve 103.

⁵¹ Ferro, a.g.e., s. 342-343.

⁵² Dorothy Figueira, a.g.e., s. 103.

⁵³ Arminius Vambéry, **Doğu Topraklarında Batı Kültürü: Asya’da İngiliz ve Rus Nüfuzu**, (Çev. Ali Fahri Doğan), Selenge Yayınları, İstanbul, 2023, a.g.e., s. 93.

intikam ve insan avına hizmet eden vaazlara evrilmiştir. Kraliçe Victoria, halkı bir tövbe ve dua günü için Kristal Saray’da toplamış ve Vaiz Cherles Spurgeon insanları neredeyse kutsal bir savaşa davet eden bir konuşma yapmıştı. Bu konuşmada vaiz:

Dostlarım ne suçlar işlediler! ... Hindistan hükümeti, Hinduların dinine asla müsamaha göstermemeliydi. Benim dinim hayvanlarla cinsel ilişki, çocuk öldürme ve cinayetten ibaret olsaydı, asılmaya hazır olmadıkça buna hakkım olmazdı. Hinduların dini, hayal gücünün şimdiye kadar tasavvur ettiği en büyük pislik yığınının başka bir şey değildir. Taptıkları tanrılar zerre kadar saygıyı hak etmiyorlar. Onların ibâdeti, şer olan her şeyi lâzım eder ve ahlâkın da onu indirmesi gerekir. Binlerce tebaamızı kesmek için kılıç kınından çıkarılmalıdır.⁵⁴

İnsanları korku ve baskı ile sindirme politikası sömürgecinin sık bir şekilde başvurduğu bir yöntemdi. İngilizler de 1857 isyanını bastırırken övündükleri medeniyeti bir tarafa bırakıp dönemin bütün vahşet usullerini göstererek büyük bir katliam yapmış ve isyanı kontrol altına almışlardı.

Fetih ve yerleşimin, halkların yerinden edilmesinin ve boyun eğdirilmesinin sebebi, iddiaya göre barbar, geri kalmış, durağanlığa hapsolmuş ve kendi çıkarlarının ne olduğunu kavrayamayanlar arasında ilerleme için ödenen bedel olarak görülüyordu. İnsanları batıl inançlardan ve vahşetten kurtarmak, karmakarışık ve çoğu zaman kanlı olmaya mahkûmdur.⁵⁵ Bu anlayışa göre medenî bir ulusta insan yaşamının amacı doğrultusunda, geri kalmış bir topluluğa yardım etme gücü varsa o medenî ulus gücünü kullanmak zorundadır. Gücünü kullanırken de koruyucu bir tutum üstlenmeye ve geri kalmış ırkın iradesini tamamen bir kenara bırakmaya yetkilidir. Kendi medeniyeti, aşağı ırkın irrasyonel, fenomenal ve iradesiyle karşılaştırıldığında, rasyonel, gerçek ve nihai olarak kabul ettiği bir iradenin uygulanmasından kaynaklandığı için, kendisini haklı görebilir. Ancak uygar bir ulusun, geri kalmış bir ırka müdahale etme yükümlülüğü ve hakkı, bu tür bir müdahalenin yararına olsa bile, bunu yaparken kendi kaynaklarına çok fazla bir yük getirmemesi gerekmektedir.⁵⁶

İngilizlerin 1898’de Sudan’da kazandıkları *Omdurman* zaferinin ardından *The Times*’ göre Sudan’da koşulların İngilizleri zorladığı durum, kontrolleri altına alınan ırkları bir an önce uygarlaştırma, eğitime ve geliştirme görevini üstlenmelerini zorunlu olarak gerektirmekteydi. Ancak Afganistan’daki Vezirler, Afridiler ve Svatiler’in daha uygun bir zamana kadar çok az kişinin anladığı bir barbarlığın derinliğinde devam etmelerine izin verilebilirdi.⁵⁷ 1898 yılı İngiltere’nin birçok sömürgesinde isyanlarla uğraştığı bir yıldır. *The Times*’ın yazısından Sudan’daki Mehdi isyanının bastırılarak kontrol altına alındığı ancak Afganistan ve Hindistan arasındaki sınır kabilelerinin isyanlarının henüz devam ettiği sonucu çıkmaktadır. Ayrıca İngilizler, hâkimiyetleri

⁵⁴ Ferguson, a.g.e., s.138.

⁵⁵ John Darwin, **Unfinished Empire: The Global Expansion of Britain**, Bloomsbury Press, New York, 2012, s. 1.

⁵⁶ Lorimer 1879’daki Zulu Savaşı’nın çok büyük masraflar çıkarmasından dolayı böyle bir görüş geliştirmiştir; Lorimer, a.g.e., s. 227-228.

⁵⁷ Richard Isaac Bruce, **The Forward Policy and its Results or Thirty Five Years Work Amongst the Tribes on Our North-Western Frontier in India**, Longmans, Green and Co., New York, 1900, s.2.

altına aldıkları her yerde olduğu gibi Sudan’da da uygarlaştırma, eğitme ve geliştirme misyonlarını ön plana çıkartmaktaydı.

Batı düşüncesinde medenileştirme fikri, Batılı olmayan tüm ulusları kapsadığı için Osmanlı Devleti de bu kapsam içerisinde değerlendirilmiş ve zaman zaman Avrupa’da Osmanlıların medenileştirilmesi konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Örneğin Osmanlı sarayında İngilizler için casusluk yapan Vambery, İngiliz kamuoyundaki Türklerin medeniyet ve kalkınma yolunda ellerindeki fırsatları kaçırdıklarına dair inancın doğru olmadığını belirtmiştir. Ona göre medeniyet yavaş yavaş, atlaya sıçraya bir ülkeye girer. Ayrıca önceden uygarlık yolundaki her adım Avrupa devletlerin müdahalesi ile atılırken, bu kez Türkiye adı geçen reformları Avrupa para pazarlarından borç almaksızın kendi öz kaynakları ve kendi iradesi ile gerçekleştirmiştir. Avrupa’nın dört yüz yılda katettiği ilerlemeleri onların kırk yılda gerçekleştirememesinden dolayı, Türkleri uygarlık yoksunu barbarlar olarak küçümsemenin büyük adaletsizlik olacağını düşünüyordu. Ancak yine de Vambery, padişahın kişisel yönetiminin tümüyle değiştirilmesi, ihtiraslarıyla ön plana çıkmış olan saray erkânının topyekûn azledilmesi ve büyük güçlerin altı temsilcisinin önerdiği reformların derhal uygulanması gerektiği⁵⁸ gibi emperyalist anlam içeren ifadeleri de kullanmaktan çekinmiyordu. Böylece Vambery, Osmanlı Devleti’nin de Batılılarca anlamlandırılmış şekliyle “medenileşme” sürecinden geçmesi gerektiğine inanıyordu.

İngiltere’de 1895-1903 arasında Sömürgeler Bakanlığı yapmış olan Joseph Chamberlain’in Afrika’daki İngiliz egemenliği konusunda söylediği sözler medenileştirme açısından İngiliz mantığının özeti gibidir:

Şimdi, bu topraklar üzerindeki egemenliğimizin, ancak bunun halkın mutluluğuna ve refahına katkıda bulunduğunu gösterebilirsek haklı gösterilebileceğini hissediyoruz ve ben, yönetimimizin şu ülkelere güvenlik, barış ve karşılaştırmalı refah getirdiğini düşünüyorum. Bu nimetleri daha önce hiç bilmediler.

Bu uygarlık işini yürütürken, ulusal görevimiz olduğuna inandığım şeyi yerine getiriyoruz ve bizi büyük bir yönetici ırk yapan bu yetenek ve niteliklerin uygulanması için alan buluyoruz. Başarımızın her durumda mükemmel olduğunu söylemiyorum, tüm yöntemlerimizin kusursuz olduğunu söylemiyorum; ama Kraliçenin yönetiminin tesis edildiği ve büyük Britanya Barışı’nın uygulandığı hemen her durumda, bununla birlikte daha büyük bir can ve mal güvenliği ve durumunda maddi bir iyileşme olduğunu söylüyorum... Yumurta kırmadan omlet yiyemezsiniz; yüzyıllardır Afrika’nın içini ıssız bırakan barbarlık, kölelik, boş inanç uygulamalarını güç kullanmadan yok edemezsiniz; ama insanlığın kazancını ödemek zorunda olduğumuz bedelle adil bir şekilde karşılaştırırsanız, bence pekâlâ sevinebilirsiniz ... Görev büyük, sorumluluk büyük ama onur da büyük... Biz de tarihimizin ve millî karakterimizin bize yüklediği misyonu yerine getirecek güce sahip olacağız.⁵⁹

⁵⁸ Öke, *Saraydaki Casus: Gizli Belgelerle Abdulhamid Devri ve İngiliz Ajanı Yahudi Vambery*, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1991, s. 115, 135-136, 178.

⁵⁹ Colin Clifford Eldridge, *The Imperial Experience from Carlyle to Forster*, Macmillan Press Ltd., London, 1996, s. 8-9.

İngiltere birçok gelişen koloninin ebeveyni olarak görülüyordu. Bunun en bariz örneği ise dünyanın hatırı sayılır güçlerinden birisi haline gelen Amerika'ydı. İngilizler dünyanın dört bir yanına özgürlük, medeniyet ve Hıristiyanlığın tohumlarını ektiklerini düşünüyorlardı. İngilizce'yi, özgür kurumları, hukuk sistemini dünyanın dört bir yanına taşımışlar ve her dönemde bunların ilerlemesine şahit olmaktaydılar. Bütün bunlar 19. yüzyıl İngilteresi'nde bir misyon duygusunun, üstlenilen yükümlülüklerin ve üstlenilmesi gereken sorumlulukların yanı sıra İngilizlerin denizaşırı ülkelerdeki başarılarından duyulan açık gururun da göstergesiydi. Disraeli, Gladstone, Salisbury, Rosebery ve Chamberlain gibi siyasetçilerin yanı sıra Henty, Haggard, Kipling, Newbolt, Conrad, Buchan, Dilke, Darwin, Seeley, Pearson, Kidd Cramb gibi aydınların çoğu, kiliseler, ordu, aristokrasi, orta sınıflar ve hatta işçi sınıfı, fanatikliğe varan bir imparatorluk inancını savunmak için birleşmişlerdi. Bu yıllarda, özellikle 1890'ların sonlarında, İngiliz halkının büyük çoğunluğu, o zamandan beri benzeri görülmemiş bir emperyal şevke kapılmışlardı.⁶⁰

1883'te İngilizlerin denizaşırı mallarını akılsızca ele geçirdikleri düşüncesi tarihçi Sir John Seeley tarafından ortaya atılmış ancak şiddetli tepkiler görmüştü. Önde gelen düşünürlerden biri olan, emperyalizmin en ünlü eleştirmeni John Hobson'a göre, imparatorluk, gerçek tarihte, oldukça açık bir şekilde tasarlanmış siyasi güç, kişisel prestij ve ticari kârların birikimiydi. Hobson'ın bu görüşüne göre, imparatorluğu yaratmak ve büyütme, belki de bir bütün olarak ulusun çıkarına değildi.⁶¹

Bununla birlikte imparatorluğu açıklamak ve haklı çıkarmak, iç içe geçmiş iki farklı görevken eleştiri daha da belirgin bir konuydu. İngiltere'nin ticari ve mali sistemi ile emperyal genişleme arasında bir ilişki olduğu uzun zamandır kabul edilmişti. 1820'lere gelindiğinde politik iktisatçılar, düşen yurtiçi kâr oranlarının yurtdışındaki daha kazançlı girişimlerle dengelenebileceğine ikna olmuşlardı. E. S. Cayley 1830'da "Malthusçu "artı nüfus"⁶² gibi "artı sermaye"nin de yeni ülkeler araması ve her yerde imalatçıların teşvik edilerek, bu nüfusun dünyanın her yerine yayılması

⁶⁰ Eldridge, a.g.e., s. 10, 20.

⁶¹ Gregory Claeys, **Imperial Sceptics British Critics of Empire, 1850-1920**, Cambridge University Press, London, 2010, s. 1

⁶² İngiliz iktisatçı Thomas Malthus tarafından genel çerçevesi oluşturulup geliştirilen ekonomik teoridir. Buna göre, nüfus katlanarak artarken, nüfusu besleyen kaynaklar aritmetik oranla artar. Bu dengesizlik aşırı bir nüfus artışını beraberinde getirecek; böylece kıtlık, savaşlar, salgın hastalıklar gibi nedenler sonucunda fazla nüfusun yok olması kaçınılmaz olacaktır.

Malthus, "Nüfus Prensibi" düşüncesini istatistik ve tarih belgelerine dayanarak geliştirmiştir." Hayvan ve bitkiler dünyasında doğa pek büyük bir bolluk ve cömertlikle yaşam tohumlarını serpmiş, fakat buna karşılık alan ve besin konusunda görece cimri davranmıştır. Eğer yeryüzünün içerisine aldığı bütün yaşam tohumları özgürce gelişebilseydi birkaç yüzyıl sonunda milyonlarca dünya doldurabilirdi. Fakat var olmanın katı zorunluluğu, doğanın bu egemen ve buyrukçu yasası, bu yaşam tohumlarını belirli sınırlarında tutmaktadır. Doğanın bu büyük sınırlayıcı yasası, hayvanların ve bitkilerin alabildiğine çoğalmasına engel olmakta ve insan soyu, aklına dayanarak gösterdiği çaba ne olursa olsun, bu yasanın etkisinden kurtulamamaktadır."; Çağlar Karaca, "Malthus'un Nüfus Teorisinin Biyoloji-İdeoloji Ekseninde Eleştirisi", **Dört Öge**, 11 (22), 2022, s. 99; Emrullah Güney, "Malthus'un Nüfus Artış Teorisi ve Tartışmalar", <http://www.geoced.org/malthusun-nufus-artis-teorisi-ve-tartismalar/#> (02.07.2023).

gerektiğini söylüyordu. Archibald Alison 1840'ta kolonilerin hem artı sermaye hem de ticari devletlerin fazla nüfusu için doğal çıkış yolu oluşturduğu görüşünü tekrarladı ve bu durum 1864'te ekonomist J. E. Cairnes tarafından desteklendi. Bununla birlikte, Hobson'ın 1902'de öne sürdüğü gibi, emperyalist saldırganlığın yalnızca özünde değil, aynı zamanda başlıca yararlanıcılarının da çıkarıcı finansörler olması durumunda, imparatorluğun sürdürülmesi fikri pek savunulamaz görünüyordu. Buna karşılık, daha yüksek bir “medeniyet” misyonu öne sürülebilirse veya karşılıklı ekonomik refahın bir ölçüsü çizilebilirse genişleme için ikna edici bir gerekçe hâlâ kabul edilebilirdi.⁶³

Böylece geç Victoria dönemi emperyal mantığı ortaya çıkmaktaydı. Bu çağda, Afrika ve Asya'nın çoğu Avrupalı fatihler tarafından hızla ele geçirildi. “*Fethetmeliyiz ya da açlıktan ölmeliyiz*” 1898'de Jingoizm'in⁶⁴ en son müjdesi haline geldi. Yağmanın veya yerleşimin önüne çıkan ya da kapitalist çalışma ahlakına boyun eğmeyi reddeden halklar sert bir şekilde kenara itildi. Bu tür bir muamelenin bilimsel gerekçesini ise, Darwin'in “*doğal seçim*” teorisi oluşturuyordu. Bu teorenin, en uygun olanın hayatta kalmasına ilişkin bir yorumu olan “Sosyal Darwinizm” Avrupalı olmayan pek çok insanın yok edilmesini bile mazur gösteriyordu. Kitle psikolojisinde kök salmış imparatorluk açıklamaları ve James Bryce'in “*milliyetçi ve ulusal gururun yoğunlaşması*” dediği şey, giderek daha baskın hale geldi. Fransız Victor Berard'ın 1906'da gözlemlediği gibi; anavatandaki halkın hırsı, bir zamanlar Roma İmparatorluğu'nun yaptığı gibi modern dünyayı sömürecek bir Britanya İmparatorluğu içindi. Sir Charles Dilke'nin unutulmaz tabiriyle “*Büyük Britanya*” ortaya çıktıkça, muhalifler ve kıyamet tellalları kabaca bir kenara itildi. 1897'deki Elmas Jübile⁶⁵ kutlamaları, 1898'de Sudan'ın yeniden fethi ve 1899'daki Boer Savaşı ile emperyalist duygu, popüler coşkunun doruğuna ulaştı. Nasıl ki Britanya XVII ve XVIII. yüzyıllarda İrlanda ve İskoçya'nın asimile edilmesiyle ve Kuzey Amerika'nın sömürgeleştirilmesiyle yeniden şekillendirildiyse, sonraki süreçte İngiliz milliyetçiliği de aynı oranda büyüdü. John Mackenzie'nin sözleriyle bu yeni vatanseverlik türü, yenilenmiş bir militarizm, krallığa bağlılık, ulusal kahramanlarla özdeşleşme ve onlara tapınma, çağdaş bir kişilik kültü ve Sosyal Darwinizm ile bağlantılı ırksal fikirlerden oluşuyordu. Dinî inançlar zayıfladıkça milliyetçilik, kapitalizm ve imparatorluk bilinci yeni din haline geldi. Teolojik ritüellerin yerini vatanseverlik törenleri, duanın yerini de bayrağı selamlamak alıyordu.⁶⁶ Avrupa dünyaya hükmediyordu ve bunun nedeni Lorimer'in Aryan ırkları ve Avrupa devlet formu dediği şeyin üstünlüğüydü.⁶⁷

⁶³ Claeys, a.g.e., s. 1-2.

⁶⁴ Bir ülkenin iç ve dış çıkarlarını korumak için barışçıl yöntemler yerine tehdit veya güç kullanma çabası gibi popülist ve milliyetçi politikaları ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Özellikle kamuoyunun hoşuna giden ve ulusal gururu okşayan politikalar jingoizmin kapsamı içerisinde değerlendirilir. Selçuk Kahraman, “Siyasal Partiler, Popülizm ve Jingoist Siyaset”, *Ress Journal Route Educational & Social Science Journal*, 8 (7), 2021, s. 252.

⁶⁵ İngiltere kral ve kraliçelerinin tahta çıkışlarının altmışıncı yıldönümlerini kutlama amacıyla kullanılan bir kavramdır. Victoria (1819-1901) ve II. Elizabeth (1926-2022) Elmas Jübile kutlayan İngiltere kraliçeleridir.

⁶⁶ Claeys, a.g.e., s. 2-3 ve 4.

⁶⁷ Koskenniemi, a.g.e., s. 420.

J. Buchan'ın 1910'da yayınlanan *Prester John* adlı romanındaki ana karakterlerden birisi olan Davie Crawford'un bir konuşma sırasında verdiği cevap İngiliz aydın ve yazarlarının 20. yüzyıl başlarında emperyalizmi meşrulaştırma olgusu içerisinde değerlendirdiklerine örnek olarak verilebilir:

O zaman beyaz adamın görevinin anlamını biliyordum. Hayatını veya talihini hiç hesaba katmadan tüm riskleri almak zorundadır ve ödülünü görevini yerine getirirken bulmaktan oldukça memnundur. Beyaz ve siyah arasındaki fark budur; sorumluluk armağanı, bir nebze de olsa kral olma gücü ve bunu bildiğimiz ve uyguladığımız sürece, sadece Afrika'da değil, sadece gündüzleri ve kendi karınları için yaşayan karanlık adamların olduğu her yerde hüküm süreceğiz.⁶⁸

İngilizler; kendi değer, inanç, kurum ve alışkanlıklarını kriter olarak koyup, sömürdükleri toplulukları ölçerek ve genellikle de onları eksik bularak kendi ahlaki ve kültürel normlarını benimsemiş topluluklar öngörüyordu. Yönettikleri halkları baskı uygulayarak veya onların özgürlüklerini reddederek değil; özgürleştirici, güçlendirici ve ilerici bir yönetim tarzı uyguladıkları iddiasındaydılar. Buna karşı çıkanlar sadece “baş belası değil, geri kalmış, ahmak ve cahil” olarak kategorize edilmekteydi. Medeniyetleri, gerçek bir gerileme içinde olmasa da durma noktasındaydı. Daha da kötüsü, tarih onlara karşıydı ve başarısız olmaya mahkûmdular.⁶⁹ Vambéry, “*Asırlardır muhafazakârlığın köhne yolunda yürümeye alışmış Asyalılığın kökleşmiş ruhuyla savaşmak zorundadır*”⁷⁰ sözüyle medenileştirmeye karşı özellikle Asya'da çok daha büyük bir direnç meydana geldiğini vurguluyordu.

Hindistan XX. yüzyılda, neredeyse dünyadaki en özgürlükçü ülkenin idaresi altında yaşamasına rağmen bu kadar cehaletin ve geri kalmışlığın sebebi aslında sömürgeciliğin doğasında yatmaktaydı. Hâkim unsur olan İngiltere, yönetilen unsurların yükselip gelişmesini istemez. Nitekim yönetilen milletler ilerleyip yükseldikçe yönetici güç olan İngilizlerin Hindistan'daki durumları sarsılarak tamamen sona erebilirdi.⁷¹ Bir başka ifadeyle sömürgecinin varlığı sömürgeleştirilenin varlığına bağlı olduğu için birisi için kötü olan bir şey, diğeri için iyi olmak durumundaydı. Dolayısıyla sömürgeci, sömürgeleştirdiği insanı tüm gücüyle yadsımasa varlığını devam ettiremezdi.⁷²

⁶⁸ Eldridge, a.g.e., s. 122.

⁶⁹ Darwin, *Unfinished Empire*, s. 247.

⁷⁰ Vambéry, a.g.e., s. 154.

⁷¹ Abdurresid İbrahim'e göre maarif ile gelebilecek hayra İngilizler her zaman engel olmaktaydı. Sadece Hintliler için değil, bütün Doğulular ve hatta Avrupalılar için eğitimin kapısına büyük bir set çekerek adeta bu konuda tekelleşim yapmaktaydılar. İstanbul yüz yıldır Avrupa'ya adam gönderip oradan öğretmen getirmesine rağmen hâlâ kapıcılıktan bir derece bile yüksek makama çıkmış bir Türk görülmedi. Abdurresid İbrahim, *Âlem-i İslam ve Japonya'da İslamiyet'in Yayılması*, (Sad. Ertuğrul Özalp), C.2, Üçüncü Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul, 2019, s. 453.

⁷² Albert Memmi, *Sömürgecinin Portresi Sömürgeleştirilenin Portresi*, (Çev. Şen Süer), Versus Kitap, İstanbul, 2019, s. 69.

İngilizlerin genelde Batı Medeniyeti'ni, özelde ise kendi medeniyetlerini ideal olarak resmedip kendilerine münhasır kıldığı bir dönemde Hintli şair Rabindranath Tagore medeniyete daha evrensel bir misyon biçiyordu. Ona göre: “ *Bir uygarlığın olgunluk aşaması, o uygarlığın oluşturduğu güçle değil, ortaya koyduğu kanunların ve kuruluşların insanlar arasındaki sevgiyi geliştirmiş olması ile ölçülür.*”⁷³ Her iki medeniyet anlayışı karşılaştırıldığında, Tagore'nin medeniyet tasavvuru, çalışan ve gayret eden her insan topluluğunun medenileşebileceği üzerine kuruludur. İngilizlerin medeniyet algısı ise deri renginden başlayıp ırk üstünlüğünü temel aldığı için Batı dışındaki toplumların Batı seviyesine ulaşması mümkün görülmemiştir. Batı sadece giyim, kuşam ve düşünme açısından taklit edilebilir olarak görülmüştür. Hindistan'daki İngiliz uygulamaları değerlendirildiğinde Hindistan'da medeniyetin inkişaf ettirilmesinden ziyade açık bir sömürgecilik anlayışının olduğu görülmektedir. Hint halkının gelişmesi, eğitim alması ve ilerlemesi amacıyla İngilizler'in yaptığı yatırımlar sömürüden elde ettiklerine göre çok sınırlı kalmıştır.

1863'te Dr. James Hunt, İngiliz Bilimi Geliştirme Derneği'nin Newcastle'daki bir toplantısında, “*Zenci*”nin maymun ile “*Avrupalı insan*” arasında bir yerde, ayrı bir insan türü olduğunu ileri sürmekteydi. Hunt'ın görüşüne göre zenci, Avrupalıya doğal tabiiyeti içindeyken daha insancıllaştı ama o, Avrupa uygarlığının zencinin gereksinimlerine veya karakterine uygun olmadığı sonucuna vardı. Bir nesil içinde bu tür görüşler geleneksel bilgelik haline geldi. Darwin'in çalışmasından etkilenen, ancak tanınmayacak kadar çarpıtan XIX. yüzyılın sözde bilim adamları, insanlığı dış fiziksel özelliklerine göre ırklara ayırdılar ve onları sadece fiziksel olarak değil, karakter olarak da kalıtsal farklılıklara göre sıraladılar. Anglo-Saksonlar açıkça zirvede, Afrikalılar alttaydı.⁷⁴ Zencinin *Kafatası*, *Ahlaki* ve *Entelektüel* organların gelişimi hatırı sayılır büyüklükteyken en büyük eksiklikler *Vicdanlılık*, *Tedbirlilik*, *İdealite* ve *Düşünmede* yatmaktaydı.⁷⁵ Dolayısıyla bu mantık, fiziksel eksikliklerden kaynaklı bir medenileşememe düşüncesini ortaya çıkarmaktadır. Nasıl ki fiziksel engelli bir insan çoğu psikomotor beceriyi yerine getiremezse fiziki yapısı bir Avrupalıya benzemeyen Afrikalı da vicdan, tedbir, idealize etme ve düşünme becerilerinden yoksun olduğu için medenileşmesi mümkün görülmemekteydi. O, sadece kendisinden istenilen ve çok fazla zihinsel çaba gerektirmeyen basit işleri yapabiliyordu. Bir düşünce ortaya koymak, bir ideoloji geliştirmek, karmaşık bir soruna çözüm üretmek gibi meziyetler sadece beyaz Avrupalıların yapabileceği işler olarak değerlendirilmekteydi. Batı'da 19. yüzyılda her ne kadar bu düşünceler genel geçer ve bilimsel görülme de Darwin'in *Evrin Teorisi*'nin etkisiyle son derece revaç bulmuş düşüncelerdi.

⁷³ Ahmet Akif Ağaoğlu, **İngiltere ve Hindistan**, (Haz. Malik Sander), 1. Baskı, Dorlion Yayınları, Eskişehir, 2023, s. 56.

⁷⁴ Ferguson a.g.e., s. 265; İbn-i Haldun' a göre de insani yönlerinin eksik oluşu ve yabani hayvanların vasıflarına yakın bulunmaları sebebiyle zenciler çoğunlukla köleliği benimserler; İbn-i Haldun, **Mukaddime**, (Haz. Süleyman Uludağ), Beşinci Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul, 2007, s. 363.

⁷⁵ George Combe, **A System of Phrenology**, İkinci Basım, Longman Co., London, 1825, s. 468-469.

Lorimer ise dünyanın milletlerden ziyade ırklar arasında bölündüğünü düşünüyordu. Bu çerçevede ulusların hukuku dediği şey de aslında belirli ırklar şeklinde sınıflanmış milletlerin ve bu milletleri temsil etme yeteneğine sahip devletlerin hukukuydu. Hristiyanlık haricindeki inançların, dünyevi ile uhrevi ayırımına yer vermediklerini, bunun ise doğal hukuk teorisini geliştirmeyi ve bu kapsamda hukukun vahiyden farklı bir tanımlanmasını yapabilmeyi imkânsız hale getirdiğini savunmaktaydı. O, sadece Hristiyan inancını⁷⁶ kabul etmiş olan milletlerin, uluslararası toplumun üyesi olabileceklerini varsaymıştır.⁷⁷ Irkı, insan gruplarının davranışlarının genelleştirilmesi için bir temel ve bu kapsamda ulusların hukukunun bir yönü olduğunu iddia eden İskoç hukukçuya göre, aşağı ırkların üstün ırklar karşısındaki konumu, sadece onları korumaktan ve kollamaktan ibaret olacaktır.⁷⁸

⁷⁶ Batılı medeniyet düşüncesinde Hristiyanlık inancı devamlı surette bir kriter olarak ön plana çıkarıldığı için İslam dünyasından da zaman zaman savunma amaçlı tepkiler gelmiştir. Örneğin Mehmet Akif, Batılıların “İslamiyet; insaniyete ve medeniyete münafidir.” dediklerini söylemekteydi. Batılılar bu fikre de Müslümanların hal, hareket ve Hristiyanların esareti altında yaşamalarından dolayı ulaşmışlardır. Onlara göre eğer İslam hayırlı bir din olsaydı, Müslümanların halleri sefil ve perişan olmazdı. Mehmet Akif’e göre Batılılar da dâhil insaf ehli olan herkes, Müslümanların bu durumunu Kur’an ve sünnette değil de Müslümanların gevşekliğinde aramalıydı. Hatta oryantalistlere göre misyonerlik faaliyetlerinin çok yaygın olduğu dönemlerde Müslümanlar gafil ve tembel olmalarına rağmen Hristiyanlık değil, İslamiyet Çin ve Afrika’da hızla yükseliyordu. Dolayısıyla İslamiyet’in bir suçu yoktu. Dine sokulan bidatların din olarak görülmesi, Müslümanların kötü bir durumda olmalarının en önemli sebebiydi.

Bazı Batılı çevreler de bütün dinleri, ilerlemenin ve gelişmenin önünde engel olarak görüyorlardı. Onlara göre Avrupa Hristiyanlıktan kurtulduktan sonra ilerlemiştir. Akif ise Batı’nın Hristiyanlığı bırakarak ilerlediğini, Müslümanların ise İslamiyet’i bırakarak gerilediğini söylüyordu. Ona göre Müslümanların geri kalmışlığının sebebi iklime, coğrafyaya ve ırka da bağlanamazdı. Zira aynı coğrafyada yaşayıp aynı ırktan olan diğer dinlerden insanlar Müslümanlara göre daha müreffeh bir hayat sürmekteydi. Miskinlik, tembellik ve İslamiyet’i gerçek anlamıyla bilmemek Müslümanların sefaletinin en önemli sebebiydi; Mehmet Akif Ersoy, 2013, **Tefsir Yazıları ve Vaazlar**, (Haz. M. Ertuğrul Düzdağ), DİB Yayınları, Ankara, 2013, s. 201-202, 209, 273, 280; Abdurresid İbrahim, a.g.e., s. 435; Said Halim Paşa ise genel olarak dinlerin gelişmeye engel teşkil etmeyeceğine inanmaktaydı. Hristiyan Avrupalılar ve Budist Japonlar bunun örneği idi. Müslümanlar ise kendi yerel kültürlerini İslamla birleştirerek örfi birçok şeyi din gibi algılayarak İslamın özünden kopmasına sebep olmuşlardı. Araplar İslamiyet’ten önceki kültürlerini, İranlılar ise Pers kültürünü İslam içerisine sokarak birçok hurafe ve bidatın ortaya çıkmasına sebep olmuşlardı. Türkler ise İslam öncesinden çok fazla bir bidat sokmasalar da İran ve Arap kültürü ile çok fazla temas etmelerinden dolayı onların kültürlerini din olarak algılamıştır. Ayrıca Hristiyan kültürü ile yüzyıllar süren mücadele de İslam medeniyetinin zayıflamasına sebep olmuştur.

Said Halim Paşa’nın vurguladığı diğer bir nokta ise Batı maddi bir kültür üzerine inşa edilirken Müslümanların gereksiz bir şekilde metafizik konularla uğraşmaları ve felsefi tartışmalara girmeleriydi: “İslam âlemi şarkta bitmez tükenmez felsefi münazaralar ile vakit geçirip metafizik vadisinde sonsuz, boş ve kısır çekişmelerle kuvvetten düşmekte iken, beri tarafta, yani garpta genç ve zinde milletler tecrübe metodlarına dayanan yeni bir medeniyet kuruyorlardı. Bu yeni metod sayesinde o milletler tabiatın sırlarına nüfuz ederek, sonsuz kuvvetlerden faydalanmayı başarıyorlardı. Fizik ve kimya sahasındaki keşif ve icatlar sayesinde bu medeniyetten doğan görülmemiş san’atlar, az bir külfetle en büyük verimi sağlayacak mükemmel ve sağlam vasıtalar yaptılar. Bu da garp milletlerindeki zahmetsiz kazanç, sömürme ve tahakküm hislerini son derece artırdı. Şarkın zenginliklerine göz diken bu milletler, cehennemi harp alet ve cihazları ile bu haris düşmanlarına karşı müdafaadan aciz kalan İslam memleketlerini istila ettiler; Said Halim Paşa, **Buhranlarımız**, (Haz. M. Ertuğrul Düzdağ), Tercüman 1001 Temel Eser: Kervan Kitapçılık A.Ş., (t.y), s. 177-179.

⁷⁷ Örneğin Lorimer’e göre Türkler, bir ırk olarak, muhtemel anayasal hükümeti benimsemelerini mümkün kılacak siyasi gelişmeden acizdir. Ama bu mümkün olsaydı ve 1856 Islahat Fermanı ile 1876’daki Kanun-ı Esasi’nin çıkarılış amaçlarına uygun olarak fiilen yürürlüğe girselerdi bile Türkiye’nin uluslararası niteliği gelişmezdi. Kur’an, yine de onunla dış dünya arasında dururdu ve anayasa ile çelişirdi... Müslüman devletlerin tanınmasından Avrupalı devletler seviyesine gelmesi zaman meselesi olarak bahsetmek saçma sapan konuşmaktır; Lorimer, a.g.e., s. 123.

⁷⁸ Murat Saraçlı, “İrkçılığın Avrupa’daki Gelişimi ve Uluslararası Hukuka Etkisi: James Lorimer Örneği”, **Liberal Düşünce Dergisi**, 26 (103), 2021, s.110.

Lorimer, devletler arasında cinsiyetçi bir ayrım yaparak devletlerin medenileşme seviyelerini belirlemektedir ki bu ayrım çerçevesinde medeni olan devletler *eril* niteliklere sahipken medeni olmayan devletler ise daha çok *dişil* nitelikler göstermektedirler.⁷⁹

Rudyard Kipling'in "*Doğu doğudur, Batı batıdır, Bu iki dünya hiçbir zaman bir araya gelemmez*" mısraları sadece Kipling'in sözleri olmaktan daha büyük bir anlam taşır. Batı'nın doğuya yönelik yüzlerce yıllık bakış açısının mısralara dökülmüş hali gibidir. Böyle bir mantık içerisinde Batı dünyası, doğuya efendilik yapma ve doğuyu yönetme misyonunu kendisine yüklemiştir. Tabi ki bunu yaparken de Makyavelli'nin "*Gaye aracı meşru kılar.*" mantığıyla hareket ederek doğu üzerinde birçok hukuksuz olaya da imza atmışlardır. Sömürge tarihi, sömürenin sömürülen üzerinde uyguladığı aşağılayıcı muamelelerin hikâyeleriyle doludur.⁸⁰

Yine Kipling'in Amerikalıları Avrupa emperyalizminin Filipinler'deki bir benzerini yapmaya teşvik etmek için yazdığı meşhur "*Beyaz Adamın Yüğü*" adlı şiiri de Batı'nın üsten bakışının ve Batı dışı toplumları Batı'ya benzeterek "*medenileştirme*" misyonunun yansıması olarak değerlendirilebilir. Kipling'in anlayışına göre Batı, diğer toplumları kavramsal çerçevesini kendi belirlediği medeniyet ideali içerisinde kendisine benzeterek adeta kutsal bir görevi yerine getirmiş olacaktı. Ancak Kipling'in şiirinde sadece özverili bir şekilde çalışma ve yönetilenleri, kendine benzeterek "*ulvi bir amaca hizmet etme*" mantığı vardır. Dolayısıyla Kipling'in şiirinde hatta belki de düşüncesinde yönetilenleri sömürme amacı yoktur. Kipling'in düşüncesi ne olursa olsun İngilizler onun ve onun gibi şair, aydın ve yazarların eserlerini, sömürüyü devam ettirmek için mantıki bir araç olarak kullanmaktaydılar.

---

⁷⁹ Saraçlı, a.g.m., s. 112.

⁸⁰ Ahmet Ağaoğlu konuya örnek olabilecek Hindistan'da yaşanan bir olaydan şöyle bahseder:

Hindistan amirinin Star şehrindeki bir günlük gezisi nedeniyle tapınak tarafında toplanan halk, sepeti ile gezen bir İngiliz kadın ile alay etmiş, kadın da [bu durumu] General Dayez'e şikayet etmiştir. General derhal mitralyözlerle donanmış bir alay asker çıkarmış ve askere onar fişek vererek sakin bir ibadette meşgul olan halk üzerine ateş etmeyi emretmiştir. On dakika içinde meydana yedi yüz ölü ve bin beş yüz yaralı serilmiştir. General bununla da yetinmeyerek halka üç gün boyunca elleri ve ayakları üzerinde sürünmesini emretmiştir.

Bu olay bütün Hindistan'ı ayağa kaldırmış ve sorun Londra'ya kadar yansımıştır. Londra soruşturma yapılmasını emretmiş ve olayın asıl etkileyici kısmı bu soruşturma sırasında meydana gelmiştir.

Hakim, generalden silahsız halk üzerine ateş ettirilmesinin nedenini sormuş, general de yanıt olarak: "Bu yerin komutanı benim. Askerî gerekleri ben değerlendiririm, öyle gerek gördüm, emrettim, bundan daha fazla ayrıntıya girmek gereğinin duymuyorum." demiştir.

Bunun üzerine hâkim şu soruyu sormuştur:

Pekâlâ! Sonra halkın elleri üzerinde yürümesini neden emrettiniz?

Çünkü Hindular tanrıları karşısında yüzüstü sürünüyorlar; bunlara anlatmak istedim ki bir İngiliz kadını bir Hindu tanrısı kadar kutsaldır, değerlidir. Onun karşısında da sürünmelidirler; fakat itiraf ederim ki bu emri verirken insan olan birisinin böyle bir emre uyacağının akla hayale getirmemişim!

Fakat bunlar dışarı çıkıp kendileri için erzak sağlamak zorundaydılar.

Evet! Ama ben sokakta el üstünde sürüneceklerini söylemiştim; hâlbuki bunların damları düzdür ve birbirine yapışık. Bunlar insan olsaydılar sokakta sürünmezlerdi ve damları üzerinde adam gibi yürürlerdi. Ağaoğlu, a.g.e., s. 26-27.

Beyaz adamın yükünü yüklenin
En iyilerinizi gönderin
Oğullarınızı sürgüne yollayın
Esirlerinizin ihtiyacını karşılamak için;
Ağır yükler altında bekletin
Hırçın halklar ve vahşi doğada
Yeni yakalanan kederli halklarınızı,
Yarısı şeytan yarısı çocuk.

Beyaz adamın yükünü yüklenin -
Barışın vahşi savaşları -
Açlığı giderin -
Hastalığı durdurun;
Ve hedefiniz en yakın olduğunda
Diğerleri için aradığınız sonuç
Tembellik ve vahşi ahmaklığın
Tüm umutlarınızı boşa çıkarmasına izin verin.⁸¹

⁸¹ https://www.kiplingsociety.co.uk/poem/poems_burden.htm (12.03.2023).

Şiirin diğer bölümlerinin tercümesi:

Beyaz adamın yükünü yüklenin -
Sabırla dayanmak için
Tehditleri örtbas etmek
Ve gurur gösterisini kontrol etmek;
Açık ve basit konuşarak,
Yüz kere açıklanmış gibi,
Başkasının kârını aramak,
Ve başkasının kazancı için çalışmak.

Beyaz adamın yükünü yüklenin -
Kraliyet yönetimindeki ucuz kurallar değil,
Ama köle ve temizlik işçilerinin emeği -
Sıradan şeylerin hikâyesi.
Giremeyeceğiniz limanlar,
Gitmeyeceğiniz yollar,
Canlılığınızla yapın,
Ve ölümlerinizle işaretleyin!

Beyaz adamın yükünü yüklenin -
Ve onun eski ödülünü alın,
Daha iyi olanların suçlamaları,
Koruduklarınızın nefreti -
Halkların feryadı size uygun olabilir
(Ah yavaşça!) ışığa doğru:
Bizi esaretten neden çıkardınız,
Sevdiğimiz Mısır gecemizden mi?

Beyaz adamın yükünü yüklenin -
Daha azına eğilmeyin -
Ve özgürlüğü çok yüksek sesle çağırmayın
Yorgunluğunuzu örtbas etmek için;
Ne söylediğinizle ne fısıldadığınızla,
Bıraktığınızla ya da yaptığınızla,
Sessiz ve kederli halklar
Tanrılarınızı ve sizi tartacaklar.

Beyaz adamın yükünü yüklenin -
Çocukça günlerinizle vedalaşın -
Hafifçe sunulan şanı,
Kolayca verilen övgüyü.
Şimdi, tüm şükran borçlu yıllarınız boyunca,
Erkekliğinizi sorgulamak için geliyor,
Sevgiyle satın alınan bilgelikle soğuklaştırılmış,
Akranlarınızın yargısı”

Beyaz Adamın Yüğü, aslında Sosyal Darwinizm’in diliyle yeniden ifade edilen vesayet ilkesiydi.⁸² Beyaz ırk, yerlilerin durumunu iyileştirmek için kendi medeniyetini sarı, kırmızı veya siyah adama ait topraklara yayma görevi üstlenmişti. Bu açıdan değerlendirildiğinde bile *Beyaz Adamın Yüğü*’nün beyazların yararına daha zayıf ırkların sömürülmesini örtbas etmek için uydurulmuş beylik bir söz olmaktan öte bir anlam taşımadığı izlenimini vermektedir.⁸³ Hobson’a göre saldırganlığı, ilhakı ve zorla yönetmeyi görev, güven ya da misyondan bahsederek meşrulaştıran bu iddia, gerçekten medeniyeti temsil eden bir kurum tarafından denetlendiği takdirde yerine getirilebilirdi.⁸⁴

Kipling’in yaşadığı dönem olan XIX. yüzyılda Batı düşüncesinde, Batı ve diğerleri ayrımı net bir şekilde göze çarpıyordu. “*Doğu Doğu’dur, Batı Batı’dır.*” anlayışı, Batı’nın Doğu özelinde dünyanın geriye kalanında kendi düzeyinde ve kendi gibi bir medeniyet öngörmediğinin de göstergesidir. Batı, diğer toplumlar için kendisinin üstünlüğünü mutlak olarak takdir eden, uysal, sorgulamayan ve kendisine verileni olduğu gibi kabul eden güdümlü bir medeniyet öngörmekteydi.

Batı’da, Japon modernleşmesi örneği göz önünde olmasına rağmen Doğu’nun medenileşemeyeceğine inananlar çoğunlukta olsa da bazı güçlü kalemler Doğu’nun da medenileşebileceği endişesini taşımaktaydılar. Örneğin İngilizler, Osmanlı Devleti’nde meşrutiyetin başarılı bir şekilde uygulanmasını istemiyorlardı. Meşrutiyet idaresinin, Genç Mısırlılar ve Hindistan’daki özgürlük hareketi üzerinde mutlaka bir etkisi olacağına inanılıyordu. Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey 31 Temmuz 1908’de şunları yazıyordu:

Türkiye gerçekten bir anayasa yapar, onu ayakta tutar ve kendisi güçlenirse, sonuçları hiçbirimizin tahmin edemeyeceği kadar büyük olur. Mısır’daki etkisi muazzam olacak ve Hindistan’da kendini hissettirecek. Şimdiye kadar ne zaman Müslüman tebaamız olsa, onlara daha önce faydasız ve despotik dini bir yönetim altında olduklarını anlatabildik; ama Türkiye şimdi bir parlamento kurar ve hükümetini geliştirirse, Mısır’da anayasa talebi büyük bir güç kazanacak ve talebe karşı koyma gücümüz çok azalacaktır. İyi işleyen bir Türk anayasası varken ve Türkiye’de işler yolunda

⁸² Stockwell, a.g.m., s. 53.

⁸³ Charles H. Sherrill, “The White Man’s Burden”, *The North American Review*, 223 (830), 1926, s. 65; Medenileştirme olgusu günümüzde şekil değiştirerek varlığını devam ettirmektedir. Emperyalizmin varlığını sürdürmek için kullandığı kavramlar ise *Demokrasi ve Özgürlük Götürme* ile *Radikal İslami Hareketleri Bastırma* şeklinde tezahür etmiştir.

Victoria Dönemi’nde İngilizler, Ud’dan Habeşistan’a kadar “haydut rejimleri” devirmeyi uygarlaşma sürecinin tamamen meşru bir parçası olarak görüyorlardı. Hindistan Kamu Hizmeti, kötü hükümeti iyi hükümetle değiştirmekle övünüyordu. Victoria dönemi misyonerleri, Tony Blair’in “*demokrasi ve özgürlük*” getirmek istediği dünyanın dört bir yanındaki aynı insanlara Hristiyanlık ve ticaretin değerlerini getirmenin kendi rolleri olduğuna dair mutlak bir güvene sahiptiler. Benzerlikler bununla da bitmiyor. İngilizler 1880’ler ve 1890’larda Sudan’da dervişlere karşı savaşa girdiklerinde, haydut bir rejime “*adalet*” getirdiklerinden hiç şüpheleri yoktu(!) Mehdi, birçok yönden Victoria Dönemi’nin Usame bin Ladin’i olarak dönecek bir İslami köktendinci idi. General Gordon’u öldürmesi minyatür bir 11 Eylül’dü. Omdurman Muharebesi, ABD’nin 1990’dan beri Irak’a, Sırbistan’a ve Taliban’a karşı yürüttüğü savaş türlerinin prototipiydi. ABD Hava Kuvvetleri’nin, 1999’da insan hakları adına Sırbistan’ı bombalaması gibi, Kraliyet Donanması da 1840’larda Batı Afrika kıyılarına baskınlar düzenliyor ve hatta köle ticaretini sona erdirmeye kampanyasının bir parçası olarak Brezilya’yı savaşla tehdit ediyordu. Blair, karşılığında yardım ve yatırım vaat ederek “*kötü*” rejimlere müdahaleyi meşrulaştırdığında, bilinçsizce 1881’de Mısır’daki askeri işgallerini hemen hemen aynı şekilde rasyonelleştiren Gladstoncu Liberalleri tekrarlamaktaydı. Taliban rejiminin kadınlara yönelik muamelesine yönelik yaygın feminist küçümseme bile, Hindistan’daki İngiliz yöneticilerin Sati ve kız bebek öldürme geleneklerini ortadan kaldırmak için çabaladıklarını hatırlatmaktadır; Ferguson, a.g.e., s. 368-369.

⁸⁴ John Atkinson Hobson, *Imperialism: A Study*, İkinci Baskı, George Allen ve Unwin LTD., London, 1905, s. 238.

giderken, Mısır'da da anayasa talep edenlerin isyanını güç kullanarak bastırmaya ve kurşuna dizmeye girişsek, durum çok vahim olacaktır. Mısır konusunda Türk Hükümeti ile değil, Türk halkının duyguları ile çatışmaya girmek asla işimize gelmez.⁸⁵

Said Halim Paşa, medenileştirme olgusunun Orta Çağ'daki Haçlı Seferleri'nin yerini alan modern bir kavram olduğunu düşünmekteydi. Avrupa'daki fikrî gelişmeler, doğuya yönelik dinî taassubu zamanla kısmen ortadan kaldırırsa da maddeci düşüncenin sonucu olan sömürgeciliğin hızla gelişip şiddetlenmesi, dinî düşmanlığın yerini fazlasıyla almıştı. Mutaassıp zihinlerde, Hristiyanlık uğrunda hayatlarını kaybetmiş azizlerin yerini uzak yerleri keşfeden kâşifler; kaba ve katil çapulcu şövalyelerin yerini de sömürge askerleri alıyordu. Bu değişiklikler, eski düşmanlığın yeni bir forma girmesinden ibaretti. Doğu, artık “Haç” için değil “Medeniyet ve İnsanlık” için saldırıya uğruyordu. Müslümanlar, görünüşte dinlerinden dolayı ayıplanıp hakarete uğramasa da Avrupa ihtiraslarının tatmini için gerekli pazarların lüzumlu mahlûkatı olarak görüyorlardı.⁸⁶

Müslümanların hakaretlere uğramasının sebebi, Hristiyanlığı kabul etmemelerinden ziyade kendi dinlerine karşı olan muhabbetleriydi. Medeniyetin öncüsü olan milletlerin, dinleri ile alakalarını kestikleri görülerek fikri yönden gelişen toplumlardan dinî inancın kalkacağı zannedilmekteydi. Bu düşünce içerisinde olanlar, İslamiyet'in XX. yüzyıldaki canlılığını korumasına bakarak Müslümanların Avrupa milletleri gibi yükselme kabiliyetlerinin olmadığı sonucuna varmaktaydılar. Bu zanlarını da reddedilmesi mümkün olmayan ilmî bir delil olarak göstermekteydiler.⁸⁷

Sömürge halkları ise kendi din, inanç ve kültürlerini sürdürmeye çalışarak millî benliklerini korumaya çalışıyorlardı. Abdurreşid İbrahim'e göre hâkim millet hiçbir zaman mahkûm milletin millî özelliklerini korumaz. Her millet kendisini korursa mahkûm olsa dahi milliyetini koruyabilir. Kendisi Rus idaresi altında yaşayan bir Tatar olduğu halde ve Tatarlar da o döneme kadar yaklaşık dört yüz yıldır Rus hâkimiyeti altında yaşamalarına rağmen millî özelliklerini koruyabilmişlerdi. Ona göre, bir yerin millî özelliklerini koruyabilmesinin en önemli şartı ise hâkim nüfus oranının korunmasıdır. Tabiatın bir gereği olarak bir memlekete çok fazla göçmen geldiğinde oranın yerli halkı ölüme mahkûm olur. Yeni gelen unsurlar karşısında eski unsurlar mukavemet edemezler. Örneğin Medine'ye Muhacirler geldiğinde Ensar yok olmuştur. Türkistan'da Ruslar yerleştirilmeye başlandığından beri de yerliler yok olmaya yüz tutmuştur. Amerikan Kızılderilileri tamamen yok olmak üzeredir. Kore, Japon göçmenlerle dolmaya başladığı için birkaç yıl içerisinde Japonlar baskın hale geleceklerdir.⁸⁸

⁸⁵ Feroz Ahmad, “Great Britain's Relations with the Young Turks 1908-1914”, *Middle Eastern Studies*, 2, 4, 1966, s. 303.

⁸⁶ Said Halim Paşa, a.g.e., s. 156.

⁸⁷ Said Halim Paşa, a.g.e., s. 157.

⁸⁸ Abdurreşid İbrahim, a.g.e., s. 28-29.

Sömürge'deki İngiliz kadınları, İngiltere'deki yönetici sınıfın olduğu gibi, imparatorluk'taki yönetici ırkın da süsü olarak görülüyordu. Denizaşırı ülkeler'deki Avrupalı kadınlar alt tabakaların ya da kölelerin yaptığı işlerden korunuyorlardı. İngiltere'ye izinli olarak giden erkekler, yurtdışında uzun yıllar boyunca hiç basit işlerle uğraşan beyaz bir kadın görmedikleri için bazen diz çökmüş hizmetçileri görünce utanıyorlardı.⁸⁹

Sömürgelerde Avrupa medeniyetinin üstünlüğünü göstermek açısından İngiliz ve diğer yerli halk için farklı mahalleler teşkil ediliyordu. Örneğin Hindistan'da bu tip uygulamalar görülmekteydi. Hintliler İngiliz cemiyetine giremezler, onlarla aynı vagonlarda seyahat edemezler, hastanelerde ayrı odalarda yatarlardı. Yine bir İngiliz, istediği zaman bir Hintliyi dövme hakkına sahipti. Hatta adam ölürse döven kişi çok az bir cezayla kurtulurdu.⁹⁰ Aslında tüm sömürge uygulamaları, Sosyal Darwinist yaklaşımın bir sonucuydu. Netice itibarıyla kendisini üstün ırk olarak gören, öteki üzerinde her türlü tasarruf hakkına sahip olduğunu düşünerek hareket etmekteydi. Dolayısıyla sadece Hindistan'da değil Avrupalıların tüm sömürgelerinde sık bir şekilde benzer manzaralarla karşılaşılabilirdi.

Sömürgelerde yukarıda bahsedilen medenileştirme fikri ve Batı Medeniyeti'nin en üstün medeniyet olduğu düşüncesi, sadece İngiltere'ye ait bir fikir değildi. Örneğin Belçika Kralı II. Leopold'un Kongo'da yaptığı vahşet (ki sömürünün en somut örneklerinden birisidir) dünyaya insani, bilimsel ve serbest ticaret girişimi gibi gösteriliyordu. Ancak ironik bir şekilde Leopold'a göre Afrika kıtasının büyük bir bölümünde halen varlığını sürdüren köle ticareti, her medeniyet dostunun yok olmasını isteyeceği bir bela noktasıydı. Trafığın dehşeti, acımasızca esarete düşürülen, toplu halde zorunlu çalışmaya mahkûm edilen tamamen masum insanların binlerce kurbanı modern çağın bir utancıydı.⁹¹

J. Conrad ve Ford Madox Ford, 1901'de yayınladıkları "*The Inheritors: an Extravagant Story*" adlı romanda II. Leopold'un durumu için şu yorumu yapmaktaydılar:

Asırlardır insanları asil işlere, özveriye, kahramanlığa sevk eden kelimelerin altında saklanan o yalan, maskesiz görmekten daha tiksindiriciydi. Korkunç olan tüm geleneksel onur, şan, vicdan ideallerinin devasa ve iğrenç bir sahtekârlığı desteklemeye adanmış olmasıydı. Batıl, sinsice yayılmış, geçmişle gelecek arasında geçişimizde öğrendiğimiz itikatların ve kanaatlerin kalbini kemirmişti. Eski düzen bir yalanla yaşamak ya da yok olmak zorundaydı.⁹²

---

⁸⁹ Stockwell, a.g.m., s. 49

⁹⁰ Ersoy, a.g.e., s. 265-266.

⁹¹ Eldridge, a.g.e., s. 124-125.

⁹² J. Conrad ve Ford Madox Ford, 1901, *The Inheritors: an Extravagant Story*, s. 282'den aktaran Eldridge, a.g.e., s. 125.

Sömürge konusunda tüm İngilizler'in aynı fikirde olması da mümkün değildi. Örneğin Hindistan'da doğmuş ve orada İngiliz hükümeti için beş yıl polislik yapmış olan George Orwell çoğu yazısında İngiliz emperyalizmini eleştirmiştir. Hatta ona göre sömürgelerde görev yapan İngilizlerin çoğu durumdan şikâyetçi olsa da yönetimden çekindikleri için veya işlerini kaybetme korkusuyla seslerini çıkaramıyorlardı.⁹³ Albert Memmi'nin deyimiyle İyi niyetli sömürgeci, kötülüğü reddederken iyiliğe ulaşması mümkün değildir, çünkü o iyiyle kötü arasında seçim yapmamıştır, kötüyle huzursuzluk arasında yapmıştır.⁹⁴

Temelde antiemperyalist bir anlayışa sahip olan Hobson'a göre Avrupalı gelişmiş ırkların başkalarına müdahale etmesi her koşulda gayrimeşru değildi. Ona göre, daha aşağı bir ırkın hükümetine müdahale etmek, müdahale eden ulusun özel çıkarına değil, öncelikle dünya medeniyetinin güvenliğini ve ilerlemesini sağlamaya yönelik olmalıydı. Bu tür bir müdahaleye, bu kontrol altına alınan insanların karakterinde bir gelişme ve yükselme eşlik etmeliydi. Son olarak, önceki iki koşulun belirlenmesi, müdahale eden ulusun keyfi iradesine veya yargısına bırakılmamalı, medenî insanlığın bazı organize temsillerinden hareket etmeliydi.⁹⁵ Ayrıca Hobson, daha zayıf bir ulusun daha güçlü bir ulus tarafından işgal edilmesinin, aynı uygarlık düzeyine sahip devletler arasında haksız olduğuna inanırken daha zayıf olan devletin, kendisine dayatılan uygarlıktan fayda sağlayabilecek geri kalmış veya barbar bir devlet olduğu durumlarda genel olarak dünyanın iyiliği için haklı görülebileceğini kabul ediyordu.⁹⁶ Hobson'ın görüşünden medenileştirme olgusuna katıldığı ancak bunun suistimal edilmemesi için kurumsal düzeyde yapılması gerektiğine inandığı

⁹³ Beş yıl Hindistan'da polis olarak çalıştım. Bu sürenin sonunda hizmet ettiğim emperyalizmden, muhtemelen açıklayamayacağım bir buruklukla nefret ettim. İngiltere'nin özgür havasında bu tür şeyler tamamen anlaşılır değildir. Emperyalizmden nefret etmek için onun bir parçası olmalısınız. Dışarıdan bakıldığında, Hindistan'daki İngiliz yönetimi görünür; aslında hayırsever ve hatta gereklidir. Fas'ta Fransız egemenliği ve Borneo'da Hollanda egemenliği de kuşkusuz böyledir çünkü insanlar genellikle yabancıları kendi kendilerini yönettiklerinden daha iyi yönetirler. Ancak böyle bir sistemin haksız bir zorbalık olduğunu kabul etmeden onun parçası olmak mümkün değildir. En kalın tenli Anglo-Hintli bile bunun farkındadır. Sokakta gördüğü her "yerli yüz" canavarca izinsiz girişini anımsatıyor. Ve Anglo-Hintlilerin çoğunluğu, en azından ara sıra, konuları hakkında İngiltere'deki insanların sandığı kadar kayıtsız değiller. En umulmadık insanlardan, devlet hizmetindeki yüksek mevkilerdeki "cin turşusu yaşlı hergelelerden" şöyle sözler duydum: "Elbette bu lanetlenmiş ülkede hiçbir hakkımız yok. Ancak şimdi Tanrı aşkına buradayız, burada kalalım." Gerçek şu ki, hiçbir modern insan, kalbinin derinliklerinde, yabancı bir ülkeyi işgal etmenin ve nüfusu zorla bastırmanın doğru olduğuna inanmaz. Dış baskı, ekonomik baskıdan çok daha açık, anlaşılır bir kötülüktür. Böylece İngiltere'de yarım milyon değersiz aylakları lüks içinde tutmak için soyulduğumuzu uysalca kabul ediyoruz, ama Çinliler tarafından hırpalanmaktansa son adamımıza kadar savaşıyoruz. Aynı şekilde, hiçbir vicdan azabı duymadan kazanılmamış temettülerle yaşayan insanlar, istenmedikleri yabancı bir ülkeye gidip efendilik yapmanın yanlış olduğunu yeterince açık bir şekilde görüyorlar. Sonuç olarak, her Anglo-Hintli, genellikle elinden geldiğince gizlediği bir suçluluk duygusuna kapılır çünkü konuşma özgürlüğü yoktur ve kışkırtıcı bir söz söylerken kulak misafiri olunması, kariyerine zarar verebilir. Hindistan'ın her yerinde, parçası oldukları sistemden gizlice nefret eden İngilizler var. Sadece ara sıra, doğru arkadaşta olduklarından oldukça emin olduklarında, gizli buruklukları taşar. Eğitim hizmetinde bir adamla trende geçirdiğim bir geceyi hatırlıyorum; adını hiç öğrenemediğim, kendime yabancı bir adam. Uyumak için çok sıcak ve geceyi konuşarak geçirdik. Yarım saatlik temkinli sorgulamadan sonra birbirimize güvendik. Sonra saatlerce, tren zifiri karanlık gecede yavaşça sallanırken, elimizde bira şişeleriyle ranzalarımızda otururken, Britanya İmparatorluğu'na lanet okuduk; onu içten, zekice ve samimi bir şekilde lanetledik. İkimize de iyi geldi. Ama yasak şeyler konuşuyorduk ve bitkin sabah ışığında tren sürünerek Mandalay'a girdiğinde, zina yapan herhangi bir çift kadar suçluluk duyarak ayrıldık; George Orwell, *The Road to Wigan Pier*, Penguin Book, 1937, s. 126-127.

⁹⁴ Memmi, a.g.e., s. 58.

⁹⁵ Hobson, a.g.e., s. 232.

⁹⁶ Claeys, a.g.e., s. 256.

sonucu ortaya çıkmaktadır. Hobson'ın bu konuda samimi duygulara sahip olduğu düşünülse de aslında emperyalist devletlerin yönetici, aydın ve düşünürleri de onun savunduğu ilkelere dayanarak sömürgeciliği meşrulaştırıyorlardı. Ancak sömürgelerde sürekli bir rekabet halinde bulunma ve birbirlerinin sömürgelerini ele geçirme politikaları (ki bu durum dünya savaşlarına sebebiyet vermiştir) medeniyet götürmenin sömürüye bir kılıf olarak kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca Avrupa Medeniyeti'nin maddi olgular üzerine inşa edildiği ve ona göre bir yaşam tarzı oluşturduğu düşünüldüğünde Batı'nın, Batı dışındaki diğer toplumları geri, barbar, cahil ve medeniyetsiz olarak tavsif etme sorunu ortaya çıkmıştır. Çok köklü birer geçmişleri olan ve dünya medeniyetinin günümüzdeki seviyesine gelmesinde büyük etkileri bulunan Çin, Hint, İran ve İslam medeniyetleri bu anlayışta tamamen görmezden gelindiği gibi medenileştirme olgusu bu topluluklar üzerinde de şiddetli bir şekilde uygulanmaya çalışılmıştır.

Her emperyalist ulus, hangi “aşağı ırkları” kendi koruması altına alacağını kendisinin belirlemesi gerektiği düşüncesinde olmuş ya da birkaç komşuyla örneğin devasa Afrika kıtasında olduğu gibi sömürge topraklarını ayrı etki alanlarına bölme konusunda anlaşmıştır. Dayatılan uygarlık türü, tâbi ırkın aktif veya gizli ilerici güçlerini anlamak ve onları geliştirmek ve yönlendirmek için hiçbir ölçülü çabaya dayanmaz; bunun yerine endüstri, sanat, belirli siyasi kurumlar, sabit dinî dogmalar Avrupa'dan ithal edilmekteydi. Her biri dünyanın yeni bir bölgesinde “beyaz adamın yükü”nü üstlenme iddiasında ısrar eden silahlı beyaz ulusların yinelenen tartışmaları; birbirlerini yeni bir pazardan kovmak isteyen ticaret şirketleri, görev alanları için mezhepler ve milliyetler arasında rekabet eden ve özel iddialarını desteklemek için siyasi entrika ve silahlı güç kullanan misyonerler, medeniyete güven üzerine ilginç bir yorum sunmaktaydılar.⁹⁷

İngiliz, Fransız veya diğer sömürgecileri birbirlerine yakınlaştıran ve onlarda Avrupalılık bilincini canlı tutan şey, kendilerinin bilim ve tekniğin ete kemiğe bürünmüş hali olduklarına dair inançlarıydı. Hâkimiyetleri altına aldıkları milletleri de bu bilgi ile medenileştireceklerdi.⁹⁸ Medeniyet (civilization), kavram olarak Batılılar tarafından sadece kendi değerlerini ihtiva eden bir anlamda kullanıldığı için kendilerinden önceki gelişmiş medeniyetleri dikkate almazlar. Buradaki temel ayırım modern bir bilim ve tekniğe sahip olup olunmama durumu ile belirginleşir.

Hem insanlar arasında hem de devletler arasındaki ilişkilerde mutlak bir eşitliğin söz konusu olamayacağını savunan Lorimer de temel çıkış noktası olarak yine ırk unsurunu öne sürmektedir. İnsanların ırksal bir hiyerarşi içerisinde bulunduklarını, *gelişmeci/ilerici* ırklar ile *gelişmeye ve ilerlemeye açık olmayan* ırklar arasında bir ayırım yapılması gerektiğini savunan Lorimer'e göre, Aryan ırklar *gelişmeci/ ilerici* kategoriye, Samî ırklar ise *gelişme ve ilerlemeye kapalı ırklar* kategorisine dâhildiler. Avrupalı milletleri Aryan; Arapları ve Musevileri ise Sâmi ırklara mensup

---

⁹⁷ Hobson, a.g.e., s. 237-238.

⁹⁸ Ferro, a.g.e., s. 50-51.

kabul eden Lorimer, ikinci gruba mensup bireylere yönelik büyük bir öfke beslemekte ve bunların hiçbir koşulda gelişmeci ırklar seviyesine erişemeyeceklerini savunmaktaydı.⁹⁹ Lorimer Türkler konusunda da aynı görüştedir. Ona göre “medeniyet” ile bu kadar uzun süre temas halinde olan bir halkın, herhangi bir entelektüel arayışta öne çıkan tek bir birey üretmediği muhtemelen başka bir örnek yoktur. Savaş sanatı, edinebileceklerini düşündükleri tek sanattır ve bunda bile başarıları beceriden ziyade cesaretlerinin sonucuydu.¹⁰⁰

Batılı emperyalist ülkeler kendi aralarında da medeniyet konusunda milliyetçi bir yarış içerisindeydiler. İspanyol egemenliğinin zirvesinde Campanella, İspanya’nın ahlaki ve politik hakkının insanlık üzerindeki üstünlüğünü savunan bir eser yazarken Victor Hugo, Fransa’yı ulusların kurtarıcısı ilan ediyordu. “*Hayır Fransa, evrenin yaşamak için sana ihtiyacı var. Tekrar ediyorum, Fransa insani bir ihtiyaçtır.*” Pasquale Villari, İtalya’nın milletler arasında önceliği olduğunu iddia ediyordu. Kaiser ise halkına: “Der alte gute Gott (eski iyi tanrı) her zaman bizim tarafımızda olmuştur.” demektedir. Konstantin Pobedonostsev, Rusya’nın yozlaşmış bir uygarlığın saçmalıklarından özgürleşmesine işaret ederek genç ve dinç Slav soyunu geçmişin hazinelerinin ve fetihlerinin mirasçısı olarak görüyordu. Amerikalılar, misyonlarının “bu dünyayı yönetmek” olduğunu söylüyorlardı...¹⁰¹ 1895’te Joseph Chamberlain¹⁰² ise İngiliz zaferi için Emperyalist bir nutuk atarak “*Bu ırka inanıyorum*” diyor ve Fransız, İspanyol vb. rakiplerinin önüne geçen halkını kutluyordu.¹⁰³

Sömürgeciliği sürdürmek için medeniyet götürme iddiasında en önemli devletlerden birisi de Fransa’ydı. Modern milliyetçiliğin anavatanı olan Fransa, medenileştirme olgusunu da Fransız milliyetçiliği üzerinden inşa etmeye çalışmaktaydı. Örneğin Gabriel Hanotaux ırkların kendilerine verilen görevlerin önemi ve beklentileri nedeniyle büyük ve güçlü olduğuna inanmaktaydı. Ona göre bu sadece çok sayıda fetih meselesi ya da kamu ve özel servetin artması değildi. Mesele, dünyanın en eski milletlerinden birinin gurur duymaya hakkı olduğu bir medeniyetin ilkelerini daha dün barbar olan bölgelere denizaşırı genişletmekti. Bu, yakın veya uzakta pek çok yeni Fransa oluşturma meselesiydi. Hepsisi aynı güzergâhlarda yürüten diğer ırkların şiddetli rekabeti karşısında Fransızcaı, gelenekleri, idealleri ve Fransız-Latin ihtişamını koruma meselesiydi.¹⁰⁴

---

⁹⁹ Saraçlı, a.g.m., s. 111.

¹⁰⁰ Lorimer, a.g.e., s. 103.

¹⁰¹ **The Heart of the Empire: Discussions of Problems of Modern City Life in England; With an Essay on Imperialism**, T. Fisher Unwin Paternoster Square, London, 1901, s. 333.

¹⁰² İngiltere’de Sömürgeler Bakanlığı yapmış bir siyasetçidir. Başbakan Neville Chamberlain’in de babasıdır.

¹⁰³ Ferro, a.g.e., s. 50.

¹⁰⁴ Raymond F. Betts, **Assimilation and Association in French Colonial Theory, 1890-1914**, Columbia University Press; New York and London, 1961, s. 29

Kültürel emperyalizm biçimi, bu tür sorgulanabilir bir ahlak anlayışından kaynaklanan, “üstün” bir toplumun “aşağı” bir topluma hükmetme ve ona talimat verme hakkı kavramını içeriyordu. Açıkça ifade edilirse, fethedilenler, fatihlerin geleneklerini ve kurumlarını özümseyeceklerdi; Fransızcaya “asimilasyon” kelimesiyle çevrilen “beyaz adamın yükü” idi. Kısmen bu tür düşüncelerin Fransızlar için baştan çıkarıcı olması ve kısmen de denizaşırı girişimlerin maliyeti ve olası çılgınlıklarına ilişkin korkuları yatıştırmasına yardım etmesi nedeniyle, “görev” ve “medenileştirme misyonu” gibi fikirler, 19. yüzyılın sonlarının emperyalistleri tarafından geleneksel olarak sömürgecilik karşıtı bir millete karşı duruşlarını haklı çıkarmak için yayılıyordu.¹⁰⁵ “Medenileştirme misyonu” maddi hedefler ile insani veya manevi hedefler arasında oluşan çelişkinin yanı sıra kendi tarihî miraslarından gelen baskıcı yönetim tarzı ile liberalizm arasındaki çelişkileri örtmek amacıyla oluşturulmuş üstü kapalı bir terim olarak tanımlanması gerekir. Birbiri ile çelişen bu eğilimler, Fransa tarihi boyunca sömürge politikasında ağırlığını birinden diğerine doğru hissettirmiştir. Fransız hükümetleri çelişen bu kavramları uzlaştırmaya çalışmış ve Fransız halkını da buna ikna etmek istemişlerse de hiçbir zaman yürekten bir halk desteğini alamamışlardı.¹⁰⁶

Fransızlar arasında Fransız ve İngiliz politikalarını karşılaştırma eğilimi vardı. Kendi vatandaşları tarafından puanlanan Fransız sömürge yöneticileri, medeniyetlerini daha sonra sömürge halklarına bahşetmek niyetiyle denizlerin ötesine taşımaya çalışmakla suçlandılar. İngilizler, yalnızca faydacı hedeflerin rehberliğinde tek temel sorun olan sömürge refahına ulaşmayı çözmeye çalışıyorlardı. Pratik, agresif ve engin deneyimden yararlanan bu iş adamı insanlar, kendileri için en kârlı ekonomik düzenlemeleri nasıl yapacaklarını biliyorlardı. Konuyla ilgili Fransızca yazılardan alınan bir örneğin gösterdiği gibi, bu tema sıklıkla tekrarlanmaktaydı. Hindistan’daki Fransızlar ve İngilizlerle ilgili olarak bir Fransız şunları yazıyordu: “İngiliz sevmek gibi sahte bir iddiaya sahip değil; rahat olmak ve para kazanmak istiyor.” Bir başkası, İngilizler ve Hint hizmetleri hakkında şöyle yazmıştı: “Bütün sorunları ticari ilişkiler biçimine bürünen bir halk, bize mümkün olduğu ölçüde ideale ulaşmış gibi görünüyor.” Ve yine bir başkası şöyle yazdı: “İngilizler iş yapmak için kolonilere sahipken biz bürokratlarımıza pozisyon vermek için onlara sahibiz.” Henüz kârsız olan Fransız İmparatorluğu’nun aksine, Britanya İmparatorluğu bir refah ve canlılık tablosu çiziyordu. Bu sahneden etkilenen Fransız sömürge teorisyenlerinin çoğu, İngiliz yöntemlerinin kopyalanmasını veya en azından Fransız koşullarına uyarlanmasını istiyorlardı.¹⁰⁷

İngiliz emperyalist sistemi daha pratik ve bölgesel koşulları dikkate alarak bir sömürge sistemi kurarken Fransızlar tek tip bir sistemi her sömürge bölgesinde uygulama eğilimindeydiler. İngilizler sömürünün daha çok ekonomik yapısı üzerinde durarak “medenileştirme” gibi kavramları daha çok

---

¹⁰⁵ Betts, a.g.e., s. 30.

¹⁰⁶ Mustafa Gençoğlu ve Fatih Yol, “Fransız Sömürgeciliğinin Temelleri: “Medenileştirme Misyonu ve Asimilasyon Doktrini”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 9 (1), 2022, s. 226.

¹⁰⁷ Betts, a.g.e., s. 43-44.

bu amaçlarına hizmet etme amacıyla kullanıyorlardı. Fransızlar ise sömürge uygulamalarından, medenileştirme olgusuna büyük bir şevkle bağlı oldukları inancıyla hareket ederek sömürgelerdeki insanların giyim kuşam, yeme içme, dil vb. konularda tam bir Fransız gibi olmasını istedikleri izlenimi vermekteydiler. Dolayısıyla İngiliz emperyalizminde maddi sömürü ön plandayken Fransız emperyalizmi asimilasyon üzerinden hareket ediyordu. Fransa eğer asimilasyon işini tam manasıyla başarmış olsaydı, denizaşırı birçok bölgede anavatana bağlı yeni Fransalar oluşturabilirdi; ancak sömürgeler her ne kadar sömüren toplumların kültürlerinden, dillerinden ve dinlerinden çok etkilenseler de özlüklerini bildikleri için sömürüye ve emperyalizme karşı tepkileri devam etmiştir. Örneğin hiçbir Hintli kendisini bir İngiliz olarak görmediği gibi İngilizler de hiçbir Hintlinin kendisini bir İngiliz gibi görmesini istememişlerdir. Bir Malili ise kendisini bir Fransız olarak görmemesine rağmen Fransızlar onu Fransızlaştırmaya çalışmaktaydı.

Kolonileri yönetmek için İngiltere, bölgeden bulduğu unsurları kullanırken, Fransa kendi unsurlarını evinden ithal ediyordu.¹⁰⁸ Böylece İngilizler Fransızlara göre daha rahat bir yönetim oluşturabilmiştir.

Emperyalizmin görünürdeki hedefi ne olursa olsun, gerçekte başka halklar üzerinde hâkimiyet tesis etmek, yayılcılığın sürükleyici gücü olmuştur.¹⁰⁹ Bunun için de klasik “geri kalmışlığı ortadan kaldırmak, medenileştirmek ve özgürleştirmek” gibi gerekçeler öne sürülmekteydi. Örneğin Talleyrand, Fransa’nın Mısır Seferi’nin amacını, “sömürgeci halkın ve sömürgeleştirilen ülkenin ortak yararı için bir koloninin kuruluşu...” ile “ülkeye refahı geri getirmek ve barbar bir tiranlığı yok etmek”¹¹⁰ olarak ifade etmişti. Rus Hariciye Vekili Gorchakov ise Türkistan’daki işgallerini şu şekilde meşrulaştırmaya çalışıyordu:

Rusya’nın Orta Asya’da karşılaştığı durum, hiçbir sosyal organizasyonu olmayan, yarı vahşi ve göçebe halklar karşısındaki bütün medeni devletlerin problemleriyle aynıdır. Bu tip durumlarda daha medeni olan devletler, kendi sınırlarını ve menfaatlerini müdafaa etmek zorunda kalmışlardır. Hudut bölgesinde huzursuzluğu yaratan gruplar cezalandırıldıktan sonra kuvvetlerimizi geri çekmek mümkün olmamıştır. Asya milletleri açık ve etkili bir otoriteden başka hiçbir şeye hürmet etmezler. Devlet bu iki seçenekten birini seçmek zorunda kalır; ya bu işten vazgeçerek tüm refah, emniyet ve medeniyeti terk edecek veya bu vahşiler memleketinin içine giderek daha fazla girecektir. Bizim oralardan çekilmemiz, Asyalılarca zayıflık telakki edileceği için ilerlememize devam edeceğiz. Rusya’nın Orta Asya’daki tavrı İngiltere, Fransa, Hollanda ve Amerika’nın kendi kolonilerindeki davranışlarından farklı değildir.

---

¹⁰⁸ Betts, a.g.e., s. 45.

¹⁰⁹ Ferro, a.g.e., s. 43.

¹¹⁰ François-Charles Roux, **Bonaparte, Governor of Egypt**, Methuen & Co LTD, London, 1937, s. 1-2.

Gorchakov bu nota ile işgallerin ayrıca medeniyete ve huzurun tesisine hizmet edeceğini bildiriyordu.¹¹¹ İtalya da 1911’de Trablusgarp’ı işgal gerekçesi olarak “Osmanlı Devleti’nin Trablusgarb’ı geri bırakması ve buraya medeniyet götürme zorunluluğu” olarak gösteriyordu.¹¹²

Batı emperyalizminin bir diğer önemli özelliği ise sömürge halklarına medeniyet götürdüklerini iddia etmelerine rağmen sömürgelerden Batı’daki gibi büyük düşünür ve fikir adamlarının çıkmayıdır. Batılılar genellikle Doğuların fikir ve bilim üretme konusunda kabiliyetsiz olduklarını öne sürerek aslında Batı Medeniyeti’nin bu konudaki tekelliliğini sürdürmeye çalışmaktaydılar. Ancak bu durumun sebebi Doğu’da daha farklı görülüyordu. Abdurreşid İbrahim, İranlı bir tüccarla yaptığı konuşmada tüccar ona demiştir ki:

İngilizler hiçbir vakit tebaalarına fikri eğitim vermezler. Oraya gelince, bütün tebaalarını a’mâ gibi tutarlar. Hindistan’ı istila edeli neredeyse 100 sene oldu, lâkin Hindli bir kemal sahibi yoktur. Mısırlılara bakacak olursak aynı hali müşahede ederiz, 30 senedir işgal altında bulundurdıkları halde Mısır için 30 adam yetiştiremediler ve yetiştiremezler.¹¹³

Bir ülkenin geldiği maddi ve teknik-bilimsel seviyenin medenilikle ilkelik arasındaki ayrımı gösteren temel ölçüt olarak tanımlanması, XVIII ve XIX. yüzyıllarda Avrupa’da sıkça karşımıza çıkan bir durumdur.¹¹⁴ Dolayısıyla Batı medeniyet düşüncesi daha çok maddi olgular üzerine kuruludur. Başka bir ifadeyle elle tutulur, gözle görülür olgular batı medeniyetini oluşturur. Mehmet Akif’in deyişiyle: “Avrupa Medeniyeti bir medeniyet-i fâzıla, bir medeniyet-i hakikiye-i insâniye değil. Fakat ne yapılır? Önüne durulamaz. Makina kesilmiş herifler: Uğraşıyorlar, çabalıyorlar, maddî nâmütenâhî terakkiyata mazhar oluyorlar. Sonra da gelip bizi eziyorlar, parçalıyorlar.

Garb Medeniyeti maddiyattaki terakkisini maneviyat sahasında kat’iyyen gösteremedi. Bilakis o ciheti büsbütün ihmal etti. Hayır ihmal etmedi; bile bile pâymâl etti.”¹¹⁵ Nitekim Akif, İstiklal Marşı’nda da Batı Medeniyeti’ni “tek dişi kalmış canavar” olarak tasvir etmekteydi. Dolayısıyla Batı Medeniyeti, maddiyatçılığı ön plana alan mekanik bir sistemdir.

Batı’nın Doğu’yu eleştirdiği noktalardan birisi de dil ve akıl yürütme konusundaki farklılıklardır. Batılıların bakış açısını gösteren Batı ve Doğu arasındaki akıl yürütme farkını Edward

¹¹¹ M. Raziullah Azmi, “Russian Expansion in Central Asia and the Afghan Question (1865-85)”, **Pakistan Horizon**, 37 (3), 1984, s. 110; Mehmet Saray, **Afganistan ve Türkler**, ASAM Yayınları; Ankara, 2002, s. 65; Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara, 1996, s. 217-218; Baymirza Hayit, 1995, **Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi**, TTK, Ankara, 1995, s. 70.

¹¹² Hale Şıvgın, “Trablusgarp Savaşı”, **Türkler**, C.13, 2002, 498.

¹¹³ Abdurreşid İbrahim, a.g.e., s. 205.

¹¹⁴ Kalın, a.g.e., s. 39.

¹¹⁵ Mehmet Akif, Ezher Şeyhi Muhammed Abduh’un İngiltere ziyareti sırasında H. Spencer’in Avrupa Medeniyeti’nin yapısı hakkında Abduh’la yaptığı konuşmayı nakletmektedir. Spencer’a göre Avrupa’da insâniyet kalmadı. İnsanlık, medeni his ve insaftan tamamen soyutlandı. Güçlü olan, sırf gücünden dolayı zayıf olanı eziyor; Ersoy, a.g.e., s. 207, 264.

Said şöyle ifade etmektedir: Avrupalının akıl yürütmesi sağlamdır, olguları izah ederken belirsizlikten kaçınır, mantık eğitimi almamış olsa da doğuştan mantıkçıdır, doğası gereği şüpheci olduğu için bir önermenin doğruluğunu kabul etmeden önce kanıt ister, eğitilmiş zekâsı bir makinenin parçası gibi işler. Diğer taraftan Doğulunun akli *pitoresk* sokaklarına benzer, simetriden yoksundur. Akıl yürütmesi gelişigüzel betimlemelerle doludur. Eski Araplar diyalektikte görece yüksek bir seviyeye ulaşmış olsalar da sonrakiler mantık yeteneği bakımından son derece zayıftır. Çoğu zaman, doğru olduğunu düşündükleri en sade öncüllerden, açık bir çıkarım yapmayı beceremezler.¹¹⁶

Sonuç itibarıyla Medeniyet (Civilization) kavramı, içeriği Batı tarafından kendi değerleri ile doldurulmuş bir kavram olduğu için Batı dışındaki toplumların şekillendirilmesi, biçimlendirilmesi ve kategorileştirilmesi amacıyla kullanılmıştır. Batı kendi değer, yargı ve inançlarını birer tabu haline getirdiği için kendi değerlerini benimseyip yaşam biçimi haline getirebilen toplumların medenileşmiş olacağına inanmaktaydılar.

Medenileşme konusu da Batı’da çok tartışılmıştır. Bazıları Batı dışındaki toplumların medenileşme kabiliyetine sahip olmadığını iddia ederken bazıları da gerekli eğitim ve kültür verildiğinde herkesin medenileşebileceğine inanmaktaydı. Lorimer gibi bazıları da insan ırklarını kategorileştirerek Batılıları en üste koymuş ve medenileşme kabiliyeti en yüksek olanların Batılılar olduğunu iddia etmişlerdir. Bu görüşe göre Asyalılar “kısmen medenileşebilirken” siyahiler “asla böyle bir kabiliyete sahip değillerdi.” Bu görüşler bir açıdan sömürgeciliği meşrulaştırma anlamı da taşıyordu. Nitekim “üstün ırkların” diğerlerini yönetme hakkına sahip olması düşüncesi inanç haline gelmiştir.

1.3. Medenileştirilen İngiliz Hindistan’ında Müslüman Kimliği ve Panislamizm

Hindistan İslâm hâkimiyetine girmeye başladıktan sonra tarihsel süreçte bu ülkede İslamiyet önemli bir yayılma alanı bulmuştur. Müslüman ve Hinduların Hindistan’da yüzlerce yıl beraber yaşamış olmaları hatta Müslümanların eski inançlarının Hint dinleri olması gibi sebepler birçok Hint örf, âdet dinî ritüel ve inanç esasının İslam içerisine girmesine sebep oldu. Birçok bölgede Müslümanlar, geleneklerinde Hindulardan çok az farklılık gösterdikleri gibi kast ayrımını da Hindularda olduğu gibi sürdürmeye devam ettirmektedirler.

Kuzey Hindistan ve Dekkan’daki nesiller boyu devam eden Müslüman yaşam, yavaş yavaş Hint toplumuna ve hatta Hinduizm’e karşı uyum ve sempati oluşturdu. Hem Hinduizm hem de İslam’da birçok mutasavvıf, âlim, entelektüel ve sıradan insanlar aktif olarak bir tür sentez arayışındaydı. Halk kültüründe sıradan Müslümanlar ve Hindular arasında önemli ölçüde gelenek, tören ve inanç paylaşımı vardı. Çiçek hastalığı tanrıçası *Sitla*’ya tapınma gibi birçok örnek uygulama,

¹¹⁶ Eveleyn Baring, Lord Cromer, Modern Egypt, Macmillan Co. New York, 1908, s. 146-168 aktaran Said, a.g.e., s. 48.

kırsal kesimde hem Hindular hem de Müslümanlar arasında sıklıkla karşılaşılan durumlardandı.¹¹⁷ Çevresel ve bölgesel âdetlerin yaygınlaşarak yerel ve bölgesel dillerde ısrar edilmesi, birleşmiş bir İslam toplumu oluşumunu engellemekteydi. Kasaba ve kentlerde Müslüman ve Hindular arasındaki ayrım daha belirgin bir şekilde hissediliyordu.¹¹⁸ Kırsal kesimdeki halkın bilgiye erişimi ve okuma yazma durumu son derece kısıtlı olduğu için Müslüman ve Hindu geleneklerinin iç içe geçmesi olağan bir durumdu. Şehir ve kasabalarda cami, medrese ve tarikat gibi kurum ve oluşumlar insanları İslam dini konusunda daha çok bilinçlendirme imkânına sahip oldukları için Hindularla Müslümanlar arasındaki ayrım buralarda daha keskin olmuştur.

Doğu Pencap Müslümanlarından Sir Denzil Ibbetson benzer bir şekilde Hindistan'daki Müslümanların genel inanç durumunu Pencap özelinde şu şekilde özetlemekteydi:

Müslüman Rajput, Gujar veya Jat, tüm sosyal, aşiretsel, politik ve idari amaçlar açısından, tıpkı Hindu kardeşi kadar bir Rajput, Gujar veya Jat'tır. Toplumsal gelenekleri değişmez, kabile kısıtlamaları gevşetilmez, evlilik ve miras kuralları değişmez; neredeyse tek fark, başını ve bıyığının üst kenarını tıraş etmesi, bir camide Müslüman akidesini tekrar etmesi ve Müslümanı Hindu düğün törenine katmasıdır. . . . Tamamen Müslümanların elinde olan köylerde bile yerel azizlerin ve tanrıların türbeleri hala var. Giderek azalsa da, bu türbelerde hâlâ çoğunluk tarafından düzenli olarak ibadet ediliyor. Özellikle Müslüman kadınlar çiçek hastalığı tanrıçasına kurban vermeyip çocuğunun hayatını nedensiz yere tehlikeye attığı için suçluluk hissederler. Hindu aile rahiplerine eskisi gibi hürmet ediliyor ve onlara danışılıyor. Brahmanlar hâlâ normal bir şekilde yediriliyorlar ve birçok durumda düğünlerde hocalarla yan yana görev yapıyorlar. Hurafeler gerçek ibadetten farklı olarak, inanç değişikliğinden tamamen etkilenmemişler ve Hindularla Müslümanlar arasında ortaktırlar. Bir kardeş memur bize, bir keresinde Hisar'daki bir Müslüman köyünün huzurevine girdiğini ve ileri gelenlerin bir putu yeni bir yağla yağlarken, bir Brahman'ın da yanında kutsal metinler okurken bulduğunu anlatıyor. Suçüstü yakalanmaktan biraz utanmış görünüyorlardı; ancak baskı yapıldığında, hocanın son zamanlarda onları ziyaret ettiğini, idolü görünce çok kızdığını ve onu kuma gömdürdüğünü açıkladılar. Ama şimdi Hoca gittiğine göre, olası sonuçlardan korkuyorlar ve kaba muameleleri için tanrıyı teselli etmeye çalışıyorlardı. Hikâye, her halükârda, Delhi bölgesindeki köylerdeki Müslüman dininin durumu için tipiktir.¹¹⁹

Hindistan'da Müslüman ve Hindu inançlarının girift bir hale gelmesinde Ekber ve Cihangir dönemlerindeki geniş hoşgörü politikası gösterilebilirse de Müslümanların kendi inanç ve akidelerini bilmemelerinin de etkisi büyük olmuştur. Ekber, *Din-i İlahi* adını verdiği İslam ve diğer Hint inançlarının karması olan yeni bir din oluşturmak istemiş ve bu politikası ile daha homojen bir toplum kurmayı amaçlamıştı.

Ekber, sarayında farklı din ve inançlardan insanları bir araya getirip onların tartışmalarını sağlayarak kendi inanç sistemini şekillendirmişti. Giderek klasik İslam inancından uzaklaşarak ışığa ve güneşe odaklanan eklektik bir ibadet biçimi tasarlamıştı. Böylece gayrimüslimlere karşı yapılan

¹¹⁷ John F. Richards, *The Mughal Empire*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, s. 34.

¹¹⁸ Burton Stein, *Hindistan Tarihi*, (Çev. Müfit Günay), İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 150.

¹¹⁹ Sir Denzil Ibbetson, *Panjab Castes*, Printed by Superintendent Government Printing, Punjab, Lahore, 1916, s. 13-14.

ayırıcı uygulamalar da yumuşatılmıştı.¹²⁰ Nakşibendi tarikatı lideri İmam Rabbânî Ahmed Fârûkî Serhendî (1564-1624) gibi dinî tasavvufî tarikat liderleri ve diğer tarikatların da etkisiyle Din-i İlahî, Hint Müslümanları arasında çok fazla taraftar bulamadığı gibi tepki de çekmiştir. Örneğin İmam Rabbânî'nin Mektûbât adlı eserine bakıldığında çoğunlukla müritlerine Hindu inanç, ritüel ve eğlencelerinden uzak durulmasını tavsiye etmektedir.¹²¹

Evrenzib döneminde olduğu gibi bazen Sünnî dinî akideye uygun bir yaşam oluşturmak için çeşitli politikalar izlense de bu durum genel bir devlet siyasetine dönüştürülmemiştir. Ancak İngiliz sömürge döneminde, yönetimin Müslümanlarla Hindular arasında bir ayrım ortaya çıkarmaya çalışılması ve Müslüman âlimler vasıtasıyla dinin kaynağından öğretilmeye başlanması gibi sebepler Müslümanlık bilincini yükseltmiştir.

Kabile gelenekleri Hindular arasında da nispeten gevşemiş olsa da Müslümanlar arasındaki gevşeme Hindulardan çok daha büyük bir hızda olmuştur. Bu durum din farklılığından kaynaklanmaktaydı. 1850'lerden 1880'lere kadar Pencap'ta büyük bir İslami canlanma yaşandı, eğitim yayıldı ve bununla birlikte inanç kuralları hakkında daha doğru bilgilere ulaşıldı. Her geçen gün İslam daha da güçlenerek evlilik, miras, sosyal münasebetler ve diğer tüm konularda kabile örfünün yerini İslam hukuku almaya başladı. Dinî doğru bir şekilde öğrenme hareketi ilk başta yalnızca üst ve eğitilmiş sınıfları etkilese de bu durum yavaş yavaş toplumun alt tabakalarına da yayılmaya başlamıştır.¹²²

Müslümanlar, süreç içerisinde hem kendi içlerinde hem de genel olarak toplum nezdinde sömürgeci devletin söyleminin önemli bir parçası haline gelmişti. İster devlet dairelerindeki işler için rekabet, ister kasaba ve kırsaldaki isyanlar olsun, çoğu sosyal eylem, Müslüman ve Hindu rekabeti açısından yorumlanmaktaydı. Oysa Müslümanlar, devletle karşı karşıya geldiklerinde çoğu zaman kendilerini öncelikle Müslüman olarak tanımlamak zorunda kalıyorlardı. Bunu; nüfus sayım görevlisine, orduya katılmak için kayıt yaptırdıklarında, okula ya da hastaneye gittiklerinde, oy kullanmaya gittiklerinde yapıyorlardı. Sonuç olarak, önceden Müslümanlık bilincine sahip olmayan kadın ve erkekler, giderek daha fazla bilinçlenmeye başladılar. Süreç içinde, onları gayrimüslimlerden neyin ayırabileceğinin daha fazla farkına vardılar. Özellikle fakir Müslümanların Hindulardan ayırt edilemeyen isimleri vardı. Eşraf ve mollalar bu durumu Müslümanlara yakıştıramıyorlardı. Bazı Bengal Müslümanları, 1870'lere kadar Allah'a *Sri Sri Iswar*, *Sri Sri Huq* veya *Sri Sri Karim* gibi İslam dışı saygı ifadeleri ile yakarıken bu tarihlerden itibaren *Allahu Ekber* veya *Allahu Gani* gibi Arapça ve Farsça ifadeler kullanmaya başlamışlardı. Yine Hindu soyadlarını

---

¹²⁰ Richards, a.g.e., s. 35.

¹²¹ İmam Rabbânî'nin tasavvufî görüşleri için bkz. İmam-ı Rabbânî Ahmed Fârûk-ı Serhendî, **Mektûbât-ı Rabbani**, (Arapçadan Çev. Abdulkadir Akçiçek), Çelik Yayınevi, 2011, İstanbul.

¹²² Ibbetson, a.g.e., s. 14.

(Chand, Pal, Dutt v.b.) İslamî soyadları lehine (Siddiqiler, Yusufzailer, Qureshiler, Khondkerler v.b.) değiştirdiler.¹²³

Hindistan'ın kuzeyinde Müslüman yöneticilerin hizmetkâr ve askerlerinin soyundan gelen veya eski işgalci ve göçmenlerden oluşan Hindu unsurundan çok az etkilenmiş veya hiç etkilenmemiş, farklı türden büyük ve çok önemli bir Sünni Müslüman topluluğu da vardı. Şehirlerin Müslüman nüfusu genellikle köylerindeki kadar çok daha az Hindulaşmıştı. Agra Eyaleti'nde Hindu nüfusun sadece %7'si şehirlerde yaşarken, Müslümanların %25'i şehirde yaşıyordu. Tarım bölgelerinde yaşayan halkın yaklaşık %10'u Müslümanken, kasabalarda yaşayanların 1/3'ünden fazlasını Müslümanlar oluşturuyordu. Bu gerçek, Müslümanların siyasi önemlerini başka türlü olabileceğinden daha büyük hale getirme eğilimindeydi. Şehirlerin birçoğunda, Müslümanlar ve Hindular arasında büyük bir dinî husumet hâkimdi ve bu genellikle ciddi ve kanlı kavgalara yol açabiliyordu. Kırsal nüfus arasında, çeşitli mezheplerin üyeleri genellikle daha barış içinde bir arada yaşasalar da her zaman barış hüküm sürmüyordu. Dolayısıyla İslam'ın ilkeleri hakkında çok az şey bilen veya hiçbir şey bilmeyen Müslümanların, Hindulara karşı nefretlerinde daha az fanatik oldukları sonucu çıkmaz. Bir Müslüman toplumsal statüsü yükseldiğinde daha Ortodoks (Sünni) olmakta ve kendisine saygı duyulması için Han, Şeyh ve Seyyid gibi ünvanlar kullanmaya başlamaktaydı. Hindistan'da bu konuda darbimesel mahiyetinde bir söz de söylenirdi: “*Geçen yıl dokumacıydım, bu yıl Şeyhim. Gelecek yıl, eğer tahıl pahalıysa bir Seyyid olacağım.*”¹²⁴

Hindistan'da Müslüman ve Hinduların kendi içlerinde bilinçlenmeye başlaması her iki dinî grubu da birbirlerinden daha fazla soyutlamıştı. Her iki toplumun da kendi dinî hassasiyetlerine göre davranmaya başlaması Müslüman-Hindu çatışmalarını daha yoğun bir hale getirmekteydi. Çatışmaların çoğunun sebebi de Hindular açısından kutsal sayılan ineğin Müslümanlar tarafından yenilmesi idi. Böylece kast sisteminden dolayı birlik olamayan Hindu toplumu, din etrafında birleşiyordu.

1893'te, Agra Eyaleti'nin Azimgarh ilçesinde ülkenin önemli bir bölümünü ve büyük bir nüfusu etkileyen çok ciddi karakterde yaygın karışıklıklar meydana geldi. Aynı yıl, 800 binden fazla insanın yaşadığı büyük Bombay şehri, üç gün boyunca şiddetli çatışmalara sahne oldu. Seksen kişi öldü ve yüzlerce kişi yaralandı, camiler ve tapınaklara saygısızlık yapılarak harap edildi. İngiliz süvari, piyade ve topçuları da dâhil olmak üzere büyük bir birlik çağrılana kadar düzen sağlanamadı. Bu olayda, başka yerlerdeki hemen hemen tüm benzer vakalarda olduğu gibi, Hindular ve Müslümanlar arasındaki kronik düşmanlık, ineklerin öldürülmesine karşı toplumun kışkırtılmasıydı.

¹²³ Rafiuddin Ahmed, **The Bengal Muslims 1871-1906: A Quest for Identity**, Oxford University Press, Delhi, 1981, s. 109-118.

¹²⁴ Sir John Strachey, G.C.S.I., **India its Administration & Progress**, Üçüncü basım, Macmillan and Co., Limited, London, 1903, a.g.e., s. 305-306.

Müslümanlar arasında, kendilerinin ve inançlarının Hindular tarafından aşağılandıklarına ve önceden sahip oldukları konumlarının yavaş yavaş ama kesin olarak ellerinden alındığına dair bir huzursuzluk duygusu vardı.¹²⁵

Eski egemenliklerinin hatıraları ve eski hükümdarlarının ihtişamına tanıklık eden görkemli anıtlar, Kuzey Hindistan'daki Müslümanların yüksek sınıfları arasında dinleri ve ırklarıyla gurur duyma duygularını canlı tutmada güçlü bir etki yapmış olsa da sosyal ve politik önemleri, 1857'deki isyanlarla ciddi şekilde azaldı. Bu isyanlarda, önde gelen ailelerinden birçoğu isyana bulaştığı için derin acılar çektiler. Ancak yine de ülkede salt sayılarının onlara verebileceğinden daha etkili bir konuma sahiptiler. Genel olarak Hindulardan daha enerjiktiler ve daha fazla karakter bağımsızlığına sahiptiler. Strachey, Kuzey Hindistan'ın Müslüman bir beyefendisinin mükemmel tavır ve nezaketinin çoğu zaman bir üstü olmadığını söylüyordu.¹²⁶

1860 ve 1870'lerde İngilizler, Müslümanları kendi yönetimlerine çekememekten özellikle endişe duyuyorlardı. İngilizlerin Hint toplumuna ilişkin anlayışları, korkuları ve İngiliz yönetim tarzlarının tümü, gelişmekte olan anayasada Müslüman bir siyasi kimliğin resmi olarak tanınmasını mümkün kılmada rol oynamıştı.¹²⁷

Bununla birlikte, Müslüman bir siyasi kimliğin ortaya çıkmasının sorumluluğu tamamen İngilizlere yüklenemez. Hint toplumundaki süreçlerin de büyük bir önemle irdelenmesi gerekiyor. Müslümanların gibi, sömürge yönetimine ve Batı bilgisine karşı koyma ihtiyacından güç alan bir Hindu canlanma ve reform hareketi vardı. Kuzey Hindistan'da, o zamanlar hükümette kullanılan Fars alfabesine karşı Nagri yazısı (Sanskritçe) gibi ayırt edici Hindu sembollerinin desteklenmesine

---

¹²⁵ Strachey, a.g.e., s. 305-308-309; Mehmet Akif, İngilizlerin Hint toplumunu bölmek amacıyla inek kesme olaylarını kullanmaları ve Müslümanların da bu duruma alet olmasını şöyle anlatmaktadır:

İşte İngiltere'nin zîr-i idaresindeki Müslümanlar! Hind'de yüzlerce milyon nüfus var. Bir kısmı Mecûsî, bir kısmı Müslüman. İkisi de aynı ırktan, ikisi de aynı muhit içinde yaşıyorlar.

İngiltere hükümeti ne yapıyor bunlara? Müslümanlara diyor ki: Kurban bayramında öküz kesin. Halbuki Mecûsîlerce öküz mukaddes bir hayvan. Bizim Müslümanlar da İngilizin fesadına kapılarak Mecûsîlere inad muttasıl öküz kurban ediyorlar. Mecûsîler bunu görünce küplere biniyorlar!

Yine aynı İngiliz tutuyor, Mecûsîleri kızdırıp camilere domuz kafası atıyor.

Böyle böyle Mecûsîleri Müslümanlara, Müslümanları Mecûsîlere tutuşturuyor. Sonra yok yere birbirine düşman kesilen her iki taraf, hükümete yani İngiltere'ye müracaat ediyor; o da koşup Mecûsinin de hakkından geliyor, Müslümanın da!

Bir aralık şimdiki Afgan emiri Habîbullah Han Hindistan'a gitmiş; hali gördükten sonra Müslümanlara demiş ki:

– Ya hu! Ne yapıyorsunuz? Kurban!.. Evet, Hanevîlerce vâcib. Fakat mutlak öküz mü olmak lâzım? Keçi, deve, koyun kesseniz olmaz mı? Niye böyle budalalık edip de İngilizlerin ekmeğine yağ sürüyorsunuz?

Emîr, Mecûsîlere de gitmiş, işin iç yüzünü anlatmış. Bir dereceye kadar iki fırkanın arasını bulmuş. Ersoy, a.g.e., s. 204-205.

¹²⁶ Strachey, a.g.e., s. 306-307.

¹²⁷ Francis Robinson, 1998, "The British Empire and Muslim Identity in South Asia", **Transactions of the Royal Historical Society**, 8, s. 277-278.

yol açan büyük bir hareketlilik başladı ve Hintçeyi farklı kılmak için Sanskritleştirme giderek arttı. Urduca'dan Hintçe'ye dönüş ve Hindu din ve kültürünün ön plana çıkarılmaya başlanması 1869'da [Sir] Seyyid Ahmed Han'ı¹²⁸ ilk kez sadece Müslümanlar için çalışmaktan bahsetmeye yöneltecekti. Nagri'yi Müslümanları işsiz bırakacak bir hükümet senaryosu haline getirmeye yönelik son girişimler ve belediye kurullarında dinî tercihler konusundaki kavgalar, ayrılıkları daha da derinleştirmektedir. Gerçekten de, Hindu dirilişi ile kongre arasındaki çoğu zaman yakın münasebetler, Müslümanlar ile Hint milliyetçiliği arasında her zaman sorunlu bir ilişki ortaya çıkaracaktı.¹²⁹

Müslümanlar kendi toplulukları, ümmetleri fikrine karşı her zaman özel bir duygu beslemişlerdir. Bir düzeyde bu, ibadet sırasında, komşulara selam verilmesinde veya bir âlimin türbesini ziyaret etmede kendisini göstermekti. Yine sadaka verme, Ramazan orucu ve hac ibadeti, Müslümanlarda ümmet olma bilinci ile yapılan ibadetlerdi.¹³⁰ Basın yayın hayatının gelişmesiyle beraber Müslümanlar birbirlerinin durumlarından daha fazla haberdar olmaya başladılar. Özellikle Osmanlı Devleti ile Hint Müslümanları arasında büyük bir “muhabbet” gelişti. Hint Müslümanları halifeye tazimde yarışıyorlar, Osmanlı Devleti'nin başarılarıyla seviniyorlar, başarısızlıklarına da içtenlikle üzüyorlardı.

İngiliz İmparatorluğu'nun ticaret ve iletişim ağının temelini oluşturan nakliye yolları ve demiryolu hatlarının gelişmesi seyahat kolaylığını artırmıştı. 1860'lardan itibaren daha fazla Müslüman, Batı öğrenimini özümsemek veya avukat ve doktor olarak eğitim almak için İngiltere'ye ve Avrupa'ya giderken bazıları da son gelişen İslami fikirleri öğrenmek için Kahire veya İstanbul'a gitmekteydi.¹³¹

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı padişahı tüm alt kıtada halife olarak tanınmaya başladı. Bu “o kadar gösterişsiz bir şekilde” yapıldı ki, bugün bile “inancın gelişiminin tarihini” takip etmek oldukça zordur. Abbasiler var oldukları sürece, Delhi İmparatorluğu'nun *de jure* (hukuken geçerli olan) hükümdarları olarak kabul edildiler. 1258'de Bağdat'ın yağmalanıp Abbasi halifesinin idam edilmesinden sonra net bir karar alınmadı. Daha sonra Mısır'da Memlûk Devleti

---

¹²⁸ 1817'de Delhi'de doğmuştur. Hint Müslümanlarının İngiliz yönetimine cephe almalarından dolayı İngilizlere Müslümanları ısındırmaya çalışmıştır. Aligarh'da Mohammadan Anglo-Oriental College'ı kurarak özellikle Müslümanların modern Batılı eğitimi almaları için çabalamaktaydı. Sonraki dönemlerde yetişen Müslüman aydın ve yazarlarının çoğu bu kolejden yetişmiştir. Hindu milliyetçiliğinin ve ayrılıkçılığının yükselmesi ile birlikte Hint aydınları tarafından kurulan All-India National Congress'e şiddetle tepki göstermiş ve müslümanların bu harekete katılmamaları var gücüyle çalışmıştır.

İslâm'ın akılla uzlaştığına inanan Ahmed Han, XIX. yüzyıl Avrupa akılcılığı ve tabiat felsefesinin geniş ölçüde tesirinde kalmıştı. Müslümanların Batı bilim ve tekniğini mutlaka öğrenmeleri gerektiğine inanmaktaydı. 1898'de Aligarh'ta ölmüştür; Mustafa Öz, “Ahmed Han, Seyyid”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.2, İstanbul, 1989, s. 73-75.

¹²⁹ Robinson, a.g.e., s. 278.

¹³⁰ Robinson, a.g.e., s. 280.

¹³¹ Robinson, a.g.e., s. 280.

bünyesinde halifelik devam edip Muhammed bin Tuğluk halifenin varlığından haberdar olunca, onun halifelliğini tanıdı. Ancak Babür İmparatorluğu'nun kurulmasıyla birlikte durum değişti çünkü Babürler, her bağımsız Müslüman hükümdarın kendi topraklarında halife olduğu teorisini benimsemekteydiler. Bu nedenle, Babür İmparatorları, kendi devletleri içinde halifeler olarak kabul edildiler. 1858'den sonra son İmparator II. Bahadır Şah tutuklanıp sürgüne gönderildiğinde, hükümdarın adı hutbelerden çıkarılmış ve Müslümanların hükümdarına kim olduğu belirtilmeden muğlak bir şekilde atıfta bulunulmaktaydı.¹³² Zamanla Osmanlı padişahına biat, etkili bir şekilde inşa edildi. Dolayısıyla alt kıta Müslümanlarının Osmanlı sultanına biat ettikleri iddia edildiğinde, İngiliz veya Hindular buna itiraz etmedi ve durum olduğu gibi kabul edildi.¹³³ Türk padişahının adının hutbede ünvanlarıyla birlikte anılması âdeti 1897'de Osmanlıların Teselya'da Yunanları bozguna uğratmasından sonra başlamıştır. O, nerede yaşarlarsa yaşasınlar tüm müminlerin halifesi ve dolayısıyla komutanıydı. Bu nedenle halifelik makamı ön plana çıkarılmaya başlandı ve bu çabalar, imparatorluğun dışında, özellikle Müslümanların özgür olmadığı bölgelerde bir miktar meyvesini verdi. Halifenin adının hutbelerde anılması, 1900'lerin başlarında cuma namazlarının cemaatle kılındığı tüm camilere yayıldı. Bu durum ulema için büyük bir başarıydı. Belki de büyük şehirlerin bazı önemli camilerinde başlangıç yapılmış, daha sonra da herhangi bir çevreden herhangi bir talepte bulunulmadan diğer camiler tarafından taklit edilmişti. Böylece sessiz sedasız bir şekilde aynı zamanda İslam halifesi olan Osmanlı padişahına biat, en etkili şekilde tesis edilmişti. Gazetelerde tek kelime yazılmadığı için kimse “bu olağanüstü olayı” fark etmedi. Müslüman bir hükümdarın otoritesini tanıyıp gayrimüslim bir hükümetin yönetimi altında yaşayan başka Müslüman bir halk yoktu. Böylece, Türk sultanının Müslümanların meşru halifesi olduğu ve onun kaderiyle ilgili endişelerinin samimi olduğu konusunda “ender rastlanan” bir görüş birliği sağlandı. Genel bir *Panislamist* duygu temelinde Türkiye'ye yönelik sempati, hiçbir çevrede aynı etkiyi göremedi. Her halükarda, Osmanlı sultanının dünya Müslümanlarının halifesi olduğu inancı, alt kıta Müslümanları tarafından içtenlikle benimsenmiş ve geçerliliği hem İngilizler hem de Hindular tarafından kabul edilmişti.¹³⁴

Hint Müslümanlarının Türklere karşı samimi ilgilerinin çeşitli sebepleri vardı: Onlar Hindistan'daki mevcudiyetlerinin, orayı fetheden Türklerin eseri olduğunu ve bin yıldan beri Türklerin İslamiyet'i koruyup yücelttiklerini düşünüyorlardı. Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda zayıflamış olsa da Adriyatik'ten Basra Körfezi'ne kadar geniş bir coğrafyada hâkim bir devlet olarak Rus ve Avrupa emperyalizmine karşı mücadele ediyordu. Osmanlı sultanlarının halifelik makamında

¹³² I. H. Qureshi'ye göre Osmanlı halifesi hutbelerde “Sultanoğlu sultan, hakanoğlu hakan, iki kara ve iki denizin sultanı, Mekke ve Medine'nin hizmetkârı” diye anılıyordu. Ishtiaq Husain Qureshi, **Ulema in Politics**, Renaissance Publishing House, Delhi, 1985, s. 253-254.

¹³³ Sultan-ı Rome, “The Role of the North-West Frontier Province in the Khilafat and Hijrat Movements” **Islamic Studies**, 43 (1), 2004, s. 51.

¹³⁴ I. H. Qureshi, a.g.e., s. 242 ve 254-255.

bulunmaları da bu bağılılığı güçlendiren bir işleve sahipti.¹³⁵ Ayrıca Babür Devleti'nin ortadan kaldırıldığı dönemden itibaren Hindistan Müslümanları, Osmanlı hadenanlığını bir açıdan kendi hükümdar ailesi olarak gördükleri de söylenebilir. Kendi topraklarında aşağılanan bu insanlar Osmanlı Devleti'nin büyüklüğünde teselli bulmaktaydılar.¹³⁶

Sultan II. Abdülhamid'in Panislamizm'i etkili bir şekilde kullanmaya çalışmasına kadar yine de Osmanlı padişahları halifelik makamını çok fazla ön plana çıkarmadılar. Başka bir tabirle "*İslamcılık Politikası*" Sultan II. Abdülhamid'in şahsiyle bütünleşmiş bir politikaydı. İslamcılığın dönemin koşulları ve siyasi konjonktörü gereği bir padişah politikasına dönüştüğü düşüncesi doğru olmakla beraber padişahın karakteristik özellikleri de bu politikanın güdülmesinde etkili olmuştur.¹³⁷

Vambéry'e göre Osmanlı tarihinde, hem diğer İslam memleketlerinden gelen şeyh ve dervişlere gösterdiği ihtimam ve misafirperverlikten hem gizlice Kuzey Afrika'da Mehdi ve Şeyh Senûsî ile Orta Asya, Afganistan, Java ve Hindistan'a gönderdiği Müslüman ajanlardan da anlaşılacağı üzere Sultan II. Abdülhamid, İslam'a tüm dikkatini veren ilk Osmanlı padişahıydı. Çevresine kimliği meçhul kişileri toplayarak, onları düşmanlarına karşı kullanmaktaydı. Rusya'ya karşı Tatar, Moğol, Gürcü ve Çerkez göçmenlerini kullanmakta; Hokand, Hive ve Buhara'dan gelen hacıları ihسانlara boğarak kendisine karşı teveccüh oluşturmaktaydı. İngiltere'ye karşı ise büyük Arap bilgini Seyh Ebulhüda'yı, Darfur ve Sudan şeyhlerini kullanırken, Hindistan'da İngilizlere karşı Cemâleddin Efgani'yi sahneye çıkarmıştı. İngiltere'ye karşı duyulan şüphe ve güvensizlik saraya istedikleri zaman girip çıkabilen şeyhler tarafından da körüklenmekteydi. Padişah "mükemmel bir entrika ustası olarak" Orta Asya, Çin, Cava, Hindistan ve Afrika içlerine kadar uzanan yörelerde "gizli işler çevirmektedir." Vambéry bütün bunların sonucu olarak Hindistan ve Afganistan sınırında İngiltere'ye karşı çıkan isyanların da padişahın bu tür faaliyetlerinin sonucu olduğuna ve bu durumun Rusya'nın güçlenmesine yarayacağı için yanlış olduğuna inanıyordu.¹³⁸ Dolayısıyla tarihsel

¹³⁵ Osman Turan, **Yeni İstanbul Yazıları**, (Haz. Nasrullah Uzman), Hitabevi Yayınları, Ankara, 2016, a.g.e., s. 134.

¹³⁶ Kenize Mourad, **Saraydan Sürgüne**, (Çev. Nuriye Yiğitler-Gökçe Tuncer), 14. Basım, Everest Yayınları, İstanbul, 2012, s. 291.

¹³⁷ Öke, Saraydaki Casus, s. 180

¹³⁸ Vambéry Sultan II. Abdülhamid'in İslamcılık politikasını Orta Asya ve Hindistan üzerinde aktif olarak uyguladığını şu cümlelerle anlatıyordu:

Fazlasıyla temkinli ve çekingen olan Padişah, Anglofobisini saklamaya çalışmakta ve halkının büyük bir kısmının aynı duyguları paylaşmadığını ve İngiltere'ye olan sempatisini açığa vurmaktan dahi kaçınmadıklarını gördükçe için için üzülmemektedir. İngiltere'ye olan vazgeçilmez nefreti sayesinde Panislamizm fikrine sarılmış ve İngiltere'nin Hindistan'daki çıkarlarını bu psikolojik silahla zedelemeye çalışmıştır. Bu sahada geliştirdiği girişimler gerçekten muhteşemdir. Geçen ziyaretimde Asya içlerindeki misyonlarının sonuç ve tecrübelerini başkâtibe rapor etmek üzere saraya gelen Buhara ve Hind Müslümanlarının dinî liderleriyle karşılaştım. Türkler, bu iki "yeraltı merkezi"ne "Buhara" ve "Hind Tekkesi" diyorlar. Bu "tekkeler" düzenli olarak hükümetten maddi yardım almaktadırlar; görevleri ise bu merkezlere uğrayan hacı ve gezginleri yedirip, bu çatı altında barındırmak, bu süre içinde ise onların beyinlerini yıkamaktır. Daha tecrübeli ve bilgili dervişler, yolcu Müslüman kafilelerine takılarak padişahın birer gizli ajanı olarak Panislamizm'i Orta Asya'ya yaymaktadırlar. Mekke'de hac görevini tamamlamış bir Hindli veya Buharalı ne İngiliz-Hind ne de Rus otoriteleri gözaltında tutabileceklerinden padişah İstanbul ile diğer Müslüman merkezleri arasında sürekli haberleşme içindedir. Bu haberleşme örgütünün çok iyi işlediği doğru olmakla birlikte, İslam birliğinin

bağlamda, Osmanlı Devleti'nin Hint Müslümanları ve Afganistan'la olan ilişkileri, Sultan II. Abdülhamid dönemine kadar Osmanlı jeopolitiğinde ne önemli ne de sürdürülebilir bir faktör olarak görülüyordu.¹³⁹ Meşrutiyet yanlılarının yenilgisi ve 1878'de Kanun-ı Esasi'nin feshedilmesinin ardından iktidarını pekiştiren Sultan Abdülhamid, imparatorluk dışındaki siyasi varlıkları tespit edip pekiştirmek amacıyla Hintli Müslümanlara ve Afganlara ulaşmıştı.¹⁴⁰

1.4. Sömürgecilik Olgusu Bağlamında İngiltere'nin Hindistan'ı Sömürgeleştirme ve Elde Tutma Politikaları

Hindistan sahip olduğu zengin kaynaklarıyla, hem insanlık tarihinin eski medeniyetlerinin hem de modern dönemin Batılı sömürge imparatorluklarının iştahını kabartmıştır. Hindistan'ı işgal edenler zenginleşerek dünyanın diğer milletleri üzerinde güç sahibi olurken, Hindistan'ın kendisi her geçen gün biraz daha fakirleşmiştir. O nedenle, Hindistan'a sahip olma mücadelesinin, dünya tarihinde meydana gelmiş pek çok siyasi, ekonomik ve askerî olayın temelinde yattığını söylemek abartı olmayacaktır. Bu gerçek, hususiyile XIX. yüzyılda çok daha net bir şekilde ortaya çıkmıştır.¹⁴¹

Hindistan tarih boyunca birçok devlet ve milletin ilgi ve dikkatini çekmiş mümbit bir coğrafyaydı. Bu açıdan bakıldığında zaman Hindistan'ın sayısız istilaya uğramasının ve Hint kökenli olmayan şahsiyetler tarafından Hindistan'da çok sayıda devlet kurulmasının sebebi daha iyi anlaşılabilir. Katı bir şekilde uygulanan “*Kast Sistemi*”nin de Hindistan'ın kolay istila edilebilmesinde büyük bir etkisi olmuştur. Büyük ve kalabalık nüfusuna rağmen millet olma ve birlikte hareket etme bilincinden yoksun bir topluluk olan Hintliler, istilacılara karşı yeterli bir direnç gösteremedikleri gibi onların hâkimiyeti altına girmekten de kendilerini kurtaramamışlardır.

İslamiyet'in Hindistan'a girmesiyle beraber¹⁴² özellikle alt kastlardaki insanlar bu yeni dine meyletmeye başlamışlardır. Böylece İslam, Hindistan'da her ne kadar sayısal anlamda diğer inançları geçemese de baskın ve hükümlan bir inanç haline gelerek İngiliz işgal dönemine kadar bu özelliğini

---

padişahın sandığı gibi siyasi açıdan geçerli bir koz olarak kullanılabileceğini düşünmek akıllı olmaz bir düştür ileri gitmeyecektir. Öke, Saraydaki Casus, s. 54, 131, 148, 178-180, 227-228.

¹³⁹ Özcan, a.g.e., s. 9-11.

¹⁴⁰ Faiz Ahmed, anayasanın askıya alınma tarihi olarak hatalı bir şekilde 1876 yazmıştır. Faiz Ahmed, **Afghanistan Rising: Islamic Law and Statecraft between the Ottoman and British Empires**, Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts-London, 2017, s. 47.

¹⁴¹ Yücel Bulut, “Hindistan'da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, 3 (6), 2012, s. 71.

¹⁴² Osman Turan, Anadolu'nun Müslümanlaşma serüveni ile Hindistan'ın ve dolayısıyla da sonraki süreçte Pakistan'ın doğuşunu birbirine benzetmektedir. Anadolu, Selçuklu göç ve fetihleriyle Türkleşip İslamlaşırken, Hindistan'da da yine Türkistan merkezli fatih Türkler yönetiminde bir Müslüman topluluğu ve medeniyeti doğuyordu. Anadolu'ya yapılan göçün çok olması ve coğrafi açıdan Anadolu'nun daha küçük olması sebebiyle buradaki dini ve etnik yapı Türk ve Müslümanlar lehine daha kolay değişmiştir. Hindistan'da ise coğrafyanın çok geniş olması ve Müslüman Türk nüfusunun azınlıkta kalması gibi sebeplerden dolayı İslamlaşma daha yavaş ve bölgesel nitelikte olmuştur. Ancak yine de “*Türkiye gibi Pakistan'da Türkistan'ın bir filizi ve evladı olarak doğmuştur.*” Turan, a.g.e., s. 131 ve 361.

sürdürmüştür. Kast Sistemi ise Hintlilerde inancın bir gereği olduğu için milletleşememe olgusu modern dönemlere kadar devam etmiştir. Bazı racalar bireysel olarak direnmeye çalışsalar da bu durum Hindistan geneline yayılamadığı ve merkezî bir idare olmadığı için etkili olmamıştır. Dolayısıyla Hintliler güçlü olanın yönetim ve iradesine boyun eğmişlerdir.

Hindistan'ın Batı ile ticareti Antik çağlardan itibaren büyük bir gelişme göstermişse de III. ve IV. yüzyıllarda Roma ile ticareti gerilemiştir. Akdeniz çevresi ile olan ticareti ise Hristiyanlık öncesi dönemlere kadar götürülmektedir. İmparator Augustos (MÖ 30-MS 14) döneminde özellikle Mısır'ın da Roma hâkimiyetine girmesiyle beraber bu ticaret büyük bir artış göstermiştir. Hippalus'un I. yüzyılın başlarında, Muson rüzgârlarının, gemileri Arap Denizi (Umman)'ne götürebildiğini keşfetmesi, ticaret yolunu kısaltarak ticareti geliştirmişti.¹⁴³

Avrupa'nın, Hindistan'ı Orta Çağ'da Marco Polo gibi seyyahlar vasıtasıyla keşfi ise eski yazarlar tarafından bilinen ve Arap fetihleriyle beraber yüzlerce yıldır Doğu ile Batı arasında teması kesilmiş mükemmel bir ülkenin yeniden keşfi olarak görülmüştür.¹⁴⁴ Hindistan'ın bu yeniden keşfi ile beraber Akdeniz-Süveyş ve Kızıldeniz yoluyla başta baharat olmak üzere Avrupa'nın ihtiyacı olan sayısız cins ve türde Hint malı Avrupa'ya taşınıyordu.

Hindistan ile Batı arasındaki münasebetler ticari çıkar ilişkileriyle başlamasına rağmen coğrafi keşiflerin ilerleyen dönemlerinde mevcut durum Batı'nın tek taraflı kâr elde etmesini amaçlayan sömürgeciliğe doğru kaymaya başlamıştır. Coğrafi keşifler başladığında Avrupalılar, her ne kadar Amerika, Afrika ve Uzakdoğu'da doğrudan sömürgeci bir mantıkla hareket etmişlerse de Hindistan'da, güçlü Babür İmparatorluğu'nun varlığı ve Avrupa'nın da bilim ve teknik açısından henüz fazla gelişmemiş olmasından dolayı *kazan-kazan* ilkesi içerisinde hareket etmek zorunda kalmışlardı. Ancak Evrengzib'in ölümüyle Babür İmparatorluğu'nun eski güç ve kudretini kaybederek dağılmaya başlamasıyla birlikte Batılıların Hindistan'ı sömürgeleştirmeleri kolaylaşmıştır.

Hegel "*Tarih Felsefesi*" adlı eserinde Hindistan'ın zenginliğini, tarih boyunca elde edilmeye çalışılmasını ve modern Avrupa sömürgeciliğinin genel mantığını şu sözlerle çizmiştir:

... bir Arzular Ülkesi olarak Hindistan, tarihte önemli bir yer tutar. En eski çağlardan beri tüm uluslar, arzularını ve özlemlerini dünyanın sunduğu bu en pahalı harikalar diyarının hazinelerine erişmeye yönelttiler; bunlar inciler, elmaslar, parfümler, gül esansları, filler, aslanlar vb. doğal hazinelerin yanı sıra bilgelik (hikmet) hazineleridir. Bu hazinelerin Batı'ya nasıl geçtiği her zaman için dünya-tarihsel önemi olan ve ulusların kaderine bağlı bir konu olmuştur. Bu dilekler gerçekleşti ve bu Arzu Ülkesine ulaşıldı; ondan küçük ya da büyük pay elde etmemiş ne doğulu büyük bir millet ne de modern Avrupalı Batılı büyük bir ulus yoktur. Eski dünyada, karadan

¹⁴³ Hermann Kulke ve Dietmar Rothermund, **Hindistan Tarihi**, (Çev. Müfit Günay), İmge Kitabevi: Ankara, 2001, s. 158-159.

¹⁴⁴ Kulke ve Rothermund, a.g.e., s. 158.

Hindistan'a ilk giren Büyük İskender'di, ama o bile ona sadece dokundu. Modern dünyanın Avrupalıları bu harikalar diyarı ile ancak başka bir yoldan ve dolambaçlı bir şekilde doğrudan bağlantı kurabilmişlerdir; söylendiği gibi, ülkelerin genel birleştiricisi olan deniz yoluyla. İngilizler, daha doğrusu Hint Kumpanyası, ülkenin efendileridir; çünkü Avrupalılara boyun eğmek Asyatik İmparatorlukların kaçınılmaz kaderidir ve Çin er ya da geç bu kadere boyun eğmek zorunda kalacak.”¹⁴⁵

Modern dönemde Hindistan sadece İngiltere tarafından sömürgeleştirilmeye çalışılmadı. Hatta İngiltere Hindistan'ı sömürgeleştirmek için gelen ülkelerin sonuncularından olmasına rağmen diğer sömürgeci ülkelerden daha kalıcı olmuştur. On beşinci yüzyılın sonlarında Portekizliler, ardından da Hollandalılar Hint Okyanusu'nda gemi yüzdürmeye başlamışlardı. Amaçları ise Avrupa'nın doğu ticaretini ele geçirerek bunu kendi tekellerine almaktı. Sömürgecilik yarışına daha sonra XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Fransa, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda ise İngiltere katılmışlardır.¹⁴⁶

İngiltere'nin doğudaki sömürgelerini ele geçirmek isteyen Rusya ise XIX. yüzyılda hızlı bir şekilde Türkistan hanlıklarını işgal ederek Afganistan ile sınır olmuş ve hâkimiyetini Afganistan üzerinde de kurmaya çalışmıştır. Rusya'nın Afganistan üzerinde hâkimiyet kurmak istemesindeki temel amaç, hâlihazırda İngiliz sömürgesi altında bulunan Hindistan'ı ele geçirmektir. Dolayısıyla Afganistan'a hâkim olarak Hindistan üzerindeki emellerinde büyük bir avantaj yakalamış olacaktır.

1855-1866 arasında Rusya'nın Hindistan hâkimiyeti için Afganistan'ı nüfuzu altına almak istemesi neredeyse Rusya ve İngiltere arasında bir savaşa sebep olacaktır. Ancak Rusya'nın İngiltere ile herhangi bir çatışmaya cesaret edememesi, İngiltere'nin Afganistan üzerindeki nüfuz ve etkisini kabul etmek zorunda kalmasına neden olmuştur.¹⁴⁷

Rusya, Hindistan'ı ele geçirdikten sonra Çin Denizi'ne ulaşp 1900'lerde dört yüz milyondan fazla nüfusa sahip olan Çin'i işgal ederek sömürgeleştirmek istiyordu. Bu emelini gerçekleştirmek için de Rusya'dan Çin'e kadar uzanan büyük bir demiryolu ağı inşa etmek istemiştir.¹⁴⁸

Rusya, Çin üzerindeki temel hedefleri için hızla ilerlemeye çalışırken karşısında Japonya gibi güçlü rakip bulmuştur. Japonya neredeyse Osmanlı Devleti ile aynı döneme denk gelen büyük bir modernleşme başlatarak kısa sürede Avrupalı devletler seviyesine ulaşmıştı. Dolayısıyla Japonya da her güçlenen ve modernleşen devlet gibi sömürge yarışına katılmış ve Japon ana karasına en yakın yerlerden birisi olan Kore'yi işgal ederek Çin'i tehdit eder bir duruma gelmişti. 1905'te Rusya ve

¹⁴⁵ G. W. F. Hegel, *The Philosophy of History*, (İng. Terc. J. Sibree), P. F. Collier and Son MCMI 12, New York, 1901, s. 207; Bulut, a.g.m., s. 71.

¹⁴⁶ Bulut, a.g.m., s. 72.

¹⁴⁷ Nilgün Ödemiş, *XIX. Yüzyılda Büyük Güçlerin (Rusya, İngiltere, Çin) Orta Asya Politikaları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002, s. 48.

¹⁴⁸ Selanikli Tevfik, *Sabah'ın Kış Gecesi Eğlencesi: Hindistan Seyahatnamesi*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1902 (H. 1318), s. 193-194.

Japonya Kore ve Mançurya hâkimiyeti için karşı kaşıya gelmiş ve Japonya Rusya'ya karşı büyük bir zafer kazanmıştır. Böylece ilk defa büyük batılı bir devleti yenen Japonya dünya siyasetinde daha etkili olmaya başlamıştır.

1.4.1. Hindistan'da Portekiz Sömürgeciliği

“... eğer yeryüzü daha büyük olsaydı yine de onun çevresini dolaşırdık.”¹⁴⁹ Yaptıkları işten büyük bir gurur duymanın ifadesi olan bu söz, Portekizlilere aitti. Portekizliler, İspanyollarla birlikte modern anlamda sömürge hareketini başlatan ilk devletler olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin Akdeniz üzerindeki hâkimiyetinin artması, kara ticaretinin ise daha pahalı ve riskli olması gibi sebeplerden dolayı tıpkı Venedik ve Cenevizliler gibi Portekizliler de deniz ticaretine yönelerek Atlas Okyanusu'nda “*Coğrafi Keşifler*” olarak adlandırılacak olan bir dizi deniz seferine girişmişlerdi.

XV. yüzyılda Gomes Eanes de Zurara, “*Gine Günlüğü*” adlı eserinde yolculuklarının gerekçesini tanrısal bir görev olarak anlatmaktaydı. O, gittikleri ülkelerde Hristiyanların da yaşadığı kanısındaydı. Oralardan Avrupa'ya birtakım mallar getirilebilirdi. Eğer getirilebilecek herhangi bir mal bulunamazsa inançsızların (Müslümanlar) güçlerinin sınırları öğrenilebilirdi. İnanç düşmanlarına (Müslümanlar) karşı yürütülecek savaşta belki kendilerine yardım edebilecek yabancı birkaç soylu da bulunabilirdi.¹⁵⁰ De Zurara'nın eserinden ilk coğrafi keşifleri tetikleyen olgunun dinî duygular ve zenginleşme isteği olduğu anlaşılmaktadır. Batı'nın, gücünün zirvesinde olan Osmanlı Devleti'ne karşı askerî ve siyasi açıdan yetersiz kalması ve Avrupa'nın ekonomik açıdan zayıf olması gibi sebepler birçok seyahat yazarının eserlerinde de görüldüğü üzere coğrafi keşiflerin tahrik edici gücü olmuştur.

Denizci Henry'nin baharat tekeli Venediklilerin elinden almak ve Hindistan'a okyanuslardan ulaşmak amacıyla 1415'te başlattığı girişimler, XV. yüzyılın son on on beş yılında Diaz, Kolomb, Cabot ve Vasco da Gama gibi denizciler tarafından Ümit Burnu'na ulaşılması, Afrika çevresinin dolaşılması, Hindistan'a ulaşılması ve Amerika kıtasının keşfedilmesi gibi bir dizi keşifle sonuçlandırılmıştı. 1498'de Vasco da Gama'nın Ümit Burnu'nu bulup Hint Okyanusu'na ulaşmasıyla birlikte Avrupa'daki Hindistan ticaretinin merkezi kesin olarak Akdeniz bölgesinden Atlas Okyanusu kıyılarına kaydı.¹⁵¹

1497'de dört gemisiyle beraber Hindistan'a doğru yola çıkan Vasco da Gama yaklaşık on aylık bir yolculuğun ardından Hindistan'ın Kalküta Limanı'na ulaşmıştır. Böylece Portekizlilerin Afrika'nın doğu kısmını baştanbaşa geçerek Hindistan'a ulaşmaları yaklaşık seksen yılda

¹⁴⁹ Ferro, a.g.e., s. 55.

¹⁵⁰ Ferro, a.g.e., s. 55-56.

¹⁵¹ Bulut, a.g.m., s. 74.

gerçekleşmişken hiç bilmedikleri Hint Okyanusu'nu geçerek Çin'e kadar ulaşmaları sadece on beş yıl sürmüştür.¹⁵² Vasco da Gama'yı Doğu Afrika'dan Kalküta'ya götüren kişi ise Arap denizci seyyah Şehabeddin İbn Macid'dir.¹⁵³

Vasco da Gama, baharat yüklü gemilerle geri döndükten sonra askerî gereçlerle donatılmış on üç gemilik bir filo da Alvares Cabral komutasında Hindistan'a doğru yola çıktı. Cabral'ın amacı Hindistan ticaretinde büyük pay sahibi olan Arapları kovarak ticareti tamamen ele geçirmektir. Kalküta Limanı'nı topa tutarak baharat yüklü beş gemi ile geri dönebildi. Bu seferler sırasında Portekizliler bölgedeki rakiplerinin yerel devlet ve hükümetler değil; Arap tüccarlar olduğunu hemen fark ettiler. Ayrıca bölgedeki devletler arasında rekabet ve çekişmeler olduğunu görerek kendi amaçları için bu devletleri birbirlerine karşı kullanmaya elverişli bir ortam olduğunu anladılar.¹⁵⁴

1505'e kadar Portekizliler her yıl güçlü bir deniz kuvveti ile Hindistan sahillerine gelerek mallarını satıp alacakları malları ise zulüm ve şiddet uygulayarak oldukça ucuz bir şekilde temin ederek geri dönerlerdi. Geride ise küçük bir deniz gücü bırakırlardı. Bu denizciler ise bölgedeki Arap ticaret gemilerini soyarak büyük kazançlar elde etmekteydi. 1505'te Francisco de Almeida kral naibi olarak bölgeye atanarak 1500 askerle Hindistan'a gönderildi. Francisco de Almeida ilk olarak Kannanur, Koçin, Goa ve Diu daha sonra da Seylan Adası, Sokotra Adası ve Babülmendep'te kaleler inşa ederek Hint Okyanusu'nda Portekiz sömürgecilğini güçlü bir şekilde yerleştirdi.¹⁵⁵

Portekizlilerin, Hindistan ticaretini tamamen ellerine almaya çalışması; bu ticareti ellerinde tutan Arap tüccarların, Süveyş-Nil-İskenderiye güzergâhından geçen ticaret mallarından üçte bir oranında vergi alan ve tebaaları da mal taşıma işinden büyük paralar kazanan Memlûklerin ve bu malları İskenderiye Limanı'ndan Avrupa'ya taşıyan Venedikli gemicilerin büyük zararlar görmesine sebebiyet vermiştir.¹⁵⁶

Hint Okyanusu'nda Portekiz gücü zirveye Francisco de Almeida'nın yerine kral naibi olarak Alfonso Albuquerque'ın atanması ile ulaşmıştır. Goa'yı büyük bir ticaret merkezine dönüştüren Albuquerque kendisini "*Müslümanlığın yıkıcısı ve yerlileri özgürlüğe kavuşturan*" olarak göstermişti. Yönetiminin amacını ise "*Hindistan ile Avrupa ticaretinin Portekiz tarafından denetlenmesi*" olarak açıklamıştı.¹⁵⁷

¹⁵² David Arnold, **Coğrafi Keşifler Tarihi (1400-1600)**, (Terc. Osman Bahadır), Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2000, s. 41.

¹⁵³ Sayyid Maqbul Ahmad, "II. Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarına Göre Hindistan", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 18, 1998, s. 74.

¹⁵⁴ Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, TTK Yayınları. 2. Baskı C. 3, 1987, s. 59.

¹⁵⁵ Bulut, a.g.m., s. 76.

¹⁵⁶ Bayur, a.g.e., s. 62.

¹⁵⁷ Bulut, a.g.m., s. 76.

1581’de İspanya kralı II. Philip’in Portekiz’i fethetmesine kadar Hint Okyanusu’ndaki mevcut statüko devam etmiştir. II. Philip baharat ticareti kendisine saklı kalmak koşuluyla Hindistan ticaretinin Portekizlilerin elinde kalmasına izin vermişti. Ancak yine de Hintli idarecilerin Portekizlilere sıcak bakmaması, Müslüman ve Hindu halka din değiştirme konusunda baskı yapılması, korsanlık faaliyetleri, Hollandalılar ve İngilizlerin bölge ticaret ve sömürgelerini ele geçirmesi ve Portekizliler için Brezilya’nın daha öncelikli bir sömürge olmaya başlamasından dolayı Hint Okyanusu’ndaki Portekiz ticareti sönmüştür.¹⁵⁸

Portekizliler Hindistan’a ticaret için değil soyguncu, şövalye ve Haçlı zihniyeti ile gelip Hristiyan inancından olmayan herkesi, kendilerinin ve Hz. İsa’nın düşmanı olarak nitelendirmelerinden dolayı Hindistan’da kalıcı olamadılar.¹⁵⁹ Dolayısıyla Portekiz gücünün sönmesindeki en önemli etkenlerden birisi de doğrudan sömürge anlayışı içerisinde hareket ederek yerel halkın mallarını “gasp etmeleri”, insanları din değiştirmeye zorlamaları ve her türlü şiddeti uygulamalarıydı. İngiliz sömürgeciliğinde de görüleceği üzere en azından Hindistan’daki varlıklarını sağlamlaştıran kadar ticaret yapma düşüncesiyle hareket eden Avrupalılar sömürgelerde daha başarılı olmuşlardır. İngilizler, ilk etapta ticaret yapan ve ticari çıkarlarını korumaya çalışan şirket çalışanları olarak hareket etmekteydiler.

1.4.2. Hollanda’nın Hindistan Sömürgeciliği

Hollanda’nın doğu ile ticari münasebetleri, Portekizliler tarafından getirilen doğu mallarını olarak geniş deniz filoları sayesinde Kuzey ve Orta Avrupa’ya satmakla başlamıştır. 1600’lerin başlarında İspanya’ya isyan eden Hollanda’ya Portekiz limanları kapatıldığı için Hollandalılar doğu ticaretine doğrudan katılmaya çalıştılar. Aynı dönemde Portekiz’in zayıflamaya başlamış olması da Hollanda’nın işini kolaylaştırmıştır.¹⁶⁰

Ümit Burnu üzerinden Hindistan yolunun keşfedilmesinden itibaren bu yol üzerindeki ticareti tekellerine almış olan Portekizliler, bu yol üzerindeki haklarını korumak için herkesle savaşılmaya kararlıydılar. Bundan dolayı yabancı gemilerin uğrayabilecekleri güzergâhlar üzerindeki limanlar güçlendirilmişti. Denizde ise silahlı devriye gemileri dolaştırarak diğer ülkelerin gemilerini batırmaya karar vermişlerdi. Yine de Hollandalılar 1595’te Portekizlilerin güzergâhını izleyerek Java ve Sumatra’ya dört gemi gönderdiler. Bu ilk seferde Hollandalılar bir gemi kaybetmelerine rağmen büyük bir kârla geri döndüler. Sonraki yıllarda daha çok sayıda gemi gönderilerek büyük kârlar elde edilmesine rağmen Hollanda şirketleri arasında bir rekabetin bulunması ve birlik kuramamaları gibi sebeplerden dolayı Portekizliler karşısında uzun süre varlık gösteremediler. 1602’de Hollanda

---

¹⁵⁸ Bulut, a.g.m., s. 78.

¹⁵⁹ Vambery, a.g.e., s. 117.

¹⁶⁰ Bulut, a.g.m., s. 79.

Birleşmiş Doğu Hint Şirketinin kurulmasıyla beraber sömürge işleri daha sistematik hale getirilmişti. Şirkete, diğer Avrupa ülkelerinde kurulmuş olan fermanlı ticari sermaye şirketleri gibi savaş yapmak, antlaşma yapmak, topraklar ve kaleler fethetmek gibi geniş yetkiler verilerek sömürgecinin önemli bir aracı haline getirilmişti.¹⁶¹

Hollandalılar, Sumatra, Java ve Borneo gibi Uzak Doğu bölgelerine daha fazla ilgi gösterecekler de, Batı Hindistan'da Gucarat'ta ve Coromandel Sahili'nde, tüm bu şirketlerinin ticaret depolarını kurdular. Aşağı Ganj vadisinin derinliklerine kadar girerek 1658'de Seylan'daki son Portekiz yerleşimini de ele geçirdiler.¹⁶²

Hollanda sömürgeciliğinin temel mantığı, ticaret yollarını ve limanları kontrol altında tutmaktan ziyade üretim bölgelerini kısmen ya da tamamen ele geçirerek buralardan büyük kârlar elde etme üzerine kuruluydu. Bu siyaseti izleyebilecekleri en uygun yerler de Cava ve Sumatra gibi kendilerine fazla bir direnç gösteremeyecek olan bölgelerdi.¹⁶³

Hollandalıların yerel halklarla olan iletişim biçimi, bu halkların onlara Portekizlilere göre daha sempatik bakmalarını sağlamış ve böylece Hollanda sömürgeciliği Hint Okyanusu'nda yükselmeye başlamıştır. Ancak her sömürgeci güç gibi onlar da bu gücü diğerlerinden “kıskanarak” kullanmaya çalışmışlardı. Böylece Hint Okyanusu'nda kendilerine ticaret ya da sömürge arayan İngilizlerle büyük bir rekabetin başlamasına sebebiyet vermişlerdi.

İngilizler, Sumatra ve Cava ile olan bağlarıyla konumlarını yeterince hissettirmiş ve biberden tam paylarını almışlardı; ancak tarçın, karanfil, muskat ve diğer tüm ince baharatlar İngiliz ticaretinin dışında tutulmuştu. İngilizler de doğal olarak, sadece bu kadar payla yetinemezlerdi. Nitekim biber, doğuda o kadar çok üretiliyordu ki tekel konusu olması mümkün değildi. Bu nedenle, İngiliz Hint Kumpanyasının peşinde olduğu, daha ince baharatlardı. Hollandalıların Portekizlilerden boşalan yerlere güçlü bir şekilde yerleşmiş olmaları İngilizlerin pay almak için yaptıkları kısmi askeri hamleleri boşa çıkarmıştı. Dolayısıyla İngilizlerin bu çabası somut bir sonuç veremedi ve Hint Kumpanyası, baharat yetiştirilen adalardaki her yerden sürüldü. O dönemde Hollandalıların denizdeki üstünlükleri ve İspanya ile 1609'da kendilerini Avrupa'daki savaş tehlikesinden ve baharat adalarındaki bazı kısıtlamalardan kurtaran yirmi bir yıllık ateşkes antlaşması, Hollandalıları doğudaki İngiliz ticaretine karşı çıkmak için cesaretlendirmişti.¹⁶⁴

---

¹⁶¹ Ramkrishna Mukharjee, *The Rise and Fall of the East India Company*, Sachsische Zeitung, Verlag und Druckerei; Berlin, 1955, s. 21.

¹⁶² Mukharjee, a.g.e., s. 21-22.

¹⁶³ Bulut, a.g.m., s. 80.

¹⁶⁴ Mukharjee, a.g.e., s. 58-59.

İngiliz ve Hollandalı şirketler arasında entrikalı mücadeleler bir süre daha devam etmiş ve bu süreç İngilizlerin daha kötü bir durumla karşı karşıya kalmalarına sebep olmuştu. Hollandalılar, İngilizlerin karşılayamayacağı bir fiyata biber satın almaya başladılar ve 1619'da üstün deniz kuvvetleri aracılığıyla Tekoo Adaları yakınlarında dört İngiliz gemisini durdurdular. O dönemde Hollanda'nın gücü İngilizlerden üstün olduğu için, İngilizler Hollandalılarla anlaşmak zorunda kaldı ve 17 Temmuz 1619'da Londra'da bir anlaşma imzalandı.¹⁶⁵ Buna göre İngiliz şirketine biber ticaretinin yarısının ve ince baharatların üçte birinin ticaretini yapma hakkı verildi. İngilizlerin ayrıca Coromandel kıyısındaki Pullicate de, garnizon masraflarının yarısını karşılamak suretiyle serbestçe ticaret yapmalarına izin verildi. Antlaşmanın geriye kalan kısmı ise, karşılıklı çıkar ve savunma için düzenlemeler ile karşılıklı af ve tazminat içeriyordu. Böylece, İngilizler ve Hollandalılar, Hindistan trafiğinde adeta ortak olmayı kabul etmiş oluyorlardı.¹⁶⁶ Antlaşmayla Hollandalılar neredeyse tekel olarak ellerinde tuttıkları Hindistan ticaretindeki mutlak üstünlüklerini de kaybetmiş oldular. İngilizler önceki durumlarına göre bu kârlı antlaşmadan memnun olsalar da mevcut durumun çok uzun süre devam edemeyeceği açıktı. Doğal olarak Hollandalılar eski düzeni geri getirmek için ilk hamleyi yaptılar.

Hollandalılar 1623'te, dokuz Japon ve bir Portekizli denizciyle birlikte on İngiliz'i tutuklayarak Doğu Hint Adaları'ndaki mülklerine karşı komplo kurdukları iddiasıyla onları idam ettiler. İngiliz şirketi, İngiliz halkını "böylesine barbarca bir eyleme" karşı kıskırttı. Hem İngiliz hem de Hollanda şirketleri, ticari sermayenin eşit derecede temsilcisi olarak birbirlerinden daha iyi ya da daha kötü değillerdi. Ama İngiliz şirketi durumu en iyi şekilde değerlendirmek ve İngiliz halkını kendi amaçları için kullanmak istiyordu. Bu nedenle, şirketin yöneticileri, yüzlerinde ve tavırlarında en şok edici dehşet ve ıstırap ifadeleriyle ve en korkunç ifadelerle, yurttaşlarının can çekişirken temsil edildiği bir tablonun yapılmasını bile sipariş edecek kadar ileri gittiler. Propagandalarının bir etkisi oldu ve halk misilleme yapması için İngiliz hükümetine baskı yaptı. Ağır bir misillemeden korkan Hollanda şirketi doğu denizlerinde üstün olma ilkesinden vazgeçmese de uzlaşmaz konumundan biraz geri adım attı. Hollandalılar, İngiliz şirketinin herhangi bir vergi ödemedi Hollanda yerleşimlerinden çekilmelerine izin vermek zorunda kaldılar.¹⁶⁷

Bununla birlikte, İngiliz ve Hollandalı şirketler arasında düşmanlıklar hâlâ devam ediyordu ve 1670'lere gelindiğinde Hollanda'nın üstün gücü kırılmıştı. 1672-74 yılları arasında Hollandalılar, İngiliz şirketinin Surat ile yeni İngiliz imalathanelerinin yeri olan Bombay arasındaki iletişimi sık sık engellediler. Ayrıca Bengal Körfezi'nde üç İngiliz gemisini ele geçirdiler. Ancak İngiliz-Hollanda rekabeti, Hindistan üzerinde derin bir etki oluşturmadi. Felemenkler önceleri sömürge imparatorluklarını geliştirdikleri doğu adaları üzerindeki haklarını koruma gücüne sahipken artık

¹⁶⁵ Hugh Murray, **History of British India**, T. Nelson and Sons, London, 1857, s.149.

¹⁶⁶ Mukharjee, a.g.e., s. 60-61.

¹⁶⁷ Mukharjee, a.g.e., s. 62-63.

bunu yapacak durumda değillerdi. İngiliz şirketi, doğu denizlerindeki Hollanda mülklerinde çok az şey yapabilecek durumda olmasına rağmen, Hollandalıları Hindistan topraklarından sürmek için saldırıya geçti. İngiliz şirket yöneticileri, Hollandalılarla başa çıkmak için eski rakipleri olan Portekizlilerle Hindistan’da bir antlaşma da imzalamışlardı. Hollanda için Uzakdoğu her zaman daha cazip olsa da Hindistan’da da büyük çıkarları ve sömürge bölgeleri vardı. Hollandalıları bu mülklerden ve ticaretlerinden kovma sırası İngiliz şirketine gelmişti. 1759’daki Bedara (Biderra) Savaşı’nda Hollandalılar yenilmiş ve böylece Hollanda’nın Hindistan’da İngiliz etkisinin büyümesine karşı olan politikaları tamamen çökmüştü. Sonuç olarak 1795’te İngilizler, Hollandalıları Hindistan’dan tamamen atmanın yanı sıra Ümit Burnu’ndaki stratejik kontrolü de ele aldılar.¹⁶⁸

1.4.3. Hindistan’da İngiliz-Fransız Rekabeti

İngilizler, Hindistan mücadelesinde Hollandalıları Portekizlilerden daha zorlu bir rakip olarak bulurken Fransızlar her ikisini de geride bırakmıştır. Hem İngilizler hem de Fransızlar, XVIII. yüzyılda “*Doğu’nun Mücevheri*” diye anılan Hindistan’ı ganimet olarak elde etmek için ellerinden gelenin en iyisini yapmışlardı.

İngiliz-Fransız rekabetinin İngiliz-Portekiz veya İngiliz-Hollanda rekabetinden kat kat daha şiddetli olmasının sebebi XVII. yüzyılın ilk yarısında, Portekizlilerin ve İngilizlerin Hindistan için şiddetli bir şekilde savaştıkları sırada, Babür Devleti’nin güçlü olması ve bu nedenle bir yabancının herhangi bir saldırgan hamlesine direnebilmesi gerçeğinde yatıyor gibi görünmektedir. Bu nedenle, rakip tüccar güçler, Babür İmparatoru ve vassallarına karşı barışçıl tüccarlar olarak görünen ve onları dalkavukluk, hediyeler ve kurnazlıkla memnun eden dış görünüşlerini korurken, yalnızca birbirlerinin ticari avantajlarını keskin bir şekilde “çalabilirlerdi”. Daha sonraki yıllarda da, Babür gücü XVIII. yüzyılın başından itibaren dağılmaya başlamış olsa da, yabancı tüccarların herhangi bir “küstahlığını” cezalandıracak kadar güçlüydü. Bu nedenle, XVII. yüzyılın ikinci yarısında doruğa ulaşan İngiliz-Hollanda rekabeti, İngiliz-Portekiz rekabetinden daha şiddetli olmasına rağmen, dışa yansımaları pek şiddetli olmamıştır. Bununla birlikte, İngiliz-Fransız rekabeti, esasen 1740’lardan sonra, (Babür İmparatoru Evrengzib’in 1707’de ölümünden itibaren dağılmaya başlamış bir imparatorluk döneminde) başlamıştı. Bu nedenle, Hintli yöneticilere boyun eğdirmek ve gücü yalnızca bir şirketin lehine kullanmak yoluyla, Hindistan’ı kontrol etme amacıyla yapılan ciddi bir rekabet, daha önceki dönemlerde görülmemiş bir şekilde ortaya çıktı.¹⁶⁹ Babür Devleti’nin çöküş dönemine gelen bu zaman diliminde, Portekiz ve Hollanda’nın gücü de kırıldığı için Hindistan üzerinde ortaya çıkacak olan rekabette yerlerini alamadılar. İngilizlere karşı yükselen güç Fransa’ydı.

¹⁶⁸ Mukharjee, a.g.e., s. 63-65.

¹⁶⁹ Mukharjee, a.g.e., s. 65-66.

Doğu'ya hâkim olma arzusu Fransızlar arasında çok erken bir tarihte kendini göstermiş olsa da, Doğu için ticari ve bölgesel kazançlar elde etmek amacıyla diğer Avrupalı ticaret şirketleriyle rekabet eden son Avrupalılar Fransızlardı. Kendi dönemleri içerisinde Kral IV. Henry (1553-1610), Başbakan Kardinal Richelieu (1585-1642) ve Maliye Bakanı Colbert (1619-1683)'in girişimleriyle, Fransa'nın mali ve ticari zenginliğini artırma planının bir parçası olarak 1664'te Fransız Hint Şirketi kuruldu.¹⁷⁰ İngiliz Hint Kumpanyasının yöneticileri ise bu yeni rakibe doğal olarak dostane bir gözle bakmadılar. İngilizler o dönemde çekimser bir tavırla Fransız şirketine karşı sessiz kaldılar. Bu nedenle, İngiliz şirketi şimdilik Hindistan'daki Fransız tüccarları "*Hollandalı korsanlar*" olarak tanımlamakla ve Hindistan'daki görevlilerine bu rakiplere hiçbir yardım veya koruma sağlamamaları ve onlara karşı ihtiyatlı davranmaları talimatını vermekle yetinmek zorunda kalmıştı. Hindistan'da İngiliz şirketinin acenteleri, Londra'daki efendilerinin istek ve talimatlarına uyarken, ilk Fransız imalathanesi 1668'de İngiliz şirketinin Hindistan'daki ana istasyonunun bulunduğu Surat'ta kuruldu.¹⁷¹

Gerçek faaliyeti Colbert'e (1662) dayanan Fransız şirketi, İngiliz rakibi gibi, tamamen bir ticaret şirketi idi. Başlıca merkezi, 1675'te inşa edilen Pondiçeri'ydi. Fort St George'un yaklaşık 161 km güneyinde bulunuyordu. İngilizler Kalküta'yı, Fransızlar da Bengal'de Chandernagore'u ve batı kıyısında çok daha az önemli bir liman olan Mahe'yi ellerinde tutuyorlardı. XIV. Louis'nin ölümünü izleyen barış dönemi (1715), güçlü bir ticari denizciliğin ortaya çıkmasını sağlayarak doğu ticaretinin büyümesine yardımcı olmuştu. Fransız yerleşimlerinin temsilcilerine, yarımada'nın yerel siyasetine müdahaleden kaçınma konusunda İngiliz ve Flemenk örneğini izlemeleri de katı bir şekilde emredilmişti.¹⁷²

Bununla birlikte, başlangıçta İngiliz şirketinin Fransız çağdaşından korkacağı bir durum yoktu; çünkü on iki gemilik bir Fransız filosu İngilizleri korkutabilecek güçte değildi. Ancak Fransızların düşüncesiz alım satımları, Avrupa mallarının fiyatını düşürürken Hint mallarının fiyatlarını yükseltmişti. Kısacası, Fransız ticaret burjuvazisi başlangıçta, ticari sermayenin temel ilkelerinden biri olan ucuza alıp pahalıya satmakta başarısız oldu. Bundan dolayı İngiliz şirketi, onları sahadan çıkarmaya karar verdi. Ancak İngiliz şirketinin aşağı yukarı bu sıralarda yaptığı bir hata, Fransız şirketinin yapmış olduğu ciddi hataya rağmen, ilk aşamada etkisini Hindistan'da yayabilmesine olanak sağladı. İngiliz şirketi, siyasi gücü gasp etmek ve böylece İngiliz ticaret sermayesinin Hindistan üzerinde kontrolünü tam olarak kurmak için silaha sarıldı. Bu hata sonucunda Babür İmparatoru Evrengzib, İngilizleri Hindistan'dan atma emri vererek İngiliz şirketinin kuruluşlarını Hindistan'ın her yerinde yıkıma maruz bıraktı. Babürlerin İngiliz şirketine saldırısıyla, Surat'taki

¹⁷⁰ Ramesh Chandra Majumdar vd., **An Advanced History of India**, Üçüncü Basım, Redwood Press Limited, London, 1967, s. 635.

¹⁷¹ Mukharjee, a.g.e., s. 66-67.

¹⁷² William H. Woodward, **A Short History of the Expansion of the British Empire 1500-1911**, Cambridge: At the University Press, Cambridge, 1919, s. 196-197.

İngiliz ticaret bölgesi ele geçirildi. Ayrıca Hindistan’da İngilizlerin ticari olarak elde tuttıkları diğer yerlerden de İngilizler kovuldu. Ancak İngiliz ticaretinin durdurulması aynı zamanda Babür hazinesinin gelirinde de ciddi bir azalma anlamına geldiğinden şirketin siyasi güç hırsına son verildikten sonra bir anlaşmaya varıldı. İngiliz şirketinin mülkleri de bu nedenle iade edildi.¹⁷³

1600’lerde Fransızlar Hindistan ticaretinde daha geri planda kalmışlar ve Evrengzib’in İngilizlere vurduğu darbeden faydalanıp ortaya çıkan boşluğu dolduramamışlardı. Bu durumun ortaya çıkmasında Hollandalıların henüz güçlü bir şekilde Hindistan’daki varlıklarını devam ettiriyor olmaları da etkiliydi.

1693’te Hollandalılar tarafından ele geçirilen Pondiçery, Ryswick Antlaşması’yla Fransızlara geri verilmesine rağmen Fransızların durumunda olumlu bir değişiklik olmadı. Bunun sebebi biraz da diğer yerlerde Fransız şirketinin etkisinin düşüşte olmasıydı. Sonuç olarak, 18. yüzyılın başında Fransız şirketinin Bantam, Surat ve Masulipatam’daki imalathaneleri boşaltıldı. 1720 yılına kadar çok kötü günler geçiren şirket ruhsatlarını da başkalarına satmak zorunda kaldı.¹⁷⁴

Ancak 1720’de Fransız ticaret burjuvazisinin Hindistan’a olan ilgisi yeniden canlandı ve “*The Perpetual Company of the Indies*”¹⁷⁵ adlı yeni bir şirket kurdular. 1721’de Mauritius’u işgal ettiler. Bu Fransızlar için çok belirgin bir kazanımdı. Deniz güçlerini artırarak Hindistan üzerinde İngiliz planlarına karşı çetin bir düşman haline geldiler. Ayrıca Fransızlar 1725’te Malabar kıyısındaki Mahe’ye ve 1739’da Karikal’a yerleşerek İngiliz-Fransız rekabetini yeniden başlattılar.¹⁷⁶

Bu ikinci Anglo-Fransız rekabeti döneminde Avrupa’da da çok önemli gelişmeler meydana gelmiş ve bu gelişmeler, Hindistan’daki mücadeleye de yansımıştır. 1740’ta başlayıp 1748’de Aix-la-Chapelle Antlaşması ile sona eren Avusturya Veraset Savaşı’nda İngiltere ve Fransa karşı karşıya gelmiş ve Fransa mücadeleden üstün çıkan taraf olmuştu. 1756-1763 yılları arasında devam edip sonuç itibarıyla İngiltere’nin dünyanın en büyük deniz ve sömürge gücü haline gelmesini sağlayan Yedi Yıl Savaşları da Avusturya Veraset Savaşları’nın devamı olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla 1740’tan 1763’e kadar Avrupa’da meydana gelen savaşlar sömürgelerde de devam etmiştir. Amerika’da, Hindistan’da ve Afrika’da meydana gelen çatışmaların çoğu İngiltere’nin kesin zaferi ile sonuçlanacak ve Fransa Hindistan özelinde bütün sömürgelerini kaybedecektir.

1741’de doğudaki Fransız çıkarlarının denetimi, “olağanüstü bir dehaya ve yurtsever hırslara sahip” bir adam olan Joseph François Dupleix’e emanet edildi. Dupleix, şirketin hizmetinde yirmi

---

¹⁷³ Mukharjee, a.g.e., s. 67-68.

¹⁷⁴ Mukharjee, a.g.e., s. 68.

¹⁷⁵ Hintlilerin Ebedi Şirketi gibi bir anlama gelmektedir.

¹⁷⁶ Majumdar vd., a.g.e., s. 636; Mukharjee, a.g.e., s. 68,

yıl geçirmişti; 1730'dan beri, emri altında belirgin bir refah düzeyine ulaşan Chandernagore valisiydi. Hindistan'daki Fransız işlerinin ticari, askerî ve siyasi yönetiminin en yüksek sorumlusu olarak Pondiçeri'de genel vali yapıldı. Hindistan'ın siyasi durumu onun yoğun ilgisini çekmişti. Babür İmparatorluğu'nun devam eden dağılmasında Fransa için eşsiz fırsatlar gördü. Fransa'nın yerel siyasette sağlam bir yer edinerek Hindistan'ın Avrupa ticaretini kolayca tekelleştireceğine ve gerekirse İngiliz rakiplerini tamamen kovacağına inanıyordu. Ancak Dupleix'in hırslı ticari fikirlerin üzerine çıktı. Hindistan'da başında Fransa'nın olduğu geniş bir Avrupa imparatorluğu tasarlamıştı.¹⁷⁷

Dupleix, politikasını istikrarlı bir şekilde bu amaç için şekillendirdi. Şirketin Hindistan'daki idaresi ve maliyesi yeniden düzenlendi; Pondiçeri, kara ve deniz saldırılarına karşı güçlendirildi. Fransız subaylar tarafından yönetilen yerli bir ordu kuruldu. Dupleix, Fransız çıkarlarına uygun olarak yerli fikirleri uzlaştırmak için çaba sarf etti; Delhi'den onu Hindistan'ın büyük siyasi sisteminin bir parçasına yerleştiren bir imparatorluk ünvanı aldı. Avrupa'da savaş başladığında, Dupleix neredeyse hazırды; ancak zincirindeki hayati bir halkayı gözden kaçırmıştı. Olaylar, "bir yerli hükümdarı diğerine karşı kışkırtan bir Avrupalı gücün Hindistan'da egemen olabileceğine inanmakta haklı olduğunu kanıtlasa" da böyle bir gücün "denizin kontrolünü ele geçirmesi" gerektiğini anlayamadı. Dupleix'in fark edemediği olguyu, diğer büyük Fransız, Amiral La Bourdonnais tam olarak anlamıştı. İki adamın nihai amacı da yarımada'daki İngiliz çıkarlarını yok etmek değilse bile kısıtlamaktı. Ancak, Dupleix'in akli yerel ittifaklar politikasına yani bir kara politikasına odaklanmışken, La Bourdonnais denizin birincil gereklilik olduğunu düşünüyordu. İngiltere, her ikisinin de yöntemlerini uygulayabildiği için Hindistan mücadelesinden galip çıkan taraf olacaktı.¹⁷⁸

1744'te İngiliz ve Fransız hükümetleri karşılıklı savaş ilan ettiğinde, teknik olarak İngiliz ve Fransız şirketleri de Hindistan'da savaş durumuna geldi. Dupleix, İngiliz-Fransız geriliminin Hindistan topraklarında yayılmasını önlemek isteyerek İngiliz şirketinden tarafsızlığını korumasını istedi. Ancak İngiliz şirketi, düşmanlıklardan kaçınacağını iddia etmesine rağmen Hindistan'ın güneydoğu kıyılarında Fransız gemilerini ele geçirerek çatışmanın fitilini ateşlemiş oldu. O dönemde Fransa'nın Hint Okyanusu'nda bir filosu olmadığı için Mauritius kolonisinden Amiral La Bourdonnais komutasında¹⁷⁹ bir filo gelip Birinci Karnatik Savaşı'nı başlattı. Fransızlar karadan ve denizden kuşattıkları Madras'ı aldılar. İngilizler ise Karnatik Nevvâbı Enverüddin'e başvurarak kendilerini korumalarını istedi. Nevvâb, Dupleix'den kuşatmayı kaldırmasını istese de ciddiye alınmadı. Bunun üzerine nevvâb krallığındaki yabancı ticaret şirketleri arasındaki çatışmaları durdurmak için Madras'ı kuşatan Fransız birliklerinin üzerine bir ordu gönderdi. Nevvâb'ın ordusu Fransızlardan çok daha büyük olmasına rağmen, Fransızlar çok daha donanımlı ve eğitimli asker

---

¹⁷⁷ Woodward, a.g.e., s. 197.

¹⁷⁸ Woodward, a.g.e., s. 198.

¹⁷⁹ Majumdar vd., a.g.e., s. 639; Kulk ve Rothermund, a.g.e., s. 325.

olmalarından dolayı onun ordusunu yenilgiye uğrattılar.¹⁸⁰ İngilizler, benzer bir durumu Fransızlara yaşatmışlar ancak Evrengzib'den güçlü bir darbe yemişlerdi. Şimdi ise Hindistan'da yerel yönetici konumunda bulunan nevvâblar, Evrengzib dönemindeki gücün çok gerisindeydiler ve dahası Avrupa teknik ve bilimsel anlamda bir hayli mesafe katetmişti. Fransızlar da bu zaferlerini, Hindistan ve Avrupa arasındaki farktan kaynaklanan üstünlüklerine borçluydular. Ayrıca yerel ve küçük birer yönetici konumunda bulunan race ve nevvâblar Avrupalılara karşı koyabilecek herhangi bir deniz gücünden de mahrumdular. Böylece Hindistan yüzyıllar boyunca yapılanın aksine kuzeyden değil güneyden (Hint Okyanusu) istila edilmişti.

İngilizler, 1748'de İngiltere'den gönderilen büyük bir filo aracılığıyla Madras'ı geri almayı başardılar ve Fransız yerleşim yeri Pondiçeri'yi kuşattılar. Ancak Hindistan'daki iki şirket arasındaki bu savaşın nihai sonucundan önce, Avrupa'daki savaş Aix-la-Chapelle Antlaşması (1748) ile sonuçlandı ve antlaşma hükümlerine göre Madras İngilizlere iade edildi.¹⁸¹

Daha sonra gelişen olaylar, Dupleix'in ve dolayısıyla Fransız şirketinin aleyhinde seyretti. Özel bir kuruluş olan İngiliz Hint Kumpanyasının aksine, Fransız Hint Şirketi doğrudan Fransız hükümeti tarafından yönetiliyordu ve bu nedenle devletin karşı karşıya olduğu büyük siyasi meselelere karşı daha savunmasızdı. Bu nedenle, Amerika'da ciddi karışıklıklardan korkan Fransa, Hindistan'da İngilizlerle savaşmamaya karar verdiğinde, Fransız şirketi ve temsilcileri bu kararı kesin olarak kabul etmek zorunda kaldı.¹⁸² Dupleix ve yardımcısı De Bussy aslında Fransa adına Hindistan'da önemli başarılarla imza atmışlardı. Bununla birlikte Paris'teki şirket yöneticileri olayları farklı bir gözle değerlendiriyorlardı. İngiltere ile devam eden savaşlar sırasında şirketin ticareti tamamen durmuş ve 1748'de yapılan antlaşma ile zorlukla canlanmıştı. Yöneticilere göre Dupleix ve Bussy'nin savaş merakı anlamsızdı ve taşkınlıktan ibaretti. Böylece Dupleix ve De Bussy Fransa'ya geri çağırılarak yerlerine Godheu atandı. Godheu, Hindistan'da Fransızların sahip olduğu şeylerin çoğunu tasfiye ederek 1754'te İngilizlerle daha çok İngiliz menfaatlerine uygun bir antlaşma yaptı. Bu antlaşmayla, uğrunda savaştıkları her şey İngilizlere bırakıldı. Fransızlar, ele geçirdikleri tüm avantajlardan vazgeçtiler. Görünüşte, antlaşma iki rakip arasında barışı sağladı ve her bir şirket, kendi topraklarında faaliyet yürütmeyi kabul etti. Yine her iki şirket de Hintli yöneticilerin mücadelelerine karışmamayı kabul ediyordu.¹⁸³ Ancak İngiliz şirketi artık üstünlüğü ele geçirmişti ve inisiyatifi kesin olarak Fransızlardan almış oluyordu.¹⁸⁴ Fransızlar iki yıl sonra başlayacak olan Yedi Yıl Savaşları'nın arifesinde büyük bir avantaj kaybettiler.

---

¹⁸⁰ Majumdar vd., a.g.e., s. 639-640; Mukharjee, a.g.e., s. 69-70.

¹⁸¹ Mukharjee, a.g.e., s. 70.

¹⁸² Mukharjee, a.g.e., s. 77.

¹⁸³ İngiliz ve Fransızlar birbirlerine karşı üstünlük sağlamak için *Nevvâb* veya *Nizam* denilen yerel yöneticiler arasındaki çatışma ve mücadelelerde taraf olarak avantaj sağlamaya çalışıyorlardı.

¹⁸⁴ Majumdar vd., a.g.e., s. 644-664; Kulke ve Rothermund, a.g.e., s. 326; Mukharjee, a.g.e., s. 78.

Avrupa’da Yedi Yıl Savaşları başladığında Hindistan’da da Üçüncü Karnatik Savaşı başladı. Böyle kritik bir süreç içerisinde Fransızlar, Hindistan özelinde başka bir hata daha yaparak hâlihazırda Hindistan’da bulunan ve 1754 antlaşmasıyla gözden düşerek yetkileri elinden alınmış olan De Bussy’yi mücadele için görevlendirmek yerine Hindistan’da hiçbir tecrübesi olmayan General De Lally’yi gönderdiler.¹⁸⁵ De Lally başta önemli başarılar kazansa da kibirli tavırları, para ve cephane eksikliği gibi sebeplerden dolayı süreç içerisinde yenilgiden kurtulamamıştır. İngiliz şirketi para, asker ve cephane problemlerini hızlıca halledebilirken Fransızlar biraz da Avrupa’da işlerin onlar açısından iyi gitmemesinden dolayı çok ciddi sıkıntılar yaşıyorlardı. İngilizlere avantaj sağlayan en önemli yer ise Bengal’di. Bengal’in para ve askerî kaynaklarına sahip olmak, İngilizlere kesin bir üstünlük sağladı. Fransızlar ise kısmen şirketlerinin Fransız hükümetin küçük bir şubesi olarak kusurlu organizasyonundan ve kısmen de yerel yetkililerin Hindistan’da siyasi gücü güvence altına almanın önemini kavrayamamasından kaynaklanan tedarik sıkıntısından dolayı hem Dupleix hem de De Lally dönemlerinde zarar gördüler. Fransızların denizdeki zayıflığı ile kara ve deniz kuvvetleri komutanları arasındaki anlaşmazlık ve uyumsuzluk, yenilginin bir diğer sebebi olarak gösterilebilir.¹⁸⁶ Dolayısıyla Lally’nin başarısızlığı, onun iyi bir general olmasına rağmen Hindistan konusundaki bilgisizliğine, siyasi yönünün zayıflığına ve kibrine hamledilse de başarısızlığının en önemli sebepleri aşamayacağı ve sürdürdüğü savaşı kazanamayacağı kadar büyük mali ve askerî problemlerle karşılaşması olarak gösterilir.¹⁸⁷

Netice itibariyle Lally 1760’ta Vandivaş Savaşı’nda ağır bir yenilgi aldı. 1761’de Pondiçeri, İngilizler tarafından hem karadan hem de denizden ablukaya alındı. De Lally, savaşı sürdürebilecek paradan yoksundu ve bu kritik anda bile adamları ve subaylarıyla uyum içinde çalışmadı. Sonunda kaçınılmaz olan gerçekleşti ve 16 Ocak 1761’de Pondiçeri koşulsuz teslim oldu. Galipler sadece surları değil, şehrin kendisini de acımasızca yok ettiler. Birkaç ay içinde bu bir zamanlar güzel ve gelişen şehirde “tek bir çatı” bile ayakta kalmadı. Pondiçeri’nin teslim olmasını kısa bir süre sonra Malabar kıyısındaki bir Fransız yerleşim yeri olan Jinji Mahe’nin düşmesi takip etti. Fransızlar böylece Hindistan’daki tüm mülklerini kaybetmiş olsalar da bunlar Paris Antlaşması (1763) ile onlara iade edildi.¹⁸⁸

De Lally yenilgiden sonra iki yıl İngiltere’de esir olarak tutulduktan sonra 1763’te Yedi Yıl Savaşları’nın sona ermesiyle Fransa’ya iade edildi. Fransa’da da iki yıl Bastille Hapishanesi’nde kaldıktan sonra başarısızlığın sorumlusu olarak idam edildi.¹⁸⁹

¹⁸⁵ Kulke ve Rothermund, a.g.e., s. 329.

¹⁸⁶ Majumdar vd., a.g.e., s. 660.

¹⁸⁷ Mukharjee, a.g.e., s. 80-85.

¹⁸⁸ Majumdar vd., a.g.e., s. 660.

¹⁸⁹ Majumdar vd., a.g.e., s. 661.

1.4.4. İngiltere'nin Hindistan Sömürge Sistemi

Bir ada ülkesi olan İngiltere, insan yaşamına uygunluk açısından dünyanın en sert ve çetin coğrafyalarından birisidir. Sert iklim koşulları ile toprağın az ve verimsiz olmasından dolayı İngilizler sürekli ülke dışında yaşam kaynakları aramak zorunda kalmışlardır. Bu durum İngiltere'nin dışarıda yayılmasına sebebiyet vermiştir. İngiliz yayılmacılığı ilk zamanlar özel teşebbüs sonucu olmuştur. Asya ve Afrika'daki İngiliz sömürge imparatorluğu; Doğu Afrika Şirketi, Güney Afrika Şirketi, Hint Kumpanyası gibi özel girişimler sonucunda ortaya çıkmıştır. Amerika ve Avustralya'da ise yine İngiltere'den göç eden insanlar sayesinde sömürge oluşturulmuştur. Bu sömürgecilik faaliyetleri sayesinde yaklaşık 230 bin km² toprağı olan İngiltere, 40 milyon km²'ye yakın bir alanı da sömürge olarak yönetmeye başlamıştı.¹⁹⁰ Bu sömürgeler içerisinde Hindistan, İngiltere açısından en önemli konumda bulunuyordu. İngiliz gücünün zirveye ulaşmasında ve bu gücün sürdürülebilir olmasında Hindistan, İngiltere'ye maddi kaynakları ve halkıyla sınırsız bir imkân sağlamıştır.

Hindistan'ın kolay bir şekilde fethedilmiş olmasından dolayı İngiliz kamuoyunda bu olay büyük bir önem taşımamıştı. Netice itibarıyla büyük savaşlar verilmeyip halktan fetih için ağır vergiler alınmamıştı. Silahların gücü bu kıtanın ele geçirilip yönetilmesinde başlıca rolü oynamıştı. Çoğu İngiliz'e göre Hindistan'daki gafletler zinciri sonucunda bu ülke rahatlıkla ele geçirilebilmişti.¹⁹¹ Gerçekten de yerel güçler arasındaki mücadeleler ve bunların bazılarının mücadeleyi kazanmak için İngilizlerden yardım istemesi, basiretli ve güçlü yöneticilerin bulunmaması gibi sebepler, adım adım Hindistan'ın İngiltere'nin eline geçmesini sağlayacaktı.

İngiltere, Hindistan'ı diğer sömürgelerden ayırarak ayrı bir yönetim kurmuştu. İngiliz siyasetinin genel endişesi, Hindistan'ı koruma ve savunma üzerine kurulmuştu. Cebelitarık, Malta, Mısır, Süveyş Kanalı, Aden, Bahreyn, Irak, Basra, Benderbuşir, Seylan ve Hayber Geçidi gibi Hindistan'a ulaştırabilecek her yer İngiltere tarafından işgal edilmişti. Yine Rusya ile rekabet edebilmek için, Balkanlar, Tibet, Nepal, Baymer gibi yerlerde Ruslara karşı koymak; Afganistan, İran ve Türkiye'de meydana gelen gelişmeleri titizlikle takip etmek; Ruslara karşı Osmanlıları kullanmak veya İran ve Osmanlı devletlerini bölerek Rusya'yla Hindistan arasında tampon bir bölge oluşturmaya çalışmak gibi politikalar Hindistan'ı koruma endişesinden kaynaklanmıştır.¹⁹²

İngiliz-Hint ilişkilerinin anlamı açıktı. Hindistan, emperyal stratejide daha büyük ama aynı zamanda daha itaatkâr bir rol oynamalıydı. Büyük bir gücü riske atacak şekilde olmamak kaydıyla İran ve Himalayalar'daki ileri savunma yükünü üstlenmeliydi. Yıkık dökük ordularını yeniden

¹⁹⁰ Ağaoğlu, a.g.e., s. 20-21.

¹⁹¹ Kulke ve Rothermund, a.g.e., s. 340-341.

¹⁹² Ağaoğlu, a.g.e., s. 30.

düzenlemeli, onları kuzeybatıda toplamalı ve kuzey iklimine uygun Sihler, Pencaplılar, Patanlar, Beluciler ve Gurkhalardan asker toplamalıydı. Britanya İmparatorluğu'nun Doğu'daki stratejik rezervi olma işlevini kabul edip Kraliyet Donanmasının masraflarına katkıda bulunmalıydı. Ortadoğu sınır bölgelerindeki diplomatik ajanları, Londra'nın Avrupa diplomasisindeki değişimleri ve kıvrımları, özellikle de Salisbury ve Lansdowne tarafından sürdürülen Rusya ile aralıklı bir uzlaşma arayışını sadakatle yansıtmalıydı. Askerî sisteminin siyasi bozulmasına karşı kendisini korumalıydı.¹⁹³

İngiltere ile Hindistan arasındaki ekonomik ve stratejik bağın istikrarlı bir şekilde sıkılaştırılması, kolay yönetilemeyen daha derin bir entegrasyon gücünün belirtisiydi. Batı ile iletişimin sıklığı, hızı, hacmi ve maliyeti; telgraf, demiryolları, buharlı gemiler ve Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla dönüştürüldükçe, Avrupa dışı dünyanın diğer bölgeleri gibi Hindistan da Avrupa etkilerine giderek daha fazla açık hale geldi. Hindistan'dan veya Hindistan hakkında bilgi, Britanya'da daha fazla miktarda ve çok çeşitli gayriresmi kaynaklardan, özellikle alt kıtadaki özel İngiliz çıkarlarının sahip olduğu İngilizce gazetelerden elde edildi. Avrupa'dan gelen siyasi, bilimsel ve edebi fikirler, Hindistan'da daha hızlı ve çok daha ucuza dolaşıma girerek daha geniş kitlelere ulaştı ve Hint toplumunu rahatsız etti. Hıristiyanlık, dinî topluluk ve kişisel etik kavramları daha keskin bir meydan okuma oluşturdu. Konuşma, mizah, giyim, tevazu, eğlence ve aile hayatındaki Avrupa tarzları daha yaygın olarak bilinir ve taklit edilir hale geldi. Ancak tüm bunların sonuçları, yalnızca Hindistan'ı kültürel olarak İngiltere'ye daha uyumlu hale getirmek değildi.¹⁹⁴ Bu aşamadan itibaren sömürgecinin emperyalizme dönüşme süreci başlar. Sömürge daha somut ve belirgin olgular şeklinde ortaya çıkarken; basın, yayın, iletişim ve ulaşım gibi insan hayatını oldukça kolaylaştıran gelişmelerle birlikte küreselleşme başlamıştır. Küreselleşmeyle birlikte de baskın Avrupa kültürünün sömürgelerdeki toplulukları kendine benzetmeye başlamasıyla birlikte sömürgecilik emperyalizme dönüşmeye başladı.¹⁹⁵ İnsan toplulukları isteyerek ya da istemeyerek, bilinçli ya da bilinçsiz olarak yoğun bir şekilde kültür, dil, din ve ticaret sistemi gibi Avrupa'dan ithal edilen öğelerin etkisi altına girdiler. Bütün sömürgelerde olduğu gibi Hindistan'da da bu durumun etkileri net bir şekilde ortaya çıkmaktaydı.

¹⁹³ John Darwin, **The Empire Project: The Rise and Fall of the British World-System 1830-1970**, Cambridge University Press, New York, 2009, s. 175.

¹⁹⁴ Darwin, *The Empire Project*, s. 176.

¹⁹⁵ Klasik anlamda sömürgecilik ya da kolonyalizm, güçlü bir ülkenin daha zayıf bir ülkeyi ele geçirerek burada tahakküm kurması ve anayurt lehine olacak şekilde buradaki kaynakların kullanılmasıdır. Modern sömürgecilikte ise daha kompleks ilişkiler söz konusudur. Hâkimiyet kurulan topraklardaki iktisadi yapıyı kendine göre yeniden şekillendirme, insan ve kaynak akışı gibi karmaşık ilişkiler söz konusu olmaktadır. Bu durum da daha çok kapitalizmle beraber ortaya çıkmıştır. Emperyalizm ise tartışmalı olmakla birlikte daha çok kapitalizm sonrası kolonyalizm olarak görülmüştür. Emperyalizm'de sömürgecinin tahakkümü giderek daha görünmez hale gelir. Örneğin 1945-1965 yılları arasında birçok sömürge bağımsız hale gelmesine rağmen eski sömürgecilerin buralardaki varlıkları örtülü bir şekilde devam etmiştir. Bu durumda ekonomik, siyasi ve kültürel bağımlılık eski sömürgelerde sürdürülmeye devam etmiştir; Alper İplikci, "Kolonyalizm ve Emperyalizm Üzerine Bir Değerlendirme", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 21 (4), 2017, s. 1529-1532.

1.4.4.1. Hindistan’da İngiliz Ticaretinin Gelişimi

Hindistan ticaretinin, kara yoluyla yapılan bir taşımanın öngördüğü dar sınırlar içinde kaldığında bile, zayıf devletleri güçlü devletlere dönüştürdüğü düşünülüyordu. En varlıklı ve güçlü kişilerin bile servetinde imrenilecek bir pay oluşturmıştı. Dolayısıyla bu bereketli ticaret için yeni bir kanalın keşfi ve Portekizlilerin mutlu deneyimleri, Avrupa’nın tüm “açgözlü denizci uluslarının” önlerine “en cazip umutları” koydu.¹⁹⁶ Masallara bile konu olan Hindistan’daki bu muhteşem servet, Portekizlilerin Hint Okyanusu’na ulaşmasıyla birlikte Avrupa’ya akmaya başlamıştı.

Aşağı yukarı aynı dönemlerde İngiltere’de de aktif bir ticaret ruhu kendini göstermeye başlamıştı. I. Elizabeth’in sakin ve iktisatlı saltanat dönemi, hem sermaye birikimine hem de ticaret ruhunun bağlı olduğu özel kazanç projelerine elverişli bir ortam oluşturmıştı. XVI. yüzyılın büyük bir bölümünde, o zamanlar Avrupa’nın en gelişmiş ve ticari bölgesi olan Hollanda ile canlı ve hatırı sayılır ölçüde ticaret yürütülmüştü. Bristol tüccarları Kanarya Adaları ile İngiltere arasında bir ticari yol oluşturmıştı. İngilizler, Rusya ticaretini de çeşitli ayrıcalıklarla ele geçirmişlerdi ve Akdeniz ticaretinde aktif rol oynamaktaydılar. İngilizler’in geniş ticaret serbestisi, kendi “baskıcı ve bağınaz” hükümetlerinin zulmünden kaçan Hollandalı ve Fransız Protestanların bile, İngiltere’nin ticari kaynaklarından yararlanmasını sağlıyordu.¹⁹⁷

Portekiz’in doğudaki ticari işlemlerinin parlaklığı özellikle İngilizlerin dikkatini çekerek İngiltere’de maceracı bir denizcilik ruhunun uyanmasını sağladı. İngilizler, Yeni Dünya’yı ziyaret ederken İspanyolları örnek alan ilk kişilerdi. 1497’de Cabot, küçük bir filo ile Labrador’dan Virginia’ya kadar Amerika kıyılarını keşfetti ve Newfoundland ve St. John Adaları’nı keşfetti. Uzun yıllar İspanya Seville’de görev yapan ve Portekiz’in doğu ile başlattığı ilişki hakkında özel bilgi edinmiş olan Robert Thorne adlı bir İngiliz tüccar, VIII. Henry’ye bir proje sundu. Projeye göre İngiliz tüccar burjuvazisi Hindistan’a bir geçiş sağlayıp Portekiz’le aynı ticari konuma erişebilecekti. Portekizliler, Ümit Burnu üzerinden Hindistan’a geçiş konusundaki münhasır haklarını zorla savunduklarından, Thorne’un önerisi kuzeybatıya yelken açarak Hindistan’a ulaşmak ve böylece aynı anda hızlı ve tartışmasız bir geçiş elde etmektir. Bu proje doğrultusunda birisi 1527’de diğeri de bu tarihten on yıl sonra olmak üzere kuzeybatıya iki keşif seferi düzenlense de her iki sefer de başarısızlıkla sonuçlandı.¹⁹⁸

İngiliz ticaret burjuvazisi de kuzeydoğuya yapılacak bir yolculuktan daha mutlu bir sonuç bekliyordu. Buna göre, VI. Edward’ın hükümdarlığı sırasında bir filo Norveç kıyılarında yelken açarak kuzey burnunu geçmesine rağmen iki ana gemiden biri Archangel Limanı’na sığınmak

¹⁹⁶ James Mill, 1817, **The History of British India**, C. Baldwin Printer, London, 1817, s. 3.

¹⁹⁷ Mill, a.g.e., s. 3.

¹⁹⁸ Mill, a.g.e., s. 4.

zorunda kaldı.¹⁹⁹ Bu durum her ne kadar Hindistan ile ticaret yapılmasına olanak sağlamasa da İngiliz tüccar burjuvazisine zengin kârlar getiren Rusya Şirketinin doğumuyla sonuçlandı. Yüzyılın kapanışından önce Hindistan’a kuzeybatı geçidini keşfetmek için birkaç sefer daha yapıldı; ancak daha önce olduğu gibi bu tür girişimlerden hiçbir sonuç çıkmadı.²⁰⁰

İngilizler daha sonra Portekizlilere meydan okumaya karar verdiler ve Ümit Burnu üzerinden Çin’e ilki 1582’de ikincisi de 1596’da olmak üzere iki sefer düzenlediler. İkinci seferde Kraliçe I. Elizabeth’in Çin İmparatoru’na yazdığı mektuplar da taşınıyordu. Ancak her iki sefer de başarısızlıkla sonuçlandı.²⁰¹

Bu başarısız çabalar arasında²⁰², İngilizler’in umutlarını yeşerten iki sefer gerçekleştirildi. Bir din adamının oğlu olan Francis Drake,²⁰³ 1570’te komutası altındaki iki gemiyle Batı Hint Adaları’na ilerledi.²⁰⁴ 1580’de New Hemisphere’den çıktığı yolculukta Ümit Burnu’nu dönerek dünya turunu krallığın bir yıllık tüm geliri olan yarım milyon pound değerinde ganimetle tamamladı. Kaptan Drake, dünya seferinin ikinci turu için 1586’da İngiltere’den ayrıldı ve 1588’de Ümit Burnu üzerinden yelken açma konusunda deniz verilerini toplayarak geri döndü.²⁰⁵

İngilizler, bu tür seferler ve korsanlık eylemleri sırasında daha ileri hazırlıklar da yapmışlardı. Uzun zaman önce “*Maceracı Tüccarlar*” (Merchant Adventurers) adı altında ticaret için örgütlenmiş olan İngiliz tüccarlar, 1581’de Asya’da nelerin alınıp satılabileceği konusunda bilgi toplamak üzere adamlar gönderdiler. Bu tüccarlar, Portekizlilerin Ümit Burnu’ndan geçen davetsiz misafirlerin gemilerini batırmaya çalışacaklarından endişe ettikleri için Osmanlı Devleti’nden izin alarak Suriye ve Basra Körfezi üzerinden gitmişlerdir. Böylece, Şubat 1583’te, bir grup tüccar-gezgin, Kraliçe I. Elizabeth’in Babür İmparatoru Ekber Şah’a hitaben yazdığı mektupları da alarak görevlerine başlamış oldular. Bu ekip içerisinde Ralph Fitch başkanlığındaki bir grup, Portekizlilerce tutuklanmak da dâhil birçok badire atlattıktan sonra Hindistan’a ulaşmış olsa da Ekber Şah tarafından kabul edilmedikleri için kraliçenin mektuplarını sunamadı. Çeşitli bilgiler toplamak amacıyla

---

¹⁹⁹ Mill, a.g.e., s. 4-5.

²⁰⁰ Mukharjee, a.g.e., s. 22.

²⁰¹ Mill, a.g.e., s. 5-6; Mukharjee, a.g.e., s. 23.

²⁰² Bu dönemde Batılı devletler Hint Okyanusu’nda sömürge elde etme mücadelesi içerisindeyken Hindistan’da Ekber Şah’ın hükümdarlığında Babür Devleti kendi tarihinin en güçlü dönemlerinden birini yaşamaktaydı. Bu durumdan dolayı Babür Devleti’nin hâkimiyet alanı dışında kalan bölgeler hariç olmak üzere Avrupalı devletler Hindistan’da ilk başlarda sömürge kurma şansına sahip olmadıkları için ticaret yapma düşüncesiyle hareket ediyorlardı. Dolayısıyla Hindistan’la ticaret yapabilmek için Ekber Şah’a ulaşip izin alma gayreti içerisindeydiler.

²⁰³ Drake’nin babası Katolikler tarafından zulüm görmüş ve memleketinden sürülmüş bir din adamıydı. Drake, denizcilik faaliyetleri sırasında uğradığı Hollanda limanlarında İspanyol zulümlerine dair çeşitli hikayeler de işitmişti. Böylece Drake’de Katolik ve İspanyol nefreti oluşmuş ve hayatı İspanyollarla mücadele ile geçmiştir; Woodward, a.g.e., s. 30-39.

²⁰⁴ Mill, a.g.e., s. 6.

²⁰⁵ Mukharjee, a.g.e., s. 23.

Hindistan Yarımadası'nda keşif gezileri düzenleyen Fitch, İngiltere'ye geri dönerek edindiği bilgileri içeren raporunda bölgedeki siyasi otoritelerin denizde yetersiz bir gücü olduğuna dikkat çekmişti.²⁰⁶ Fitch'in dikkat çektiği durum, aslında İngilizler özelinde tüm sömürgeci Batılıların Hindistan'da ticari bölgeler ve sömürgeler oluşturmak için çok zayıf bir nokta yakaladıklarını ima ediyordu. Bundan dolayı da her zaman güçlü bir donanma bulundurma gereği duymuşlar ve bu donanmaları sayesinde Hindistan ve daha birçok yeri, uzun denilebilecek bir süreç içerisinde ele geçirmişlerdir. Sömürge işi önce ticaret yapma adımı ile başlamış olsa da Hindistan'daki yönetim zayıfladıkça ya da sömürgeciler tarafından zayıflatıldıkça tek taraflı kazanç olan sömürüye ve hatta emperyalizme dönüşmüştür.

1.4.4.2. İngiliz Sömürgeciliğinin Gelişiminde Donanma Faktörü

İngiltere'nin modern anlamda deniz gücü VIII. Henry'den kalmadır. Belki de İngiltere'nin ana kıtadan deniz bariyeriyle ayrılmış bir ülke olmasından dolayı İngiliz politikasının esas olarak Avrupa meselelerinden bağımsız olması gerektiğini algılayan ilk İngiliz devlet adamıydı. Önceki yüzyıllarda yabancı hanedanlarla kan bağının olmaması, İngiliz monarşisinin Reform hareketinde aldığı rol nedeniyle tecrit edilmesi ve Yüzyıl Savaşları'nda Fransız mirasının kaybedilmesi gibi sebepler, bağımsız politikaya yönelmede etkili olmuştur. Onun sağduyusu, donanmanın İngiliz ulusal savunmasında işgal etmesi gereken öncelikli yeri takdir etmesini sağladı. Daimi bir deniz kuvvetinin oluşturulmasının başka bir nedeni daha vardı. 1500'lerin açılış yıllarına ülkenin deniz ticaretinde büyük bir artış damgasını vurdu. Ancak, ana trafik yolları boyunca korsanlığın yaygın olması, dış ticareti büyük ölçüde engelliyordu. Bu nedenle, denizlerde devriye gezmek ve kıyıları işgalden korumak, erken Tudor Donanması'nın ikiz hedefleriydi. Henry, donanma gereksinimlerinin ayrıntılarıyla yakından ilgilenip denizcilik okulları kurdu. Venedik kalyonları örnek alınarak gemiler inşa edildi. Bu gemiler, tamamen yelkenli olarak inşa edilerek kürekler fiilen atıldı. Henry'nin saltanatının sonraki yıllarında bu türden on beş gemi yapıldı. Denizcilik konusundaki bu faaliyetlerinden dolayı İngiliz politikasında “denizcilik içgüdüsünün doğuşu” VIII. Henry'nin denizcilik teşebbüsüyle ilişkilendirilir.²⁰⁷

I. Mary (1553-1558) döneminde donanma gerilese de I. Elizabeth (1558-1603) donanmayı tekrar eski gücüne kavuşturdu. Elizabeth, 100 tondan fazla yük taşıyan gemi yapımcılarına ton başına beş şilinlik bir ödül vererek VIII. Henry dönemindeki bir uygulamayı büyük gemi yapımı için tekrar yürürlüğe soktu. Bu sübvansiyon sayesinde İngiliz ticari donanması hızlı bir şekilde büyüdü. Denizcilik konusundaki bilgisi, yabancı savaş ve ticaret gemilerine aşinalığı, arma ve silah tasarımı konusundaki tavsiyeleri ve dürüstlüğü ile John Hawkins, İngiliz donanmasının yükselmesinde

---

²⁰⁶ Mukharjee, a.g.e., s. 24-25.

²⁰⁷ Woodward, a.g.e., s. 56-58.

kraliçenin en büyük yardımcısı olmuş ve süreç içerisinde çok adam ve etkili silahlar taşıyan devasa gemiler inşa edilmişti.²⁰⁸

İngiliz gemilerinin büyük çoğunluğu özel sektöre aitti. Dönemin şartları içerisinde korsan tehlikesinden dolayı ticaret gemilerinin silahlandırılması, bu gemileri de gerektiğinde büyük birer savaş gemisine dönüştürme olanağı yaratmıştı. Deniz savaşlarında devletin donanma gücü ile silahlı sivil gemiler bir araya getirilerek etkili bir donanma gücüne dönüştürülüyordu. Nitekim İngiltere, 1588’de İspanyol donanmasını, uzun yıllar gemicilik sektörüne yaptıkları önemli ileri yatırımlar sayesinde yenerek Avrupa’nın en büyük deniz gücüne dönüşmeye başlayacaktı.

İngilizler denizlerdeki savaş doktrinini de değiştirdiler. Klasik savaş taktiğinde bir komutanın amacı, yakaladığı düşman gemisine binerek göğüs göğüse mücadele etmektir. Kaptan Drake ve Hawkins bir savaş gemisinin kendisine has özel bir işlevi olduğunu fark ettiler. Topçuların amacı; düşmanın moralini bozmak, düşmanı etkisiz hale getirmek için ateş etmek ve gerekirse düşman gemisini batırmaktır. Gemi asker taşıma aracından ziyade bir savaş birimi olarak düşünülmüştü.²⁰⁹

1.4.4.3. İngiliz Hint Kumpanyası

İngiliz ticaret burjuvazisi tarafından oluşturulan ve Hindistan’ı bir sömürge haline getirecek olan Hint Kumpanyasının en ilk ve ilkel halini “*Maceracı Tüccarlar Birliği*” oluşturmaktaydı.

1591’de Sir James Lancaster, Ümit Burnu’ndan Hint Okyanusu’na geçti. Bu durum Londralı tüccarları, Portekizliler ile birlikte Hindistan’a, Ümit Burnu üzerinden Goa’ya kadar seyahat etmiş olan Stevens adlı bir İngiliz’in izlenimleri de İngiliz tüccarlar üzerinde etkili olmuştu. İngiliz Hint Kumpanyasının oluşumunu daha da hızlandıran şey ise Hollander Linschoten’in Hindistan ve oradaki ticaret hakkında yazdığı bir kitaptı.²¹⁰ Ancak İngilizler bu önemli projede arzu ve uygulama arasında gidip gelirken, Hollandalılar 1595’te Ümit Burnu’ndan Hindistan’a ticaret yapmak üzere dört gemi gönderdiler. Bu durum, İngilizlerin kıskançlığını ve hırsını daha da körükledi. 1599’da Maceracı Tüccarların yönetimi altında bir dernek kuruldu ve 30.133 £²¹¹ 6 s. 8 d’lik²¹² 101 hissedenden oluşan bir fon oluşturuldu. Üyeler 100 £’den 3.000 £’ e kadar hisse alabiliyordu. Dernek, üç gemiyi donatmak ve külçe ihraç etmek ve ayrıca bir imtiyaz sözleşmesi yapmak için kraliçeden izin almayı kararlaştırdı; ancak yönetici çevreler İspanya ve Portekiz ile barışı bozmaktan çekindikleri için bu

²⁰⁸ Woodward, a.g.e., s. 58-60.

²⁰⁹ Woodward, a.g.e., s. 62.

²¹⁰ Mukharjee, a.g.e., s. 26-27.

²¹¹ Eski İngiliz para birimi olan “*Şilin*” kastediliyor.

²¹² s, Roma’da kullanılan para birimlerinden olan Solidus’un, d ise Dinari’nin kısaltmasıdır. İngiltere’de 1971’e kadar madeni paralar için bu kısaltmalar kullanılmaktaydı.

istegin ertelenmesinden yanaydilar. Maceraci tucclarlar sabirsizlaniyorlardi. Yönetime, İspanyol ve Portekizlilerin ilişki kurdukları yerleri belirten ve bu devletlerin herhangi bir şikâyeti olmaksızın İngilizlerin ticaret yapabilecekleri diğer bölgeleri belirten bir tasarı sundular.²¹³

Kraliçe, İngiltere’de şirketin resmî kabulü tartışılırken John Mildenhall adında bir tüccarı, karadan İstanbul üzerinden bir elçilikle göndermeye ikna etti. Kraliçe’nin İmparator Ekber’e yazdığı mektubu taşıyan Mildenhall, 1603’te Agra’ya ancak ulaşabildi. Mektubu ise 1607’de Ekber’in halefi olan Cihangir’e sunarak ondan Hindistan’daki İngiliz ticareti lehine bir ferman veya kraliyet nişanı olarak İngiltere’ye dönmeyi başardı.²¹⁴

1613’te Surat’ta valinin koruması altında bir İngiliz imalathanesi kurmak için yer tahsis eden ferman alındı. Dolayısıyla İngiliz ticaretinin Hindistan’da başlamasının resmî tarihi olarak bu ferman kabul edilir. Sir Thomas Roe, İngilizlerin Hint tarihi sahnesine ilk kez girdikleri bu dönemde Surat’taki İngiliz imalathanesinin konumunu güçlendirmek ve genel olarak Agra’daki Portekiz etkisine karşı koymak için 1615’te I. James tarafından büyükelçi olarak gönderildi.²¹⁵

Bu arada, İngiltere’de Maceraci Tüccarlar, Hindistan’a doğru yola çıkmak için hükümetin onayını almayı başardılar. Bunun için 31 Aralık 1600’de “*Kraliyet Beyannamesi*” aldılar. Hollandalıların baharat ticaretindeki tekellerinden yararlanarak biberin poundunu 3 şilinden 6 ve 8 şilin üzerine tek seferde yükseltmesi, şirketin resmi olarak tanınıp tüzüğünün verilmesini hızlandırdı.²¹⁶ Bu tüzüğe göre şirket, İngiltere’de gönüllü asker toplayarak kendi amaçları için silahlandırmak ve kuracağı bir donanma ile Hindistan’a askerî ve ticari seferler düzenlemek hakkı elde etmişti.²¹⁷

Böylece şirket “*Doğu Hindistan ile Ticaret Yapan Londralı Tüccarlar Şirketi ve Valisi* (The Governor and Company of Merchants of London, Trading to the East Indies)” ünvanıyla kuruldu. İlk gemisi 2 Mayıs 1601’de İngiltere’den yola çıkan ve gideceği farklı limanların hükümdarlarına kraliçeden tavsiye mektupları taşıyan İngiliz Hint Kumpanyasının kariyeri resmen başlamış oldu.²¹⁸

Şirket kuruluşundan bu yana, üç yol gösterici ilke ile yönetilmiştir:²¹⁹

---

²¹³ Mill, a.g.e., s. 13.

²¹⁴ Mukharjee, a.g.e., s. 27.

²¹⁵ Woodward, a.g.e., s. 79.

²¹⁶ Mukharjee, a.g.e., s. 28.

²¹⁷ Ağaoğlu, a.g.e., s. 38.

²¹⁸ Şirketin aldığı imtiyazlar için Mukharjee, a.g.e., s. 27-28. Şirketin yönetimi ve işleyişi için Mill, a.g.e., s. 14-15.

²¹⁹ Mukharjee, a.g.e., s. 28.

- 1) Diğer İngiliz tüccarlar karşısında doğu ticaretine ilişkin tekel haklarının ve imtiyazlarının korunması.
- 2) Rakip ticari çıkarları doğudan uzaklaştırmak için planların uygulanması.
- 3) Alıcı ülkelerden mümkün olan en az masrafla mal almak için doğu hükümetlerinden, kendilerine özel ve münhasır ayrıcalıklar sağlamak.

Hint Kumpanyasının üçüncü önemli ilkesi olan “Alıcı ülkelerden mümkün olan en az masrafla mal almak için doğu hükümetlerinden, kendilerine özel ve münhasır ayrıcalıklar sağlamak.” Klasik merkantilist anlayışın bir yansıması olarak değerlendirilebilir. İngiliz devleti diğer Avrupa devletlerinde de olduğu gibi hazinesini doldurmak ve zenginliği korumak için mümkün olan en az masrafla ve en az miktarda mal almaya çalışırken; aynı zamanda doğuda ticaret vasıtasıyla ya da sömürü yoluyla elde ettiği münhasır ekonomik ayrıcalıklarla da büyük kazançlar elde edeceği satışlar yapmayı amaçlamıştır.

Şirketin tekelleşmesi ve bu durumun da İngiliz devleti tarafından uygun görülmesi, İngiltere’den bir muhalefetin doğmasına sebep olsa da sonuç itibariyle herhangi bir değişiklik meydana gelmemiştir.²²⁰ Şirket ilk kurulduğu sırada hissedarlardan birisinin de Kraliçe I. Elizabeth olması ve mevcut statükonun onun halefleri zamanında da devam etmesinin tekelleşmenin korunmasında etkili olduğu düşünülebilir. Ayrıca tekelleşme, daha kontrol edilebilir ve güçlü bir ticari sistem de doğurmuştur.

Şirketin bir diğer politikası olan rakipleri doğu ticaretinden uzaklaştırmak için planların yapılması ise coğrafi keşiflerle başlayan bir mantığın İngiliz siyasi ve ticari hayatına da yansımından ibarettir. Nitekim ilk sömürgecilerden olan Portekizliler uzun denilebilecek bir dönem Ümit Burnu’na ve Hint Okyanusu’na ikinci bir ülkenin girişine izin vermediler ya da Portekizlilerin gücünden çekinen Hollandalı, Fransız ve İngiliz tüccarlar onların münhasır ekonomik bölgelerine girmeye cesaret edemediler. 1578’deki Fas’taki Vâdi-üs-Seyl²²¹ Savaşı’nda Portekiz gücünün kırılması, sömürgelerde de Portekiz’in gerilemesinin önemli bir sebebi olmuştur. Ayrıca Portekizlilerin ticaret yaptıkları bölgelerde sert ve kaba davranışlarda bulunması da Hint Okyanusu’ndan Hollandalı ve İngilizler tarafından kovulmalarını kolaylaştırdı.

Portekiz’den sonra Hint Okyanusu’nda Hollanda’nın gücü yükselerek İngiliz-Hollanda rekabetinin artmasıyla sonuçlanmıştır. Daha sonra Fransızlar da bu yarışa dâhil olmuşlar ve İngilizler

²²⁰ Şirket yetkilileri güçlerini korumak ve şirketin tekel durumunu sürdürmek için üst düzey yetkililer de dâhil olmak üzere İngiltere’de çok sayıda kişiye rüşvet veriyorlardı. Hint Kumpanyasına karşı doğan muhalefet ve tekeli kırma girişimleri için; Mukharjee, a.g.e., s. 32-48.

²²¹ Vâdi-us-Seyl Savaşı, Fas’ı ele geçirmek isteyen Portekiz ile Fas-Osmanlı ittifakı arasında meydana gelmiş ve savaş kesin bir şekilde Fas-Osmanlı ittifakı kazanmıştır. Portekiz Kralı I. Sebastiao da bu savaşta varis bırakmadan ölmüş ve Portekiz uzun bir süre İspanya işgali altında kalmıştır.

Avrupa’da gelişen olaylarda Hollanda²²² ve Fransa’yı mağlup ederek sömürgelerde de büyük bir güç haline gelmişlerdir.

Yedi Yıl Savaşları Avrupa’da İngiltere ve müttefiki Prusya’nın Fransa’ya karşı kesin zaferi ile sonuçlanırken Avrupa dışında da Fransa’nın Amerika ve Hindistan’dan atılmasına sebep oldu. Hindistan veya diğer sömürgelerdeki ticareti İngiltere domine ettiği için Fransızlar da dâhil olmak üzere diğer Avrupalı tacirler ancak İngiltere’nin koruması altında deniz aşırı yerlerde ticaret yapabilmişlerdir. Böylece İngiliz Hint Kumpanyası sömürgelerde rakipsiz hale gelmiştir. Aynı dönem içerisinde Hindistan’daki siyasi otoritenin de dağılmaya daha fazla yüz tutması İngilizlerin otoritesini artırmalarını sağlamıştır.

İngiltere sömürgelerde en büyük güç olduktan sonra da bunları herkesten kıskanırmasına korumaya çalışarak kendisine rakip olabilecek başka bir gücün ortaya çıkmasına izin vermemiştir. Bilindiği üzere daha sonra Almanya ve İtalya’nın da sömürü arayan iki büyük Avrupalı devlet olarak ortaya çıkması, dünyayı I. Dünya Savaşı’na götürmüştür.

1.4.4.3.1. Hint Kumpanyasının Gelişimi

Babür İmparatorluğu’nun ilk ana limanı olan Surat, burada her iki ticaret acentesine sahip olan Hollandalıların ve Portekizlilerin rekabetine rağmen seçilebilecek en umut verici ticaret merkeziydi. Böylece Surat, İngiltere’ye en yakın yer olması ile çalışkan ve barışçıl bir nüfusa sahip bulunması gibi sebeplerle Hindistan’daki en eski İngiliz imalathanesinin kurulduğu yer olmuştu. Sonraki yıllarda Ahmedabad ve Agra’da iç temsilcilikler ve kıyı boyunca Bombay ve Kalikut’ta şirketin filolarının Surat açıklarına taşınması için pamuklu kumaş, indigo, baharat, güherçile ve afyon gibi mallar üretilen fabrikalar açılmıştı. Basra Körfezi’ndeki Gambroon, 1632’de Surat’a bağlı bir fabrika olarak açıldı. 1612 gibi erken bir tarihte şirket, doğu kıyısındaki Masulipatam’da ticaret girişiminde bulundu; 1622’de bir fabrika kurulmuş ve 1632’de bu fabrika Surat modeline göre genişletilmişti.²²³

Surat’taki imalathane Hindistan’daki İngiliz ticaret merkezlerinin üzerinde örgütlendiği model olarak Britanya topraklarının müstakil bir bölümü olarak yönetiliyordu. Belirli bir hiyerarşi vardı ve şirket temsilcileri arasındaki öncelik dereceleri dikkatle gözetilmekteydi. Başkan baş tacir veya vekil olarak adlandırılıyordu. Tüm personel, masrafları şirkete ait olmak üzere, kare bir avlunun çevresine inşa edilmiş, zemin katı depo ve ofis olarak kullanılan fabrikaya yerleştirilmişti. Başkana, en yüksek

²²² 1652-1673 yılları arasında Hollanda ile İngiltere arasındaki sömürgecilik yarışında dört savaş meydana gelmiş ve 1673’te İngiltere kesin bir zafer kazanarak Hollanda’yı sömürge yarışında yenmiştir.

²²³ Woodward, a.g.e., s. 80-81.

dereceli subaylardan oluşan ve onların altında da personel, kâtipler ve çıraklardan oluşan kıdemli tüccarlardan teşekkül eden dört kişilik bir konsey yardımcı oluyordu.²²⁴

1624'te şirket, yurtdışındaki çalışanlarını askerî ve yerel yasalarla cezalandırma yetkisi için Kral James'e dilekçe ile başvurmuştu. Şirket yetkililerinin bu taleplerinin karşılığını, herhangi bir zorluk yaşamadan aldıkları görülmektedir ki bu durum, şirket tarihinde bir dönem olarak kabul edilmelidir.²²⁵

Hint Kumpanyasının Hindistan ticaretine hâkim olmasında Warren Hastings'in²²⁶ çabalarının büyük bir etkisi oldu. Hastings kendi valilik dönemi içerisinde şirketin sınırlarını genişletmek yerine mevcut sınırları koruma yoluna gitmiştir. Böyle bir politikanın benimsenmesi, Hastings'in kendi yönetsel stilinden ziyade Hindistan'da dönemin şartlarının getirdiği zorluklardı. İngilizler her ne kadar Hindistan'daki ticareti ele geçirmiş olsalar da kendileri için üç önemli tehdit vardı:

Marathalar, Maisur'lu Haydar Ali ve Fransızlar İngilizler için başa çıkılması gereken tehditlerdi. Ayrıca bu kritik dönemde (1777-1783)²²⁷ İngiltere, Avrupa ve Amerika'da şiddetli bir baskı altındaydı. Dolayısıyla Hastings Hindistan'ın savunması için sadece kendisine güvenmek zorundaydı.²²⁸

Maratha lideri Sindia, 1771'de Babür İmparatoru'nun şahsının, gelirlerinin ve topraklarının kontrolünü ele geçirmişti. Yakın gelecekte, bu "büyük çapulcu gücün", İngilizlerle çatışmaya gireceği düşünülüyordu. Bengal'in kuzeybatı sınırını Maratha saldırısından koruyan tampon devlet ise Oud idi. Fransızları kovarak İngiliz hâkimiyetini Hindistan'da pekiştiren Clive, 1765'te Oud'dan iki eyaleti almış ve onları baskı altında olduklarından dolayı Sindia'ya vermek zorunda kalan Babürlülere teslim etmişti. Hastings, devredilen bölgeyi geri almış ve haraç vermeyi de bırakmıştı.²²⁹

Fransızlar ise İngilizleri zor durumda bırakmak ve Hindistan'a tekrar girmek için bu kritik durumu kendi lehlerine kullanmanın hesabı içerisindeydiler. Netice itibarıyla Amerika'da zor durumda olan İngilizlerin Hindistan'a yardım göndermesi çok zor bir ihtimal gibi görünüyordu.

---

²²⁴ Woodward, a.g.e., s. 82.

²²⁵ Mill, a.g.e., s. 36.

²²⁶ 1772'de Bengal Genel Valisi olarak atanmıştır. İngiliz yasalarına göre ilk genel vali olarak kabul edilir. Woodward, a.g.e., s. 233.

²²⁷ Aynı dönem içerisinde Amerikan bağımsızlık savaşı tüm hızıyla devam etmekteydi. Fransa'nın hem maddi olarak hem de askeri olarak bağımsızlık isteyen kolonileri desteklemesi İngiltere'nin çok zor durumda kalmasına ve Amerika'nın bağımsızlığını tanımasına sebep olmuştur.

²²⁸ Woodward, a.g.e., s. 234.

²²⁹ Woodward, a.g.e., s. 235.

Fransa'dan bir temsilci Hindistan'a gelerek İngilizlere karşı Marathalara yardım teklif etti. Hastings, Hindistan'daki genel politikalarını gözden geçirerek müdahale etmeye karar vermişti. Amerika'ya olan Fransız sempatisi olgunlaşarak aktif bir ittifak haline geliyordu ve 1778 yazında savaş ilanı haberi Hindistan'a ulaşmıştı. Hastings, Bengal gücünün tüm ağırlığını, birliklerini, hazinesini ve kredisini mücadeleye vermişti. Temmuz'da Chandernagore, Ekim 1778'de Pondiçeri, Mayıs 1779'da Mahe alındı. General Goddard, 1778-1779 kışında Ganj'dan Taptee'ye yürüyerek Maratha eyaleti Guzerat'ı işgal ederken, Binbaşı Popham kuzey ovasına doğru Sindia'nın güçlü karakol kalesi Gwalior'a saldırdı.²³⁰ Marathalar sayı olarak çok üstün olmalarına rağmen diğer mağluplar gibi disiplin, sebat, teknoloji ve stratejik üstünlüğe boyun eğmek zorunda kaldılar.

1.4.4.4. Hindistan'ın Sömürülmesinde Siyasi Oyun ve İttifakların Rolü

Sömürgecilerin bir yeri ele geçirmek ve oraya yerleşmek için ihtiyaç duydukları en önemli şeylerden birisi yerel işbirlikçilerdir. Güçlü bir devlet otoritesinin olmadığı yerlerde yerel güç odakları ortaya çıkar ve bu güç odakları arasında mücadeleler ve çatışmalar eksik olmaz. Böyle bir ortam da sömürgeciye istediği imkânı doğurur. Diğer yerel güç ya da güçlere karşı mücadeleyi kazanmak isteyen güç odağı, sömürgecilerle kolayca işbirliği yapabilir. Sömürgeci ise bu durumu doğal olarak çıkarlarına göre kullanır.

Hindistan'ın İngiltere ve Fransa arasında bir mücadele alanı haline gelmesinde ve hızlıca sömürgeleştirilmesinde de uygun bir ortam olduğu görülmektedir. Evrengzib'in ölümüyle birlikte Babür İmparatorluğu'nun merkezî gücü kırılmış ve Hindistan'ın neredeyse her yerinde Nevvâb denilen yerel güç odakları ortaya çıkmıştı. Ayrıca bunlar arasında, daha fazla alana hükmetme ve herhangi bir veliaht bırakmadan ölme gibi sebeplerden dolayı karışıklıklar ve çatışmalar çok fazla görülmekteydi. Yönetimi ele geçirmek için yeterli gücü olmayan kişiler, konum ve durumlarına göre İngiliz ya da Fransızlarla işbirliği yapabiliyorlardı. Bu durum da sömürgeci birer güç olan İngiliz ve Fransızların Hindistan'da daha kalıcı olmalarını sağlıyordu. Her ne kadar sömürgecilere karşı mücadele edenler olsa da modern disiplin ve güce karşı pek fazla şansları olmuyordu.

16. yüzyıldan itibaren Hindistan'da kurulan Avrupa ticaret şirketlerinden yalnızca Fransız ve İngiliz Hint şirketleri onları koruyacak herhangi bir meşru hükümetin yokluğunda kendi çıkarlarını kendi çabalarıyla savunacak kadar güçlüydü. Ancak bunu yaparken, kendilerine avantaj sağlama amacıyla, yavaş yavaş günün karışık siyasetinde aktif rol almaya başlamışlardı.²³¹ İngiliz ve Fransızlar sömürgeleştirmek ve oralarda kalıcı olmak için üç önemli avantaja sahipti:

²³⁰ Woodward, a.g.e., s. 236.

²³¹ Ramesh Chandra Majumdar, 1957, *The Sepoy Mutiny and the Revolt of 1857*, Birinci Basım, Calcutta Oriental Press Private Limited, Calcutta, 1957, s. 1.

Bu avantajlardan birincisi, devasa Hint ordusunun Avrupa beceri ve disipliniyle karşılaştırıldığında savaş kabiliyeti açısından son derece yetersiz oluşuydu. İkincisi, Avrupalı ticaret şirketlerinin, kendi yurttaşlarına karşı savaşmaya hazır Hint askerleri toplamakla kalmayıp, aynı zamanda onlara Avrupa birliklerinin beceri, disiplin ve etkinliğini de kazandırabilme kolaylığıydı. Üçüncüsü ise iki veya daha fazla rakip hak sahibi arasında sürekli yinelenen mücadelelerde taraf tutarak önemli siyasi ve ticari ayrıcalıklar elde etme olasılığıydı.²³²

İngiliz fetihleri, silahları kadar diplomasideki başarılarından da kaynaklanıyordu. Bir Hint gücünü diğerine karşı kullanıyor ve Hint güçlerinin kendilerine karşı bir araya gelmesini engellemeyi başarıyorlardı. Sepoyların yardımıyla Sihleri, Gurkhaları ve Pathanları yenerek isyan hareketlerini bastırmaktaydılar. 1857'deki Sipahi İsyanı'ndan sonra daha organize ve problem çıkarma potansiyeline sahip olan Müslümanlara karşı Hinduları ön plana çıkarmaya başlamışlardı. Kolay bir şekilde bulabildikleri işbirlikçi yerel yönetimleri destekleyerek onları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktaydılar. Böylece 1900'lerin başı gibi geç denilebilecek bir dönemde bile nüfusu üç yüz milyonu aşmış olan Hindistan'ı kontrol altında tutarak sömürmeyi başarıyorlardı.

Afganistan Emiri Abdurrahman Han'ın genel olarak emperyalizmin bir yeri ele geçirmesi, özel olarak da Afganistan'ın karşı karşıya kaldığı durum konusundaki izlenimi, emperyalizme maruz kalan bir tarafın görüşlerini yansıtmaları bakımından önemlidir. Bu görüşler, İngiltere ve Rusya arasındaki emperyal rekabette sıkışıp kalmış olan Afganistan'ın durumuna uygun olduğu gibi diğer birçok sömürgeci devlet ve sömürüye maruz kalmış devlet ve milletlerin durumuna da uygundur:

Bu yüzyılda büyük güçlerin küçük ülkeleri içine almasının bir gelenek haline geldiğini biliyorum. Zayıf ülkeleri ilhak etme arzularını gerçekleştirmek için çeşitli yöntemler ve planlar benimserler. Örneğin birincisi, güçlü gaspçıların her birinin kendi payına düşeni aldığı zayıf ulusların paylaşılmasıdır. İkinci olarak büyük devletler kendi aralarında devlet adamlığı ve siyaset dedikleri gizli entrikalara ve anlaşmalara girerler ve “Siz falan ülkeyi alırsanız, ben de şunu şunu alırım” diye kendi aralarında anlaşır. Bu ülkeleri ele geçirmelerinin üçüncü yolu ise şudur: Başka bir hükümetle sınırlarını çizdikleri bir dönemde gözlerini diktikleri bazı ülke veya şehirleri kararsız bırakmalarıdır ki bunlara tarafsız diyorlar. Daha sonra komşu güce derler ki: “Şimdi bu bağımsız bırakılmalı; ne siz müdahale edin ne de biz müdahale edelim.” Böylece komşu zayıf hükümetlerin bu şehirler üzerindeki kısmi veya tam olan iddialarını iptal ederler. Bu sözde tarafsız ülkede oyunlarını öyle bir şekilde oynarlar ki, tarafsız bölge şefine eski, yıpranmış bir binicilik atı, eski bir üniforma ve pek çok silah veya tabanca verip ona şöyle derler: “Biz birbirimizle dost olacağız ve dostluğumuz sizi diğer komşunuzun saldırılarından veya saldırganlığından kurtarmaya yetecek; sen bizim dostumuz ve bağımsız müttefikimizsin.” Zavallı adam, bağımsızlığına saygı duydukları sürece onlarla arkadaş olmanın bir sakıncası olmadığını ve tam tersine, onlardan ayrılmasının diğer saldırgan komşu tehlikesinden dolayı kendi zararına olacağına düşünür. Ama çok geçmeden, bu tarafsız şefi sadık dostluk vaadini bozduğuna inandırmak için kolayca bir bahane bulurlar ya da bazen kendi tebaasını onun zulmüne karşı adaletle başvurmaya ikna ederler. Ve şu ya da bu iddiayı dinledikten sonra, onun ülkesini ele geçirirler. Eğer diğer komşu devlet bunun antlaşmaya aykırı olduğunu ve bu bölgeyi tarafsız bırakmaları gerektiğini söylerse şöyle cevap verirler: “Ah, evet! O tarafsız bırakılmıştı; ancak hükümdarın kendisi daha sonra bizimle bir anlaşma yaptı ve bu anlaşmayla kendisini ve ülkesini bizim korumamız ve etki alanımız içerisine soktu. Bu, yıllarca bizim etkimiz altında sayılan ve hükümet alanımıza giren

²³² Majumdar, a.g.e., s. 2.

ülkenin işlerine karışma hakkınız olmasını engeller; bu nedenle bizim mal varlığımıza karışma hakkınız yoktur.²³³

Ağaoğlu ise sömürge'deki İngiliz hareket tarzı ve mantığını şu şekilde özetlemektedir:

İngilizler karakterlerine özgü dayanıklılık, kararlılık ve istenç gibi yüksek erdemleri göstermekle birlikte İngiliz adını Hintlerce sonsuza dek kinle anacak birçok lanetli hareketlerden de çekinmemişlerdir. Burada yalan, hile, ihanet ve rüşvet açık ve mertçe mücadele ile yan yana yürüyordu. Prensleri prenslere karşı kışkırtmak ve ertesi günü dost prensi terk etmek, dinsel anlaşmazlıkları körüklemek, Müslüman'ı Mecusi'ye, Mecusi'yi Müslüman'a karşı koymak, para ile adam satın almak ve yine para ile ihanet ettirmek. İşte bu mücadele tarihçesinin gösterdiği manzaralar. Bu konuda en ileri giden komutan şirketin ünlü valisi Hastings'tir. Bu adam hakkında bir yazar şöyle yazıyor:

Yerli prenslere karşı davranışlarında bu adam hiçbir ahlaki ilkeye uymazdı. Sırf fazla vergi almak için Benares şehrini altüst etti ve yasal sahibinden alarak başka birisine teslim etti. Ut prensesinden zorla bir milyon İngiliz lirası aldı. Özetle şirkete kazandırmak için hiçbir fırsatı kullanmaktan çekinmedi.²³⁴

İngilizlerin sömürge'de başarılı olmalarını sağlayan bir diğer politikaları da *Yan İttifak* (Subsidiary Alliance) adını verdikleri bir sistemdi. Bu politikaya göre İngilizlerle işbirliği yapan yerel yöneticilere özerklik veriliyordu. Bu özerk yöneticiler masraflarını kendileri karşılamak suretiyle yanlarında İngiliz askerî bulundurmamak zorundaydı. Ayrıca bu yöneticilerin diğer prens, raca, nevvâb, nizam vb. denilen yöneticilerle ilişkileri tamamen kontrol altında tutulmaktaydı.²³⁵ İngilizler *Yan İttifak* politikası ile birçok yerel hükümeti kontrol altında tutarak bunları kendi amaçları doğrultusunda kullanmayı başarmışlardı.

Yan ittifakın, yönetici prensin kişisel karakteri üzerindeki etkisi de kötüydü. Büyük güç olan İngilizlerin elinde sadece bir araç haline geliyordu. Bağımlı yerel yönetici, kendi durumunu iyileştirmeye yönelik herhangi bir eğilim gösterdiğinde, gücünü artırma şansı çok düşük olmasına rağmen efendisinin hoşnutsuzluğuna maruz kalmaktaydı. Sonuç olarak, idari işlere yönelik tüm inisiyatifini kaybederek lüks ve sefahate düşkün biri haline geliyordu.²³⁶

Hindistan'daki İngiliz politikalarına Evrengzib'in son Bengal Genel Valisi Murşid Kuli Han'ın 1727'de ölümünden sonra yaşanan olaylar örnek olarak verilebilir. Murşid Kuli Han'ın halefleri Şucâüddin ve Sarfaraz Han, Birleşik Bengal, Bihar ve Orissa eyaletlerinde fiilen bağımsız krallar olarak hüküm sürmekteydiler. Ancak 1740'ta Bihar Valisi Aliverdi Han, Bengal'in başkenti

²³³ Mir Munshi Sultan Mahomed Khan, *The Life of Abdur Rahman Amir of Afghanistan*, C.2, John Murray, Albemarle Street, London, 1900, s. 146-148.

²³⁴ Ağaoğlu, a.g.e., s. 39.

²³⁵ Majumdar, a.g.e., s. 5.

²³⁶ Majumdar, a.g.e., s. 6.

Murşidâbad'da önemli kişilerle bir komplo düzenleyerek Bihar'dan bir orduyla harekete geçip efendisi Sarfaraz Han'ı öldürerek krallığını gasp etmişti. Krallığı, Nagpur'daki Bhonsle'nin Maratha birlikleri tarafından sürekli taciz edildiğinden, "haksız kazancının" tadını çıkaramamaktaydı. Bununla birlikte, Aliverdi 1756'da tahtı torunu (kızının oğlu) Sirâcuddevle'ye bırakarak öldüğü zaman bölgede ciddi karışıklıklar çıkmıştı. Bu yeni kralın gençliği ve deneyimsizliği ile başkent ileri gelenlerinden bazılarına karşı "kibirli ve küstah" tavırları, bir kez daha sarayda selefine kurulana çok benzer bir komploya yol açtı. Ancak bu komploda tüm Hint tarihini derinden etkileyecek farklı bir özellik vardı. Komplocular başarıyı garantilemek için sonuçlarını hiç değerlendirmeden Kalkûta'daki İngiliz ticaret şirketinden yardım istemişlerdi. İngilizler de bu fırsatı iyi değerlendirerek Nevvâb Sirâcuddevle'nin ordu komutanı olan Mir Cafer'le gizli bir antlaşma yaptılar.²³⁷ Antlaşmayı yapan ünlü komutan Clayton'du. Clayton, Mir Cafer'den şirket hesabına nakit bir buçuk milyon ve değeri bir buçuk milyon İngiliz lirası eden mücevher ve kendisi için de 500 bin lira istemişti. Mir Cafer'in yönetimi altında bulunacak halka da şirket için vergi koydurmuştu.²³⁸ Nihai olarak Bengal Nevvâblığı ile İngiliz şirketi arasında yapılan savaşta Mir Cafer pasif kalarak İngilizlerin savaşı (Plassey Savaşı)²³⁹ Fransız ve Nevvâb Sirâcuddevle ittifakına karşı kazanmalarını sağladı. İngilizlere yapmış olduğu bu önemli hizmete karşılık Bengal Nevvâblığı Mir Cafer'e verildi; ancak yapılan antlaşmanın da bir sonucu olarak Mir Cafer'in kendisi de İngiliz güdümüne girmek zorunda kalıyordu. Bu durum zaman zaman İngilizlere karşı isyanlara yol açsa da İngilizler teknik, askerî ve siyasi üstünlükleri sayesinde otoritelerini korumayı başarmışlardı.

Hindistan'daki İngilizler askerî olarak baş edemeyecekleri bir tehditle karşılaştıklarını düşündükleri zaman ise diplomatik yollarla bu durumu bertaraf etme yoluna gitmekteydiler. Örneğin Maisur'da güçlü bir krallık kurmuş olan Haydar Ali, Haydarabad ve Maratha güçlerini İngilizlere karşı örgütlemişti. Ancak İngiliz Genel Valisi Warren Hastings'in diplomatik girişimleri sayesinde İngilizlere karşı herhangi bir askerî harekât düzenlenememişti. Sonraki süreçte ise İngilizler *sepoy* (sipahi) adı verilen yerli Hintli askerlerin yardımıyla kendilerine karşı oluşturulmaya çalışılan ittifakı tek tek yok ederek²⁴⁰ Hindistan'daki hâkimiyetlerini daha da genişletmişlerdi.

Hastings'in diplomatik faaliyetlerinin yanı sıra güçlü bir karakter olan Haydar Ali'nin İngilizler üzerine sefer düzenleneceği sırada ani ölümü de İngilizlerin işini çok kolaylaştırmıştı. Haydar Ali; Marathalar, Fransızlar ve kendi güçleriyle ortak bir harekât ile Hindistan'daki İngiliz varlığını sona erdirmek istiyordu. Onun ölümü üzerine ittifak çökmüştü. Haydar Ali'nin oğlu Tipu Sultan döneminde babasının kurduğu ittifak sistemi devam etmedi ve sonuç olarak İngilizler bu tehlikeden

²³⁷ Majumdar, a.g.e., s. 2-3; Mir Cafer ve diğer nevvâblarla İngilizler arasındaki ilişkiler için; Majumdar vd., a.g.e. s. 661-665.

²³⁸ Ağaoğlu, a.g.e., s. 40.

²³⁹ Yedi Yıl Savaşları devam ederken Hindistan'daki İngiliz şirketinin komutanı olan Robert Clive'in komutası altındaki İngiliz birlikleri ile Fransızlar arasında meydana gelen savaştır.

²⁴⁰ Majumdar, a.g.e., s. 3-4.

kurtulmuş oldular. Tipu Sultan babasından güçlü bir yönetim devralmıştı ve o da İngilizlerden rahatsız olduğu için 1790'da İngilizlere karşı askerî bir harekât başlatmıştı. Yeni vali Cornwallis yerel ittifaklarla Tipu Sultan'ı bertaraf etmeye çalışsa da yeterli desteği görememişti; ancak İngilizler yine de Tipu Sultan'ı yenmeyi başardılar.²⁴¹

Tipu Sultan, 9 Şubat 1799 tarihinde Osmanlı Sultanı III. Selim'e yazdığı uzun bir mektupta adeta babası Haydar Ali'den sonra gelişen olayları anlatmaktaydı. Ancak bu mektup padişaha ulaşmamıştır. Tipu Sultan mektubunda hem Sultan III. Selim'den yardım istiyor hem de İngilizlerle yaşanan olayları kendi gözünden aktarıyordu.²⁴² Tipu Sultan'ın mektubu, İngiliz ve Fransız entrika siyasetini göstermesi ve Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ni İslam dünyasında yardım istenebilecek koruyucu bir güç olarak görmesi bakımından önem arz etmektedir.

Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne karşı olan iyi ve güzel düşüncelerinden dolayı 1798 sonu veya 1799 başları gibi Sultan III. Selim de İngilizlerin isteği üzerine Tipu Sultan'a bir mektup yazmıştır. Mektuba özetle:

Fransızlar Mısır'a aramızda barış varken hile ile saldırdılar ve çok zulum yaptılar. Açık bir yalandan da kaçınmayarak oraya padişah adına ona asi olanları tedip etmek için geldiklerini halka ilan ettiler. Amaçları bütün İslam âlemine saldırmak ve dinimizi ortadan kaldırmaktır. Onlarla savaşmaktayım ve sizlerden yardım beklerim. Duydum ki Fransızlar sizinle haberleşmekteymiş ve size asker gönderecekmiş. Onlara inanmayın ve aldırmayın. İngiliz de benim bağdaşığım olarak onlarla savaşıyor. Fransızlar bütün dünyayı ele geçirmek için savaşıyorlar. İslam'a son derece düşmandırlar. Eğer, Allah göstermesin, bütün Mısır'ı alırlarsa Süveyş yolu ile pek çok askeri Hindistan'a kadar gönderip orayı da feth ve bütün Müslümanları kahrederler. Nereye gitseler yağma ve kıtalda bulunuyor ve fesat ve fitne sokuyorlar. Onların hali sizce

²⁴¹ Woodward, a.g.e., s. 237-241'den özetlenmiştir.

²⁴² ... İngilizler bütün bu kuvvet ve otoriteyi 40 sene gibi bir zamanda kazandılar. Takriben 20 sene evvel, rahmetli babamın (Haydar Ali) sağlığında, Punalıların (Marataların) ileri gelenleri arasında anlaşmazlıklar çıkınca Puna devletinin başı Ragunat Rao, yeğeni Narrain Rao'yu haince öldürdü, fakat ileri gelenlerin kopardığı velvele yüzünden İngilizlerin elinde bulunan Bombay şehrine sığınmak zorunda kaldı. İngilizler ondan mühim miktarda para ve mücevherat aldıktan sonra ona Puna'yı alması için bir ordu verdiler. Puna devlet adamları gizlice kendi sınıflarından iki üç aylık bir çocuğu Narrain Rao'nun hakiki evladı olarak göstererek tahta varis olduğunu ilan ettiler ve bir ordu tophıyarak İngilizlere ve Rao'ya karşı yürüdüler. Onlarla başa çıkamayacaklarını anlayınca merhum Haydar Ali Hazretlerinin huzuruna elçiler göndererek ondan yardım istediler. İhtiyatı elden bırakmayan Haydar Ali Hazretleri, "*Kâfirler pistir ama memleketin kâfirlerine yardım etmek şayan-ı tavsiyedir: çünkü Allah'ın bütün mahlûklarına edilen fenalıkların kaynağı İngilizlerin üstünlüğündedir*" diyerek Puna'lılara yardım maksadiyle büyük bir ordu alarak Madras'a yürüdü. Birçok muharebeler oldu, birçok yerler zaptedildi ve hatta Madras bile alınır gibi oldu. Tam o sırada Cenab-ı hak ömrünün bu seferde sona ermesini münasip görmüş olacak, Haydar Ali, Arkot civarında öldü. Bu hadiseden sonra harbe ben devam ettim ve birçok zaferler kazandıktan ve esirler aldıktan sonra İngilizler mütevazı bir şekilde, taahhüd ve yeminle, sulh yapılmasını istediler. Kendim sulh yapmak taraftarı değildim, fakat Hüdada Serkar (Tipu'nun devleti) asillerinin bazısının tavsiyesi üzerine razı oldum. 4-5 yıl sonra Hüdada Serkar'dan Bab-ı aliye elçiler gönderildiği ve bunların dostluk his ve temennilerini takdimden sonra geri döndüklerini duyan İngilizler hemen bütün İslam âleminin kendilerini yok etmek için bir araya geldiğini zannettiler. Onlar aynı zamanda zat-ı alinin kendilerinin fena temayüllerinden ve Nizam Ali Han ile birleşerek Hüdada Serkar'a karşı 4 sene harp ettiklerinden haberdar olduğunuzu biliyorlardı. Nihayet hemen hemen 100.000 müslüman karılarını ve ailelerini kendi elleriyle öldürüp, şehit olmayı göze alarak, kâfirlerin canını cehenneme sürmeğe azmettiler. Bütün İslam âlim ve ileri gelenleri Hüdada Serkar topraklarına yapılan bu hücumun sebebinin Bab-ı aliye gönderilen murahhas heyetinde buldular, ve bunun için hiç olmazsa şimdilik işi idare edip, meseleyi zatualinize bildirdikten sonra, yardımınızla kâfirlerin yok edilmesine başlanmasının en iyi bir hareket tarzı olacağını düşündüler. Sadık adamlarımın fikirlerini muvafık gördüm ve 33 milyon rupiden başka (zaten benim için yok olmuş olan) ülkemin yarısını vererek savaşa son verdim. İngilizler bütün Hindistanı boyunduruk altına almağa ve İslam dinini yok etmeğe azmettiklerinden Puna'lılarla ve Nizam Ali ile birleşerek, beş yıldır bunun bir çaresini arıyor ve niyetlerini apaçık yazıyorlardı... Mektubun tam metni için bkz. Bayur, a.g.e., s. 219-224.

bilindikten sonra dinî hamiyetinizden beklerim ki Hindistan'ı onlardan korumaya çalışasınız. Eğer duymuş olduğumuz gibi sizinle Fransızlar arasında bir bağdaşma varsa ve bu yüzden İngilizler size karşı hareket etmeyi tasavvur ediyorlarsa sağduyu sizin bu durumunuzun mazarratlarını gösterir. Dolayısıyla İngilizlerin size karşı tuttukları yolu değiştirmek bence mukarrerdir, ancak siz de yolunuzu değiştirmelisiniz. İngilizlere karşı düşmanlığınızın sebepleri ne ise bana bildiriniz. Ben aranızı bulurum ve işi İngilizlere anlatırım. Bu mektubumu İngiliz elçisi yolu ile gönderiyorum.²⁴³

Her iki mektuba bakıldığında Tipu Sultan ve III. Selim'in önceliklerinin farklı olduğu anlaşılmaktadır. Tipu Sultan hem İngilizlerden hem de Fransızlardan şikâyetçi Müslüman bir hükümdar olarak padişahın yardım istemekteydi. III. Selim ise Mısır'ın işgalinden dolayı Fransızlara karşı İngilizleri bir denge unsuru olarak gördüğünden Tipu Sultan'a İngiliz yanlısı nasihatler veriyordu. Ayrıca 5 Ocak 1799'da Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında bir askerî ittifak antlaşması da imzalanmıştı.²⁴⁴ Böyle kritik bir dönemde Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye karşı cephe alması imkânsızdı.

1.4.4.5. Hint Kumpanyası Sonrası İngiliz Sömürgeciliği

İngiltere hükümeti, 1773 Düzenleme Kanunu ile İngiliz Hindistan Hükümeti'nin Hint Kumpanyasından İngiltere devletine devredilmesini sağlayacak ilk adımı atmıştı. Böyle bir düzenleme yapılmasına neden olarak şirket tarafından Hindistan'ın iyi yönetilmemesi ve şirketin iflasın eşiğine gelmiş olması gibi sebepler gösterilmekteydi. Ancak 1784'te çıkarılan Hindistan Pitt Yasası'na kadar Hindistan yönetiminde bir değişiklik olmadı.

Pitt Yasası, Hindistan Yönetimi'nin 1858'e kadar yürütülme esaslarını ortaya koymaktaydı. Bu yasa ile Hindistan'daki tüm siyasi işlerin yürütülmesi, başkanı kabinede bir devlet bakanı olan denetim kuruluna geçmişti. Genel vali ve tüm üst düzey yetkililer bakanlık tarafından aday gösterilmekteydi. Şirketin ticari çıkarlarının kontrolü gibi diğer işler şirket yöneticilerine bırakılmıştı. Daha sonra gerçekleştirilecek ilhaklara ve bunların yol açması muhtemel anlaşmalara karşı belirli hükümler yasanın bir parçasını oluştursa da koşullar onların yürürlükte geçersiz olmasına sebebiyet vermiştir.²⁴⁵

Yeni politika, bir devlet adamının Hindistan'da Büyük Britanya'yı temsil etmesini öngörüyordu. Yeteneklerine ve dürüstlüğüne bakanlar ve genel olarak ülke tarafından güven duyulan

²⁴³ Bayur, a.g.e., s. 205-206. Mektubun tamamı için BOA, A.{DVNSNMH.d... 9, 388 (4 Rebiulahir 1213/15 Eylül 1798); R. Montgomery Martin, 1984, *The Despatches, Minutes and Correspondence of the Marquis Wellesley, K.G. During His Administration in India* C.1 İnter-India Publications, New Delhi 1984, s. 414-417.

²⁴⁴ Osmanlı-İngiliz ittifakı ve bu ittifakın ulema tarafından değerlendirilmesi için bkz. Fatih Çuhadaroğlu, *Osmanlı Devleti'nin Hristiyan Ülkelerle Yaptığı Antlaşma ve İttifaklara Ulemanın Yaklaşımı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2018, s. 45-46.

²⁴⁵ Woddward, a.g.e., s. 238-239.

Lord Cornwallis 1786'da Hindistan'a gönderildi. Yüksek statüsü ve yetkisi, Hastings'in şirket yönetimini arındırma politikasını genişletmesini sağladı. Dikkatli bir finansmanla, Hindistan'ın tüm masraflarını karşılayabilecek ve büyük meblağları Londra'ya havale edebilecek bir konumdaydı. Ancak en önemli hizmeti, “*Kalıcı Yerleşim*” denilen bir uygulamayla Bengal gelirinin güvenli bir temele oturtulmasıydı. Hastings yeni bir yerleşimin temelini atmıştı; ancak Bengal arazi vergisini kesin bir temele oturtmak Lord Cornwallis'e kaldı. Onun döneminde ekili alanların ölçüm ve değerlendirmeleri üç yıllık bir süre zarfında tamamlanmış ve tarım alanında yapılan reformlarla Bengal'in gelirleri son derece artırılmıştı.²⁴⁶

Lord Cornwallis'ten sonra Hindistan genel valiliğine 1798'de Lord Wellesley atandı. 1798, aynı zamanda Napolyon Bonaparte liderliğindeki Fransa'nın Mısır'ı işgal ettiği yıldır. Napolyon Mısır'da kalıcı olmayı başarabilmesi durumunda İngiltere, genelde Hint Okyanusu, özelde ise Hindistan'daki sömürgelerini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalabilirdi. Osmanlı-İngiliz ittifakı tarafından Fransa'nın yenilgiye uğratılması ve özellikle de Amiral Nelson tarafından Ebûkır'da Fransız donanmasının yok edilmesi, bu tehlikeyi kısmen ortadan kaldırmıştır. İngiltere'nin İspanya ve Fransa'ya karşı kazandığı Trafalgar Deniz Savaşı (1805) ile de Fransız tehlikesi kesin bir şekilde bertaraf edilmişti.

Lord Wellesley, doğudaki İngiliz gücünü Avrupa müdahalesine karşı güvence altına alma kararlılığı ile Hindistan'a gelmişti. Politikasını Dupleix'in ilkelerini temel alarak eksiksiz bir şekilde uyguladı. Sonuç itibarıyla Trafalgar zaferi kazanıldığı sırada Büyük Britanya, Delhi'den Cape Comorin'e (Kanyakumari) kadar Hindistan'daki en üstün güç haline geldi. Fransızlarla işbirliğine giren Tipu Sultan üzerine yürüyerek onu yenilgiye uğrattı ve Maisur'u İngiliz güdümü altına aldı.²⁴⁷ Maisur İngilizlerin en çok endişe duydukları yerdirdi. Tipu Sultan'ın babası Haydar Ali'den beri İngilizler en büyük tehdidi buradan görmüşlerdi. Maisur'un hâkimiyet altına alınması, İngiliz güç ve hâkimiyetini daha da sağlamlaştırmıştır.

Lord Wellesley'in hızlı bir şekilde sınırları genişletmesi ve bunun için de şirketin kaynaklarını kullanarak kâr oranını düşürmesi, İngiltere'de hoş karşılanmadığı için 1805'te geri çağırıldı. 1813'e kadar Hindistan daha ılımlı bir şekilde yönetilmeye çalışılsa da Rusya'nın kuzeyden gittikçe daha tehditkâr hale gelmesi, Wellesley dönemindeki yayılmacı politikaya geri dönülmesine sebep oldu.

Yeni Genel Vali Lord Francis Rawdon Hastings, Wellesley'in genişleme politikasını sürdürerek bir yandan 1816'da imzalanan Sagauli Antlaşması'yla Nepal'deki Gurkhalı hâkimiyet altına alırken diğer yandan da Pindarileri yenerek Marathaları müttefiksiz bıraktı. Daha sonra da

---

²⁴⁶ Wodward, a.g.e., s. 239.

²⁴⁷ Wodward, a.g.e., s. 242.

Hindistan'ın son büyük yerli gücü olan Marathaları 1818'de mağlup ederek İngiltere'nin Hindistan'a siyasi açıdan büyük oranda hâkim olmasını sağladı. İngilizler bu tarihten itibaren Hindistan'daki ticari-kolonize faaliyetlerini hızlı bir şekilde devletleştirmeye yöneleceklerdi.²⁴⁸

İngiliz şirketinin gücü arttıkça yerli devletler daha da güçsüzleşip dağınık ve içerden çürümüş bir duruma düşüyorlardı. İngilizler artık her istediklerinde onların iç işlerine karışabilecek bir güce erişmişlerdi. Yerli devletlerde gelişen bazı durumlar da İngiliz nüfuz ve etkisinin artmasını sağlamıştır. Örneğin Haydarabad'daki hükümete zorla kabul ettirilmiş olan yardımcı İngiliz birliğinin masraflarını ödeyemediği için Berar'ın yönetimi 1835'te İngilizlere bırakılmıştır. Yine Sindia'nın başkenti Gvalyor'da mihracenin çocuk olmasından dolayı, ileri gelenler arasında çekişmeler meydana gelmiş ve ordunun konuya dâhil olmasıyla karışıklıklar iyice artırmıştır. Bunun üzerine İngilizler mihracenin ordusunu 1843'te Maharacpur'da yenerek asker sayısını azaltmaya mecbur etmişlerdir.²⁴⁹

1833 Kanun'u ile şirketin bir ticaret aracı olma özelliği ortadan kaldırılarak bir yönetim birimi ve askerî güç haline getirildi.²⁵⁰ İngilizler bu düzenleme ile yerli hükümetlere daha fazla müdahale etme imkânı elde ettikleri için bu durum diğer yerel hükümetler arasında çok ciddi endişelere sebep olmuştu.

1.4.4.6. İngiliz Sömürge İdaresine Karşı Duyulan Öfke ve 1857 Sipahi İsyanı

Hint Kumpanyasının dolayısıyla da Hindistan'ın tamamen İngiltere'nin kontrolüne girmesine sebebiyet veren olay, 1857 Sipahi İsyanı'ydı. İsyanı giden süreçte hem Hinduları hem de Müslümanları kızdıran birçok uygulama vardı.

İngilizler, dul Hindu kadınların kendilerini ateşe atarak yakma geleneği olan “Sati” yi yasaklayarak ve din değişimini kolaylaştırarak²⁵¹ Hindu toplumunun da öfke ve nefretini üzerlerine

---

²⁴⁸ Suat Vural, “Sipahi Ayaklanmasının Siyasi Sebepleri”, **Belgü**, 2, 2015, s.189-191.

²⁴⁹ Bayur, a.g.e., s. 282-283.

²⁵⁰ Bayur, a.g.e., s. 288.

²⁵¹ Babür hükümdarları Sati geleneğini yasaklamış olsalar da Hindistan'ın kırsal kesimlerinde Hindular yaygın bir şekilde bu geleneği devam ettirmekteydi. İngilizler 1812'de bir kanun çıkararak her türlü baskı ile afyon ve içki içirilerek kadınların Sati'ye zorlanması yasaklamıştır. Ancak bu durum baskı yapılmadığı takdirde geleneğin devam ettirilebileceği anlamını taşıdığından bir açıdan geleneği meşrulaştırma anlamı da taşıyordu. Dolayısıyla 1829'da Sati tamamen yasaklandı ve 1853'te dul kadınların tekrar evlenebilmeleri için kanuni düzenlemeler yapıldı.

Yine Hindularda mal ve servetler ailenin ortak malı sayılırdı. Miras paylaşımı yerine ortak kullanım uygulaması vardı. Bir Hindu din değiştirdiği takdirde kasttan çıkarıldığı ve malın kullanımından mahrum edildiği için misyonerler açısından Hinduları din değiştirmeye ikna etmek çok zor oluyordu. İngiliz yönetimi 1832'de Bengal için 1850'de de bütün Hindistan için bir kanun çıkararak kasttan çıkarma veya din değiştirme sebebiyle mirastan mahrum bırakmayı yasaklamışlardı; Bayur, a.g.e., s. 292.

çektiler. Hindular arasında modern yaşamın getireceği potansiyel eşitlik uygulamaları da bir kızgınlık ve öfke sebebiydi. Demiryollarında Brahmanlarla alt kastlardan olanların beraber seyahat edecek olması, yine cezaevlerinde Brahman ve alt kastlardan olan insanların aynı kaptan yemek yiyecek olması gibi uygulamalar bunlara örnek olarak verilebilir.²⁵² Sömüren ve sömürülen ilişkisinin kurduğu diyalektik, Hindistan özelinde Kast Sistemi'nin görmezden gelinmesine sebebiyet vermiştir. İngilizler için toplumdaki karşıtlıkları kullanarak o toplumu yönetme politikası kendi işlerini kolaylaştırdığı ölçüde sık bir şekilde başvurulmuş bir politikaydı.

Müslümanlar ise geçmişteki üstünlüklerini kaybetmenin üzüntü ve öfkesi içerisindeydiler. İngilizler tarafından misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde Hristiyanlaştırılacaklarını düşünüyorlardı. İngilizlere karşı mesafeli duruyorlardı. Mesafeli durmayan Müslümanları da yadırgıyorlardı. Örneğin Afganistan tahtına İngiliz yardımıyla Şah Şüca'nın geçmiş olmasını ayıplamışlar; 1857'deki Afgan-İran Savaşı'nda, Afganlara yardım eden İngilizler, Şia olmasına rağmen İran'ı destekler bir vaziyet almışlardı. Hatta Kırım Savaşı'nda (1853-1856) İngilizler Osmanlı Devleti'ne yardım ettikleri için kazanılan zafere çok az sevinmişlerdi.²⁵³

İngilizlere karşı düşmanlık hissiyatı, birçok kişinin bir baş olması ve temsil ettiği büyük ve parlak geçmişi ile toparlayıcı bir unsur saydıkları Babür hükümdarının etrafında toplanmasına sebebiyet verdi. Fakat ne o sırada 82 yaşında olan II. Gazi üd-din Bahadır Şah ne de oğulları durumun gerektirdiği çapta kimseler olmadıkları için bu fırsattan faydalanamadılar.²⁵⁴

İngiltere'nin Hindistan'daki insan gücü çok sınırlı olduğu için otoriteyi sağlamak için yerli birlikler tercih edilmekteydi. 1856'ya gelindiğinde Hindistan'da, İngilizlere hizmet eden 233 bin yerli askere karşılık 45 bin 322 Avrupalı asker vardı.²⁵⁵ Kırım Savaşı'ndan dolayı üç İngiliz alayının geri çekilmesi ve kalan askerlerin büyük bir kısmının da yeni fethedilen Pencap'ta bulunmasından dolayı orduda yerlilere nispetle İngiliz asker oranı çok düşük bir seviyede idi. Subayların durumu da bozulmaya başlamıştı. İlerleme kıdeme göre olduğu için yararlık gösterme amacı güdülmüyordu. Ayrıca ele geçirilen yerlerde en iyi subaylar ordu hizmeti yerine idari işlerde kullanılıyordu. Özellikle 1857 isyanını çıkaracak olan Bengal ordusunda, Brahman ve Rajput gibi yüksek kastlardan olan askerler, Kuzey Hindistan'da İngiliz subaylara karşı gelmeye başlamışlardı.²⁵⁶

İsyan için daha derin hoşnutsuzluk gerekçeleri de vardı. Genel bir dinsel müdahale korkusu ordu içinde yayılmıştı; İngiliz subayları arasında, Hristiyan inancına geçmenin bir görev olduğu

---

²⁵² Bayur, a.g.e., s. 303.

²⁵³ Bayur, a.g.e., s. 303-304.

²⁵⁴ Bayur, a.g.e., s. 304.

²⁵⁵ Majumdar, a.g.e., s. 4.

²⁵⁶ Bayur, a.g.e., s. 307.

duygusu her geçen gün daha da artıyordu. Yine çok eşliliği yasaklayan bir kanun tasarısı tartışılmıştı. Yüksek kasta mensup ama gerileyen ailelerin bazı üyeleri, sosyal statülerini korumak için orduya katılmıştı. Kuzeyin bu köylü paralı askerlerinin dinî tepkileri şiddetlenmişti. Ayrıca alt kastlar, yabancılar tarafından yerlerinden edilmekle tehdit ediliyorlardı. Bu kişiler, son zamanlarda siyasi ve ekonomik bakımdan alt üst olmuş bölgelerden gelen askerlerdi.²⁵⁷

Kuşkusuz sepoylar arasında hoşnutsuzluk için özel nedenler de vardı. Yerli askerler ordu yapısının ve hizmet şartlarının modernleşmesine uyum sağlamakta zorlandılar. İngiltere, Hindistan'da pasifleştirme işini neredeyse tamamlamış gibi görüldüğü için ordunun yakında dağıtılabileceğine dair bir hisleri vardı. 1856'da Genel Vali Lord Canning, Genel Hizmet Kayıt Yasası'nı çıkartarak gelecekte tüm yeni askerlerin hizmet için denizaşırı seferlere katılmak için yemin etmelerini istiyordu.²⁵⁸ Denizaşırı seferlere katılacak yerli askerlere ekstra bir ücret de ödenmeyecekti. Ayrıca yeni Lee-Enfield tüfeğinin kartuşlarının²⁵⁹ yoğun bir şekilde yağlanması ve barutun tüfeğin içine dökülmesi için ısıtılarak açılması gerekiyordu; yağ, domuz ve inek²⁶⁰ de dâhil olmak üzere hayvanlardan elde edilen donyağı içerdiği için, bu hem Hindu hem de Müslüman sepoylar (sipahi) için son derece rahatsız edici bir durumdu. Britanya'da hiç kimse bunu düşünmemişti. Sepoylar, İngilizlerin kasten kastları kırmayı ve bunun için de kendilerini Hristiyanlaştırmaya çalışacaklarını düşünüyorlardı. Yine de isyanın görünürdeki sebebi yağlı fişekler olacaktı.²⁶¹

İsyanın en önemli sebeplerinden birisi ekonomikti. İngilizler Bengal'i ele geçirdiklerinde yerel yöneticilere, sadece Hint Kumpanyasına değil aynı zamanda valilere ve konsey üyelerine de yüklü bir meblağ ödemesini zorunlu kılmışlar ve Bengal'de ticareti tekellerine almışlardı.²⁶²

Hintlilere zorluk veren bir diğer ekonomik uygulama ise İngilizlerin daha fazla kâr elde edebilmek amacıyla ele geçirdikleri bir yerin mevcut toprak ve vergi sistemini kendi lehlerine değiştirmeleriydi. Örneğin yine Bengal'de “*zemindar*” denilen toprak ağalarının mülkiyeti altında klasik üretim yapılırken halktan da cüzi bir vergi alıyorlardı. İngilizler herhangi bir devlet ve siyasi otorite korumasından yoksun olan bu zemindarları ortadan kaldırarak toprakların vergilerini

²⁵⁷ Ronald Hyam, **Britain's Imperial Century, 1815-1914: A Study of Empire and Expansion**, İkinci Basım, The Macmillan Press Ltd, London, 1993, s. 136.

²⁵⁸ Hindu inancında denizi geçmek, kirlenmek ve günah olarak kabul edildiği için Genel Hizmet Kayıt Yasası'na en şiddetli tepkilerin Hindulardan geldiği sonucu ortaya çıkar.

²⁵⁹ Kartuşlar barutu nemden korumak için yağlanmaktaydı; Daniel R. Headrick, **The Tools of Empire: Technology and European Imperialism in the Nineteenth Century**, Oxford University Press, New York, 1981, s. 88.

²⁶⁰ İngilizler yerli askerlere kartuşları elleri ile açmalarını söylediklerinde hem Hindu hem de Müslüman sipahiler onlara dokunmayı dahi reddetmişlerdi. Daha sonra yeni yapılan kartuşlar bitkisel yağla yağlansa da güven bir defa bozulmuştu ve askerler artık İngilizlere inanmıyordu. Hyam, a.g.e., s. 135.

²⁶¹ Hyam, a.g.e., s. 134-136; Kulke ve Rothermund, a.g.e., s. 362.

²⁶² Majumdar, a.g.e., s. 17.

doğrudan kendi idarelerine bağladılar. Her geçen yıl vergileri daha da artırarak yerel halkı soyuyorlardı. Vergisini ödeyemeyenin toprağını elinden alarak başkasına veriyorlardı. Her geçen yıl vergilerin daha da artırılmasının yanı sıra kuraklık dönemlerinde bile ağır vergiler istenmeye devam ediliyordu.²⁶³

Maddi ve manevi her şey 1857 Sipahi (Sepoy) İsyanı'nın başlaması için uygun bir zemin oluşturmuştu. Hint halkı arasında birlik ve beraberlik olmadığı için isyanın halk arasında başlamasının düşünülmesi pek olası değildi. İsyân 1857'de Bengal Ordusu'nda birikmiş olan sorun, öfke ve kızgınlıkların neticesi olarak normal zamanlarda kolayca çözülebilecek basit bir sebeple başlayacaktır.

Çok kanlı ve vahşi olayların akabinde 1858'in sonlarında bu büyük isyan hareketi tamamen bastırılarak İngilizler tarafından kontrol altına alındı. İsyân büyük çapta olmasına rağmen tek merkezden yönetilememesi, son Babür hükümdarı II. Bahadır Şah ve oğullarının yetersiz ve yeteneksiz olması, ilk zamanlarda İngilizlerin içerisinde bulunduğu zafiyetlerden yararlanılamaması gibi sebeplerden dolayı isyan başarısız olmuştur.²⁶⁴ Raca, mihrace, nevvâb gibi yerel güçlerin bazıları isyanı desteklerken bazıları da İngilizlerin yanında saf tutmuştu. Ayrıca İngilizler, isyanı bastırabilmek amacıyla İngilizlerle savaşmanın caiz olmadığı konusunda Osmanlı padişahı ve İslam halifesi Sultan Abdülmecid'den aldıkları bir fetvayı da Hindistan'da dağıtarak Müslümanları pasifize etmeye çalıştılar. Böylece sayıları az olsa da organize ve disiplinli bir teşkilata sahip olan İngilizler, bütün isyanları bastırarak isyan sırasında katledilen İngilizlerin intikamlarını da feci bir şekilde aldılar.

İsyân patlak verdiğinde İngiltere, İran (1856-1857) ve Çin ile (1856-60) savaş halindeydi. Ayrıca Kırım Savaşı (1853-1856) daha yeni bitmişti.²⁶⁵ Dolayısıyla İngilizler sadece Hindistan'da değil birçok sömürge de önemli ve ciddi sorunlarla karşı karşıya kaldılar.

---

²⁶³ Majumdar, a.g.e., s. 18.

²⁶⁴ İsyanın sebepleri, gelişimi ve sonuçları hakkında; Bayur, a.g.e., s. 308-317.

²⁶⁵ 1857'de yalnızca Hint İsyanı meydana gelmemişti. Güney Afrika'da beyaz karşıtı bir protesto, Sarawak'ta bir Çin isyanı ve Hong Kong'da "zehirli ekmek komplosu" meydana gelmişti. Güney Afrika'daki Xhosa halkı içinden çıkan Nongqawuse adındaki bir kadın peygamber ise atalarının geri döneceği düşüncesiyle Xhosalıları mısır ekmeyi bırakmaya ve neredeyse tüm sığırlarını yok etmeye ikna etmeyi başarmıştı. İnsanlar denize atlayıp sevdikleri sığırlarının ölülerinden genel bir diriliş töreni düzenlemişlerdi ve bu olayda 35.000 kişi hayatını kaybetmişti. Muhtemelen bir o kadarı da açlıktan dolayı mülteci durumuna düşmüşlerdi. Xhosa'nın beyaz karşıtı bin yıllık düşmanlığının bir kısmının Hint İsyanı haberleriyle körüklendiği söyleniyordu. Hong Kong'da ise Avrupa toplumuna karşı zehirli ekmek komplosu düzenlenmişti. Bu komplo'nun arka planı, Kanton deltasından sorumlu Genelvali Yeh Ming-chen'in Avrupalılara karşı bir terör saldırısı düzenlemek amacıyla yaptığı "entrikalara" dayanıyordu. Hong Kong'da bir toplu katliam planlanmış ve Ocak 1857'de Cheong Ah-lum'un (Avrupa toplumunun büyük bir kısmına ekmek sağlayan) fırınından çıkan ekmek arsenikle kaplanmıştı. Arseniğin miktarı çok fazla olduğu için ekmeği yiyenler doğrudan kusmuş ve zehirlenme olayı başarısız olmuştu. Vali Bowring ve Lady Bowring de dâhil olmak üzere Hong Kong'daki 400 Avrupalının çoğu hastalansa da kimse ölmemişti. Bu olay üzerine İngilizler 500 kişiyi tutuklayıp 167 Çinli'yi de sınır dışı etmişlerdi. Hyam, a.g.e., s. 145-146.

1858'de meydana gelen bir diğer önemli olay ise Cidde olaylarıdır. Tanzimat ve Islahat Fermanlarına karşı Müslüman halkın öfkesi, Hristiyan halkın ise yeni verilen haklardan dolayı taşkınlıkları Müslümanların Cidde'de İngiliz ve Fransız

1.4.4.7. Sipahi İsyanı (1857) Sonrasında Ordunun Yeniden Düzenlenmesi

Hint Kumpanyasının ilk zamanlarında, Bengal, Madras ve Bombay'ın her birinde bir askeri güç ortaya çıkmıştı. XIX. yüzyılın başından beri, Bengal'in kontrolü altındaki topraklardan dolayı Bengal ordusu üçünün en önemlisi haline gelmişti. 1856'da, isyandan bir yıl önce, diğer iki ordunun toplamından daha kalabalıktı. O yıl Hindistan'daki İngiliz kuvvetleri, birkaç birliğin yanı sıra 39.000 Avrupalı ve 215.000 yerliden oluşuyordu. Sayıları 14 bin olan Avrupa piyadelerinin yaklaşık üçte biri ve tüm Avrupa topçuları, Hint Kumpanyası tarafından Hindistan'da kalıcı hizmet için yetiştirilen yerel birliklerdi.

1857'de Bombay'ın bir kısmı, Bengal yerli ordusunun neredeyse tamamı ve Kuzey Hindistan'daki birlikler isyan etmişti. Madras ordusu İngilizlere sadık kalmış; Pencap Sınır Gücü sadece sadık olmakla kalmamış, aynı zamanda isyanın bastırılmasında da büyük etkiye sahip olmuştu.

İsyanın başlamasından sonra eski Bengal ordusu ve yerel Avrupa ordusu lağvedildi. Hindistan hükümeti de İngiliz kraliyetine devredildi. Esas olarak yerli olan topçu askerler neredeyse tamamen İngilizlerle değiştirildi. Avrupalı askerlerin sayısı artırılırken yerli asker sayısı azaltıldı. Bengal, Bombay ve Madras'taki üç farklı ordu devam ettirildi. Yeni düzenlemelerle birlikte İngiliz asker sayısı 62 bine ulaşırken yerli asker sayısı 135 bine indirildi. Ülkedeki tüm kaleler İngiliz topçusunun kontrolü altına alındı. Tüm ağır bataryalar ve sahra topçusu da İngilizlerden oluşuyordu çünkü isyan, İngilizlere büyük bir Avrupalı gücü Hindistan'da tutma ve topçu birliklerinin İngilizlerden oluşmasını sağlama ilkelerini öğretmişti.

İngilizler açısından Hindistan'daki üç orduyu da tamamen İngilizlerden oluşturma fikri teorik olarak mümkün olsa da pratikte böyle bir şey çok zordu. Neredeyse 200 bin kişilik bir ordunun iase ve ihtiyaçlarının karşılanması ve en önemlisi de maaşlarının ödenmesi çok ciddi bir yük getirirdi. Yerli askerlerin coğrafyanın zorluklarına karşı daha dayanıklı, daha az masraflı ve göreceli olarak daha kanaatkâr oldukları gerçeğinden yola çıkılarak İngilizlerin yerel askerlerden vazgeçmelerinin mümkün olmadığı sonucuna ulaşılabilir. Ayrıca netice itibarıyla İngilizler, Hindistan'da yabancı oldukları için yerli askerlerin herhangi bir isyan ya da karışıklık durumunda yerel halkla karşı karşıya getirilmesi, İngilizlerin işgalci oldukları gerçeğini de kısmen gölgeleyebilir ve kitlesel tepkileri en aza indirme gibi bir fayda sağlayabilirdi.

İsyan başladığı zaman İngilizlerin en önemli sorunlarından birisi de ülkede yeterli miktarda yol olmayışından kaynaklı lojistik problemlerdi. Demiryolları ülkede henüz yeni yatırımlar oldukları için

---

konsoloslar da dâhil bazı Hristiyanları öldürmelerine sebebiyet vermiştir. Bu olay üzerine İngiliz ve Fransızlar, Osmanlı Devleti'nin Cidde şehrini gemilerden bombalamış ardından da şehre girerek kendilerince suçluları idam ederek cezalandırmışlardı. Cidde olayları, 1860'ta başlayacak olan Suriye olaylarının da tetikleyicisi olmuştur. Fatma Uygur, Fransız Diplomatik Arşivlerine Göre Suriye Olayları (1860), *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (3), 2018, s. 188-189.

dağınık askerî birlikleri toplayıp hızla isyan bölgelerine sevk edememe sorunu, isyanın uzamasına sebebiyet vermişti.

İsyanın başlangıcında ülkede yalnız 400 mil (yaklaşık 644 km) demiryolu varken isyandan sonra ülkenin her tarafına hızla demiryolu hatları döşenmeye başlandı. 1900'lerin başlarında 28 bin millik (45 bin 61 km) demiryolu tamamlanmış ya da tamamlanmak üzereydi. Tüm büyük karargâhlar, limanlar, kaleler demiryollarıyla birbirine bağlanarak askerî hareketlilik kabiliyeti hızla artırıldı. Örneğin 1857'de bir alayın deniz kıyısından Lahor'a yürümesi üç ya da dört ay sürerken çalışmalarından sonra Kalküta'dan Lahor'a bir haftada ulaşma imkânı doğmuştu.

İsyandan sonra İngiliz silah ve ateş gücü de artırılmıştı. Kuyruktan doldurmalı tüfekler, altı ve dokuz librelik dağ topları yerine daha güçlü yivli sahra topları İngiliz gücünü daha da yükseltmişti. Yerli ordusunun en tecrübeli bölümü, Pencap ve kuzeybatı sınırında konuşlanmış olan ve tamamıyla Hindistan'ın en kuvvetli ve savaşçı ırklarına mensup adamlardan oluşan kuzey ordusuydu. Diğer "mükemmel" unsurlarının yanı sıra, savaşçı nitelikleriyle ön plana çıkan askerlerden oluşan birkaç Gurka taburu da bu bölgede bulunuyordu.²⁶⁶

1.4.4.8. Böl ve Yönet Politikası

1857 Hint İsyanı, Hindistan'daki İngiliz politikasının dönüşümüyle sonuçlandı. Bu, ilhakçı politikanın sonu ve milliyetçilik dalgasına karşı İngiliz çıkarlarının siperi olarak Hintli racaların desteklenmesi demekti. İnsanlara ve orduya yönelik olarak ırk, din, kast veya yerel duygu topluluğundan kaynaklanan herhangi bir tehlikeli duygu kimliğinin büyümesini önlemek için kast ve inanç farklılıklarına vurgu yapmak anlamına geliyordu. Düşman inançların bir arada bulunması, Hindistan'daki İngiliz siyasi konumunun en güçlü noktalarından birini oluşturmaktaydı.²⁶⁷ Bu açıdan bakıldığında Strachey ve bazı İngilizler, Müslümanları kendi yönetimleri için bir tehlike değil aksine bir güç kaynağı olarak görüyorlardı. Siyasi çıkarları İngilizlerle aynı olan ve akla gelebilecek hiçbir koşulda Hindu egemenliğini İngiliz egemenliğine tercih etmeyen, nüfusun nispeten küçük ama enerjik bir azınlığını oluşturan Müslüman kitle Hindulara karşı bir denge unsuru olarak görülmekteydi. Ancak yine de potansiyel bir Müslüman-Hindu çatışması geçmişteki örneklerden de yola çıkılarak ciddi bir tehlike olarak ele alınmaktaydı. Yıkıcı bir isyan ve kan dökülmesinin eşlik ettiği dinsel öfke patlamaları sık sık meydana geliyordu.²⁶⁸

Strachey'e göre Hindistan'da genel bir Müslüman fanatizmin patlaması ve aynı anda milyonlarca Müslümanın hükümete karşı isyan etme ihtimaline dair bazen ifade edilen korkular

²⁶⁶ Strachey, a.g.e., s. 436, 437, 438, 439 ve 442.

²⁶⁷ Neil Stewart, "Divide and Rule: British Policy in Indian History", *Science & Society*, 15 (1), 1951, s. 49.

²⁶⁸ Strachey, a.g.e., s. 308.

tamamen temelsizdi. Müslümanlık herhangi bir siyasi tehlike unsuru içeriyorsa, gerçek Müslümanların putperest Hindulara karşı duygularının Hristiyanlardan daha düşmanca olması ve Hinduların Müslümanların üstünlüğünün yeniden kurulmasını asla istemeyecekleri gerçeğiyle bu unsurlar geçersiz kılınacaktı.²⁶⁹

İngilizler, Hint halkı arasında herhangi bir birlik kurulmasını engelleyici faaliyetlerde de bulunmaktaydı. Hinduları Müslümanlara, Müslümanları Hindulara, Sünnileri Şiilere, Şiileri de Sünnilere, halkı yöneticilere, yöneticileri de halka karşı kışkırtarak²⁷⁰ kontrollü bir kaotik ortam içerisinde yönetimlerini sürdürmeye çalışmaktaydılar ki bu politikalara geleneksel olarak “*Böl ve Yönet*” adı verilmekteydi. Hindistan bu politikanın uygulanması açısından son derece müsait bir ortama sahipti.

1857 isyanından sonra “*Böl ve Yönet*” politikası ilk olarak Hint Ordusu içerisinde Bengal Ordusu’nun yeniden teşkilatlanmasında ve daha sonra da Bombay ve Madras ordularında uygulanmıştı. Bengal Ordusu’nda *Böl ve Yönet*’in uygulanmasına yol açan tartışmalar, 1859’da yayınlanan ordunun yeniden düzenlenmesine ilişkin “*Peel Raporu*”nda ortaya çıkmaktaydı. Raporu hazırlayan Kraliyet Komisyonu nezdindeki tüm uzman görüşleri, Hindistan Ordusu’nun feshedilmesinden ziyade yeniden örgütlenmesini destekliyordu. Ordu lağvedilemedi; çünkü yeterli sayıda beyaz birlik oluşturmak imkânsızdı ve Avrupalılar Hintliler kadar ıklime dayanıklı değildi. Ayrıca beyaz bir asker, Hintli bir askerden sekiz kat daha pahalıya mal oluyordu. Bu nedenle, Hint ordusunun devam eden varlığı, İngiliz yönetimi için çok önemliydi.²⁷¹

Bu konuda hazırlanan raporlar özet olarak şu gerekçelerle yerli Hint Ordusu’nun devam ettirilmesi gerektiğini savunmuştur:

Çok sayıda yerli birlik olmadan, Avrupalılardan oluşan bir ordu sahada hareket edemez veya varlığını sürdüremez. Yalnızca bir güvenlik sorunu olarak, büyük bir Avrupa kuvveti gerekli olmakla beraber ülkeyi yönetmek için daha da fazla sayıda yerli askerin bulundurulması kaçınılmazdır. Ülke sadece Avrupalılar tarafından çalıştırılmaz ve yönetilemez.²⁷²

Hindistan’daki İngiliz kuvvetlerinin sayısının geçmişte olduğundan çok daha fazla olması gerektiği konusunda genel bir fikir birliği vardı. 1857’deki isyan öncesi günlerde Hindistan’da bulunan 40.000 Avrupalı asker ülkeyi isyandan korumak için yeterli değildi. İngiliz komiserler İngiliz asker sayısının 80.000’e çıkarılmasını önerdiler. İsyân öncesi İngiliz askerlerinin Hintli

---

²⁶⁹ Strachey, a.g.e., s. 308.

²⁷⁰ Ersoy, a.g.e., s. 294.

²⁷¹ Stewart, a.g.m., s. 49.

²⁷² Stewart, a.g.m., s. 49-50.

askerlere oranı bire yediydi. Bu sayı yetersiz görüldüğünden komiserler Bengal’de bire iki ve Hindistan’ın geri kalanında bire üç oranında İngiliz asker sayısının artırılmasını önerdiler. İngiliz kuvveti yaklaşık 65.000 ila 70.000 asker; Hint ordusu ise bu sayının iki katından biraz fazla olarak düşünülmüştü. Ayrıca kuyruktan doldurmalı silahların kullanılmaya başlanmasıyla artan ateş gücü ve demiryollarının yaygınlaşmasından sonra birliklerin artan hareketliliği, sayıların güvenli bir şekilde azaltılmasına olanak sağlamıştı. Ancak Hindistan yerli ordusu, İngiliz yönetimi altında sahip olduğu temsili karakterini yitirerek daha küçük, daha seçkin bir yapı haline gelerek sivil nüfustan geçmişte olduğundan çok daha farklı duygular içinde olmuştur.²⁷³

Bazı uzmanlar sepoylar üzerinde daha sıkı bir kontrol sağlamak için İngiliz ve Hint birliklerinin kışlalarda birbirleriyle karıştırılması gerektiğini öne sürmüştü. Bu pratik olarak kabul edilerek iki Hint ve bir İngiliz taburunu bir tugayda bir araya getirerek kuvvetleri dengelemenin daha iyi bir yolunun sağlanacağı düşünülmüyordu. Hintliler genellikle sessiz ve iyi huyluyken, nüfusun daha morali bozuk katmanlarından gelen Avrupa birlikleri kötü huyluydu. Sepoylarla yakın temasları beyaz adamın prestijini yok ederdi.²⁷⁴ Dolayısıyla yerli askerlerin Avrupa askerleriyle savaş dışında yakın ve samimi ilişkilerinden mümkün olduğunca kaçındırılması gerektiği düşünülmüyordu. Yerlilerin, İngiliz alt sınıfından gelen bu askerle ne kadar yakın ilişki içerisinde olurlarsa, o kadar az saygı gösterecekleri düşünülmüyordu. Tam tersine subaylar ve eğitilmiş İngilizlerle ne kadar yakın ilişki kurarlarsa, gösterdikleri saygının da o kadar artacağı zannedilmekteydi.²⁷⁵

Sepoylardan sorumlu İngiliz astsubayların atanmasını savunanlar olsa da bunun pratik olmayacağı belirtilerek bu fikirden vazgeçildi. Bununla birlikte, yerli subaylar ile Avrupalı astsubayların birlikte çalışmasını sağlamak da neredeyse imkânsızdı. Avrupalılar politikaları gereği yerliler tarafından, saygı görmek için onların emri altına girmeyi doğru bulmuyorlardı.

1857 isyanında topçuların oynadığı önemli rol göz önüne alındığında, Hintlilerin silahlarla eğitilip eğitilmeyeceği konusu çok tartışılmıştı. Nihayet, neredeyse tüm uzmanların mutabakatı ile silahların bir “özenin” eline verilemeyecek kadar tehlikeli olduğuna karar verilmişti. Yerlilerin silah yapma ve çalıştırma konusundaki dehaları da İngilizlerin onlara bu teknik kabiliyetleri

---

²⁷³ Stewart, a.g.m., s. 50.

²⁷⁴ Ahmet Ağaoğlu’na göre İngilizler doğuştan kendini beğenmiş ve kibirli bir millettir. Onlara göre insanlar üç kısımdır: Birincisi İngilizlerdir ki bunlar Allah’ın yarattığı en mükemmel varlıklardır. Adeta Allah ile diğer insanlar arasında seçilmiş bir araçtır. İngilizlerden sonra diğer beyaz Avrupalı ve Amerikalılar gelir. İngilizler bunları da her ne kadar kendilerinden daha düşük bir mertebede olsalar da insan olarak görürler. Üçüncü bölüm ise insanlığın en büyük kısmını oluşturan diğerleridir. İngilizler bunları insanla hayvan arasında bir mertebede görmektedirler. Bütün Asya ve Afrika milletleri ve özellikle de renkli olanlar bu kategoriden kabul edilir. Bunların saygı ve özen görme hakları yoktur. Özgürlük, adalet, bağımsızlık gibi nimetler bunlar için değildir; bunlar yaratılıştan yönetilmek için vardır; Ağaoğlu a.g.e., s. 25; Mehmet Akif’e göre ise İngilizler Hindistan’daki halkı dört kategoriye ayırmışlardı: *İngiliz memurları*, *Hindistan’da uzun süredir yaşayan İngilizler*, insanlığın en hakir sınıfı olarak görülen *melezler* ve İngilizler tarafından “hayvan mesabesinde görülen” *Hintlilerdir*. Ersoy, a.g.e., s. 266-267.

²⁷⁵ Stewart, a.g.m., s. 50-51.

kazandırmamaya dönük bir politikaya yönelmelerine sebep olmuştu. Bundan dolayı sınırlardaki askerler hariç tutularak topçu askerlerin İngilizlerden seçilmesi gerektiği kabul edilmişti.

Ordu üzerinde düşünülen bir düzenleme de daha önceden de Bengal ordusunda uygulanan farklı dinlerden kişileri bir ordu düzeni içerisinde birleştirmektir. Müslüman, Hindu, hatta Yahudilerden askerler aynı birlikler içerisinde hizmet ediyordu. Daha sonra Sihlerden de orduya alımlar olsa da dağınık ve uzun sakalları İngilizler için sorun teşkil etmiştir. Ayrıca ordu içerisindeki diğer yerli unsurlar da Sihlerin çok kirli olduklarından şikâyetçiydiler.²⁷⁶

Ordu içinde farklı unsurların bir arada tutulması sadece askerî disiplin içerisinde yapılmalıydı. Farklı inanç ve kültürlerden olsalar da aynı birliklerde yer alan askerler zamanla birbirleriyle kaynaşabildiklerinden İngiliz yönetimi duygu farklılıklarını her zaman canlı tutmaya gayret etmiştir.

Böl ve Yönet konusunda çeşitli plan ve projeler geliştirilmesine karşın 1885'te, Afganistan sınırlarındaki Rus konumu ve savaş endişesi, İngiltere'nin askerî konumuyla ilgili tüm sorunun yeniden ele alınmasını gerektirmişti. Sonuç olarak hem Avrupa hem de yerli ordusunun artırılmasına karar verilmişti. İngiliz kuvveti süvari, topçu ve piyade olarak yaklaşık 11.000 subay ve erden oluşurken yerli birliklerin sayısı 19.000 artırılmıştı. Piyadeye beş yeni Gurka taburu eklenerek Hindistan'daki ordu yaklaşık 30.000 kişi artırılmıştı. 1900'e gelindiğinde toplam güç, 76.000'den fazlası İngiliz olmak üzere yaklaşık 223.000 subay ve her türden askerdir. Yedek olarak da yaklaşık 20.000 asker vardı.²⁷⁷ Ancak ordunun Hindistan'ı Rus işgalinden korumak için gerekli olduğunun savunulmasına rağmen İngiltere'nin ordunun masraflarının en azından bir kısmını üstlenmemesinden kaynaklı olarak Hintlilerin, İngiliz yönetiminden memnun olmadıkları için muhtemel bir Rus istilasına karşı milletçe savunma yapmayacakları konusunda bir kaygı da vardı.²⁷⁸

İngilizlere göre sömürge'deki unsurlar ne kadar bölünmüş olurlarsa onları yönetmek o kadar kolaydır. Hindistan, İngilizlerin istediği bölünmenin en yoğun olduğu sömürgelerden biriydi. “*Böl ve Yönet*” politikası yönetim altında tutulan hiçbir unsurun asla asimile edilmemesini de gerektiriyordu. Toplulukların birbirlerinden farkı her zaman canlı tutulmalı ve diğerlerine karşı bir miktar korku ve nefret de barındırılmalıydı.

Böl ve Yönet'in en önemli aşamalarından birisi Hindularla Müslümanları birbirine düşürmektir. Örneğin 1921'de Hindistan Genel Valisi Lord Reading, Gandhi ile yaptığı görüşmede ona Ali kardeşlerin Muhammed Ali ve Şevket Ali ateşli beyanatlarındaki İslami unsurların, sadece Hristiyan

²⁷⁶ Stewart, a.g.m., s. 51, 52 ve 53.

²⁷⁷ Strachey, a.g.e., s. 444-445.

²⁷⁸ Müellifi Cemahir-i Müttefika-i Amerika Başvekili William Jennings Bryan, **Hindistan'da İngiliz Hâkimiyeti**, (t.y) s. 11.

İngilizleri değil aynı zamanda Müslümanlar açısından *şirk* olarak görülen Hinduizm'i de hedef aldığını ve Hilafet Hareketi'nin belli bir süre sonra iç savaşa dönüşebileceğini söylemekteydi.²⁷⁹ Yine Hintliler, İngilizlerden millî bir meclis istediklerinde *Böl ve Yönet* politikası gereği İngilizler, bilinçsiz bazı vaiz ve imamlar vasıtasıyla Müslüman halka yönelik olarak meclis açıldığı takdirde Müslümanların azınlıkta kalacaklarını ve Hinduların da Müslümanlardan intikam almaya kalkışacaklarını telkin ediyorlardı. Hindulara ise Hindistan'ı Müslümanlardan aldıkları için asıl sahiplerinin onlar olduğunu ve Müslümanların meclis istemediğini, İslam dininin de bu gibi hürriyetlere izin vermediğini anlatarak iki grubu birbirlerine düşürmeye çalışmaktaydılar.²⁸⁰

Böl ve Yönet, Türklerle Güney Asya Müslümanları arasında bir soğukluk meydana getirme çabası için de kullanılmıştı. Örneğin İngilizler Hindistan'da, Anadolu'daki Millî Mücadele hareketi sırasında Kuvâ-yı Milliye'nin hilafete karşı oldukları mesajlarını vermeye devam ederken Ankara'yı da Hint Müslümanlarının samimiyetinden kuşkulandırmak amacıyla "*Mustafa Sagir Olayı*"²⁸¹ni düzenlemişlerdi. Mustafa Sagir, Mehmet Akif'in dikkati sayesinde yakalanıp 24 Mayıs 1921'de idam edilerek²⁸² İngiliz politikası boşa çıkarılmış oldu.

Böl ve Yönet politikası, Sünni ve Şiiiler arasındaki tarihsel süreçte gelişen ayrılıkları derinleştirmek için de yürütülüyordu. Hindistan'da yayımlanan *Hablu'l-Metîn* gazetesi İngilizlerden aldığı destekle Şii yanlısı haberler yaparak Sünni-Şii ayrımını diri tutmaya çalışmaktaydı. Sünniler çoğunlukla Hanefi Mezhebi'nden olmakla birlikte dinî işlerinde gevşektiler ve birbirlerine karşı haset çok fazlaydı.²⁸³

1.4.4.9. İngiliz Sömürge Yönetimine Yapılan Diğer Eleştiriler

İngiliz sömürge yönetimine karşı özellikle Hindistan vergileri ve diğer gelirlerinin çok büyük bir kısmının İngiltere'ye gönderilmesi nedeniyle Hindistan'da birçok hizmetin aksamasından dolayı da şiddetli eleştiriler gelmekteydi. Amerika'da üç defa başkan adayı olmuş ve bir süre dışişleri

²⁷⁹ Gandhi, Reading'e Ali kardeşlerin Hindu düşmanlığı gütmeliklerini ve gerekirse bu konuda kendisinden yazılı teminat alabileceğini söyledi. Gandhi, Ali kardeşlerin de onaylayacağını düşündüğü bir yazıyı bizzat kaleme almış fakat bu yazı Muhammed Ali tarafından görülmeden İngiliz Genel Valisi tarafından gazetelerde yayınlanarak Hindularla Müslümanlar arasında sürtüşme başlatılmak istenmiştir. Nitekim Genel Vali, oğluna yazdığı mektupta; "*Muhammed Ali ve Gandhi arasındaki çekişme, Hindularla Müslümanlar arasındaki köprüyü yıkacaktır.*" diyordu; Öke, Hilafet Hareketleri, s. 73.

²⁸⁰ Abdurresid İbrahim, a.g.e., s. 319-320.

²⁸¹ Mustafa Sagir, Peşaver doğumlu ve Hint Hilafet Komitesi temsilcisi kisvesiyle TBMM'yi ortadan kaldırmak ve Mustafa Kemal'e suikast düzenlemek amacıyla İngiliz istihbaratı tarafından görevlendirilen Müslüman kökenli bir ajandı; Abdullah Lüleci, "Türk Basınında Mustafa Sagir", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11 (1), 2021, s. 197-198.

²⁸² Öke, Hilafet Hareketleri, s. 74.

²⁸³ Abdurresid İbrahim, a.g.e., s. 272-273.

bakanlığı yapmış etkili bir politikacı olan William Jennings Bryan'ın yazdığı bir eser Hindistan'daki genel durumun özeti mahiyetindeydi.

Dadabhai Naoroji²⁸⁴ Hintlilerin çektikleri sıkıntıları anlatmak için İngiltere'ye gelmiş ve bu sıkıntıları üç maddede sıralamıştır:²⁸⁵

1. İngiltere kendisine tükenmez bir hazine sağlama düşüncesiyle haksız bir şekilde Hindistan'ı istila ederek Hindistan maliyesinden elde ettiği milyarlarla İngiltere'deki saltanatını devam ettirdi.

2. İngiltere, Hindistan servet-i maliyesinden her sene otuz milyon sterlin parasını gasp ediyor. Halkın büyük bir kısmı fakirleşmiştir ve ellerinde kalanlar da tükenmek üzeredir. Kıtık ve çeşitli salgın hastalıkların sebep olduğu sefaletin ortadan kaldırılması için gereken adımların atılması İngiltere'nin borcudur.

3. Yüz elli yıldan beri İngilizlere yakışmayacak bir şekilde idare altında esir tutulan Hint halkının karnını doyurmak veya hastalarını tedavi etmek için diğer ülkelerden yardım toplamak İngiltere'nin şerefine yakışmaz.

İngiliz parlamento üyelerinden olup otuz yıl boyunca Hindistan'da görev yapmış olan Sir Henry Cotton, Hindistan'a yapılan haksızlıklara son verilerek yeni ıslahatlar yapılması gerektiğini savunmaktaydı. Kraliçenin Hintlilere uygun makamlar verilerek memur yapılmaları konusundaki vaadinin gerçekleştirilmemesini ve memurlarla halk arasındaki zıtlaşmanın gittikçe artmasını eleştirmekteydi. Ayrıca açık bir şekilde tarafgir hareket eden İngiliz hâkimlerin kendi milletlerinden olanlara karşı çok hafif ve yetersiz cezalar uygularken Hintlilere ağır cezalar vermelerini de utanılacak bir durum olarak görüyordu.²⁸⁶

Bir diğer eleştiri noktası da yerli halkın çeşitli memurluklara getirilmesinin engellenmesiydi. Gladston²⁸⁷ “*İnsanlar hürriyeti güzel kullanabilecek kabiliyeti yine hürriyet sayesinde kazanabilirler.*” demiştir. Fakat Hintliler, tecrübe kazanılabilecekleri hürriyetten mahrum bırakıldıkları için kendilerini idare edebilecek tecrübeyi kazanabilmeleri mümkün görülüyordu. Yerli halk birtakım muğlak imtihanları kazanamadıkları için memuriyetten uzak tutulmaktaydı.²⁸⁸ Kraliçe (Victoria), 1857'deki Sipahi isyanından sonra eğitilmiş ve dürüst yerlilerden insanların herhangi bir müşkilat çıkarılmadan çeşitli memuriyetlerde görevlendireceklerini bir beyannameyle

²⁸⁴ 1825'te Hindistan'da doğmuştur. Matematik profesörlüğü yapmış ve ticaretle uğraşmıştır. 1885'te Bombay Yasama Konseyi üyeliği yapmış, 1885'te Avam Kamarasına seçilen ilk Hintli milletvekili olmuştur. Hindistan Ulusal Kongresine üç kez başkanlık yapmıştır; Hugh Chisholm (Ed.), “Dadabai Naoroji”, *Encyclopædia Britannica*, C.19, 11. Baskı, Cambridge University Publishing, Cambridge, 1911, s. 167.

²⁸⁵ Bryan, a.g.e., s. 7-8.

²⁸⁶ Bryan, a.g.e., s. 9.

²⁸⁷ William Ewart Gladston, 1868-1894 arasında Liberal Parti'den aralıklı olarak dört dönem İngiltere başbakanlığı yapmış İngiliz politikacıdır.

²⁸⁸ Bryan, a.g.e., s. 19.

vadetmişti. Ancak Hintlilerin üst düzey görevlerde yer alması vaadi o kadar yavaş ilerliyordu ki 1880’de Hindistan Kamu Hizmetinin 900 üyesi arasından sadece 16’sı Hintliydi.²⁸⁹ Eski Hindistan valilerinden Lord Lytton’un sonradan yayımlanan özel evraklarından birinde kraliçenin memuriyet konusunda verdiği sözlerle ilgili şu ifadeler vardı: “*Hepimiz biliyoruz ki Hintlilerin bu talep ve ümidi hiçbir zaman yerine getirilemez ve getirilmeyecektir. Biz, Hintlileri açıktan açığa memuriyetlere kabul etmemek veya kendilerini aldatarak oyalamak şıklarından daha az insana yakışır olan (namuskârâne) ikincisini seçtik.*”²⁹⁰ Vambery de herhangi bir yerlinin ordu komutanı veya eyalet valisi olamamasının eleştirilmesini mantıklı bulmuyordu. Ona göre Hintlilerin İngilizlerle aynı yeteneğe, enerjiye ve karakter gücüne sahip olduğuna inanmak adaletsizlik olurdu. Hint toplumu farklı kast, inanç ve milliyetten insanlardan oluştuğu için yerli halk kendilerinden olmayan başka bir yerliden emir almaktan hoşlanmazlardı.²⁹¹ Ama İngilizlerden emir almaktan hoşlanmaları gerektiğine inanılmaktaydı.

Londra ve Kalküta’da Hintlilere yönetimde görev verme konusundaki hoşnutsuzluk, gönüllü bir şekilde güçten vazgeçme evrensel isteksizliğinin yanı sıra, Sosyal Darwinist ırk²⁹² üstünlüğü teorilerinden de kaynaklanmaktaydı. Hindistan kaynaklarının yoksulluğu gidermek için nasıl kullanılması gerektiği konusunda birkaç güvenilir Hintlinin söz söyleme hakkının olması bile dönemin İngiliz yetkilileri için oldukça tatsız bir durumdu.²⁹³

Genel Vali Lord Ripon’un (1880-1884) genel valilik konseyi kanun sözcüsü olan Sir Courtney Ilbert, Avrupalıların Hint yargısı önünde yargılanmaları da dâhil olmak üzere kronik sorunlar haline gelen birçok hukuki ayrıcalığın sona ermesini istiyordu. Ilbert’in bu tasarısı Hindistan’daki Avrupalıları oldukça kızdırmıştı. Çünkü ideolojik olarak İngiliz-Hintli görüşü, Hindistan yönetiminin Avrupalıların değişmez üstünlüğü üzerine kurulduğu ve Ilbert’in uygulamak istediği gibi “*Hintli yeteneği ve karakterini ileri sürmenin, Avrupalı karakteri zaafa uğratacağı*” bunun da İngilizlerin güvenliğini ve hukuk gücünü zayıflatacağı yönündeydi.²⁹⁴

---

²⁸⁹ Stein, a.g.e., s. 252.

²⁹⁰ Bryan, a.g.e., s. 9.

²⁹¹ Vambery, a.g.e., s. 175.

²⁹² Irk teorileri, sömürgecilik ve emperyalizmden önce de vardı ama pek yankı uyandırmıyordu. Emperyalizm, bu düşünceleri ete kemiğe büründürerek yaygınlaşmasına sebep oldu. Öyle ki ırk teorileri, seçkin bir grubun hâkimiyetini ve bir Avrupalı ırkın diğer Avrupalılara üstünlüğünü de benzer şekilde meşrulaştırarak Batı’da totaliter rejimlerin ortaya çıkmasına sebebiyet verecekti; Ferro, a.g.e., s. 54.

²⁹³ Stein, a.g.e., s. 254.

²⁹⁴ Stein, a.g.e., s. 276.

1.4.4.9.1. Hukuk

İngilizler, 1793'ten itibaren, hukuk ve gelir idaresi ile ilgili olarak aşağıdaki politikaları oluşturmuşlardı:²⁹⁵

1. İngiliz kontrolündeki Hindistan'ın her bölgesinde, kanunları uygulamak ve düzeni sağlamak için mahkemeler kurulacaktı.

2. Temel olarak uygulanacak hukuk, kişisel meselelerde, Hindular için Hindu hukuku, Müslümanlar için ise Müslüman hukuku idi; gelir meselelerindeki kanun, mevcut gelir kullanımına ilişkin İngiliz düzenlemeleri olacaktı; cezai meseleler için, yasa önceden var olan Müslüman hukuku olacaktı. Hukukun olmadığı yerde, yargıç "hakkaniyet ve adalet" temelinde karar verecekti.

3. Mahkemedeki prosedür kabaca İngiliz mahkemelerindeki mevcut prosedüre dayanacaktı.

4. Bölge mahkemelerinin yargıçları sözleşmeli (İngiliz) memurlar olacaktı; bölge seviyesinin altındaki mahkemeler için Hintliler işe alınabilir. Bölge mahkemesi yargıçlarına Hindu ve Müslüman hukukunun yorumlanmasında ve Hindu ve Müslüman hukuk görevlilerinin (panditler ve maulavls) kullanımında yardım edilecekti.

5. Bir hukuk mesleği kurulacaktı.

6. Arazi geliri kalıcı olarak sabitlenecekti, bireyler ve bazı durumlarda şirket grupları arazinin sahibi olarak tanınacaktı. Gelirlerin tam ve zamanında ödenmesinden arazi sahipleri sorumluydu.

7. İdarede gelir ve yargı işlevleri ayrı olacaktı.

8. Mülkiyet ve arazi üzerindeki haklar hukuk mahkemelerinde çözülecekti.

9. Bölge mahkemelerinin kararlarına karşı temyiz mahkemeleri kurulacaktı.

Bu politikaların her biri, Hint toplumu ve Hindistan'daki sosyal süreçler hakkındaki varsayımlara dayanıyordu. Her durumda politikaların beklenmedik etkileri olmuştu. 18. yüzyılın sonlarında Hindistan'da tek bir hukuk sistemi ya da tek bir siyasi sistem değil, her biri yerden yere, gruptan gruba ve durumdan duruma değişen çok sayıda sistem vardı. İngilizler, kişisel hukuk meselelerinde tüm Hindulara uygulanabilecek bir "*Hindu Yasası*" olduğunu varsaymaktaydılar. Hindu yasasının değişen bir hukuk bütünü olduğu ancak çok geç anlaşıldı. Sabit, yazılı bir kod değildi, ama yorumcuların uzun ve sürekli değişen yaşayan bir yasaya ilişkin yorumlarıydı. Hindu hukuku, "*dharmashdstra*", emsal ve bir "stare decisis" doktrininin (eski davaların yeni davalara emsal teşkil etmesi) işlediği İngiliz içtihat hukukuna benzemiyordu.²⁹⁶

Hindistan'daki İngiliz mahkemelerinde bulunan davaların çoğu, arazi ve arazi geliri meseleleriyle ilgiliydi. Toprak mülkiyetinin doğasını, mülkiyetle ilgili sosyal ilişkileri ve toprağın

²⁹⁵ Bernard S. Cohn, "From Indian Status to British Contract", *The Journal of Economic History*, 21 (4), 1961, 613-614.

²⁹⁶ Cohn, a.g.m., s. 614-615.

mülkiyeti ile devlet arasındaki bağlantıları anlamak, yasal değişimin Hint toplumu üzerindeki etkilerini kavrayabilmek için gereklidir. Hindistan'da toprak mülkiyet sistemlerinden soyut olarak bahsetmek imkânsızdı; İslam öncesi gelenekleri, Hindu yasal anlayışlarını, Hint-İslam hukuku ile idari uygulamalarını ve özellikle XVIII ve XIX. yüzyılların bölgesel tarihlerini yansıtarak bölgeden bölgeye farklılık göstermekteydiler. İngilizler, Hindu hukuku konusunda olduğu gibi fikirlerini aşırı genelleştirerek tekdüze bir sistem varsaydılar. İngilizlerin Hindistan'daki toprak mülkiyeti anlayışlarında, Hint-İngiliz tarihinin birkaç ilkesinden birinin açıkça iş başında olduğu görülebiliyordu. Hindistan'daki idari sınır, neredeyse yüz yıldır hareketliydi. İngilizler, eski topraklarında en son geliştirdikleri ilkeleri her zaman yeni topraklarında uyguluyorlardı.²⁹⁷ Hukuk konusundaki çok çeşitlilik hukuki işleri daha da karmaşık bir hale getirdiği için toplumsal düzeni sağlamak son derece zorlaşmaktaydı. Bu durum çeşitli mağduriyetler oluşturduğu için İngiliz idaresinden şikâyetler eksik olmuyordu.

1.4.4.9.2. Ekonomi

İngiliz sömürge yönetiminin ekonomik uygulamaları, insanların doğrudan geçimleriyle ilgili olduğu için daha fazla gündeme gelmekteydi. Açlık, kıtlık, sefalet gibi durumlar çok sık yaşanmaktaydı. Yerli ve yabancı birçok yazar, eserlerinde en çok İngilizlerin ekonomik uygulamalarını eleştirmekteydi. Örneğin Bryan, İngiliz sömürgeciliğinin Hindistan'ın ekonomik yapısında oluşturduğu tahribatı şu şekilde açıklamaktaydı:²⁹⁸

Hindistan'daki İngiliz idaresi Rus istibdatından bile daha kötüdür. Hindistan halkı ödedikleri verginin miktarı ve sarf edileceği yerler hakkında herhangi bir bilgi ve yetkiye sahip değildir. Bir yılda toplanan yirmi beş milyar dolar verginin on milyar doları Hint ordusuna harcanıyor. Ancak bu orduda Hintliler asla zabıt (subay) olamaz. Hintliler gerçekten İngiliz yönetiminden memnun olsalardı böyle bir ordu beslemeye ihtiyaç kalmazdı.

Hindistan hükümetinin genel masraflarını giderdikten sonra İngiltere'ye gönderdiği meblağ on milyar dolardır. Bu miktar toplanan bütün vergilerin yarısına yakındır. Hindistan'daki yabancı memurlara da ayrıca yıllık yüz milyon dolar para verilmektedir. Acaba dünyadaki hangi millet fakirleşmeden bu kadar müthiş bir servet kaybına tahammül edebilir.

Hindistan'daki vergiler İngiltere'dekinin iki katıdır.²⁹⁹ Her Hintlinin yıllık ortalama geliri; İngiliz'in yirmide biri, İspanyol'un yedide biri, İtalyan'ın altıda biri, Rus'un dörtte biri ve bir Türk'ün dörtte iki gelirine eşittir.

---

²⁹⁷ Cohn, a.g.m., s. 618.

²⁹⁸ Bryan, a.g.e., s. 10-13.

²⁹⁹ Arminius Vambéry'e göre İngiltere ve Hindistan'ın zenginliklerinin oranı farklı olduğu için İngilizler gelirlerinin %6'sını vergi olarak öderken, Hindular %16'sını ödemekteydi. Bu durum İngiltere'nin Hindistan'ı medenileştirirken yaptığı masrafin çok küçük bir kısmını oluşturmaktaydı; Vambéry, a.g.e., s. 151.

İngiliz bankalarında kişi başı yüz dolar varken Hintlilere ise kişi başı sadece elli cent düşmektedir. Bütün bunlar içerisinde yılda on dolar kazanabilen bir Hintli nasıl para artırabilir?³⁰⁰

İngilizler Hintlilerin tasarruf ederek bilezik ve ayak halkası aldıkları gümüşün bozdurularak paraya çevrilmesine izin vermiyor.

İngiltere, bir taraftan İngiltere'ye Hindistan'dan para akıtırken diğer taraftan da halkı kötü şartlarda çalıştırarak onları mağdur etmekteydi. Bu durum kıtlığı daha da artırıyordu. Kıtlıktan ölmeyenler ise çeşitli salgın hastalıklar ve özellikle de veba ile ölüyordu. 1882'de ölüm oranı % 24 iken on yıl sonra bu oran % 30'a ulaşmıştı. 1895 itibariye bu oran % 34'e yükselmişti. İngilizler vebayı, artan Hindistan nüfusuna karşı Tanrı tarafından gönderilen bir lütuf olarak görüyorlardı. Hindistan'da mahkemeler teşkil edip kanunlar koyarak halk arasındaki çatışma ve katliamları önlemeye çalışan İngiltere, milyonlarca tebaasını öldüren vebayı ilahi bir çare olarak görüyordu.

Ağaoğlu'na göre 1918-1919'da zatürre ve kıtlıktan milyonlarca insan ölmüştür. Bu rakamlar çok korkunç boyutta olmasına rağmen dünyanın hiçbir yerinde insan yaşamına karşı kayıtsızlık Hindistan'da olduğu kadar görülmemiştir.³⁰¹

İngilizler Hindistan'da zahire üretimini kısıtlayarak sanayileri için daha öncelikli gördükleri pamuk üretimini daha önce görülmemiş ölçekte artırmışlardı. XIX. yüzyılın sonlarına kadar Hindistan'ın başlıca ürünü buğday ve pirinçken bu tarihlerden itibaren pamuk ve kenevir en önemli tarım ürünleri haline getirilmiştir. Tarım alanları 1895- 1913 arasında çok genişlemesine rağmen sanayi ürünleri ve tahıl üretimi sabit kalmıştır.³⁰² Tarım alanlarının genişlemesine paralel olarak sulanan arazi miktarı da artmıştır. Hindistan'da İngiliz yönetimi altında yaklaşık 70 bin km (43 bin mil) uzunluğunda sulama kanalı vardı. Her yıl sulanabilen arazi miktarı da artmaktaydı.³⁰³

İngilizlerden önce Hindistan, kendi geçimini sağlamanın yanı sıra Asya ve Afrika'ya mal satan bağımsız ve gelişmiş bir üretim kapasitesine sahip bir ülke olarak ön plana çıkmaktaydı. Hem ucuz hem de dayanıklı olan Hint dokuma ürünleri bütün doğuda ünlüydü. Hindistan'da İngiliz egemenliğinin ilk dönemlerinde Hint malları, İngiliz piyasasını da ele geçirdiği için İngilizler kendi mallarını korumak için önlemler almak zorunda kaldılar. Hint Kumpanyasına verilen ayrıcalık gereği Hindistan'ın bütün ihracatı şirketin elinde toplanmıştı. Şirket de Hint mallarının dışarıya

³⁰⁰ Ağaoğlu'na göre Hindistan genel valiliği sırasında Lord Curzon bir Hint köylüsünün yıllık gelirini otuz rupi olarak gösterse de daha güvenilir kaynaklar bunun en fazla 17,5 rupi olduğunu hesaplamıştır. Hint köylüsü bir de bu gelirden doğrudan ya da dolaylı vergi vermek zorundaydı; Ağaoğlu, a.g.e., s. 49.

³⁰¹ Ağaoğlu, a.g.e., s. 49.

³⁰² Ağaoğlu, a.g.e., s. 47, 50-51.

³⁰³ Strachey, a.g.e., s. 222; Bryan, Strachey'in aksine sulama konusunda yeterli yatırım yapılmadığını düşünüyordu. Ona göre İngiltere, arazi sulama için para ayırmadığı için tarım gelişmiyordu. İngilizler para olmadığı gerekçesiyle tarıma yatırım yapmıyorlardı. Orduya ayrılan bütçenin %10'u tarıma ayrılrsa sulama sorunu tamamen çözülebilirdi. Ayrıca tahıl üzerinden %40, tuz üzerinden de %10 vergi alındığı için halk en bereketli senelerde bile zahiresinden hiç bir şey artırıp tasarruf edemiyor ve kıtlık zamanlarında sıkıntı çekiyordu; Bryan, a.g.e., s. 14-15.

çıkarılmasına engel olmuştu. İngiltere’de makineli üretim kapasitesi geliştikçe Hint üretim sistemi çökertilmiştir.³⁰⁴

1.4.4.9.3. Eğitim

Hintliler, İngilizlerle tamamen bağları kopartmak yerine özerklik istemekteydiler. İngilizler ise Hintlilerin kendilerini idare edebilecek kadar eğitimleri olmadığını ileri sürerek bu kadar farklı tür insanlardan oluşan bir topluluğa özerklik verilmesi halinde kargaşa çıkacağını düşünmekteydiler. 1900’lere gelindiğinde artık bütün dünyada olduğu gibi Hindistan’da da farklı dinden insanlar kongreler, konferanslar ve toplantılar vesilesiyle bir araya gelebilmeye başlamıştı. Millî bir eğitim yükseldikçe millî düşünceler ve birlikte olma hissi daha da yayılıp güçleniyordu.³⁰⁵ Özellikle Hindu milliyetçiliğinin yükselmeye başlamasına kadar Hindistan’da Müslümanlar ve Hindular İngilizlere karşı kader birliği içerisinde olmaya çalışmaktaydılar.

Bryan’a göre her ne kadar Hint halkının genel okuma yazma oranı son derece düşükse de Hindistan’da her şehirde son derece zeki insanlar vardı. Ayrıca üniversite sınavlarına hazırlanan 17 bin öğrenci vardı. Dolayısıyla bu insanlar Hindistan’ı idare edebilirdi. Farklı din ve mezheplerden oluşan bir halkın birbirleri ile savaşıma korkusu da doğru değildi. Bahsedilen savaşları, Avrupa en çok kendi içerisinde yaşamıştı.³⁰⁶ Müslüman yönetimi altındaki en zor günlerde bile insanlar kendi işlerini kendileri idare ediyorlardı. İngilizler tarafından geliştirilen ve övülen temsili yerel hükümet rejimi altında tanınan özgürlükten çok daha büyük bir özgürlükten yararlanmaktaydılar. Müslüman hâkimiyetinde Hindulara karşı sosyal ya da politik bir ayrımcılık yapılmıyordu. Babür ve Afgan hâkimiyet dönemlerinde toplanan vergiler Hindistan’da harcanırken İngilizler Hindistan’ın kârını İngiltere’ye götürmekteydi.³⁰⁷

İngilizler Hindistan’ı eğitim konusunda da geri bırakmakla suçlanıyordu. Bryan’a göre bir buçuk asırdır Hindistan’ı ellerinde tutan mağrur İngiliz milleti için Hintlileri mahkûm ettikleri cehaletin boyutu gerçekten bir lekeydi. İngilizler Hindistan’a ilk geldiklerinde bu memleket Asya Medeniyeti’nin zirvesinde bulunuyordu. Bütün doğu âlemi Hindistan’ın irfan hazinesinden faydalanıyordu. O zamanlar Japonya’yı henüz kimse tanıımıyordu. Bugün mukadderatına hâkim olan Japonya elli senede toplumun %99’unu okuryazar bir hale getirerek dünya medeni milletleri içerisinde saygın bir mevki elde etmişti. Yüz elli seneden beri İngiliz hâkimiyeti altında bulunan Hindistan’da kadınların sadece %1’i okuma yazma bilirken toplumun sadece %10’u okul görmüştü. Japonya, elli sene zarfında büyük bir güç ve medeniyet haline gelmişken Hindistan yüz elli senedir

---

³⁰⁴ Ağaoğlu, a.g.e., s. 41-42.

³⁰⁵ Bryan, a.g.e., s. 16 ve 18.

³⁰⁶ Bryan, a.g.e., s. 17.

³⁰⁷ Ferro, a.g.e., s. 345.

İngiliz medeniyeti altında henüz yabancı vesayetinden kurtulabilmiş değildi. Hindistan gibi ağır vergiler altında ezilen bir memleketin her beş köyünden dördünde okul bulunmamaktaydı. 1904 yılı beşinci ay bütçesinde ordu için 90 milyon dolar ayrılmışken eğitim için sadece 6 milyon dolar ayrılmıştı.³⁰⁸

Eğitimin halka yayılamamasında İngilizlerin ihmalleri geçerli bir sebep olsa da Hindistan'ın genel insan yapısı ve *Kast Sistemi*'nin de bu konuda önemli bir etkisi vardı. Hint halkı büyük oranda kırsal kesimde yaşayıp tarımla uğraştığı için eğitimin değerini takdir edemedikleri sonucu düşünülebilir. Ayrıca kastlara ayrılmış bir toplumun; bilme, anlama ve hikmetten faydalanma ayrıcalığını toplumun en üst katmanlarına ve özellikle de Brahman sınıfına verdiği düşünüldüğü zaman eğitimin neden yaygınlaşmadığı sorusuna başka bir açıdan da cevap verilmiş olur.

Kadınların eğitimi konusunda da Hint toplumunda bir direnç meydana gelmiştir. Kadınlar hayatın her alanındaki işlerde yer almalarına rağmen en iyi İngiliz okullarında eğitim almış Hintliler bile kadınların eğitimine karşı çıkmışlardı. Ancak bütün bu olumsuzluklara rağmen Hindistan'ın kuzey kesimlerinde olmasa da güney bölgelerinde kadın eğitimi konusunda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Örneğin 1871'de Madras'ta okul eğitimi alan 10 bin kız varken bu sayı 1901'de 128 bine yükselmiştir. Böyle bir artışın yaşanmasında en büyük etkiyi misyoner okulları göstermiştir.³⁰⁹

Eğitim konusunda bu olumsuzlukların yanında Hintliler açısından bazı olumlu gelişmeler de olmuştu. Avrupa ile yaklaşık 300 yıllık temas ve ilişkiler, Hint seçkinlerinin Avrupa düşünce yapısından etkilenmelerine sebebiyet vermişti. Galiplerin dilini öğrenme zorunluluğu bu seçkinlerin yavaş yavaş Avrupa uygarlığını tanımalarını sağlamış ve böylece Avrupa'da gelişen ulusal akımlar Hindistan'da da kendisini göstermeye başlamıştı.³¹⁰ Hint halkı Gandhi ve Cinnah gibi aydınlar sayesinde uyanmaya ve İngiliz yönetiminden haklar talep etmeye ve sonuç itibarıyla de bağımsızlığa ulaşacaktı.

İngilizlerin Hint toplumunu teşvik ettikleri eğitim, Müslümanların aksine Hindular arasında daha fazla kabul görmüştür. İngilizler Bengal'i Türk ve Müslümanlardan almışlardı. Dolayısıyla Bengal'deki Müslüman unsur yeni fatihlere sempati duymadıkları için İngiliz eğitime uzun zaman meyletmediler. Hindular ise çok daha istekli oldular çünkü onlar yalnızca efendi değiştirmişlerdi. Bu durum Hinduların daha ileri bir kültür sahibi olmalarını sağlamıştır.³¹¹ Örneğin 1870'lerde Bengal'de

---

³⁰⁸ Bryan, a.g.e., s. 19-21.

³⁰⁹ Strachey, a.g.e., s. 251-251.

³¹⁰ Ağaoğlu, a.g.e., s. 55.

³¹¹ Bayur, a.g.e., s. 291.

üniversite giriş sınavını geçen Hindu sayısı 1200 iken Müslüman sayısı sadece 66'ydı. 1886'da 1230 Hindu başarıyla üniversiteye girerken Müslümanların oranı bu sayının % 7'siydi.³¹²

Hindistan'ın pek çok yerinde, Müslümanlar, özellikle üst sınıflardan olanlar, İngiliz okul ve kolejlerinde verilen eğitimi çoğu zaman kabul etmedikleri için Hindularla eşit koşullarda istihdam edilmediklerinden sık sık şikâyetle bulunmaktaydılar. Müslümanların bu durumu her ne kadar zaman zaman dinî hoşgörüsüzlüklerine hamledilse de Hindistan Eğitim Komisyonu tarafından aşağıda açıklanan nedenlerden dolayı Müslümanlar İngiliz okullarında eğitim almak istememekteydi:

Hindistan'daki Müslüman toplumunun toplumsal ve tarihsel koşullarından ayrı olarak, onu yaşam yarışında ağır bir şekilde ağırlaştıran, tamamen eğitimsel bir karaktere sahip olan nedenler vardır. İlk olarak cami öğretimi okul derslerinden önce gelmelidir. Genç bir Hindunun tek amacı, kendisine resmî veya profesyonel bir kariyer için uygun bir eğitim almak iken genç Müslüman'ın dünyevi eğitime yönelmesine izin verilmeden önce, genellikle birkaç yılını dinî bir öğrenim sürecinden geçirmesi gerekir. Bu nedenle, Müslüman çocuk okula Hindudan daha geç başlar ve genellikle daha erken yaşta bırakır. İkinci olarak daha iyi sınıflara mensup Müslüman ebeveyn, kendi sosyal konumuna denk gelen Hindu ebeveyninden genellikle daha fakir olduğu için oğluna tam bir eğitim vermeyi göze alamaz. Üçüncü olarak, dünyevi imkânlarına bakılmaksızın Müslüman ebeveyn, oğlu için modern dünyada başarıya hükmedecek bir eğitim yerine, kendi toplumunun bilginleri arasında ona onurlu bir yer sağlayacak bir eğitim seçer. Genç Hindunun bir devlet okulunda İngilizce ve matematiğe verdiği yılları, genç Müslüman bir medresede Arapça'ya, İslam Hukuku'na ve teolojisine adar. Böyle bir eğitim tamamlandığında, gelecek vaat eden bir Müslüman gencin düşünceleri doğal olarak daha kârlı mesleklerden çok bilgili bir adamın mesleğine yönelir.³¹³

Abdurreşid İbrahim'e göre Kalküta gibi Hindistan'ın en önemli şehirlerinden birinde bile küçük ve köhne yerlerde kalmış mescitler vardı ve bu mescitlerin bazılarında âlim zatlar da mevcuttu. Gerçek anlamda medrese özellikleri taşıyan bir kurum yoktu. Yüksek eğitim veren bir mektep varsa da ilim ve maarıftan uzak, fen ve faziletlerden yoksun büyük ve yüksek bir binadan ibaretti. Bu mektebin hocaları ise Hint Müslümanları hesabına İngiltere tarafından debdebeli lakaplarla tayin edilmiş “*elbise kalıplarından ibaret olup şems-i ulema (âlimlerin güneşi), bedru'l fudala (faziletlielerin ay'ı), fahrul bilmem ne*” gibi süslü namları ile maaş alıp birkaç kelime de İngilizce bilmekten başka meziyetleri olmayan adamlardı. Birkaç tane ilkokul seviyesinde okul varsa da muntazam bir eğitim söz konusu değildi.³¹⁴

Hindistan genelinde eğitime katılma konusunda Müslümanlar Hindulardan daha isteksiz olmalarına rağmen Birleşik Eyaletler gibi bazı bölgelerde eğitim alan Müslümanların sayısı nüfuslarına oranla Hindulardan daha fazlaydı. Ancak yine de kamu istihdamı açısında Müslümanların sayısı Hinduların çok gerisindeydi.³¹⁵ Müslümanlar genel anlamda modern eğitime

³¹² Stein, a.g.e., s. 271.

³¹³ Strachey, a.g.e., s. 260-261.

³¹⁴ Abdurreşid İbrahim, a.g.e., s. 268 ve 273.

³¹⁵ Strachey, a.g.e., s. 261.

karşı oldukları için değil kendi din ve inançlarına saygı çerçevesinde bir batılı eğitim istediklerinden İngiliz eğitiminden uzak durmaktaydılar.³¹⁶

Müslümanların yükseköğrenimi ile ilgili zorluklar, İngiltere'dekiyle benzer nitelikte olmuştu. Eğitimin dinden ayrılması gerektiği, pek çok Hristiyan için olduğu kadar iyi bir Müslüman için de iğrenç bir fikirdi. Hinduların eğitimiyle ilgili olarak benzer sorunlar pek ortaya çıkmaz çünkü onların dinî öğretilerini veya öğretilmeyi arzuladıkları bir din değildir. Hinduizm'in sabit dogmaları ve ilkeleri yoktur. Dolayısıyla Müslümanların inanç ve düşünce alışkanlıklarına daha fazla sempati göstermek ve onların son derece değer verdikleri bir dine ve edebiyata daha saygılı davranmak akıllıca olsa da İngilizlerin kendi okullarında ve kolejlerinde İslam doktrini öğretmesi pratikte pek mümkün değildi. Böylece, gerek İngiliz hükümetinin açtığı okullar gerek misyoner okulları, çocuğuna kendi inancı ve halkının klasik dillerinde eğitim verilmesini arzulayan bir Müslüman için kabul edilemez hale gelmişti.³¹⁷

Abdurreşid İbrahim, Batılıların Müslümanlara asla kendilerinde olduğu gibi bir eğitim vermediklerine inanıyordu. Sadece Hindistan'da değil İngiltere'de bile eğitim gören Müslümanlar olmasına rağmen bu kişiler arasından bir tane bile *mahir mütehassıs* çıkmamıştı. Hatta Fransız okullarında eğitimini tamamlayan kişilerin diplomalarında bu kişilerin Fransa devletinde istihdamının doğru olmayacağı ibaresi yer almaktaydı.³¹⁸ Vambery ise İngiliz eğitim sistemi içerisinde yetişen nesillerin, entelektüel açıdan olmasa bile ahlaki açıdan kendilerinden önceki nesillerden farklı bir zümre olarak ortaya çıktığını söylüyordu.³¹⁹

1.4.4.9.4. Basın

İngiltere'nin Hindistan'daki sömürge politikalarının en önemlilerinden birisi de basın yayın üzerinde uygulanmakta olan sansürdü. Basın yayının, geniş halk kitlelerini yönlendirmedeki etkisini en iyi bilen Avrupalılardı. Avrupa'da meydana gelen birçok devrim, fikir hareketleri vb. gazete ve dergiler vasıtasıyla insanlara benimsetilmekteydi. Dolayısıyla İngilizler, Hindistan'da özel olarak Müslümanların kontrolündeki gazeteler olmak üzere diğer bütün gazetelerin yayınlarını kontrol etmekteydi. İngiliz yönetimini eleştiren gazeteler ve haberler yasaklanmakta, gazete yazarları ve sahipleri hapis veya para cezasına çarptırılmaktaydı. Mehmet Akif'in Hintli bir âlim ile yaptığı söyleşide âlimin söylediği sözler, İngilizlerin Hindistan'daki basın yayın hayatına karşı tavırlarını göstermesi bakımından önemlidir:

---

³¹⁶ Abdurreşid İbrahim, a.g.e., s. 452.

³¹⁷ Strachey, a.g.e., s. 262.

³¹⁸ Abdurreşid İbrahim, a.g.e., s. 450.

³¹⁹ Vambery, a.g.e., s. 173.

Biz Hindliler hiçbir mektep açamayız. Gazete çıkaracak olsak serbest bir satır yazamayız. Yalnız Müslümanlar aleyhinde, Müslümanlık aleyhinde makaleler neşrine müsaade olunur. Bir de nevvâblar yani Hinddeki Müslüman hâkimler aleyhine her gazete istediğini neşredebilir. Yoksa Hind hükümetinin icraatını tenkid yollu tek kelime yazmanın imkânı yoktur.³²⁰

Abdurreşid İbrahim'in düşünceleri de bu Hintli âlimin sözlerini destekler mahiyettedir. Ona göre herkes ne zaman isterse istediği gibi kitap dergi, risale vs. neşretmekte serbestti. Bu yayınlarla isteyen istediği kişiye söver, onu ayıplar, ona iftira atar; mezhepleri tenkit eder, peygamberlere dil uzatırdı. İngilizler, racalar ve nevvâblar aleyhinde yazılar yazdırarak onların itibarını düşürmekteydiler. İstedikleri tavizi koparınca aleyhte yazılar sona ererdi. Ancak İngiltere aleyhinde hatta sıradan bir polis aleyhinde bile bir şey yazmak yasaktı. Camilerde ve mescitlerde vaazlar polisler tarafından dinlenerek yönetim aleyhine herhangi bir konuşmaya müsaade edilmemekteydi. Bütün bu olumsuzluklara rağmen yine de İslam'ı müdafaa eden “*El Hilal*” gibi bazı gazeteler de bulunmaktaydı.³²¹

El Hilal haricinde *Bîse Ahbar*, *Vekil*, *Muslim Chronical*, *Habl-ül Metîn*, *Rüzgâr*, *Şems-ül Ahbar* ve *Times of India* gibi gazeteler, Hint Müslümanları tarafından çıkarılam önemli basın yayın organlarıydı.

1.4.4.9.5. Demiryolları

İngiltere'nin sömürgelerde işlerini kolaylaştıran en önemli gelişmelerden birisi demiryollarıydı. 1800'lerin ilk çeyreğinden itibaren başta İngiltere olmak üzere Avrupa'da hızla yayılan bu modern, ucuz ve oldukça fazla yük ve insan taşıma kapasitesine sahip araçlar Hindistan'da da faaliyete geçirilmişti. Demiryolları, savaş ve isyan bölgelerine hızlıca asker, mühimmat ve lojistik destek vasıtaları taşımak için devrim niteliğinde gelişmelerdi. İngilizler, Hindistan'ın her tarafına demiryolları inşa ederek otoritelerini daha da sağlamlaştırma gayreti içerisinde olmuşlardı.

Hindistan demiryolu sisteminin öncüsü, Avrupa'dan Hindistan ve Çin'e ray döşeme hayali kuran bir demiryolu mühendisi ve vizyoner olan Rowland Macdonald Stephenson'du. Stephenson'un planı siyasi otoriteler tarafından reddedilmişti. Stephenson daha sonra hem iş yapmak hem de güvenliği sağlamak amacıyla Kalküta'dan diğer bölgelere doğru yayılan bir demiryolu ağı planını sunmuş ve bu plan, Bengal'deki hükümet ve Kalküta tüccarları tarafından memnuniyetle karşılanmıştı. Bazı Londralı işadamlarının desteğiyle Stephenson, daha sonra yönetim kuruluna bir demiryolu şirketi kurmak için yeni bir teklifte bulunmuş ve her ne kadar idare mahkemesi bu planı

³²⁰ Ersoy, a.g.e., s. 295

³²¹ Abdurreşid İbrahim, a.g.e., s. 400-401.

da reddetse de, Mart 1845'te East Indian Railway Co.'yu kurmuştu.³²² Sonraki süreçte Hindistan'da başka demiryolu şirketleri de kurulmuştu.

Hindistan'ın başlıca eyaletlerini ve şehirlerini birbirine bağlayacak demiryollarının temeli Lord Dalhousie tarafından atılacaktı. Kısa süre sonra üç büyük hat başladı: Kalküta'dan kuzey eyaletlerine doğru Doğu Hindistan demiryolu, büyük Hint yarımadası demiryolu ve sırasıyla Bombay ve Madras'tan başlayıp Batı ve Güney Hindistan'dan geçen Madras Demiryolu. Bu hatlar, hükümetin harcanan sermaye üzerinden asgari yüzde 5'lik bir getiri garantisi altında özel şirketler tarafından inşa edildi. 1854'te Hindistan Hükümeti'nin yönetimi altında ilk kez ayrı bir Bayındırlık Bakanlığı oluşturuldu. 1856-57'de, garantili şirketler tarafından demiryollarına harcanan meblağlar dışında bayındırlık işlerine yapılan harcama yaklaşık 2.250.000 sterline yükselmişti.³²³ 1857'de başlayan Sipahi İsyanı, gelişmiş iletişim ve lojistik araçlarının önemini açık bir şekilde ortaya koymuştu. İsyan bastırılıp Hint Kumpanyası da İngiliz hükümetinin doğrudan yönetimi altına alındıktan sonra, daha önce değinildiği üzere demiryolu yapımına daha da hız verilecekti.

Demiryolları tüm ana ilçeleri ve şehirleri birbirine bağlıyor; büyük nehirler, köprüler inşa ediliyordu. Her tarafa yollar yapılıyordu ve telgrafhanesi olmayan önemli bir şehir yoktu. 1901'e gelindiğinde Hindistan'da 45 bin km'yi aşkın demiryolu ya açılmıştı ya da yapım aşamasındaydı. Bu yollarla 195 milyon yolcu ve 44 milyon ton mal taşınmıştı.³²⁴

Hindistan'da demiryollarının inşa edilmesinin bir diğer önemli sonucu ise askerî yönden İngiltere'nin gücünü asimetrik olarak artırmış olmasıdır. İngilizler, denizlerdeki üstünlüklerini ve Britanya İmparatorluğu'nu sürdürme kararlılıklarını korudukları sürece, düşman güçlerin İngiliz egemenliğini tehdit edemeyeceklerine inanıyorlardı.³²⁵

Sonuç itibarıyla tarih boyunca sürekli istilalara maruz kalmış olan Hindistan, modern sömürgecilik hareketleriyle beraber Batı emperyalizminin en büyük mücadele alanlarından birisine dönüşmüştür. Sırasıyla Portekiz, Hollanda, Fransa ve İngiltere, ekonomik değeri yüzyıllardır takdir edilen Hindistan için kıyasıya bir mücadelenin içerisine girmişler ve bu mücadele İngiltere'nin kesin zaferiyle sonuçlanmıştır.

İngilizler Hindistan'a geldiklerinde Babür İmparatorluğu son derece zayıflamış bir durumda olduğu için yerel güç odakları olan racalar arasındaki mücadelelere tanık oldular. Bu durum İngiltere'nin iyi organize edilmiş Hint Kumpanyası vasıtasıyla adım adım Hindistan'a hâkim

---

³²² Headrick, a.g.e., s. 183-184.

³²³ Strachey, a.g.e., s. 214-215.

³²⁴ Strachey, a.g.e., s.215-216.

³²⁵ Strachey, a.g.e., s.216.

olmasına sebebiyet vermiştir. Racaları birbirlerine karşı kıskırtmak, kendilerinden yardım isteyen racaları büyük bir borç yükünün altına sokmak, ittifaklar kurarak güçlü liderleri yok etmek gibi politikalarla İngiltere Hindistan'a hâkim olmuştur.

İngiltere'nin Hindistan'ı kontrol amacıyla başvurduğu en önemli politika böl ve yönet politikasıydı. Hindistan'daki dinî ve sosyal ayrılıklar İngiltere'nin toplumu daha fazla ayrıştırabilmesine imkân tanımıştır. Ancak süreç içerisinde gerek Müslüman toplumda gerekse Hindu toplumunda İngiliz sömürge uygulamalarına karşı büyük bir öfke birikmiş ve bu durum 1857'de Sipahi isyanına sebebiyet vermiştir. İngiltere isyanı bastırmakta çok zorlansa da yine toplumdaki bölünmüşlüğü kullanarak bu olayın üstesinden gelmeyi başarmıştır. Böylece İngilizler, 1857 isyanıyla beraber böl ve yönet politikasının kendileri için ne kadar hayati bir öneme sahip olduğunu fark ederek bu politikayı sadece toplumsal ilişkilerde değil yönetimin ve hayatın her alanında kullanmaya başlamışlardır.

İngiliz sömürge döneminde Hindistan'da kıtlık veba, deprem gibi afetler de halkı perişan etmiş ve İngiliz yönetimi bu konuda halka yeterli destek vermediği için çok eleştirilmiştir. Eğitim, sağlık, finans ve ulaşım gibi alanlarda yapılan yatırımlar son derece yetersiz kalmıştır. Demiryolu ve sulama gibi alanlara ise hatırı sayılır miktarlarda yatırımlar yapıldığı söylenebilir. Bu yatırımlar bir açıdan Hint halkına hizmet etme amacı taşıyor olsa da daha çok sömürge gelirlerini artırma ile mal ve asker sevkiyatını kolaylaştırma gibi amaçlara hizmet etmiş ve sömürü düzeninin daha etkili bir şekilde sürdürülmesi sağlanmıştır.

İngilizler Hindistan'ı savaşlar, entrikalar ve ittifaklarla ele geçirip sömürü düzenlerini tesis ettikten sonra, Rusya'nın Asya'da büyük bir hızla genişlemesi üzerine Hindistan konusunda endişeye düşmüşlerdi. Nitekim İngiliz asker, siyasetçi ve stratejistlerinin düşüncelerine göre Afganistan kapılarına dayanmış olan Rusya'nın nihai hedefi Hindistan ve Çin'di. Dolayısıyla İngilizler, Hindistan'ı Rusya'ya karşı korumak için çeşitli politikalar yürütmeye başlamışlardı.

1.5. İngiltere'nin Hindistan'ı Savunma Politikaları

1.5.1. İngiltere ve Rusya'nın Orta Asya Rekabeti: Büyük Oyun

İngiltere, Hindistan'ı hâkimiyeti altına aldıktan sonra bu ülke ile ilgili temel kaygısı birgün başka bir sömürgeci ya da istilacı tarafından elinden alınabilme ihtimaliydi. Nitekim Fransa Hindistan'ı İngiltere'ye kaptırdıktan sonra tekrar burayı ele geçirebilmenin hesaplarını yapmaktaydı. Napolyon döneminde bu düşünce, Ruslarla ortaklaşa fiiliyata dökülmek istense de bu plan gerçekleştirilememişti. XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, İngiltere'yi Hindistan konusunda endişeye sevk eden en büyük tehdit kuzeyden gelen ve neredeyse bütün Orta Asya'yı istila eden Rusya'ydı. Rusya, Afganistan sınırlarına dayanmıştı ve buradan Hindistan'ı tehdit etmekteydi.

Rusya'nın hareketlerini iyi izleyip tahlil eden İngiltere, Hindistan'ı potansiyel bir Rus istilasından korumak için çeşitli siyasi ve askerî politikalar üretmekteydi. İngiltere ve Rusya'nın birbirlerine karşı siyasi ve askerî manevralarını ifade etmek için de “*Büyük Oyun*” tabiri kullanılmıştı.

İlk defa İngiliz Yüzbaşı Arthur Conolly tarafından kullanılan “*Büyük Oyun*” tabiri, Rusya ile İngiltere'nin Türkistan hâkimiyeti için giriştikleri rekabeti ifade etmekteydi.³²⁶ Rus Diplomat ve Dışişleri Bakanı Kont Nesselrode ise bu rekabeti tanımlamak için “*Gölgeler Yarışması*”³²⁷ deyimini kullanmıştır.

Ma'lumât'ın Petersburg Muhabiri *Cihangir Andican*, Rusya'nın Orta Asya'daki genişlemesini 1801'de Rus imparatoru Pavlus (Pavel) ile Napolyon Bonapart arasında yapılan ittifaka³²⁸ kadar götürmekteydi. Yapılan antlaşma hem Londra'da hem de Kalküta'da büyük endişeye sebebiyet vermişti. Rusya yirmi yıldan beri Orenburg sahrasından çıkarak Hindukuş'a yaklaşmıştı. Andican'a göre bir devletin azamet, satvet ve mehâbetini uzaktan seyretmeliydi. Rus kara ordusunun Himalaya dağlarından güneybatıya doğru yürümesinin dehşetini Londra'dan seyredenlere sormalıydı. Şarkın kalpgâhı, Asya'nın ticaret ve hayati işlerinin merkezi olan Orta Asya'da Vambery'e göre herkes dünyada en büyük güç olarak Rusya'yı görmekteydi. Rusya, hâkimiyeti altındaki Müslümanlara karşı daha iyi davranıp onlara özgürlüklerini verirken İngiltere, Müslümanları hâkimiyeti altında zorla tutmaya çalışıyordu. Rusya'nın satveti Himalaya dağlarını aşarak Hindistan'a ulaşmıştı.³²⁹

Ma'lumât'ın 1 Ekim 1897 tarihli bir yazısında da “*Rusya'nın büyüklüğü ve dehşeti Hindistan'ı zapt etmeye hazır olmasından değil; yerli halk ve İngiliz yönetiminin öyle olduğuna inanmasındandır.*”³³⁰ deniliyordu. 2 Ekim tarihli bir makalede, Rusya'nın on iki seneden beri Orta Asya'da Hindistan'a yakın yeni bir müstemleke elde edememesine rağmen askerî gücü ve istihkâmlarının artması ve daha korkutucu bir hale bürünmesi üzerinde durulmaktaydı. Ayrıca İngiltere, Rusya'nın olası bir Hindistan saldırısına karşı ordusuna yetmiş milyon İngiliz lirası harcamıştı. Bunun haricinde istihkâmlar, yollar, geçitler ve askerî yollar için de milyonlarca para harcamış olsa da bu harcamalardan istediği neticeyi elde edememiş ve Afganistan'da kendisine sadık bir yönetim oluşturamamıştı.³³¹

³²⁶ Peter Hopkirk, *The Great Game: The Struggle for Empire in Central Asia*, Kodansha Globe, New York, 1992, s.2.

³²⁷ Ödemiş, a.g.e., s. 50.

³²⁸ Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi üzerine Osmanlı Devleti ile İngiltere ve Rusya arasında Fransa'ya karşı ittifak yapılmıştı. 1801'de Fransa'nın El Ariş Antlaşması ile Mısır'ı boşaltmasının hemen akabinde Napolyon, I. Pavel'e bir elçi göndererek Hindistan'a yönelik ortak bir sefer yapma konusunda onu ikna etmişti. Ancak kısa bir süre sonra yapılan saray darbesi ile I. Pavel katledilmiş ve yerine gelen I. Aleksandr, Fransa ile ittifakı bozmuştu.

³²⁹ “Hindistan'da Rus Devamı” *Ma'lumât*, (25 Eylül 1897), s.1,2; Vambery ise tam tersini düşünüyordu. Ona göre Orta Asya'daki Rus korku ve nefreti, Hindistan'daki İngiliz korku ve nefretinden çok daha büyüktü. En çok yabancı düşmanlığı yapan Hindular bile “sahiblerin (İngilizler) tarafsızlığı, iyi niyeti ve adaleti karşısında gözlerini kapatamazlardı; Vambery, a.g.e., s. 213.

³³⁰ “Hindistan'da Rus” *Ma'lumât*, (1 Ekim 1897), s. 2.

³³¹ “Hindistan'da Rus”, *Ma'lumât*, (2 Ekim 1897), s. 2-3.

Rusya demiryollarını Merv şehrine kadar uzatmıştı ki burası Herat'a yakın bir konumdaydı. Merv, kuzeyden Afganistan'ı işgal etmek için en uygun nokta olarak görülüyordu. Rusya'nın Orta Asya'daki hareketleri Afganistan üzerine yapabileceği muhtemel bir işgal için zemin oluşturma olarak görülmekteydi.³³² Hindistan yolunun kilidi noktasında bulunan Herat şehri, her zaman Rusların tehdidi altında bulunmasından dolayı sık sık Rusların Herat üzerine yürüdüğü şayiası ortaya çıkıyordu.³³³ St.Petersburg'un Hindistan'a karşı düşmanca bir niyeti olmadığına ve her ilerlemenin sonuncu olduğuna dair defalarca güvence verilmesine rağmen birçok kişiye bu, tüm Orta Asya'yı Çar'ın egemenliği altına almaya yönelik büyük bir tasarımın parçasıymış gibi göründü. Bu bir kez başarıldığında, tüm imparatorluk ödüllерinin en büyüğü olan Hindistan'da nihai ilerlemenin başlayacağından korkuluyordu. Çarın en yetenekli generallerinden birkaçının böyle bir istila için planlar hazırladığı ve Rus ordusunun Hindistan'a gitmeye can attığı sır değildi.³³⁴ Ruslar, potansiyel bir savaş durumunda İngilizlere karşı başarılı olabilecekleri tek saha olarak Orta Asya'yı gördükleri için, Afganistan üzerinden Hindistan'a yapacakları bir askerî harekâtla İngilizleri zor durumda bırakabilecekleri düşüncesindeydiler.³³⁵

İki cephe hattı arasındaki boşluk giderek daralırken, “*Büyük Oyun*” yoğunlaştı. Esas olarak düşman kabileler ve yöneticilerden gelen tehlikelere rağmen, sınırın diğer tarafında Rus hareketlerini bildirmek ve hanların bağlılığını kazanmak için çalışan İngiliz görevlileri vardı. Bunların çoğu, Kalküta'daki üstleri tarafından her türden istihbarat toplamak için gönderilen profesyoneller, Hint Ordusu subayları veya siyasi ajanlardı. Bazı alanlar, Avrupalıların kılık değiştirmiş olsalar bile giremeyecekleri kadar tehlikeli veya siyasi açıdan hassas yerlerdi. Yine de Hindistan savunması için bu bölgelerin keşfedilmesine ve haritasının çıkarılmasına karar verildi. Kısa sürede buna “dâhice” bir çözüm bulunarak bu ajanlar, gizli araştırma teknikleri konusunda özel olarak eğitilmiş zeki Hintli dağlılar, Müslüman din adamları veya Budist hacılar kılığında sınırın ötesine gönderildiler. Bu şekilde, genellikle yaşamları için büyük bir riske girerek, daha önce keşfedilmemiş binlerce kilometrekarelik araziye büyük bir doğrulukla gizlice haritaladılar. Ruslar ise Avrupalılar için çok tehlikeli olduğu düşünülen bölgelere girmek için Moğol Budistlerini kullanmaktaydılar.³³⁶

³³² İcmal- i Harici: Asya- yı Vusta, **Ma'lumât**, (25 Eylül 1897), s. 1.

³³³ Selanikli Tevfik, a.g.e., s. 204-205

³³⁴ Hopkirk, a.g.e., s. 4.

³³⁵ Saray, **Dünden Bugüne Afganistan**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1981, s. 95.

³³⁶ Hopkirk, a.g.e., s. 4-5; Örneğin 1898 baharında, Pamirlerde bir tatbikat sırasında, Yüzbaşı Ralph Cobbold, orada tanıştığı bir Rus sınır subayından, İngilizlerin tahliye etmesi halinde Çitral'ı derhal ele geçirmeleri için emir aldıklarını öğrendi. Bu ihtimal için çok eksiksiz planlar hazırlanmıştı ve bir Rus subayı, savunmasını ve yaklaşma yollarını incelemek için kılık değiştirerek Chitral'ı ziyaret etmişti. Cobbold'un muhbiri, Chitral'ın işgaline yönelik planların Fergana valisinin yemek masasında ortak bir tartışma konusu olduğunu eklerken, diğer Rus subayları ona Afganistan ile mevcut sınırı tamamen geçici bir düzenleme olarak gördüklerini söylediler. Cobbold, sınırın İngiliz ve Afgan tarafı hakkında ne kadar bilgili olduklarından çok etkilenmişti. Bunu, Hint sınırı boyunca Rus Hükümeti tarafından teşvik edilen kapsamlı casusluk sistemine bağladı. Gizli, kılık değiştirmiş güvenilir adamlar, Rus sınırı, Kabil ve Chitral arasında sürekli gelip gidiyor ve bunlar, kendi güvenlikleriyle uyumlu olabilecek tüm bilgileri edinmeleri için teşvik ediliyordu. Tanıştığı Rus subaylarının hepsi büyük bir hevesle savaşı dört gözle beklediklerini söylüyorlardı; Hopkirk, a.g.e., s. 500-501.

Ruslar Hindistan'ı işgal etme konusundaki planlarının İngilizlerin kulaklarına ulaşmasına izin vererek, onları Hindistan'da normalde ihtiyaç duyacaklarından daha fazla asker bulundurmaya teşvik etmenin etkili bir yolunu bulmuşlardı. Hepsi "büyük oyunun" bir parçasıydı. Ruslar istediklerini oldukça iyi bir şekilde elde etmişlerdi. Sadece uzun güney sınırlarını güvence altına almakla kalmadılar, aynı zamanda İngiltere ile bir savaşa girme halinde kendilerini avantajlı bir şekilde konumlandırıdılar. Çar'ın Orta Asya'daki imparatorluğu nihai sınırlarına ulaşmıştı. Ancak geçmişte sık sık aldatılan İngilizler hâlâ ikna olmamıştı. Büyük Oyun'un son turu Tibet üzerinde cereyan edecekti. Dalay Lama tarafından gönderilen bir elçinin on iki ay içinde iki kez St. Petersburg'u ziyaret edip Çar tarafından sıcak bir şekilde karşılandığı Hindistan'da öğrenildiğinde, Büyük Oyun'un odak noktası Tibet'e kaydı. Ruslar ise bu elçinin Aguan Dorjief adlı bir Buryat Moğol'u olup, geliş gidişlerinin ise tamamen dinî sebeplerle olduğu ve herhangi bir siyasi önemi olmadığı konusunda ısrarcıydılar.³³⁷

Dört yüz yıl boyunca Rus İmparatorluğu, günde yaklaşık 55 mil² (yaklaşık 143 km²) veya yılda yaklaşık 20.000 mil² (yaklaşık 51 bin 800 km²) oranında istikrarlı bir şekilde genişlemişti. XIX. yüzyılın başında, Asya'daki İngiliz ve Rus imparatorlukları arasında 2.000 milden fazla bir mesafe vardı. Sonunda bu mesafe birkaç yüze ve Pamir bölgesinin bazı kısımlarında yirminin altına düştü.³³⁸ Rusya'nın hızla yayılıp özellikle Asya'nın en büyük kısmına hâkim olabilmesini sağlayan en önemli sebeplerden birisi işgal bölgelerinde karşısına büyük bir gücün çıkmayıpıdır. Nitekim Orta Asya, Sibirya, Kafkaslar vs Rusya tarafından ele geçirildiği dönemlerde buralarda Rusya'yı durdurabilecek hatta yavaşlatabilecek bir güç bulunmuyordu. Türkistan'da Hive, Hokand ve Buhara Hanlıkları dikkate değer birer güç olarak değerlendirilebilse bile bu hanlıklar da Rusya'yı durdurabilme gücünden uzak oldukları için Rus hâkimiyetini tanımak zorunda kalmışlardır. Ayrıca Rusya Asya'daki emperyalist ilerleyişini sürdürürken İngiltere ve Fransa gibi diğer büyük emperyalist güçlerle de karşı karşıya gelmemiş ve ilerlemesi daha rahat olmuştur. Ancak Kırım Savaşı'nda olduğu gibi Avrupa'daki dengeleri bozabilecek durumlar ortaya çıktığında İngiltere ve Fransa gibi devletler Rusya'ya müdahale etmişlerdir. Sonuç itibarıyla Rusya Osmanlı toprakları ve geniş Asya steplerinde çok büyük alanlar kazanmış bir devlet olarak Afganistan'da İngiltere ile Port Arthur'da da Japonya ile karşılaşana kadar ilerleyişini sürdürmüştür. 1905'teki Rus-Japon Savaşı sonunda Rusya'nın aldığı yenilgi, Rusya'ya diğer büyük emperyalist devletlerin etki ve sömürge alanına girildiği takdirde büyük bir facia yaşanabileceğinin somut bir örneği olmuştur.

1884'te İngiltere ve Rusya nüfuz ve etki alanlarını belirlemek için ortak bir komisyon oluşturma kararı almışlardır. Rusya tam bu sırada askerini daha ileri noktalara sevk ederek İngiltere ile yapılacak olan potansiyel bir etki ve nüfuz alanlarını belirleme konusunda yapılacak antlaşmayı

---

³³⁷ Hopkirk, a.g.e., s. 501 ve 505.

³³⁸ Hopkirk, a.g.e., s. 6.

uzatmak istemiştir. Rusya hızlı bir askerî harekâtla Afgan emirinin hâkimiyeti altında bulunan bazı bölgeleri ele geçirip Penjde'yi tehdit eder hale gelmişti. Bu durum İngiltere'yi Rusya ile bir savaşın eşiğine getirse de Almanya'nın arabuluculuğu ile potansiyel bir çatışma önlenmişti. Yapılan antlaşma ile Murgab Nehri sınır kabul edilmişti. Penjde Rusya'ya bırakılmıştı. Herirud (Herat) Nehri boyunca sınırı belirlemek için iki tarafın görevlilerinden oluşan bir komisyon oluşturularak 1885-1889 arasında sınır belirlenmişti.³³⁹

Çin üzerinde İngiliz-Rus çatışması riski arttıkça, Hindistan'a yönelik bir Rus saldırısı tehlikesi de arttı. Lord Salisbury 1900'de Sibirya demiryolunun tamamlandığı bir sırada Rusya'nın Çin'in büyük bir kısmına hâkim olmak isteyeceğine inanıyordu. Ona göre eğer Afganistan savunmasız kalırsa, Rusya Hindistan'a ilerleyerek İngilizleri Çin'de boyun eğmeye zorlayabilecekti. Çin'i fethetmeye çalışmak yerine Hindistan'daki İngiliz yönetimini yıkarak orada bir anarşi ortamı oluşturmak Rusya için yeterli olacaktı.³⁴⁰

Çar II. Nikola, Maliye Bakanı Kont Witte'nin etkisi ile uçsuz bucaksız kaynakları ve pazarlarıyla tüm Uzak Doğu'yu Rusya'ya açmanın hayalini kuruyordu. Böylece Uzakdoğu onun Hindistan'ı olacaktı. Rusya hem büyük bir ekonomik güç hem de büyük bir askerî güç olacaktı. Bu politikaya göre Pasifik kıyılarından ve Himalayaların doruklarından Rusya sadece Asya'nın değil, Avrupa'nın işlerine de hâkim olacaktı. Ayrıca bu durumun hiçbir savaş riski içermediğine de inanılıyordu. Hindistan'ı İngilizlerin elinden almak bir şeydi, ama ticaretini ele geçirmek başka bir şeydi.³⁴¹

Çar II. Nikola ve Kont Witte bütün bu planları yaparken kendilerine rakip olarak İngiltere'yi görüyorlardı, ancak durum onların düşündüğünden daha fazlasıydı. Sömürgecilik yarışına geç katılan Kayzer Wilhelm'in Almanya'sı ile İmparator Mutsuhito'nun Meiji Restorasyonu ile doğunun Avrupalı devletler seviyesinde süper gücü haline gelmiş olan Japonya'sı dikkatlerini Çin ve Kore üzerine vermişler ve buralarda kendileri için sömürge aramaktaydılar.

---

³³⁹ Selanikli Tefvik, a.g.e., s. 204.

³⁴⁰ Darwin, The Empire Project, s. 175.

³⁴¹ Witte'nin planı, dünyanın o zamana kadar gördüğü en büyük demiryolunun inşasını içeriyordu. Batı'da Moskova'dan doğuda Vladivostok ve Port Arthur'a kadar Rusya boyunca 4.500 mil uzunluğunda olacaktı. Aslında, en az on iki yıl içinde tamamlanması beklenmese de, her iki uçta da çalışmalar çoktan başlamıştı. Witte, tamamlandığında, deniz yoluyla geçen sürenin yarısından daha kısa bir sürede Avrupa'dan Pasifik'e mal ve hammadde taşıyabileceklerini hesaplamıştı. Böylece, yalnızca Rus ticari trafiğini değil, aynı zamanda diğer ulusların ticari trafiğini de çekeceğini ve böylece Britanya'nın ekonomik arterleri olarak hizmet veren deniz yollarını ciddi şekilde tehdit edeceğini düşünüyordu. Ama bundan çok daha fazlası vardı. Demiryolu, Sibirya'daki muazzam ancak henüz kullanılmamış kaynakların kullanılmasını da sağlayacaktı. Avrupa Rusya'sının aşırı kalabalık bölgelerinden gelen tüm topluluklar, hem inşaatta hem de demiryolu boyunca kurulacak yeni şehirlerde çalışmak üzere doğuya taşınabilecekti. Demiryolunun savaş zamanında rolü çok önemli olabilirdi, çünkü saatte 15 mil hızla Britanya donanmalarının veya başka herhangi bir gücün müdahale riski olmadan doğuya, Uzak Doğu'daki bir savaş bölgesine asker ve mühimmat göndermek için kullanılabilirdi; Hopkirk, a.g.e., s. 502-503.

Almanlar, Çin'in kuzey kıyısı şeridinde bir yerde Uzak Doğu filoları için bir deniz üssü ve kömür istasyonu istiyorlardı. Kasım 1897'de Çinli haydutlar tarafından iki Alman misyonerin öldürülmesi Almanlara bekledikleri fırsatı verdi. Kayzer Wilhelm'in birlikleri misilleme olarak Kiaochow'u ele geçirdiler. Pekin'in madencilik ve demiryolu imtiyazlarıyla birlikte Almanya'ya doksan dokuz yıllık bir kira vermekten başka pek bir seçeneği yoktu. Rusya ise bu ortamda Port Arthur deniz üssünü ve onun yakın iç bölgesini ele geçirdi. Ruslar ayrıca üssü demiryoluyla Trans-Sibirya hattına bağlama antlaşması ile çok önemli bir stratejik imtiyaz elde ettiler.³⁴²

İngilizler, Rusya'nın Tibet üzerinde kurmaya çalıştığı nüfuzdan rahatsız olmuşlardı. Hindistan Genel Valisi Lord Curzon, Dalay Lama ile Ruslar arasında gizli antlaşmalar yapıldığından şüpheleniyordu. Dalay Lama, Lord Curzon'un elçileri ile görüşmediği gibi gönderdiği mektuplar da açılmadan geri geliyordu. Curzon 1903'te Binbaşı Francis Younghusband liderliğinde bir elçilik heyetini Tibet'e gönderse de heyet herhangi bir sonuç alamadan geri döndü. Durumdan son derece rahatsız olan Genel Vali, İngiltere'nin onayı ile bin kişilik bir birliği 1903 sonlarında Tibet'e gönderdi. İngilizler, Orta Çağ şartlarında savaşılan Tibetlileri yenilgiye uğratarak Tibet'in başkenti kutsal Lhasa'ya kadar ilerlediler. Dalay Lama'yı bulamamaları da İngiliz gücünü dünyanın çatısı olarak bilinen Tibet'e kadar ulaştırmış oldular.³⁴³

İngilizlerin Tibet'te kolayca ilerlemelerinin ve Rusların bu durum karşısında bir şey yapamamalarının sebebi ise Rusya'yı ilgilendiren daha büyük bir sorundu. 1899'da başlayıp 1901'de ancak bastırılabilen Bokser İsyanı neticesinde Avrupalı sömürgeciler Uzak Doğu'da ve özellikle de Çin'de yerlerini sağlamlaştırmaya çalışıyorlardı. İngiltere, Almanya, Fransa ve Rusya; Çin'in belirli bölgelerine yerleşirken Japonya özellikle Rusya'nın Port Arthur'a kadar demiryolu döşeyip burayı ele geçirmesinden rahatsız oldu.

Japonlar, Rusya'nın kendi çıkarlarını tehdit eden kara ve denizde yaptığı askeri yığınağı aylarca endişeyle takip ederek zamanın onların aleyhine işlediğini fark ettiler. Trans-Sibirya demiryolu bittiğinde Ruslar, herhangi bir savaş durumunda Avrupa'dan hızlıca asker, ağır top ve malzeme sevkiyatı yapma imkânı elde edeceklerdi. Böylece Japonlar, İngilizlerin Orta Asya'da riske girmediği şeyi yapmaya karar vererek 8 Şubat 1904'te Rusya'ya saldırı başlattılar. Hedefleri Port Arthur'u ele geçirmekti. Hem karada hem de denizde Rusları mağlup ettiler. ABD'nin arabuluculuğu ile 5 Eylül 1905'te iki ülke arasında barış yapıldı. En başından beri hedefleri olan Port Arthur, Japonya'nın eline geçti. Daha da önemlisi Rusya için büyük oyun burada sona erdi. 1904-1905 Rus-Japon Savaşı, beyaz adamın Asyalı halklar üzerindeki üstünlüğüne dair efsaneyi de yerle bir etti.³⁴⁴

---

³⁴² Hopkirk, a.g.e., s. 504.

³⁴³ Hopkirk, a.g.e., s. 506-519 arasından özetlenmiştir.

³⁴⁴ Hopkirk, a.g.e., s. 513-517'den özetlenmiştir.

Uzak Doğu'daki "fiyaskonun" ardından, bazı Rus çevrelerinde, yenilginin utancını ortadan kaldırmak için Hindistan'ı işgal etme konusunda bir takım fikirler ortaya çıkmıştı, çünkü bu kişilerin birçoğu İngilizlerin Japonları kendilerine saldırmaya teşvik ettiğine inanıyorlardı.³⁴⁵ Rusların bu şekilde düşünmesi son derece doğaldı. Netice itibarıyla Rus-Japon Savaşı'nın sonucunda ortaya çıkan durum, İngilizlerin işine yaradı ve İngilizler Orta Asya'da yıllardır devam eden Büyük Oyun'un galibi olmayı bu savaş sayesinde başardılar.

1907'de, kendilerine danışılmayan Afganların canını sıkacak şekilde, İngilizler ve Ruslar, Afganistan'ı aralarında bir tampon olarak tutmayı kabul ettikleri St. Petersburg Sözleşmesi'ni imzaladılar. İngiltere, ülkeyi ilhak etmemeyi kabul ederken, Afganistan'ın dış işleri üzerindeki kontrolünü elinde tuttu; Rusya, Afganistan'ın kendi etki alanı dışında olduğunu kabul etti.³⁴⁶ Ayrıca Tibet üzerinde her iki ülke de nüfuz ve etki oluşturmama ve ajanlık faaliyetinde bulunmama konusunda anlaşarak Tibet ile ilişkilerde hem Rusya'nın hem de İngiltere'nin Çin'i aracı devlet olarak kullanmasına karar verildi. İran toprakları üzerindeki nüfuz ve etki alanları ise kuzey taraf Rusya'ya güney ise İngiltere'ye verilecek şekilde belirlenerek Rusya'nın İran üzerinden Hindistan'ı tehdit etmesi önlenmiş gibi İngiltere'nin de Kafkasya üzerinden Rusya'yı tehdit etmesinin önüne geçildi. İngiltere'de başta Rusfobik Lord Curzon olmak üzere şahin kesim antlaşmayı sert bir şekilde eleştirseler de antlaşmada bir değişiklik olmadı.³⁴⁷ İngiltere'nin Japonya karşısında ağır bir hezimet almış olan Rusya'dan çok fazla taviz koparmaması dikkate değerdir. Bu antlaşmadaki genel İngiliz stratejisi, Hindistan'ın güvenliğinin sağlanması olduğu için antlaşma maddelerinin sadece Hindistan'ın güvenliğini ilgilendiren kısımlarını kendi lehine çözmüştür. O dönemde oldukça güçlenen ve İngiliz sömürgelerine göz dikmiş olan Almanya'ya karşı Rusya'yı potansiyel bir müttefik olarak gören İngiltere'nin diplomatik açıdan çok önemli bir hamle yaparak Rusları küstürmemeye çalıştığı söylenebilir. Sonuç itibarıyla de Almanya'nın başını çektiği Üçlü İttifak'a karşı İngiltere'nin başını çektiği Üçlü İtilaf rakip oldu. Rusya da İngiltere ile aynı safta yer alarak I. Dünya Savaşı'na girdi.

1.5.2. İngiliz Sınır Belirleme Politikası ve Kuzeybatı Sınırı

Lord Curzon: "Sınırlar gerçekten de savaş ya da barış, uluslar için yaşam ya da ölüm gibi modern meselelerin askıya alındığı bıçak sırtıdır."³⁴⁸ diyerek sınır politikalarının devletler için hayati bir öneme sahip olduğunu ifade etmiştir. Curzon'un bu sözünün vücut bulduğu en önemli yerlerden birisi, Afganistan ve Hindistan arasındaki İngilizlere göre kuzeybatı, Afganlara göre ise bütün güney

³⁴⁵ Hopkirk, a.g.e., s. 519-520.

³⁴⁶ Victoria Schofield, **Afghan Frontier: At the Crossroads of Conflict**, I.B.Tauris & Co LTD, New York, 2010, s. 146-148.

³⁴⁷ Hopkirk, a.g.e., s. 520.

³⁴⁸ Davies, a.g.e., s. 1.

sınırdır. 1897- 98 isyanının çıkmasına sebebiyet veren Durand Hattı, sınırdaki Afgan aşiretlerinin bir kısmını Hindistan (günümüzde Pakistan), bir kısmını da Afganistan sınırları içerisinde bırakarak günümüze kadar devam edecek olan Afganistan ve Pakistan arasındaki problemlere de temel teşkil etmiştir. Sınırın etnik, dinî ve coğrafi özellikler dikkate alınmadan belirlenmiş olması dönemin Hindistan yönetimini de bir isyan neticesiyle son derece zor durumda bırakacaktı.

Bir sınırın önemi arkasındaki baskıda yatar ve bir bölge ne kadar kalabalıksa baskı o kadar artar. Örneğin Avrupa sınırları o kadar ince ayarlanmış ki, hiçbir güç başka bir yerdeki dengeyi bozmadan bir kasabayı, hatta en küçük bir köyü ilhak edemez. Hindistan'ın kuzeybatı sınırı ise herhangi bir nüfus baskısından değil, iki büyük güç olan İngiltere ve Rusya arasındaki mücadele alanı olmasından dolayı çok önemli olmuştur.³⁴⁹

Sınırları korumanın önemini bilen tüm devletler ve büyük imparatorluklar tarih boyunca sürekli olarak sınırlarını güçlendirmeye ve stratejik açıdan mümkün olduğu kadar önemli hale getirmeye çabalamışlardır. Sınırlarını koruyamadıklarında ise büyük siyasi ve askerî problemler yaşamış ve hatta yıkılmışlardır. Kavimler Göçü sonucunda Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılıp akabinde 476'da Batı Roma'nın yıkılması bu duruma örnek olarak gösterilebilecek bir olgudur.

İngilizlere göre herhangi bir büyük güç, nihayetinde sınırlarına bitişik olan “barbar devletleri” hâkimiyeti altına almaya zorlanır. Bu, tarihin kararıdır.³⁵⁰ Asya'da, XIX. yüzyıl boyunca, Afganistan dağları ve İran çölleriyle ayrılmış iki büyük güç olan İngiltere ve Rusya gittikçe birbirlerinin hâkimiyet alanına doğru daha fazla genişliyorlardı. Afganistan da diğer sömürgeleştirilen ülkeler ve topraklar gibi er ya da geç ya güçlü olan tarafından ilhak edilecek ya da antlaşma ile bu toprakları iki büyük güç kendi aralarında paylaşacaklardı. İngilizlerin, sırasıyla 1839 ve 1878'deki birinci ve ikinci Afgan savaşlarının temelinde, en büyük ve kârlı sömürgesi olan Hindistan'ın savunmasız tek sınırındaki varlığını güçlendirme arzusu yatmaktaydı.

“Sınırlarını koruyamayacak kadar büyük her güç, büyük olmaktan çıkar.” Bu önemli kendini koruma görevini ihmal eden herhangi bir imparatorluk sonunda yıkılır. Korumasız olan Hindistan, kuzeybatıdaki dağ geçitleri vasıtasıyla Asyalıların sayısız istilasına maruz kalmıştı. Yine XVIII. yüzyılda, doğal sınırları olmayan Polonya, bölünmeye boyun eğmek zorunda kalacaktı.³⁵¹

İngilizlerin Hindistan'la olan bağlantılarının ilk günlerinden itibaren, işte iki karşıt güç, birbirlerinin ileriye doğru bir eğilim ve genişleme politikalarını kısıtlamaya ya da önlemeye çalışmışlardır. Hint Kumpanyası yöneticilerinin ve İngiltere'deki politikacılarının isteklerinin aksine

---

³⁴⁹ Davies, a.g.e., s. 1

³⁵⁰ Davies, a.g.e., s. 7.

³⁵¹ Davies, a.g.e., s. 2.

sınır, İngiliz yönetimi tarafından Hindistan'daki kuzeybatı dağlarına ulaşana kadar genişletildi. Hatta İngiltere'den ilhak ya da müdahale etmeme politikası ile Hindistan'a gönderilen genel valiler bile Rusya'nın ileri hareketlerine bir önlem olması ya da cevap vermek amacıyla sınırı kuzeybatıya kadar genişletmeyi gerekli görmüşlerdir.³⁵² 1800'lerin sonuna kadar hiçbir sınır belirlenmediğinden, her kasaba savunma stratejisinde potansiyel olarak ileri bir konumdu. Rusların bir yüzyıl sonra keşfedeceği gibi, belli başlı şehirleri elinde tutmak Afganistan'ı elde tutmak anlamına geliyordu.³⁵³

İngiliz devlet adamlarında bilimsel bir sınırın gerekliliği fikrini ortaya çıkaran olgu, İkinci Afgan Savaşı ve bu savaş sonucunda Afgan topraklarının işgali oldu. Askerî stratejistler, *İleri* ve *Sabit* (müdahale etmeme) politika taraftarı olmak üzere iki karşıt gruba ayrıldı. Bu terimlerin her ikisi de, kendi içerisinde aşırılık yanlıları ve ılımlılar olmak üzere ikiye grup tarafından temsil edilmekteydi. İlericilerin marjinal kısmı, ilerlemelerinin nerede duracağını bilmiyordu; ılımlıları ise mümkün olan en az ilerleme ile mümkün olan en iyi stratejik sınırdan durulmasından yanaydılar. Öte yandan, *Sabit* politikanın aşırı savunucuları İndus Nehri'nin sınır olarak kabul edilerek daha ileriye gidilmemesi gerektiğini savunurken ılımlıları ise, Rusya'nın gerçek bir tehdit oluşturup oluşturmadığından emin değillerdi. Eğer Rusya'nın gerçek bir tehdit oluşturduğu kanıtlanabilseydi ilericilerin politikasına meyilliydiler.³⁵⁴

Ancak herkes, Rusların Hindistan'ı İngiltere'nin elinden almaya çalıştığına veya bunu askerî olarak yapabileceklerine ikna olmamıştı. İleri Politika'nın bu muhalifleri, Hindistan'ın en iyi savunmasının, yükselen dağ sistemleri, güçlü nehirler, susuz çöller ve savaşçı kabilelerle çevrili benzersiz coğrafi ortamında yattığını savunuyordu. Tüm bu engelleri aştıktan sonra Hindistan'a ulaşan bir Rus kuvvetinin zayıflayacağı konusunda o kadar ısrar ettiler ki hazırda onları bekleyen bir İngiliz ordusuyla boy ölçüşmeleri mümkün görülüyordu. Bu nedenle, bir işgalciyi ulaşım hatlarını aşırı genişletmeye zorlamak, İngilizlerin kendi ulaşım hatlarını genişletmesinden daha mantıklı görülüyordu. Bu politikaya da "*Geriye Doğru*" politika ya da "*Ustaca Hareketsizlik*" (Masterly Inactivity) deniliyordu. Ustaca Hareketsizlik politikasının rakip İleri Politika'dan çok daha ucuz olması gibi ek bir değeri de vardı.³⁵⁵

Quetta'nın (Ketta) işgalinin ardından, Afganistan ile 1878'den 1880'e kadar sürecek olan II. İngiliz-Afgan Savaşı başladı. Bu mücadele sırasında, "*Bilimsel Sınır*" denilen bir sorun ortaya çıktı. Kabil-Gazne-Kandahar hattında devam edip edilmemesi konusu, hem askerî stratejistlerin hem de yöneticilerin karşılaştığı son derece karmaşık bir sorundu. Bazı aşırılık yanlıları, Afganistan'daki tüm son ele geçirilen yerlerin elde tutulması taraftarıydılar. İlimliler ise İndus kıyılarına kadar tam

---

³⁵² Davies, a.g.e., s. 2.

³⁵³ Schofield, a.g.e., s. 56.

³⁵⁴ Davies, a.g.e., s. 3.

³⁵⁵ Hopkirk, a.g.e., s. 6.

bir geri çekilme öneriyordu. Ancak ılımlılar arasında en büyük engel Kandahar'dan çekilip çekilmeme konusundaki kararsızlıktı. Bu sorun, Afganistan ile iletişim kanalları olarak Hayber, Kurram ve Bolan'ın göreceli yararları ve zararları üzerine yapılan bir tartışmayla daha da karmaşılaşmıştı. Kaç iletişim hattı açık tutulacaktı? Hem batı hem de doğu uçları tutulacak olursa güvenlik düzenli birlikler tarafından mı yoksa aşiret askerleri tarafından mı sağlanacaktı?³⁵⁶

Bütün bu tartışmalardan sonra İngiliz asker ve stratejistleri Hindistan'ın kuzeybatısındaki doğru sınırının ve en iyi savunma hattının neresi olduğu konusunda dört ayrı görüş geliştirmişlerdi. Birincisi İndus Nehri'nin doğal bir savunma hattı oluşturduğunu savunanlardı.³⁵⁷ İkincisi kabaca Hindistan'ın idari sınırına karşılık gelen eski Sih hattıydı. Üçüncüsü 1893 yılında belirlenmiş ve sonraki yıllarda mümkün olduğunca netleştirilmiş Durand hattıydı. Dördüncüsü ise Kabil ve Gazne üzerinden Kandahar'a uzanan ve bilimsel sınır olarak adlandırılan hat idi.³⁵⁸

İndus'un sınır olarak belirlenmesi gerektiğini öne sürenlerin en büyük temsilcisi, Trans Indus eteklerinin ötesinde herhangi bir ilerlemeye şiddetle karşı çıkan ve 1864-1869 yılları arasında Hindistan genel valiliği yapan Lord Lawrence'dı. İndus Vadisi'nde herhangi bir istilacıyla karşılaşmanın daha doğru bir karar olacağını, İngiliz üssünden herhangi uzak bir mesafeden savaşmanın ise bir aptallık ve zayıflık anlamına geleceğini savunuyordu. Lawrence'ye göre işgalci bir ordu, Afganistan ve kabile bölgelerinde ne kadar uzun mesafe yürümek zorunda kalırsa o kadar dezavantajlı olacaktı. Olması gereken, dağ geçitlerinden ayrılan işgalci güçlere saldırmaktı. Netice itibarıyla, kara ve demiryollarının Afganistan'a kadar uzatılmasına da karşı çıktı. Herhangi bir ordunun geçişini mümkün olduğunca zorlaştırmak için Afgan emirinin topraklarının gelişmeden bırakılması gerektiğini düşünüyordu. 1857 İsyanı'nın kritik döneminde Lawrence, Peşaver'in tahliye edilerek İndus'un sol yakasının tutulmasını önermişti.³⁵⁹

İndus'u sınır kabul etme, kendi döneminin şartları içerisinde Hindistan hükümetinin daha önce Kabil'deki başarısızlıklarla sarsıldığında, demiryolu hatlarının kıyıda Hindistan'ın ovalarına yeni yeni yayılmaya başladığında, Hindistan gelirlerinin çok dar olduğunda ve isyanın (1857) şoku İngilizleri dış girişimler için biraz hareketsiz bıraktığında günlerde revaç bulmuştu. Ayrıca yeniden kurulan Hint ordusunun kabile üyeleriyle mücadele etmeye uygun malzemeleri çok azdı. Yeni ordu, eskisinin gücüne de henüz erişememişti. Büyük ölçüde anın gereklerine dayanan bu bakış açısının ne zaman gözden geçirileceği sorusu her zaman İngilizlerin önünde duruyordu.³⁶⁰

³⁵⁶ Davies, a.g.e., s. 10.

³⁵⁷ Bu fikri ilk olarak Wellington Dükü 1808'de ortaya atmıştır. 1808'in şartlarında bile bu fikir geçici bir çare olarak görülmüştür. Nitekim o dönemlerde Avrupa'da yapılan savaşlarda nehirlerin düşman tarafından kolayca geçilebildiği görülmüştür; Davies, a.g.e., s. 3-4.

³⁵⁸ Davies, a.g.e., s. 3.

³⁵⁹ Davies, a.g.e., s. 4.

³⁶⁰ George F. Macmunn, **Afghanistan, From Darius to Amanullah**, Edinburgh, 1929, s. 225-226.

1890'larda modern askerî otoriteler, büyük bir nehir veya dağ sırası gibi bir engelin değerinin, şunlara bağlı olduğu konusunda hemfikirler: Her iki taraftaki geçiş noktalarının komutası ve engelin her iki tarafında da isteğe göre hareket etme avantajı, geçişleri kontrol altında tutan savaşçı için hesaplanamaz bir değere sahiptir. Savunmasını olgunlaştırırken veya taarruza hazırlanırken, gücünü güvenli bir şekilde yoğunlaştırmak ve kendi isteğiyle saldırmak veya düşmanı kontrol altında tutmak için hareket serbestisine sahip olacaktır. Aksi takdirde nehir veya dağ sıraları kendi hareketlerini engelleyen bir bariyere dönüşürken, düşmanın hareketlerini maskeleyen ve koruyan bir perde görevi görür.³⁶¹

İndus'un savunma hattı olarak belirlenmesi İngilizler açısından bir prestij kaybından daha büyük bir anlam taşıyordu. Delhi üzerine Sih, Peştun ve Afgan saldırılarının da önlenememesi anlamına geliyordu. Her ne kadar bazı askerî uzmanlar, İndus'un savunma için diğer nehirlerden farklı olduğunu iddia etseler de Asya'dan gelen istilaların tarihi, İndus'un hiçbir zaman engel oluşturmadığı gerçeğine dair güzel bir kanıt taşıyordu. Nitekim bir nehrin savunma kapasitesi, savunma yapanların kendi kıyılarından diğer kıyıyı ne kadar kontrol edebildiklerine bağlıydı. İndus'ta hem bunu sağlamak zordu hem de zaman zaman nehrin taşması, kurulacak savunma hatları için de büyük bir engel teşkil etmekteydi. Ayrıca İngilizler, geri çekilmeyi kendilerine güvenen halklara da bir ihanet olarak algılamaktaydılar.³⁶²

İngilizler, Hindistan'ı korumak için kurmayı düşündükleri savunma hattının yerini sadece problemlili ve saldırgan kabileleri değil kuzeyden gelebilecek potansiyel büyük bir düşman ordusu olan Rusya gerçeğini de göz önünde bulundurarak belirlemek istiyorlardı. İndus Nehri'ni aşılmaz bir savunma hattı olarak görmeyenlerin en büyük çekincesi de Rusya olmuştur.

İleri Politika'nın sıkı bir savunucusu olan Lord Roberts³⁶³ ise binlerce kilometrelik tahkimatlara para harcamaktansa ulaşım ve iletişim ağlarının genişletilmesi gerektiğini savunuyordu. Ona göre, tüm stratejik noktalar Hindistan demiryolu sistemiyle bağlantılı olursa işgal durumunda belirli bölgelere toplanmış askerler savaş bölgesine hızla intikal ettirilebilirdi.³⁶⁴

---

³⁶¹ Bir nehir veya dağ sırasının arkasında savunma yapma politikası, Napolyon'un askerî harekâtı ile boşa çıkarılmıştı. Henry B. Hanna, **India's Scientific Frontier: Where is it? What is it?**, Archibald Constable and Company, Westminster, 1895, s.13-14.

³⁶² Davies, a.g.e., s. 5-6.

³⁶³ Hindistan'da 41 yıl görev yapan ve 1897-1898 isyanının bastırılması için korgeneral rütbesi ile başkomutanlık yapan İngiliz subaydır. *Forty-one Years in India: from Subaltern to Commander-in Chief* by Roberts (Hindistan'da Kırk Bir Yıl: Astlıktan Başkomutanlığa, Roberts) adlı bir de hatıra tarzı kitap yazmıştır. Kitap isyandan önce basılmış olduğu için 1897-1898 isyanı ile ilgili hatıraları yer almamaktadır.

³⁶⁴ Ordu sadece bütün bir sınırı etkili bir şekilde korumak için değil aynı zamanda kesin darbeler vurmak istendiğinde kuvvet yığınının sağlamak için yeterince büyük olmadıkça, birlikler uzun hatlar halinde dağılmamalıdır. Napolyon'da da bu düşünce vardı. Napolyon, bir sınırı geniş bir hat veya birlik kordonuyla savunmaya kalkışanların, her noktada kendilerini zayıf bulacaklarını düşünüyordu. Ona göre insani her şeyin bir sınırı vardır; topçu, para, iyi subaylar, yetenekli generaller, hepsi eylem ve miktar bakımından sınırlıdır ve her yerde yayılma, hiçbir yerde güç anlamına gelir;

Hindistan'ı savunmak için ortaya atılan fikirlerden birisi de Sir Robert Sandeman'ın kendi adıyla anılan “*Sandeman Sistemi*” denilen planıydı. Bu plan; Kalat³⁶⁵ ve aşiret topraklarındaki merkezî noktaların önemli bir güçle işgal edilmesine, bu noktaların gelişmiş yollarla birbirine bağlanmasına ve aşiretlerin iç işlerine karışmamaya dayanıyordu. Sistem aşiret reislerinin ve maliklerin otoritelerinin, gerekirse güç kullanılarak korunmasını ve bunlara mali destek verilmesini de içeriyordu. Caroe'ye göre, nüfuz etme, güç toplama ve maliklerin desteği olmadan *Sandeman Sistemi* işe yaramaz bir sınır politikasıyken³⁶⁶ Bruce'a göre ise Sandeman Sistemi aslında İleri Politika'nın aynısıydı.³⁶⁷ Sistem temel olarak aşiretlerin iç işlerine karışmamayı temel alarak aşiret liderlerinin desteğini sağlamayı amaçlamaktaydı. Böylece Sandeman, İngiliz otoritesinin, sürekli isyan eden aşiret bölgelerinde malikler ve reisler aracılığı ile tesis edilebileceği düşünüyordu.

1.5.2.1. Bilimsel Sınır

“*Bilimsel Sınır*” (Scientific Frontier) kavramını Lord Beaconsfield (B. Disraeli) hükümeti Hindistan için oluşturmuş ve İngiliz ulusunu bu sınırın kendisinden öncekinden çok daha üstün olduğuna inandırma yönünde çok çaba harcamıştı. Bu anlayışa göre bilimsel bir sınır, saldırılara karşı bilimsel olmayan bir sınırdan daha fazla güvenlik vaat etmeliydi. Bilimsel sınır fikri, kabaca Kandahar'ın elde tutulması anlamına gelmekteydi.³⁶⁸

Hindistan'ın kuzeybatısında; etnolojik, politik ve askerî gereklilikleri karşılayacak bir sınır çizmek mümkün görülüyordu. Topografik özellikleri kolay savunmaya uygun olan; ancak bölgedeki kabilelerin topraklarını bölerek etnik yapıyı ihlal etmeyen ve aynı zamanda siyasi bir sınır görevi gören bir hattın çizilmesi bir hayalden ibaretti. 1870 ve 1880'li yıllarda bilimsel bir sınır ile kastedilen, Orta Asya yönünden istilaya karşı bir savunma hattı olarak kullanılabilecek en iyi stratejik sınırdı. En yüksek üne sahip askerî stratejistler bile bu direniş hattının tam yeri konusunda anlaşmazlık içindeydiler. Bazıları, Hindistan'ın anahtarı olarak gördükleri Herat'ın da bu sınıra dâhil edilmesi gerektiğini savunurken, diğerleri Belh gibi uzak yerlerin işgalini önerecek kadar ileri gitmekteydiler. Ancak bilimsel sınırcıların çoğunluğu en iyi hattın Kabil-Gazne-Kandahar cephesi olacağı konusunda hemfikir idi.³⁶⁹ Hindistan'daki İngiliz idaresi bilimsel sınır ile Hindistan'ı, kuzeyden gelebilecek tehlikelere karşı nasıl savunacağı dolayısıyla sömürgeciliği en sorunsuz

---

Wilkinson D. Bird, *The Direction of War: A Study and Illustration of Strategy*, İkinci Basım, Cambridge at the Universty Press, London, 1925, s. 109.

³⁶⁵ Günümüzde Pakistan'ın Belüçistan eyaletinin merkezinde bulunan tarihi bir yerleşim yeridir.

³⁶⁶ Caroe, a.g.e., s. 376.

³⁶⁷ Bruce, a.g.e., s. 3.

³⁶⁸ Hanna, a.g.e., s.11.

³⁶⁹ Davies, a.g.e., s. 16.

şekilde nasıl sürdürebileceği ile ilgileniyordu. Böylece herhangi bir düzen ve istikrardan yoksun olan kuzeybatı sınırı daha da karmaşık bir hale getiriliyordu.

Bir dönem İngiliz hükümeti ve Lord Lytton, Kabil'den bağımsız müstakil bir Afgan Devleti kurmayı düşünmüşlerse de 1881'de bu düşünceden vazgeçilerek her şeye gücü yeten bir Afgan emirini destekleme ve Afgan direniş güçlerini geliştirme politikasına geçtiler.³⁷⁰ Afgan ordusunu güçlendirme politikası, Herat'ın; saldırıya uğraması halinde yardım gelene kadar dayanmasını öngörüyordu. Panjdeh olayı³⁷¹ sırasında İngiliz mühendisler, şehrin savunmasını güçlendirerek o dönemin ağır topraklarına karşı koyabilecek bir hale getirdiler ve bir işgalcinin ilerlemesini geciktirecek bir savunma yapısı oluşturdular. Afgan birliklerinin Peşaver'den takviye edilene kadar Kabil veya Gazne'nin ötesindeki Hindukuş'un yüksek geçitlerini tutabileceğine inanılıyordu. Ancak diğer bir senaryoda, Rusya'nın Hindistan'a ilerlemesini destekleyen düşman bir Afganistan'la ya da Afganların geri püskürtüldüğü ve Rusların Hindistan'a doğru ilerlediği bir durumla karşı karşıya kalınması durumunda ne yapılacağı üzerine geliştirilmişti. Bu saldırıyı karşılamak için de Hindistan sınırının tahkim edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştı. Kararlaştırılan politika, Ketta platosunda direnmek, İndus'tan Attock'a geçişi imkânsız kılmak ve işgalcileri Khushalgarh ve Gomal yollarından Hindistan'a girmeye zorlayarak imha etmek üzerine geliştirilmişti.³⁷²

Netice itibarıyla Hindistan hükümetinin Rusya'ya karşı savunma planı, askerî stratejistler tarafından değil, diplomatlar tarafından belirlendi. Rusya'nın, Afganistan'ın kuzey sınırlarına doğru istikrarlı ilerleyişi, *İleri* ve *Sabit* politika taraftarları arasında bir uzlaşma sağladı. Hindistan ile Rusya arasında bir tampon devlet olarak hizmet etmesi gereken dost ve birleşik bir Afganistan'ın kurulmasına karar verildi. Silah, mühimmat ve hediyeleriyle birlikte yıllık parasal yardım yoluyla, Afganistan emiri ile daha yakın bir ittifak kurulmaya çalışıldı. Emir ile Hindistan hükümeti arasındaki ilişkilerin samimi olmaktan uzak olduğu zamanlar olsa da, Abdurrahman Han'ın ve halefi Habibullah Han'ın hükümdarlıkları sırasında bu düzen, İngiliz İmparatorluğu açısından başarılı bir çözüm olarak kaldı. Aynı zamanda Afganistan'ın sınırları uluslararası anlaşmalarla kesin olarak tanımlandığı ve dış işlerini Durand Antlaşması'yla İngilizler kontrol ettiği sürece, emirin kuzey sınırının Rusya tarafından herhangi bir ihlali, savaş ilanı anlamına gelirdi.³⁷³

---

³⁷⁰ Macmunn, a.g.e., s. 227-228.

³⁷¹ 1885'te Afganistan'ın kuzey sınırındaki Panjdeh'in bir Rus saldırısına maruz kalması sonucunda Rusya ve İngiltere savaşın eşiğine gelmişti. Daha sonra taraflar arasında yapılan görüşmelerle olay savaşa dönüşmeden çözüldü. Charles Marvin, **Russians at the Gates of Herat**, Frederick Warne and Co. London ve New York, 1885, s. 184-185.

³⁷² Macmunn, a.g.e., s. 229-230.

³⁷³ Davies, a.g.e., s. 17.

İKİNCİ BÖLÜM

2. OSMANLI-HİNT VE OSMANLI AFGAN-İLİŞKİLERİ

2.1. Osmanlı-Hint İlişkileri

1453'te Osmanlıların, İstanbul'u fethetmesi onlara büyük bir ün kazandırmış ve tüm İslam dünyasında Osmanlı Devleti'ne karşı saygı ve muhabbet oluşmuştu. Muhtemelen bu sebeple, bu tarihten itibaren Güney Hindistan'ın bazı Müslüman yöneticileri, Osmanlılarla diplomatik ilişkiler kurmaya çalıştılar. Bilindiği kadarıyla Hindistan'ın Müslüman hükümdarları ile Osmanlılar arasında kaydedilen ilk diplomatik misyonlar 1481-82 yıllarında Behmeni kralları III. Muhammed Şah (1453-1481) ve Mahmud Şah (1482-1518) ile Osmanlı padişahları Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) ve II. Bayezit (1481-1512) arasında elçilik, mektup ve hediye alışverişi yoluyla gerçekleşmiştir. Yazışmalar esas olarak Müslüman yöneticiler arasındaki nezaket teatisi niteliğindedir ve askerî veya siyasi ittifakları teşvik etmeye yönelik herhangi bir girişimde bulunulduğuna dair hiçbir kanıt yoktur.³⁷⁴

I. Selim, bütün Arap coğrafyasını hâkimiyet altına aldıktan sonra Safevi hükümdarı Şah İsmail'i yenip Hindistan seferine hazırlanmaktaydı. Böylece I. Selim ve I. Süleyman okyanuslara hâkim olmaya başlayan Batılıların İslam dünyasını ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'ni arkadan kuşatma hamlelerinin önünü kesmek istiyorlardı. Dönemin Osmanlı düşünürleri, deniz keşiflerinin siyasi ve ekonomik önemini yazarak padişaha da arz ediyorlardı. Fakat I. Selim'in kısa süren saltanatı, daha büyük cihangirlik politikalarını gerçekleştirmesine engel olmuştu.³⁷⁵

Osmanlı kaynaklarında Babürlülere ilişkin en eski atıflar XVI. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanır. Fakat Cihangir'in (1605-1627) hükümdarlığına kadar herhangi bir resmî bağlantıya dair kayıt bulunmamaktadır. Muhtemelen Timur'un 1402'deki Ankara Savaşı'nda Osmanlılar üzerindeki başarısının mirası nedeniyle, her iki tarafta da temas kurma isteği yoktu. Üstelik Osmanlılar, belki de Hümayun'la savaş halinde olan Gucaratlılarla ittifaklarından dolayı, ilk başta Babürlülerin yükselişine biraz şüpheyle yaklaştı. İlginç bir şekilde Hümayun, Osmanlı sultanının üstünlüğünü kabul etmiş gibi görünüyordu. Seydi Ali Reis, Hümayun'la yaptığı görüşmede Hümayun ondan, Hindistan'ın mı yoksa padişahının (Vilayet-i Rum) imparatorluğunun mu daha büyük olduğunu

³⁷⁴ Suraiya Faroqhi ve Halil İnalcık, *The Ottoman Empire and its Heritage: Politics, Society and Economy*, Brill Leiden, New York-Köln, 1997, s. 1.

³⁷⁵ Turan, a.g.e., s. 98.

sormuş, Seydi Ali Reis de cevaben Hindistan'ın, padişahının topraklarının onda biri bile olmadığını, hutbe okutma ve para kesme hakkını verme yetkisine sahip tek kişinin kendisi olduğunu söylemişti. Hümayun, soylulara dönerek hiç gücenmeden “*Yeryüzünde Padişah denilmeyi hak eden tek kişi Sultan'dır.*” demişti.³⁷⁶

Ekber Şah gücünü artırıp sınırlarını genişlettikçe Osmanlı karşıtı bir tutum geliştirerek halifelik ünvanını kendisi de talep etmeye başladı. Hatta Safevi ve Özbeklerle Osmanlı Devleti'ne karşı bir ittifak bile oluşturmaya çalıştı. Ayrıca Portekizlilerle birlikte Yemen limanlarına saldırma düşüncesinde olduğu için Osmanlılar Yemen, Basra ve Süveyş'e takviye kuvvetler göndermişlerdi. Cihangir (1569-1627), hükümdarlığının ilk yıllarında Osmanlılara karşı kayıtsız görünse de 1622'de Kandahar'ın Safeviler tarafından ele geçirilmesinden dolayı Osmanlılar ve Özbeklerle birlikte Safevilere karşı bir *Sünni* ittifak kurmayı düşünmekteydi. Hatta bu amaçla Sultan IV. Murad'a mektup bile yazdı. Ancak mektuptan bir yıl sonra Cihangir'in ölümü üzerine bu ittifak girişimi başarısız oldu.³⁷⁷ Böylece Osmanlılarla Babürlüler arasındaki ilk resmî ilişkilerin Cihangir'in hükümdarlığı döneminde kurulduğu söylenebilir.³⁷⁸ Bu dönemlerde Avrupalıların Coğrafi Keşiflerle Hint Okyanusu'na ulaşarak Asya ve Afrika'da birçok limanı ele geçirmeleri, cihan hâkimiyeti davası güden Osmanlı Devleti'ni kuşkulandırmaktaydı. Osmanlılar Kızıldeniz'de ve Basra Körfezi'nde donanmalar kurarak İslam dünyası için siyasi ve iktisadi bir tehlike oluşturan Portekizlileri takibe almak zorunda kaldılar. Hatta Yavuz Sultan Selim, Mısır'ın fethinden sonra Süveyş Kanalı'nı açıp deniz yoluyla Hindistan'a ulaşmayı düşünüyordu. Sokollu Mehmed Paşa'nın Don-Volga Kanal Projesi de aynı amaca yönelik yapılmıştı. Fakat bu teşebbüsler sonuçsuz kalmış ve Babür İmparatorluğu yavaş yavaş zayıflarken İngiliz hâkimiyeti Hindistan'da yükselmışti.³⁷⁹

Kaynaklardan anlaşıldığına göre Osmanlılarla Babürlüler arasında ilk düzenli ilişkiler Şah Cihan (1627-1658) tarafından Safevilere karşı ittifak arayışını devam ettirmek amacıyla kuruldu. Şah Cihan, Mir Zarif adında bir elçiyi “*Müslüman kralların hanı*” diye hitap ettiği IV. Murat'a göndermiş ancak iki devlet arasında herhangi bir ittifak kurulamamıştı.³⁸⁰

Evrengizib'in (1658-1707) hükümdarlığı sırasında Osmanlı ve Babürlüler arasındaki ilişkiler çok düşük bir seviyeye gerilese de özellikle XVII. yüzyıl sonlarında daha önceki temaslar, daha yakın kültürel ve ticari ilişkilerin önünü açmıştı. Hac mekânlarının Osmanlı hâkimiyetinde olup Hintli Müslümanların buraları her yıl ziyaret etmeleri ve sûfi tarikatların çalışmaları da kültürel etkileşimi artırmaktaydı. Başta Ahmed Serhendi'nin (İmam Rabbânî) *Mektûbât*'ı ile İslam hukuku alanında

---

³⁷⁶ Faruqi-İnalcık, a.g.e., s. 6.

³⁷⁷ Faruqi-İnalcık, a.g.e., s. 6-7.

³⁷⁸ Faiz Ahmed, a.g.e., s. 36.

³⁷⁹ Turan, a.g.e., s. 133.

³⁸⁰ Faruqi-İnalcık, a.g.e., s. 7.

Evrengzib tarafından yazdırılan *Fetavâ-i Âlemgirî* (*Fetavâ-i Hindiyîye*) olmak üzere Hintli âlimlerin yazdığı birçok eser İstanbul'a kadar ulaşmış ve kütüphanelerde incelenmeye başlanmıştı. Aynı şekilde Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si de Hindistan'da büyük ilgi görmekteydi. Yine Mimar Sinan'ın öğrencisi olan Mimar Yusuf, Hindistan'da birçok eser yapmıştı. Ayrıca Osmanlı topçu uzmanları da Hindistan'daki Müslüman devletlerin ordularında yüksek görevlerde yer almaktaydı.³⁸¹ Dolayısıyla tüm bu ve benzeri örnekler Hint Müslümanlarının Osmanlılara karşı olan "muhabbet ve sempatisini" yükseltmiş ve Osmanlı Devleti'nin her başarısı Hindistan'da kutlanır olmuştur.

Babür İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla beraber Hindistan Müslümanları, gittikçe zayıflamasına rağmen bütün ümitlerini halifeye ve Türklere bağladılar. Hindular ise İngiliz işgaliyle beraber sadece efendileri değiştiği için durumdan Müslümanlar kadar etkilenmediler.³⁸² Hindistan'daki İngiliz politikası Hinduları Müslümanlara karşı, Müslümanları da Hindulara karşı kışkırtma üzerine kuruluydu. Bazen de Kırım Savaşı sırasında olduğu gibi hâkimiyetlerini sağlamlaştırmak ve Müslüman halk üzerinde etkilerini artırmak için halifenin nüfuzundan yararlanıyorlardı.³⁸³

Sultan II. Abdülhamid'in hükümdarlığında Panislamizm politikası daha çok Hint Müslümanlarından karşılık bulsa da Rus tehlikesinden dolayı İngiltere ile olan ilişkiler iyi bir seviyede tutulmaya çalışılıyordu. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Hindistan'la olan ilişkileri, İngiltere'nin çıkarlarına zarar vermeme üzerine inşa edilmekteydi. Ancak yine de padişahın aynı zamanda halife olmasının verdiği manevi avantaj kullanılarak Hint Müslümanlarının Osmanlı'ya karşı olan muhabbetlerinin diri tutulması amaçlanmaktaydı. Nitekim Hindistan'dan İstanbul'a gelen birçok şeyh, âlim ve dervişin padişah veya onun görevlendirdiği kimselerle görüşüp Hindistan'a dönmesi Panislamist bir uygulama olarak değerlendirilebilir. Çünkü dinî hüviyeti olan bu insanlar, Müslüman toplulukları Osmanlı lehine yönlendirme kabiliyetine sahiptiler. Böylece genel olarak Hint Müslümanları arasında Osmanlı Devleti manevi gücünü muhafaza edebilirdi.

Sultan II. Abdülhamid'den sonra iktidarı devralan İttihatçılar, Osmanlı nüfuz ve etkisini Müslümanlar üzerinde devam ettirdiği için İslamcılık düşüncesine sahip çıkmışlardı. Halifenin manevi nüfuzu Hindistan'da bu dönemde de artmaya devam etmiştir.³⁸⁴ Trablusgarp ve Balkan

³⁸¹ Faroqi-İnalcık, a.g.e., s. 8-9.

³⁸² Özcan, a.g.e., s. 22; Abdurresid İbrahim, Çin'de İranlı bir tüccar ile yaptığı konuşmada tüccar Çinlilerle Hintlileri kıyaslayarak şöyle demiştir:

"Hindliler eskiden beri esarete alışkın bir millettir. İngiltere hükümeti ne kadar zulmederse etsin bir Hindli yine ses çıkarmaz. Ama Çinliler öyle değil; geçici olarak tahammül etse bile nihayet bir gün meydana varlığını gösterir, ortalığa atılır. Zira daima hâkim millet olarak yaşamaya alışmışlardır. Bunlar Hindlilere kıyas olunamaz, hâkim millettir. Hindliler, Mısırlılar, kim gelir de "Ben size padişah oldum" derse, hemen itaat etmişler, mahkûmiyete alışkın milletlerdir."; Abdurresid İbrahim, a.g.e., s. 205.

³⁸³ Turan, a.g.e., s. 133-134.

³⁸⁴ Her ne kadar Hindistan Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne karşı bakışları olumlu olsa da kısmen menfi söylemlerle de karşılaşmıştır. Abdurresid İbrahim, Bombay'da bir Cuma namazında Halife Mehmed Reşad'ın adını zikretmeyen bir imama neden halifenin adını zikretmediğini sorunca o da halifenin temsilcisi olan Osmanlı konsoloslarının hal ve hareketlerini İslam'a yakıştıramadığı için böyle yaptığını söylemiştir. Abdurresid İbrahim'de Hz. Peygamber ve Hulefa-

Savaşları'nda İngilizlerin Osmanlı'ya karşı düşmanca politikaları ve Türklerin mağlubiyeti, Hindistan'da Türk sevgisini artırırken İngiliz düşmanlığını şiddetlendirmiştir.³⁸⁵ Nitekim Mart 1913'te Lucknow'da toplanan *Bütün Hindistan Müslümanları Kongresi*'nde Güney Asya dışındaki Müslümanların ve özellikle de Türklerin durumuna temas edilmişti. Türklerin Trablusgarb ve Balkan Savaşları'nda “*Medeni*” dünyaya karşı kahramanca mücadele ettiği vurgulanmıştı.³⁸⁶ Balkan Savaşları'nda, I. Dünya Savaşı'nda ve Milli Mücadele yıllarında Hint Müslümanlarının her şartta Türklere maddi ve manevi yardımlarda bulunmaları Türk sevgisinin göstergesidir ki aynı dönemlerde Hindistan'da veba, kolera ve kıtlık halkı son derece zor durumda bırakmaktaydı.

Hindistan'daki İngiliz genel valisi, Türk yanlısı hareketleri etkilemek için İttihat ve Terakki üyelerinin aslında Müslüman olmadıklarını, Masonlarla ilişkilerinin bulunduğunu ve bir İslam şehri olan Kudüs'ü Musevilere sattıklarını ileri sürerek menfi propaganda yapıyordu. Beklenenin aksine Müslümanlar yalanlama kampanyası başlatarak İngiltere'nin propagandalarını boşa çıkardılar. Örneğin Zafer Ali Han, Türklerin altı yüz yıldır Avrupa ile temas halinde olmalarına rağmen İslami hüviyetlerini asla kaybetmediklerini vurgulamaktaydı.³⁸⁷

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nda *Cihat* ilan ederken İslam dünyasındaki halifeye ve Türklere kaşı olan sevgiyi hesaba katıyordu. İngilizler de başta Ağa Han³⁸⁸ olmak üzere Hindistan'da bazı önde gelen kişilerle Cihad'ın halk üzerindeki etkisini azaltmaya çalışsa da Müslümanların Türkiye lehine ve İngiltere aleyhine olan hareketleri durdurulamadı. Bu dönemde bağımsızlık hareketine girişen Hindular da Gandhi öncülüğünde Müslümanlara destek veriyordu.³⁸⁹

Hindistan Müslümanları Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katılmasını istemeseler de savaş başlayıp Osmanlı Devleti de savaşa katıldığında Müslümanlar ve İngiliz Hükümeti arasında Türkiye ve onun kaderiyle ilgili endişeler yaygınlaştı. 1915'te İtilaf Devletleri'nin Asya ve Afrika'daki sömürgelerinde isyanlar çıkacağı endişesi hâkimdi. Bu aynı zamanda Hindistan

---

i Râşidîn döneminde olumsuz yönleri olmasına rağmen bazı kişilerin devlet işlerinde görevlendirildiğini örneklerle anlatarak imamı ikna etmeye çalışmıştır. Örneğin Velid b. Ukbe Hz. Peygamber tarafından Benî Mustalık Kabilesi'ne gönderilmiş ve bu kişi hakkında “*Fasık bir kişinin getirdiği haberi araştırın.*” mealinde Hucurât Suresi'nin altıncı ayeti nazil olmuştu. Böyle olduğu halde Hz. Osman bu kişiyi halifelik döneminde idareci olarak görevlendirmişti... Dolayısıyla konsolosların hatalarıyla halifeyi suçlamak doğru değildir... Abdurreşid İbrahim, a.g.e., s. 280-281.

³⁸⁵ Turan, a.g.e., s. 134.

³⁸⁶ Öke, Hilafet Hareketleri, s. 18.

³⁸⁷ Öke, Hilafet Hareketleri, s. 21.

³⁸⁸ Hindistan'daki Şii İsmailiye Mezhebinin lideriydi. Avrupa'daki ağırlıkları çok iyi olduğu için İngiltere Danışma Konseyi üyesi Seyyid Emir Ali ile birlikte Tüm Hindistan Müslümanları Birliği'nin Londra şubesinde görevlendirildiler. Balkan Savaşları ve diğer olaylarla ilgili yazdıkları yazılarda genellikle İngiltere'nin Türklerin en büyük dostu olduğu şeklinde ifadeler bulunuyordu. Birliğin daha genç ve enerjik üyelerinden olan Mevlana Muhammed Ali ve arkadaşlarını İngilizleri eleştirmelerinden dolayı Hindistan'da asayişsizlik ve kargaşa çıkarmakla suçluyorlardı. Muhammed Ali, Mazhar-ül-Hak ve Mevlâna Ebu'l Kelâm Azad gibi hareketin önde gelenleri, Seyyid Emir Ali ve Ağa Han'ı dalkavukluk ile yanıltıcı ve saptırıcı ifadeler kullanmakla suçlamaktaydılar; Öke, Hilafet Hareketleri, s. 19.

³⁸⁹ Turan, a.g.e., s. 135.

Müslümanları için de geçerliydi. İngiltere, Hindistan’da bu noktada bir patlamayı göze alamadığı için uzlaşmacı jestler ve çeşitli güvenceler vererek ılımlı bir politika gütmeye başladı. Hoşnutsuzluğun yayılmasını engellemek için Hindistan’daki Türk yanlısı gruplar arasında daha radikal olanlar ve sesi daha çok çıkanlar gözaltına alınarak ya da hapse atılarak pasifize edildi. Öte yandan, İngiliz Hint-Hükümeti’nin halife ile değil, İttihat ve Terakki’nin kontrolündeki Türk Hükümeti ile savaş halinde olduğu, İslam’ın mukaddes yerlerinin tacizden muaf tutulacağı ve hilafetin mukaddes makamına karşı hiçbir harekât yapılmayacağı söyleniyordu. Savaştan sonra Hint Müslümanları, İngilizlerin savaş sürecinde verdikleri sözleri tutmakta isteksiz olduklarını fark ettiler.³⁹⁰ Mehmet Akif’e göre İngilizler aslında Osmanlı halifeliğini tamamen yok etmek isteseler de Vatikan’daki Papalık³⁹¹ gibi küçük bir devlete dönüştürüp İstanbul’u da Türklere bırakmayı düşünüyorlardı. Halifeliği kaldırdıkları takdirde Hint Müslümanlarının kendilerine karşı büyük bir isyan çıkarabileceklerinden korkuyorlardı. Hintlilerin “bir çakı” taşıması dahi yasaklanmıştı ki yasağa uymayanlar büyük cezalara çarptırılıyordu. Hatta Mondros Mütarekesi’nden sonra kasapların bıçaklarını, berberlerin de usturalarını akşam vakti polis karakollarına teslim etmeleri kuralı getirilmişti.³⁹² İngilizlerin niyeti ne olursa olsun, Halifelik konusunda Hindistan Müslümanları arasındaki endişeler, 1918’de Hindistan’da “*Hilafet Hareketi*”³⁹³ denilen ve Osmanlı halifeliğini savunan bir hareket doğmasına yol açtı.

Hilafet Hareketi, Kayyameddin Muhammed Abdülbari’nin liderliğinde doğdu. Özellikle Anadolu’nun Yunan işgaline girmesinden sonra Hint Müslümanları, hilafetin Türk bağımsızlığı olmadan yaşayamayacağını hissederek merkezi Bombay’da bulunan ve Hindistan’ın her yerinde şubeleri açılan “*Tüm Hilafet Komitesi*”ni kurdular. Komite, 17 Ekim 1919’da bir Hilafet günü düzenledi. Hindistan’ın her yerinde Hilafet gününe coşkulu bir destek verildi. 23 Kasım 1919’da Fazl el Hakk’ın başkanlığında ilk defa bir hilafet konferansı düzenlendi. Konferansta Türkiye ve halife için adaleti sağlamak amacıyla bir teşkilat kurulmasına karar verildi. Hilafetçiler savaşın başında

---

³⁹⁰ Rome, a.g.m., s. 51-53.

³⁹¹ Halifeliğin kaldırılması, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılıp ayrılamayacağı gibi meselelerde İslam dünyasında birçok düşünür çeşitli tartışmalara katılmışlardır. Türkiye’de halifelik kaldırılana kadar genel anlamda İslam dünyasında teorik olarak din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılamayacağı düşüncesi hâkimdi.

İslam devletinin başı olan kişi, hem “dini koruyan bir İmam” hem de sınırları gözeten bir “Emir-ül Mü’minin” olarak görülmektedir. [Orta Çağ] Hristiyanlık düşüncesindeki gibi kilise ile devlet veya papa ile imparator ayrımı (İki Kılıç Kuramı) görülmez; Öke, Hilafet Hareketleri, s. 106.

³⁹² Ersoy, a.g.e., s. 254 ve 266.

³⁹³ Hilafet Hareketi’nin çıktığı dönemde İngilizler de propaganda haline getirerek Osmanlı hilafetini yıkmayı ya da en azından zayıflatmayı amaçladıkları “*Hilafetin Kureyşliliği*” tartışmasını köpürtüyorlardı. Hz. Muhammed’in “İmam Kureyş’tendir.” hadisini esas alan bu konu yüzyıllar boyunca İslam âleminde tartışma konusu olmuştur. Bazıları hadisin akla gelen ilk manasına bakarak halifeliğin, Kureyş Kabilesi’ne has bir imtiyaz olduğunu ileri sürerken çoğu İslam âlimi tevîl yoluna giderek hilafetin Kureyş’e mahsus olmadığını ispata çalışmışlardır. İbn-i Haldun gibi bazı düşünürler de halifenin Kureyş’ten olma şartını asabiye bağlamaktaydı. Kureyş o dönemin en büyük ve en güçlü kabilesi olarak anlaşmazlıkları çözerek birlik ve beraberliği sağlayabilecek bir kabileydi. Yani Kureyşli olma şartı bir illete binaen ortaya konulmuştur. İlet yani düzeni koruyup birlik ve beraberliği sağlama gücü ortadan kalkarsa şart olan halifenin Kureyş’ten olma durumu da ortadan kalkacaktır; Adnan Hoyladı, **İslam Hukukunda Hilafetin Kureyşliliği Tartışmaları ve Hindistan Örneği**, Rağbet Yayınları; İstanbul, 2015, s. 59.

İngilizlerin verdiği sözler ve 5 Ocak 1918’de Lloyd George’un³⁹⁴ yayınladığı beyannameye göre hareket edilmesini istiyorlardı.³⁹⁵ Ancak Lloyd George, Türk düşmanlığı ve Yunan dostluğu doğrultusunda politika gütmesinden dolayı Yunanların Anadolu’ya saldırmasında en etkili ve teşvik edici kişi olmuştu. Bu durum karşısında oldukça üzülen Müslümanlar, 1919’da Delhi’de toplanan *Hilafet Kongresi*’nde halife ve Türklerin bağımsızlığını kurtarmak, Türkiye’ye karşı düşmanlığı terk etmedikçe İngilizlere karşı mücadele ve İngilizlerin zafer etkinliklerini boykot etme kararı da aldılar. Gandhi’nin öncülüğünde hareket eden Hindular da bu harekete destek verdiler.³⁹⁶ Hatta İslamcılık karşıtı olan bazı Hindu önde gelenleri bile mitinglere katılarak “Türk davasına” destek veriyorlardı. Örneğin Bipan Chandra Pal adlı bir Hindu lideri davanın bir insanlık davası olduğunu ve Türklerin kaybının *medeniyetin kaybı* olacağını söylüyordu. Ona göre Osmanlı Devleti, farklı dinî ve ırki unsurları barış içinde bir arada yaşatan bir yönetim anlayışına sahipti. Dolayısıyla Osmanlı Devleti’nin tarihe mâl olması, bu yönetim felsefesinin de ölümü demekti.³⁹⁷

1920’de Bombay’da toplanan başka bir kongre, daha sert davranarak İngiliz politikasını değiştirmeyi denediği gibi İngiltere’ye de bir heyet gönderdi. Ayrıca Ankara’ya elli bin İngiliz lirası tutarında yardım gönderildi. Müslümanlar İngilizler tarafından sert tepki ile karşılaşmalar da Muhammed Ali Cinnah öncülüğünde halifenin ve Türkiye’nin kurtulması için faaliyetlerine devam ettiler. Durumun nezaketi karşısında Hindistan Genel Valisi Lord Reading, İngiliz hükûmetine, Hindistan’daki durumun düzelmesi için İstanbul’un boşaltılmasının, Anadolu ve Trakya’dan Yunanların çekilmesinin ve halifenin Mekke ve Medine gibi kutsal yerlerdeki hâkimiyetinin tanınmasının gerekliliğini beyan ediyordu. Osman Turan’a göre Lloyd George, Türklere karşı güttüğü bu düşmanca politikaların sonucu olarak hem Yunan’ın denize dökülmesinden hem de Hindistan’da karşılaştığı direnç yüzünden hükûmetten düşmüştür.³⁹⁸

2.2. Osmanlı-Afgan İlişkileri

Osmanlı Devleti ve Afganistan arasındaki ilişkiler, iki devlet arasında herhangi bir sınır olmaması ve aralarında her iki devlet için de mezhepsel meselelerden dolayı düşman olarak görülen İran’ın olması gibi sebeplerden dolayı tarihsel süreçte istenildiği boyutta olmamıştır.

Osmanlı-Afgan diplomatik temasının ilk örnekleri XVI. yüzyılın ortalarına tarihlenmektedir. İlk Osmanlı-Afgan ittifakı, Hindistan’daki ikinci büyük Peştun hanedanının kurucusu Şir Şah

³⁹⁴ Lloyd George, Glasgow’da yaptığı bir konuşmada İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ni İstanbul, Anadolu ve Türklerin çoğunlukta bulunduğu Rumeli’den atma niyetlerinin olmadığını belirtmişti; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-turkiye-hindistan-iliskileri/>. (8 Temmuz 2023).

³⁹⁵ Rome, a.g.m., s. 53-54.

³⁹⁶ Turan, a.g.e., s. 135.

³⁹⁷ Öke, Hilafet Hareketleri, s. 18.

³⁹⁸ Turan, a.g.e., s. 136.

Surî'nin (1486-1545) İstanbul'a 1544'te bir elçi göndererek Safevi Şîî İran'a ortak bir saldırı düzenlemeyi teklif etmesiyle başladı. Ancak Şîr Şah Surî'nin 1545'te ölümü üzerine bu ittifak gerçekleşmedi.³⁹⁹ Bu ittifak girişiminden sonra XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı-Afgan ilişkileri konusunda Osmanlı arşivlerinde herhangi bir kayda rastlanmamıştır.⁴⁰⁰

XIX. yüzyıldan önce Afgan hükümdarları ile Osmanlılar arasındaki resmî temasları belgeleyen çok az kaynak olmasına rağmen, her yıl yapılan Hac ibadeti, siyasi sınırlar boyunca Müslümanlar arasında temas ve etkileşim için en önemli ortamdı. Ayrıca Afganlar da dâhil Müslüman yöneticilere siyasi, ekonomik ve diğer stratejik değer ittifaklarını müzakere etmek için kısmen tarafsız bir alan sağladı. XVIII. yüzyılın başlarında, Hotaki Afgan hanedanının kurucusu Mir Veis Han Hotak (1673-1715), Kandahar Valisi'ne karşı önde gelen Osmanlı ulehasının desteğini almak amacıyla Mekke'ye gitti. Orada ulemadan bir fetva alan Mir Veis İran'a döndü ve Safevi kontrolündeki Kandahar'a yürümek için Afgan kabileleri konfederasyonunu harekete geçirdi. Sonuç sadece Afganistan'ın Kandahar'ı fethetmesi değil, aynı zamanda Safevi İmparatorluğu'nun çöküşü ve İsfahan'ın Mir Veis'in oğlu Mahmud tarafından 1722'de alınması oldu.⁴⁰¹

Lale Devri'nde ilişkiler, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında İran'ın bazı topraklarını paylaştıkları İran Mukasemenamesi'nden (1724) sonra yine İran üzerinde emelleri olan Afgan hükümdarı Eşref Han Hotak ile yapılan bir savaş neticesinde başlamıştır. Osmanlılar savaşı kaybetmeler de Sünni olmalarından, halifelîği ellerinde bulundurmalarından, Hicaz'ın sahibi olmalarından ve yaptıkları fetihlerle İslam dünyasında çok önemli bir konumu işgal etmelerinden dolayı Eşref Han Osmanlıları yenmesine rağmen onlara saygılı davranmıştır.

Osmanlı Devleti ve Afganistan iki Müslüman monarşi ve dostane temas halindeki devletler olsalar da başka bir devlete karşı mücadelede asla güçlerini birleştir(e)memişler dolayısıyla Panislamizm de eyleme geçememiştir.⁴⁰² XVIII. yüzyılda Babür Hindistan'ı ve Safevi İran'ın küllerinden ortaya çıkan Hotaki (1709-1738) ve Dürrani (1747-1823) hanedanları sırasıyla 1725 ve 1761'de Babüali ile temasa geçmeye başlamışlardır.⁴⁰³ Eşref Han Hotaki İran üzerindeki nüfuz mücadelesi, Ahmet Şah Dürrani ise İran'a karşı bir ittifak arayışı içerisinde Osmanlılarla temasa geçmişti.

---

³⁹⁹ Faiz Ahmed, a.g.e., s. 37-38.

⁴⁰⁰ BOA, D..BŞM.d... 40946 (24 Muharrem 1137/13 Ekim 1724); BOA, C..DH.. 127, 6334 (28 Zilkade 1141/25 Haziran 1729); BOA, C..HR.. 67, 3313 (12 Rebiulevvel 1157/25 Nisan 1744).

⁴⁰¹ Laurence Lockhart, *The Fall of the Safavi Dynasty and the Afghan Occupation of Persia*, Cambridge University Press, Cambridge, 1958, s. 86, 88.

⁴⁰² Faiz Ahmed, a.g.e., s. 33-34.

⁴⁰³ Faiz Ahmed, a.g.e., s. 34.

Geleneksel Afganistan tarihi, bağımsız bir Afgan Devleti'nin ortaya çıkışını, yetenekli bir Peştun komutanı olan Ahmed Han Abdali'nin (1722-1772) yükselişine kadar götürmektedir. 1747'de Ahmed Han, Nadir Şah'ın öldürülmesinden sonra ortaya çıkan otorite boşluğundan yararlanarak Kandahar merkezli Afgan Devleti'nin temellerini atarak Ahmed Şah Dürrani ismini aldı.⁴⁰⁴

Ahmed Şah Dürrani Peştun, Tacik, Özbek ve Kızılbaş askerlerle devletinin sınırlarını İran, Orta Asya ve Hindistan'a doğru genişletti. Böylece Afgan sınırları Ceyhun Nehri'nden Arap Denizi'ne, Horasan'dan Keşmir'e kadar uzandı. Bu durum Afganistan'ın tarihinde en geniş sınırlara ulaştığı ilk ve tek dönemdir.⁴⁰⁵

Ahmed Şah, savaş alanlarındaki bütün başarılarına ve o dönem dünyasında en güçlü Müslüman hükümdar olmasına rağmen, Osmanlı Devleti tarafından tanınma ihtiyacı duymuştur. Nitekim Osmanlı Devleti o döneme kadar başta Rusya olmak üzere komşularına karşı toprak kaybetmiş olsa da hâlâ dünyanın en güçlü Müslüman devletiydi. Ahmed Şah 1761'de Panipat Savaşı'nda Maratha güçlerini yendikten sonra Osmanlı sultanı III. Mustafa'ya bir mektup yazmıştı. Sultan kendisine birader olarak gören Ahmed Şah, Afgan tahtını ele geçirmesini, İran'daki zaferlerini ve Hindistan'a yaptığı şanlı keşifleri mektubunda detaylandırmaktaydı.⁴⁰⁶ 1720'lerde öncülü olan Ahmed Şah Hotaki'nin kurduğu Afgan geleneğini sürdürerek Osmanlı sultanlarını halifeliğin haklı sahibi olarak kabul ediyordu. Bir Osmanlı-Afgan İttifakı ile Şii rakiplerine büyük bir saldırı düzenleyemediğine dair pişmanlıklarını belirtmekteydi.⁴⁰⁷ Mektubun devamında Şii İran'ın Sünnilere verdiği zararları anlatan Ahmed Şah, padişahı İran'a karşı bir yardım istemekteydi. Sultan III. Mustafa ise verdiği cevapta İran ile Nadir Şah döneminde bir antlaşma yapıldığını ve Osmanlı Devleti'nin yaptığı antlaşmalara her zaman sadık kaldığını, dolayısıyla İran'a karşı herhangi bir düşmanca harekete katılmayacaklarını bildirmekteydi.⁴⁰⁸

Ahmet Şah'ın mektubu padişah üzerinde bir etki bırakmamış gibi gözükmektedir. Ne Osmanlı-Afgan ittifakı ne de İran'a ortak saldırı fikri gerçekleşmemişti. Bunun altında yatan sebep, belki Hotaki dönemindeki Osmanlı-Afgan çatışmasından kalma Afganlara karşı bir güvensizlik ya da Osmanlıların mektubu çok iddialı bulmaları olabilir.⁴⁰⁹

---

⁴⁰⁴ Faiz Ahmed, a.g.e., s. 39; Saray, Düünden Bugüne Afganistan, s. 29.

⁴⁰⁵ Faiz Ahmed, a.g.e., s. 40; Jos J. L. Gommans, **The Rise of the Indo-Afghan Empire: C. 1710-1780**, Brill Publishing, Leiden-New York-Köln, 1995, s. 47-66.

⁴⁰⁶ Gommans, a.g.e., s. 49-56.

⁴⁰⁷ Hakeem Naim, 2010. "The Ottoman Empire and Afghanistan: A Record of Failure and Great Power Intrigue" (BA Robert and Colleen Haas Scholars Thesis, Department of Middle Eastern Studies, UC Berkeley). 17-18 den aktaran Faiz Ahmed, a.g.e, s. 39; Gommans, a.g.e., 45-46.

⁴⁰⁸ Saray, Afganistan ve Türkler, s. 25.

⁴⁰⁹ Faiz Ahmed, a.g.e, s. 39.

Hotaki ve Dürrani selefleri kadar güçlü veya geniş bir bölgeye hâkim olmasa da, Afganistan'ın müteakip Muhammedzai Hanedanı (1826-1929; Barakzai Hanedanı olarak da bilinir) Babıali'de daha fazla dikkat çekmişti. Afganistan'ın Muhammedzai emirleri XIX. yüzyılın sonlarından başlayarak Osmanlı sultanlarıyla bağlarını güçlendirmeye çalışmaktaydılar.⁴¹⁰

Osmanlı Devleti Afganistan ile Hindistan'da olduğu gibi en güçlü ilişkileri yine Sultan II. Abdülhamid döneminde kurmuştur. Padişah hükümdarlığının hemen başında Osmanlı Devleti'ni Rusya'yla 1877-1878 savaşının içerisinde bulmuştu. Dolayısıyla Rusya'ya karşı potansiyel bir ittifak arayışı içerisindeydi.

Padişah, Afganistan Emiri Şir Ali Han'a 1877'de Rusya'ya karşı bir ittifak yapmak için özel bir elçi olarak Şirvanizâde Ahmed Hulusi Efendi'yi gönderdi.⁴¹¹ Afganistan göreceli olarak Osmanlı Devleti haricinde o dönem İslam dünyası içerisinde bağımsızlığını muhafaza edebilen nadir devletlerden birisiydi. Osmanlı Devleti'nin planına göre Afganistan, Rusya üzerine Orta Asya'dan bir cephe açacaktı.

Ahmed Hulusi Efendi'nin asli görevi Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti ile beraber bir cephe açılmasını sağlamak iken İngilizler de o dönemde bozuk olan İngiliz-Afgan ilişkilerinin düzeltilmesi için Osmanlı Devleti'ni aracı olarak kullanmak istiyorlardı.⁴¹² Bu durum Osmanlı vesikalarında *“İslam düşmanı olan Rusya'nın Müslümanlara yaptığı zulmü ortadan kaldırarak Afganistan'dan uzaklaştırmak ve özellikle de Afganistan'ın Osmanlı Devleti'nin dost ve müttefiki olan İngiltere ile geçmişte olduğu gibi iyi ilişkiler içerisinde menfaatlerine uygun bir siyaset yürütmelerini istemek”* olarak ifade edilmekteydi. Hulusi Efendi, Şir Ali Han'dan Rusya'nın Osmanlı Devleti ile savaş halinde olup, Afganistan taraflarındaki askerleri de az olduğundan Buhara ve Hive'nin kurtarılması için harekete geçmesini istiyordu. Afganistan Rusya'ya karşı harekete geçerse Buhara ve diğer Türkmen aşiretleri de yardım edeceklerdi. Ayrıca Buhara Emirinin oğlu da İstanbul'da bulunup böyle bir sefer yapılmasını uygun bulmaktaydı.⁴¹³

Sultan II. Abdülhamid elçilik görevini bir hariciye mensubuna değil ulemadan Şirvanzade Ahmed Hulusi Efendi'ye vermişti.⁴¹⁴ Babıali'deki tecrübeli diplomatlardan birisinin değil de bir

---

⁴¹⁰ Faiz Ahmed, a.g.e., s. 34.

⁴¹¹ BOA, İ. HR., 276, 16873 (6 Cemaziyevvel 1295/ 8 Mayıs 1878).

⁴¹² Saray, Afganistan ve Türkler, s. 77-78.

⁴¹³ M. Cavid Baysun, “Şirvanî-zade Ahmed Hulusî Efendi'nin Efganistan Elçiliğine Âid Vesikalar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 4 (7), 1953, s. 153-154.

⁴¹⁴ İngiliz ve Osmanlı kaynakları Kabil'in ilk Osmanlı elçisi hakkında çelişkili yorumlar sunmaktadır. 1870'lerde İngiliz Hindistan yönetimi istihbarat kayıtları, Şir Ali Han döneminde İstanbul ve Kabil arasında giden gizli elçi ve habercilerin söylentilerini dolaşıma sokmuştu. Örneğin, 1870'lerin ortalarından kalma Hint arşiv belgelerinde, Hulusi Efendi'nin 1877 sonbaharına gelmesinden yıllar önce Şeyh Süleyman adıyla Kabil'de şüpheli bir Osmanlı çifte ajanından

İslam âlimi ve hukukçunun⁴¹⁵ bu iş için seçilmesi bazılarını oldukça şaşırtmıştı. Özellikle İngiliz delegasyonundan Hindistan topraklarından geçişi kolaylaştıranlar da dâhil olmak üzere, İngiliz yetkilileri; Osmanlı dış hizmetinden daha kıdemli bir yetkilinin elçilik için seçilmediğine hayret etmişti. Ancak Ahmed Hulusi Efendi'nin Afganistan'a ilk resmi Osmanlı elçisi olarak gönderilmesi, çok fazla dikkat çekmeyen nedenlerden dolayı önemliydi. Hem Babıali'de hem de sarayda Hulusi Efendi'nin imparatorluk ulema sınıfının en üst kademelerinde seçkin bir rütbeye sahip olduğu konuşuluyordu. İstanbul, Mısır ve Delhi'den 1877-1878 yılları arasında ziyaret ettiği her yerde bağımsız hesaplar Ahmed Hulusi Efendi'yi bilgili, dindar ve saygın bir din âlimi olarak tanımlamıştı.⁴¹⁶ Sultan II. Abdülhamid'in Ahmed Hulusi Efendi gibi ulema kökenli birisini elçi olarak seçmesi bu dönemde güdülen İslamcılık⁴¹⁷ siyaseti ile izah edilebilir. Netice itibarıyla padişah İslamcılık fikrinin en önemli savunucularından biriydi. Afganistan gibi Sünni-Hanefi mezhebine mensup bir devletle yapılmak istenilen ittifakı, Afganlarla aynı dilden konuşabilecek İslam inanç, itikat ve hukukuna vakıf bir kişinin gerçekleştirebilme ihtimali daha yüksekti.

Ahmed Hulusi Efendi'nin bir hukukçu olarak Afganistan'ın hukuk sistemi üzerinde etkili olduğu da düşünülebilir. Nitekim kendisi sadece bir elçi olarak Afgan emiri Şir Ali Han'la görüşmemiş aynı zamanda Afgan uleması ile de görüşmüştür.⁴¹⁸

Şir Ali Han ise Afganistan halkının neredeyse tamamının Sünni İslam olduklarını ve İslam'ın sütunu olan Osmanlı Devleti'nin iyiliğini isteyip dua ettiklerini belirtip diğer hükümetlerin de Osmanlı Devleti'nin müstemlekesi olduğunu ifade ediyordu. Ona göre İngiltere, hileci ve doğrudan yana görünen bir devlet olarak ülkeleri mahvetmekteydi. Onlar Kandahar sınırına on saat mesafedeki Kuvat'a asker göndererek asıl niyetlerinin Kabil'i ele geçirmek olduğunu göstermişlerdi. Rusya ise Hindistan'ı ele geçirmek istediği için Hokand ve Buhara'yı istila etmişti. Şir Ali Han, Buhara'nın Rusya tarafından ele geçirilmesinden sonraki dört beş senedir gece gündüz asker toplayıp hazırlık yapmaktaydı. Ayrıca İran da Afganistan'a yönelik düşmanca tavırlar içerisinde olduğu için kendilerinin üç düşman devlet arasında sıkışıp kaldıklarını ve hâlihazırda kendileri için en tehlikeli düşmanın İngiltere olduğunu söylemekteydi. Bu üç devletten hangisi Afganistan'ı istilaya girişirse

---

bahsetmektedir; Faiz Ahmed, a.g.e., 310; Özcan, "Özbekler Tekkesi Postnişini Buharalı Şeyh Süleyman Efendi Bir Double Agent' mi İdi?", **Tarih ve Toplum**, XVII, 1992, s. 204-208.

⁴¹⁵ Ahmet Hulusi Efendi Osmanlı Medeni Kanunu olan Mecelle'nin hazırlama komisyonunda görev almış hukukçu bir şahsiyetti; Faiz Ahmed, "İstanbul and Kabul in Courtly Contact: The Question of Exchange between the Ottoman Empire and Afghanistan in the Late Nineteenth Century", **Osmanlı Araştırmaları**, 45 (45), 2015, s. 266.

⁴¹⁶ Faiz Ahmed, a.g.e., s. 50.

⁴¹⁷ Sultan II. Abdülhamid'in İslamcılık fikrini benimseyip bir politika haline getirmesini sağlayan en önemli etkenlerden birisi, İngiltere'nin Ermeni toprak iddialarını desteklemeye başlamasıdır. Nitekim padişah da İngiliz yönetimi altındaki Mısır ve Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne olan muhabbetlerinden faydalanarak onları, İngiliz yönetimine karşı isyan ettirebileceği izlenimini vermeye çalışmıştır. Padişahın bu hamlesine karşı İngilizler de Arap milliyetçiliğini destekleyerek Arap nüfus arasında Osmanlı hâkimiyetini zayıflatmaya yönelmişlerdir; Öke, Saraydaki Casus, s. 119-120.

⁴¹⁸ Faiz Ahmed, a.g.m., s. 268.

ona karşılık vereceğini ve bu şartlar dâhilinde Osmanlı Devleti'nin yanında Rusya'ya karşı savaşa giremeyeceğini söyledi. İngiltere'nin amacı Afganistan'ı nüfuzu altına almak, Rusya'nınki ise Afganistan'ın tarafsız olarak kalmasını sağlamaktı. Dolayısıyla Şir Ali Han kendi ifadesiyle “iki hileci” devlet arasında kalmıştı. Özellikle vurguladığı noktalardan birisi de Afganistan'ın Rusya ile herhangi bir ittifakının olmadığıydı. Eğer Osmanlı Devleti, İran'la savaşırsa kendilerinin on bin, Osmanlıların da yirmi bin asker göndermesi halinde İran'ı yeneceklerini ümit ettiğini söylüyordu. Yine Şir Ali Han, Afganistan'ın amacının İngiltere'yi işgal ettiği Afgan topraklarından çıkartmak olduğunu ve eğer Babıali, Kuvat'ın boşaltılması için yardımcı olursa birkaç yüz bin adamın kanının dökülmesinin önüne geçileceğini belirtmekteydi.⁴¹⁹

Babıali ile Afganistan emirleri arasındaki ikili ilişkileri karmaşıktırmak, 1879'dan beri Afgan dış politikasını kontrol eden İngiltere için büyük sonuç veren “yasal” bir teknikti.⁴²⁰ Afganistan İngiltere'yi, Osmanlı Devleti de Rusya'yı öncelikli tehdit olarak gördüğü için iki devlet arasında bir ittifak yapmak mümkün olmadı. Osmanlı Devleti, Rusya ile savaş halindeydi. Afganistan ise her an bir İngiliz saldırısı beklemekteydi. 1878-1880 arasında devam edecek olan İkinci İngiliz-Afgan Savaşı bu atmosfer içerisinde başlayacaktı. Dolayısıyla Şir Ali Han, Rusya'yı Afganistan için İngiltere'ye göre daha düşük bir tehdit olarak görmekteydi.

Osmanlı heyeti, Afganistan'da Ekim 1877'ye kadar sıcak bir karşılama, saygı ve ilgi görmesine rağmen Afgan emirinin padişahın Rusya'ya ortak saldırı daveti yapmaya istekli olmadığını anlaşılmamasıyla Ahmed Hulusi Efendi de görevini tamamlayarak İstanbul'a döndü.⁴²¹

Afganistan ve Osmanlı Devleti arasında İran'ın olmasından dolayı bahsedilen diplomatik ilişkilerin dışında herhangi bir başka ilişki yoktu. Şir Ali Han'dan sonraki netâmeli süreci bitirerek Afganistan'ın başına geçen Abdurrahman Han, Halife II. Abdülhamid'in şahsına karşı büyük bir saygı duyuyordu. Ayrıca Afgan yöneticileri için Osmanlı sultanları hakkında iyi dileklerde bulunmak halkın halifeye olan muhabbetinden dolayı kendisine prestij sağlayan bir davranıştı.

Emir, halifeye saygı duymaya ve onu taklit etmeye de çalışıyordu. Nitekim *Risale-i İslamiye* adlı eserinde, halife %10'un üzerinde vergi koyulmasını emrederse aynı şeyin kendisi için de geçerli olacağını bildiriyordu. Dahası, cihat üzerine yaptığı muamelelerde Emir, padişahın ilham aldığını söylemiştir, çünkü ikisinin de Müslüman olmaları dışında hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Afganistan, Rusya'nın tehdidi altındaydı. Osmanlı hükümdarları gibi Emir de Rusya'nın aksine

---

⁴¹⁹ Baysun, a.g.m., s. 154-156.

⁴²⁰ Faiz Ahmed, a.g.e., s. 34.

⁴²¹ Faiz Ahmed, a.g.e., s. 54 ve 71.

İngilizlere karşı iyi duygular beslemenin ülke menfaati için daha uygun olacağını düşünüyordu.⁴²² Abdurrahman Han'ın önceki dönemin aksine istemeyerek de olsa İngiliz yanlısı bir politika güttüğü açıktı. Nitekim Şir Ali Han'ın oğlu Yakup Han ile İngiltere arasında yapılan Gandamak Antlaşması'nı (1879) kabul etmiş, kendisi de İngilizlerle Durand Antlaşması'nı (1893) imzalayarak Afganistan'ı büyük oranda İngiliz nüfuzu altına sokmuştu.

Emir, aynı zamanda uluslararası alanda tanınabilmek için de sultanla iletişim kurmaya çalışmıştı. Sultan ona “*Ziyaüddin Gazi*” ünvanını vermişti. Padişaha olan saygısından dolayı 1896'da danışmanlarının tavsiyesine rağmen “*Sultan*” ünvanını kullanmadı. Meşhed'de Afganistan ile Osmanlı devleti arasında gizli bir antlaşma yapıldığı söylentileri üzerine Abdurrahman Han: “*Şu ana kadar (1898) padişah adına hutbe okutma ya da para bastırma niyetimiz yoktu; ancak majesteleri (padişah) ile bunu düşünmek istersek kimseden korkmadan yapabiliriz. Aynı dine ve mezhebe inanan iki hükümetin birleşmesinden daha doğal ne olabilir.*”⁴²³ diyerek olası bir ittifaka kapı aralamış olsa da o dönemde askerî bir ittifakı gerektirebilecek bir durum ve en önemlisi imkân olmadığı için emirin sözleri bir temenni olarak görülebilir.

Osmanlı Devleti ise Abdurrahman Han konusunda daha temkinli bir yaklaşım sergilemiştir. Gerek Batılı gazetelerin Abdurrahman Han hakkındaki menfi propagandaları gerekse Bombay Başşehbenderliği tarafından gönderilen raporlar emirin halkına karşı zalimce davrandığını ve Afgan halkı arasında çatışmaların çıktığını gösteriyordu.⁴²⁴ Bununla birlikte, 1897-1898'deki isyanın çıktığı dönemde Batı kaynaklı olarak birçok yerli ve yabancı gazete, Osmanlı padişahının Afgan emirine name-i hümayun ve hediyeler gönderdiğini yazıyordu. Osmanlı Devleti ise bu haberlerin kaynağını ortaya çıkarmak, sorumluların ülkeye girmesini yasaklamak ve haberleri tekzip etmek gibi önlemler alıyordu.⁴²⁵ Hatta ülkede menfi propaganda yaptıkları gerekçesiyle bu dönemde bütün İngiliz gazetelerinin ülkeye girişi yasaklanmıştı.⁴²⁶ Yazışmalardan Afgan ve Osmanlı ilişkileri konusunda kötü bir izlenim çıksa da o dönemin koşulları dikkate alındığında Osmanlı Devleti'nin başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupa devletleri ile olan siyasi ilişkilerinin bir sonucu olarak Abdurrahman Han ile daha sınırlı bir ilişki kurmuş olduğu görülmektedir.⁴²⁷ Nitekim Osmanlı Devleti, Abdurrahman Han'ın selefi olan Şir Ali Han Dönemi'nde, Rusya ile savaş halinde olduğundan biraz da İngiltere'nin onayı ile Afganistan'la ilişkilerin seviyesini yükselterek bir ittifak arayışına girmişken, Abdurrahman

⁴²² M. Hassan Kakar, **Political and Diplomatic History of Afghanistan 1863-1901**, Brill Leiden, Boston, 2006, s. 214-215.

⁴²³ M. H. Kakar, a.g.e., s. 215.

⁴²⁴ **BOA, Y..A...HUS. 202, 5** (2 Şaban 1304/26 Nisan 1887).

⁴²⁵ **BOA, Y..PRK.BŞK. 54, 1** (8 Rebiulahir 1315/6 Eylül 1897); **BOA, İ..HUS. 56, 27** (11 Rebiulahir 1315/9 Eylül 1897); **BOA, Y..MTV. 166, 107** (4 Rebiulahir 1315/ 2 Eylül 1897); **BOA, İ..HUS. 56, 26** (8 Rebiulahir 1315/6 Eylül 1897).

⁴²⁶ **BOA, Y..A...HUS. 376-26** (7 Rebiulahir 1315/5 Eylül 1897).

⁴²⁷ Abdülkadir Erçin, “Batı Basını ve Osmanlı Devlet Yönetiminin Afgan Emiri Abdurrahman Han’a Bakışı (1880-1901)”, **Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 4 (1), 2019, s. 43.

Han Dönemi'nde İngilizlerle ilişkileri bozmamak adına Afganistan politikası daha temkinli ve dengeli yürütölmeye çalışılmaktaydı. Abdurrahman Han döneminde Afgan-İngiliz ilişkileri genellikle iyi olmadığı için Osmanlılar da dönemin konjonktürü gereği Abdurrahman Han'a mesafeli durmak zorunda kalmıştır.

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti tarafından ilan edilen *Cihad*'ın Hindistan'dan sonra karşılık bulması düşünölen bir diğör öölke de Afganistan'dı. İki öölke arasındaki dinî ve mezhepsel benzerlikler, Osmanlılarda bu düşünceyi doğurmuştur. Ayrıca İngilizler, Ruslarla Afganistan üzerinde “*Büyük Oyun*” adı verilen örtölü bir soğuk savaş içerisindeydi ki bu durum, Afganistan'ı siyasi ve askerî açıdan zaman zaman zor durumda bırakmaktaydı.

Osmanlılar, Teşkilat-ı Mahsusa tarafından yürütölen bir strateji ile “*İpek Mektup Komplosu*” adı verilen bir planla Afganistan üzerinden Hindistan'a bir cephe açmayı planlıyorlardı. 1915'in Ağustos ayında Teğmen Kâzım Bey ve heyeti, İngiliz ve Rusların engelleme çabalarına rağmen Afganistan'a girerek Hint-Afgan sınırındaki kabileleri, Güney Asya Müslömanlarının da yardımıyla Osmanlı tarafına çekmeyi başardı. Türkiye ise Kut'öl-Amare zaferinde ele geçirilen Müslöman Hint askerlerden bir lejyon oluşturularak bunları Hint-Afgan sınırına yerleştirip buradan İngilizlere saldırı düzenlemeyi düşünmüştü. Ayrıca sınırın Hindistan tarafında Mevlevi Ubeydullah görevlendirilerek Hindistan'da da İngilizlere karşı isyanlar çıkarılması tasarlanmaktaydı. Talimatlar ise Enver Paşa tarafından hatıra süsü verilmiş ipek mektuplar üzerine yazdırılarak Hac için gelen Hintli Müslömanlar vasıtasıyla Hindistan'a ulaştırılıyordu. Ancak bu komplo İngilizler tarafından açığa çıkarılmıştı. İstanbul'da ise Almanlar, kendilerine danışılmadan böyle bir iş yapıldığı için açıkça rahatsızlıklarını ifade etmekteydiler. Almanlar, bu planın cazibesinden dolayı komutasını kendilerine bağlamayı düşündölerse de Osmanlıların ve Hint Müslömanlarının itirazları neticesinde “*İpek Mektup Komplosu*”nu tamamen veto ettiler.⁴²⁸

I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti açısından yenilgi ile sonuçlanması üzerine Cemal Paşa hem İngilizlere karşı mücadeleyi buradan yürötmek hem de Afganistan'ın modernleşmesine katkıda bulunmak amacıyla Afganistan'a geçmiş ve başta Afganistan Kralı Amanullah Han olmak üzere üst düzey Afgan yetkililerle bazı görüşmeler de gerçekleştirmişti.⁴²⁹

Milli Mücadele sırasında 1 Mart 1921'de Rusya'da yapılan Türk-Afgan İttifak ve Dostluk Antlaşması ile Afganistan Büyük Millet Meclisini tanıyan ilk Müslöman öölke olmuştu. 18 Mart

⁴²⁸ Öke, Almanların kıskançlık yaparak *İpek Mektup Komplosu*'nu reddettiklerini iddia etmektedir. Yine savaşın sonlarına doğru Osmanlıların Orta Asya'ya dönök Bakü harekâtından tedirgin olduklarını da açıkça göstereceklerdir. Almanya, Orta Asya'ya yönelik Pan-Turan Politika ile Hindistan'a yönelik Pan-İslam politikasını engellemiştir; Öke, Hilafet Hareketleri, s. 28-29.

⁴²⁹ Nevzat Artuç, “Mustafa Kemal Paşa'nın Cemal Paşa Ailesine Sahip Çıkması”, *SDÜ Fen-Edebiyat Faköltesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 51, 2020, s. 50.

1922’de de Fahrettin (Türkkan) Paşa Afganistan’a elçi olarak gönderilmişti.⁴³⁰ Afganistan Kralı Amanullah Han’ın 1928’de Türkiye’yi ziyaret etmesiyle Türkiye ve Afganistan arasındaki iyi ilişkilerin geliştirilmesi sağlanmıştı. Amanullah Han’ın 1929’da tahttan indirilmesi üzerine Afganistan bir karışıklık dönemine girmiş ve Türk-Afgan ilişkileri gerilemiştir.

2.3. Afgan Emiri Abdurrahman Han’ın Yönetimi ve 1897-1898 İsyanı

1897-1898 Kuzeybatı Sınırı İsyanı çıktığı zaman, Batı basınında olayın olası faillerinden birisi Sultan II. Abdülhamid iken bir diğeri de Afgan Emiri Abdurrahman Han’dı. Hatta Abdurrahman Han’ın isyana destek verdiği düşüncesi Osmanlı padişahından daha güçlü bir olasılığa sahipti. Olayın cereyan ettiği coğrafya, kısa süre önce Abdurrahman Han’ın toprağıyken o, isteksizce topraklarının büyük bir kısmını İngiliz nüfuz alanına terk etmişti. Dolayısıyla başta İngilizler olmak üzere Batı basını, isyan çıktığında Abdurrahman Han’ın eline topraklarını geri almak için bir fırsat geçmiş olduğunu düşünerek çok ciddi kanıtları olmadan doğrudan onu suçlamaktaydılar.

İngilizler, Abdurrahman Han’ın cihat konusunda yayınladığı bir eserini, kullandığı bazı ünvanlarını, Sipahsalar Gulam Haydar Han’ın isyancılarla ilişkilerini ve bazı Afganların isyancı kabilelere katılmasını Emir’in isyanı desteklediğinin kanıtları olarak kabul etmekteydiler. İsyân süresince Afganistan tarafından bir olumsuzlukla karşılaştıkları her durumda Emir’den izahat istemekteydiler. İngilizlerin bu politikası, II. Abdülhamid’e karşı uyguladıkları politikaya benzemekteydi. Aslında sürekli Abdurrahman Han’ı suçlayarak ve ardından izahat isteyerek belki de Emir’in isyana destek verme ve hatta İngilizlere savaş açma ihtimalini ortadan kaldırmaya çalışmaktaydılar.

1880’den 1901’e kadar süren hükümdarlığı döneminde yolları güvenli hale getirmiş, yönetimi sistemini geliştirmişti. İnsan yaşamını daha konforlu hale getirebilmek için çalışmalar yapmıştı. Kırsal kesimden ve kabilelerden birçok kişi Afgan ordusuna kaydedilmişti.⁴³¹ Demir Emir Abdurrahman Han, lakabını hak edecek bir sertlikle, kabilelere bölünmüş ve devlet otoritesini çok fazla tanımayan Afgan halkını bir millet olma bilincine ulaştırmaya çalışmaktaydı. Kabilelere, kabile liderlerine ve özellikle de insanlar üzerinde büyük bir nüfuz ve etkiye sahip olan mollalara karşı bazen yumuşaklıkla bazen de sertlikle giderek Afgan halkını kendi hâkimiyeti altında birleştirmek istiyordu.

Kendi ifadesiyle Muhammed Eyyüb Han’ın yenilgisi ve Herat’ın alınması, onu babasının ve dedesinin hanlığının efendisi yapmıştı. Bununla birlikte yapılması gereken çok şey vardı. Her

⁴³⁰ Abdul Metin Çelikbilek, “Afgan Kralı Amanullah Han’ın Türkiye Ziyareti (1928)”, *Selçuk Türkiyat*, (Cumhuriyet’in 100. Yılı Özel Sayısı), 2023, s. 8.

⁴³¹ Macmunn, a.g.e., s. 239.

kabilenin mollası ile reisi vardı ve bunlar kendilerini bağımsız birer yönetici gibi görmekteydiler. Yaklaşık 200 yıl boyunca bu mollaların birçoğunun özgürlüğü ve bağımsızlığı, hükümdarları tarafından asla ihlal edilmemişti. Türkistan mirleri, Hazara mirleri, Gilzai reisleri emirlerinden daha güçlüydüler ve onlar böyle güçlü oldukları sürece, hükümdarın ülkede adaleti yerine getirmesi mümkün değildi. Ülkedeki mollaların çoğu, Hz. Muhammed'in (S.A.V) getirdiği İslam şeriatında hiçbir zaman yer almayan ve her Müslüman ülkedeki İslam uluslarının çöküşüne neden olan garip doktrinler öğretmekteydiler. İnsanların hiçbir zaman herhangi bir iş yapmamaları gerektiğini, sadece başkalarının mülklerinde yaşamaları ve birbirlerine karşı savaşmaları gerektiğini öğretiyorlardı. Bu yüzden bu sayısız soyguncuya, hırsıza, sahte peygambere ve sahtekâr krala bir son vermeyi kendisine ilk görev edinmişti. Ancak on beş yıl gibi bir sürede yönetimine boyun eğdirerek, sürgüne göndererek ya da ölüm cezasıyla otoritesini ancak tesis edebilmişti.⁴³²

Emir Abdurrahman Han, Afgan halkı ve kabile reislerinin anladığı dili iyi biliyordu. Aynı zamanda dış güçlerin küçük etnik grupların reislerini elde etme şeklini, İngiltere ve Rusya tarafından sınır vilayetlerindeki hanedan üyelerinin, Afganistan için nasıl büyük bir tehlike haline getirildiğini de bizzat görmüştü. Bu sebeple egemenliğini tam manasıyla tesis etmek ve ülkesinin güvenliğini sağlamak için güçlü bir merkezi otoritenin kaçınılmaz olduğunun farkındaydı. Amacını hayata geçirmek için iki temel esasa dayalı bir plan hazırladı. Bu iki temel esas, kabilelerin ve dinî müesseselerin otorite altına alınmasını içeriyordu.⁴³³

Abdurrahman Han, sadık tebaasına nezaketle, rakiplerine ise yargısız infazla davranan enerjik, zeki bir hükümdardı. Lepel Griffin, onu son derece zeki, dürüst, nazik tavırlara sahip, kurnaz, konuşmada yetkin ve elindeki işi halledebilen bir adam olarak tanımlamıştır. Abdurrahman Han, “gaddarlıkta Orta Çağ’ın büyük Orta Asya fatihlerine” de rakip olmuştu. Hükümdarlığı sırasında, tümü sık sık Emir’in huzurunda uygulanan acımasız cezalar, sakatlamalar, körleştirmeler ve ölüm cezaları gibi suçlar ülke sınırları içinde kalıyordu. En korkunç ceza, mahkûmların içine atıldığı ve çürüyen cesetler, pislik, sürüngenler ve haşarat arasında ölüme terk edildiği, tutsakların ızdırabını uzatmak için aralıklarla yiyecek ve suyun indirildiği *Kara Kuyu*’da hapis cezasıydı.⁴³⁴ 1894’te emiri ziyaret eden Lord Curzon, onu hem *vatansever* hem de bir *canavar* olarak tanımlıyordu.⁴³⁵

⁴³² Sultan Mahomed Khan, **The Life of Abdur Rahman Amir of Afghanistan**, C.1, John Murray, Albemarle Street, London, 1900, s. 217-218.

⁴³³ Abdul Metin Çelikbilek, **Afganistan’da Modernleşme Çabaları (1834-1919)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2016, s. 31.

⁴³⁴ Jules Stewart, **On Afghanistan’s Plains: The Story of Britain’s Afghan Wars**, I. B. Tauris, London-New York, 2011, s. 203.

⁴³⁵ Peter King (Ed.), A viceroy’s India: Leaves from Lord Curzon’s Note Book’tan aktaran Nazif M. Shahrani, “Afghanistan to 1919”, Francis Robinson (Ed.), **The Islamic World in the Age of Western Dominance**, içinde (203-211), Cambridge University Press, Cambridge, 2011, s. 207.

Emir'in politikaları Şiilere karşı Sünnileri ve Peştun olmayanlara karşı Peştunları kayırmak üzerineydi. Peştunlar arasında kendi Barakzay/Muhammadzay kabilesine güveniyordu. Sahte din önderlerine ve her ülkede bütün İslam milletlerinin çöküş sebebi dediği mollalara karşı kılıcını acımasızca kullanmıştı⁴³⁶

Abdurrahman Han'ın olumlu tarafı, ülkesini tam olmasa da XX. yüzyıla doğru götürmesiydi. Afganistan'ı modernize etmek ve bölünmüş halkını tutarlı bir millet haline getirmek için yoğun çabalar sarf etmişti. Bu yıllarda Afganistan, Durand Hattı ve Hindukuş ile Pamirler arasındaki uzun dağlık vadi olan Vahan Koridoru ile bugünkü sınırlarını şekillendirmişti. İngiliz ve Rus İmparatorluklarının kafa kafaya karşılaşmasını önlemek için bir tampon görevi gördü. Abdurrahman, cahil despotlar diye bir kenara attığı mollaların gücünü dizginlemişti. Ayrıca kabile sistemini kırmaya ve melikliği kendi kontrolü altına almaya çalışmıştı. Bunun bir örneği, kadın hakları lehine bir kararnameydi. Kabile geleneğine göre, bir kadın kocasını kaybederse, ölen kişinin en yakın akrabaları, kendi isteği dışında bile onunla evlenme hakkına sahipti. Emir, dul kadınları istedikleri kişiyle evlenmek üzere serbest bırakan bir kararname çıkarmak gibi cesur bir adım atmıştı.⁴³⁷

Asi Gılzailer ile başa çıkmak için, zorunlu bir göçle Hindukuş'un kuzeyine binlerce aileyi nakletti; bu, güneydeki güçlerini seyreletirken kuzeydeki Özbekler ve Tacikler arasında Peştun etkisini artıran ikili bir etkiye sahip olmuştu.⁴³⁸

Abdurrahman Han, 1896 baharında kırk gün süren Kâfiristan⁴³⁹ seferine girişmişti. Bu operasyonların yanı sıra, sınır sorunlarına olan ilgi, Abdurrahman Han'ın takip ettiği teolojik çalışmalarla perçinlenmişti. 25 Mayıs 1896'daki Kurban Bayramı'nda kendisine "*Milletin ve Dinin İşığı*" ünvanı verilmişti.⁴⁴⁰ İngilizler için Emir hakkındaki önemli bir endişe, aldığı iki ünvan ve yıllar önce yazdığı iki kitap ile ilgiliydi. 1889'da kendisini "*İslam'ın Kralı*" ve 1896'da "*Dinin ve inancın Nuru*" olarak adlandırmıştı. Ayrıca onun iki kitabı "*İnancın Doğrultulması*" ve daha da önemlisi, "*Kutsal Savaş için Teşvik*" başlıklarını taşıyordu.⁴⁴¹ Cihadın veya kutsal savaşın faziletlerini ve gazilerin erdemlerini açıklayan bu eser kuzeybatı sınırındaki hassas durumdan dolayı oldukça dikkat çekiciydi.

---

⁴³⁶ Senzil Nawid, **Religious Response to Social Change in Afghanistan 1919 1929: King Aman Allah and the Afghan Ulama**, Mazda Publishers, Costa Mesa, California, 1999, s. 25-28.

⁴³⁷ Stewart, a.g.e., s. 203-204.

⁴³⁸ Stewart, a.g.e., s. 204.

⁴³⁹ Abdurrahman Han'ın 1896 seferinden sonra bölgenin adı Nuristan olarak değiştirilmiştir.

⁴⁴⁰ Angus Hamilton, **Afghanistan**, William Heinemann, London, 1906, s. 415-416.

⁴⁴¹ Keith Surridge, "The Ambiguous Amir: Britain, Afghanistan and the 1897 North-West Frontier Uprising", **The Journal of Imperial and Commonwealth History**, 36 (3), 2008, s. 424.

Emir, 21 Mart 1896'da, Nevruz Bayramı için kendi topraklarının ve Hint-Afgan sınırının her yerinden gelen mollalarla büyük bir molla toplantısı yapmıştı.⁴⁴² İsyanı hemen önce kutsal bir savaş için teşvik kitabının yaklaşık altmış kopyası sınırdaki Mohmandlara dağıtılması için Hadda Molla'ya gönderilmişti. Abdurrahman Han, 1893'ten sonra yayınlanan "*Afganlara Tavsiye*" de ise Hristiyanların öldürülmesi gerektiğinden bahsettiği için Hindistan Yönetimi bu kitabı dikkatle incelemişti.⁴⁴³

Emir, yazdığı yazılar ve kullandığı ünvanlar ile Müslümanları cihada teşvik edebileceği düşüncesiyle sınırda tansiyonu yükseltmişti. Bu durum Afganistan'ın doğal yapısıyla açıklanmaya çalışılsa bile aslında daha çok İngilizlerin bu konudaki korkuları ile ilgiliydi.⁴⁴⁴

İngilizlere göre Emir, Türk-Yunan Savaşı'nın başlamasından itibaren sınırdaki Müslüman kabilelere din görevlilerini göndererek onları cihada teşvik etmekteydi. Ayrıca dükkânları açtırarak kabilelere ucuz bir fiyata tüfek ve şarjör satılmasını sağlıyordu. Afgan Ordusundan sipahilerin kabilelere katılmasına ses çıkarmadığı gibi onları durdurmaya da çalışmıyordu.⁴⁴⁵

Emir'in biyografisini yazmış olan Hasan Kawun Kakar; Emir'in sipahsalar aracılığıyla Hadda Molla'yı tutmayacağı sözlerle cesaretlendirerek İngilizler'in eliyle rezil bir şekilde mağlup etmeye çalıştığını söylemektedir. M. Hassan Kakar'a göre ise Emir cihat kavramını Afgan halkı için bir toplanma noktası olarak kullanarak etraflarının kâfirlerle çevrili olduğu ve İngilizlerle ilişkilerin iyi olmadığı izlenimini vermeye çalışmıştır. Emir'in cihat mantığı bir kutsal savaşa dönüşmese de onun ülkedeki pozisyonunu güçlendirmiştir.⁴⁴⁶

Abdurrahman Han, İngilizlerin isteği ile Afganistan'a kaçan isyancıları silahsızlandırmayı kabul etmişti. Ayrıca Hadda Molla Necmeddin'i Arabistan'a gitmeye zorlayacaktı. Bu güvence isyanın bastırılmasında belirleyici olacaktı. Nitekim Hindistan'daki İngiliz Hükümeti'nin başkomutanının belirttiği gibi; "*Emir küçük parmağını kaldırmış olsaydı, zaten sınırlarının ötesinde etkilenmiş olan bütün ülkeyi alevlendirebilirdi; ama yüksek bir onur duygusu ile yaptığı işe ve yüksek İngiliz hâkimiyetine verdiği söze sadık kaldı.*"⁴⁴⁷

---

⁴⁴² Hamilton, a.g.e. s. 415

⁴⁴³ Surridge, a.g.m., s. 424.

⁴⁴⁴ Surridge, a.g.m., s. 430

⁴⁴⁵ Surridge, a.g.m., s. 424-425.

⁴⁴⁶ Hasan K. Kakar, a.g.e., s. 156-157; M. H. Kakar, s. 176-178.

⁴⁴⁷ M. H. Kakar, a.g.e., s. 189-190.

Emirin isyan konusunda görünürde herhangi şey yapmaması, kendi içinde haklı nedenlere dayandırılabilse bile⁴⁴⁸ onun tercihi, uzun vadede ülkenin parçalanmasına sebep olmuş ve en büyük nüfusa sahip bulunan Peştunların farklı ülkelerin vatandaşları olarak birbirlerine yabancılaşmasıyla sonuçlanmıştır.

İsyan, askerî operasyonlar ve bunun sonucunda ortaya çıkan harcamalar, İngilizleri kabileleri veya Emir'i daha fazla kışkırtmamaları konusunda ihtiyatlı hale getirmişti. Nitekim üst düzey İngiliz bir yetkili şu tavsiyede bulunmuştur: “*Sınırdaki yetkililerimize ileri itmemeleri ve emire şüphe için herhangi bir neden vermemelerini söyleyin. Ben kabileleri kontrolümüz altına almak için daha fazla çaba sarf etmeden önce emir ölene kadar beklerdim. Gecikme ile hiçbir şey kaybetmeyeceğimize inanıyorum.*”⁴⁴⁹ İngilizler, Hint-Afgan sınırını kontrol altında tutmak amacıyla fiilen kontrollü bir istikrarsızlık durumu ortaya çıkardılar ki bu, sömürgecilerin birçok sömürge bölgesinde uyguladıkları bir taktikti.

Sonuç olarak, İngiliz İmparatorluğu'na yönelik varsayılan bir tehdidi ortadan kaldırmak için İngilizler, “*İleri Politika*”nın gerekliliklerini sağlamak amacıyla Emir Abdurrahman Han'ı ve haleflerini akrabalarını yönetme haklarından mahrum etmişti.⁴⁵⁰

İngilizler İleri Politika uygulamalarını sürdürürken bölge halkı da bağımsız kalma çabalarını devam ettiriyordu. Her zaman meydan okuyan bu insanları sakin tutmak için İngilizler, özellikle Emir'in 1901'deki ölümünden sonra sık sık askerî seferler düzenlemek zorunda kaldılar. Bu seferlere karşılık olarak da yerel halk devamlı direnerek Hindistan'a saldırmaya devam ettiler. Örneğin 1920'den 1938'e kadar geçen 18 yıl boyunca kabile bölgelerinden Hindistan'a yönelik on sekiz saldırı gerçekleşecekti.⁴⁵¹ Bu askerî seferlerin ve baskınların yanı sıra Anglo Afgan savaşlarının tesadüfi bir sonucu da insanların dinî ve yabancı düşmanlık duygularının güçlendirilmesi ve dinî şahsiyetlerin insanlar üzerindeki etkisinin artmasıydı.⁴⁵²

---

⁴⁴⁸ Emir Şir Ali Han'ın kendi hanedanlığının düşmesine sebep olan politikası göz önüne alındığında Emir Abdurrahman Han'ın kendince haklı olduğu düşünülebilir. Nitekim belirtildiği üzere Şir Ali Han'ın politikaları ikinci İngiliz-Afgan Savaşı'na sebebiyet vermiş ve netice olarak Abdurrahman Han'ın yönetimi ele geçirmesinin önünü açan olaylar silsilesi başlamıştı.

⁴⁴⁹ Zalmai A. Gulzad, **External Influences and the Development of the Afghan State in the Nineteenth Century**, Peter Lang, New York-San Francisco, 1994, s. 236.

⁴⁵⁰ M. H. Kakar, a.g.e., s. 191.

⁴⁵¹ Akbar, “Pakhtun Tribes in the Great Game, Waziristan Case”, *Afghanistan and The Frontier* (Ed), Fazal-ur-Rahim Marwat, Sayed Wiqar Ali Shah Kakakhel, Peshawar, (1993?), s. 195'ten aktaran M. H. Kakar, a.g.e., s. 191.

⁴⁵² M. H. Kakar, a.g.e., s. 191.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AFGANİSTAN VE 1897-1898 KUZeyBATI SINIR İSYANI

3.1. Afganistan Coğrafyası, Afganlar ve Başlıca Afgan Kabileleri

Afganistan, Orta Asya'nın en büyük dağ silsilesi üzerinde bulunan ve son derece engebeli bir araziye sahip olan bir coğrafyaya sahiptir. Afganistan'daki dağ silsilesinin en önemlisi Hindukuş Dağları'dır. Bu dağ silsilesi, Afganistan'ın kuzeydoğusundaki Kâfiristan'dan güneybatıya doğru uzanır.

Afgan kavramı Farsça olup Afganistan coğrafyasında yaşayan herkesi tanımlamak için kullanılmıştır.⁴⁵³ Afgan kabilelerinin kuzeyde yaşayanlarına Pakhtûn (پښتون); güneyde yaşayanlarına ise Peştûn (پښتون) denilmektedir. Konuştukları dil ise Peştû dili olup günümüzde Afganistan'ın resmî dilini teşkil etmektedir.⁴⁵⁴ Ayrıca Pathan kavramıyla da yine Afgan halkı kastedilmiştir.

Pakhtun, Pathan ya da Peştunlar, büyük ölçüde Afganistan'ın batı, güney ve doğusunda yoğun olarak yaşamakla birlikte Afganistan'ın her yerine dağılmış yerli bir Afgan halkıdır. Tarihsel süreçte Afganistan'da siyasi olarak baskın grup olmuşlardır.⁴⁵⁵

Ma'lumât'a göre 1890'ların sonlarında Afgan kabilelerinden Herat ve Kandahar arasındaki Dürraniler 800 bin, Celyab'daki Hocaniler 50 bin, Gılzailer 600 bin, Kuzey Peşaver'deki Yusufzaylar 700 bin kişiden oluşmaktaydılar. Kabileler her ne kadar 277 kısma ve bu kısımlar da 128 kabileye ayrılmış olsalar da hepsi aynıydılar. Bunlar kendilerine, yerli lügatinde Afgan anlamına gelen *Pahtuni* veya *Pahtan* deyip kendilerini Hz. Nuh'un oğlu Sam'a dayandırmaktaydılar.⁴⁵⁶

⁴⁵³ Selanikli Tefvik, a.g.e., s. 198.

⁴⁵⁴ Fraser-Tytler a.g.e., s. 48-49; Saray, 1981, Düünden Bugüne Afganistan, s. 17.

⁴⁵⁵ Ludwig W. Adamec, **The A to Z of Afghan Wars, Revolutions, and Insurgencies**, Scarecrow Press, Inc. Lanham-Toronto-Plymouth, UK, 2010, s. 342.

⁴⁵⁶ Gazetede ki yazının devamında Afganlar hakkında şu bilgiler de verilmektedir: Afganlar beyaz yüzlü, kalın derili, çok kıllı, kara gözlü ve çoğunlukla Sünni Müslümanlardır. İşlerinde Farsçayı kullansalar da kendi aralarında yerel dillerini konuşurlar. Misafirlerine iyi davranırlar. En büyük sanatları savaştır. Gayet zeki ve çalışkandır lar. Kadınları ifrat derecede tesettürlüdür. Erkeklerin yanında asla yüzleri açık durmazlar. Arazi çok verimli olduğundan ziraat ve çiftçilik çok önemlidir. Ülkede çok çeşitli madenler vardır ancak bunlar işletilmemektedir. Hırsızlık çok yaygın olduğundan sanat ve ticarete hakkıyla riayet etmezler. Sarraflık, Yahudi ve Ermenilerin elindedir. Ticaret ise Acemlerin elindedir; "İcmal-i Harici: Afganistan" (11 Eylül 1897), **Ma'lumât**, s. 1.

İngilizler Hindistan’da yaşayan kabile üyelerine “Pathanlar”, Afganistan’dakilere “Afganlar” demektedir. Ancak iki isim arasında, verilen mânâ itibariyle pek fark yoktur. Irktan bahsederken Afgan, Pathan ve Afgan’ın eş anlamlı olduğunu söyleyecektir. Günümüzde Afgan adı, Afganistan’da yaşayan Dürraniler, Gılaylar, Tacikler, Özbekler, Hazaralar, Türkmenler, Kırgızlar veya Nuristanlılar gibi tüm kabileleri ulusal terimlerle kucaklamak için kullanılmaktadır. Sınırın ötesinde Hindistan’ın (Pakistan) kuzeybatı sınırında, kültürel olarak farklı olan Svatiler ve Çitralliler gibi kuzey kabileleri yaşamaktadırlar.⁴⁵⁷

Pathanlar, doğu ve batı bölgelerinde Farsça ve Urduca’dan oldukça farklı bir dil olan ve kültürlerinin önemli bir parçasını oluşturan Doğu İran kökenli “*Peştu*” dilini konuşmaktadırlar. Pathanlar, Pathan kelimesi Hint kökenli olduğu için kendilerine Pakhtun demeyi tercih ederler. Kuzeydeki daha gırtlaktan gelen “خ” aksanının aksine daha yumuşak bir varyantla konuştukları güneyde onlara Peştunlar denilmektedir. Kabaca, Peştuca konuşan insanlar Peşaver’in hemen kuzeyinden, güneyde Belucistan’a ve Doğu Afganistan’a kadar uzanan bir bölgede yaşamaktadırlar.⁴⁵⁸ Diğer bir ifadeyle Peştu dilini konuşan tüm Afganlar Pathan iken; tüm Pathanlar Afgan değildir.⁴⁵⁹ Macmunn’a göre ise Peştu dilini konuşan Pathanlar, aslında Hindistan Aryanlarıdır.⁴⁶⁰

Etnik olarak, Paktun ya da Peştunlar geniş manada Afgan olarak kabul edilirler. Bölgesel olarak üç ana gruba ayrılırlar: Birincisi, havzası uluslararası sınırı belirleyen dağlarda yaşayan Afridi, Hatak, Orakzai, Bangash, Veziri, Mahsud ve Turilerdir. İkincisi batı ova ve platolarında yaşayan Abdali ve Gılaylar olarak da adlandırılan Dürranilerdir. Üçüncüsü ise Peşaver ovalarının ve doğudaki vadilerin sakinleri olan Yusufzailer ve akrabalarıdır.⁴⁶¹

Bir Peştun kabilesi çok sayıda gruptan ve alt bölümden oluşur. Bu alt bölümler çok fazla olduğu için sayılarını tespit etmek oldukça zordur. Bu bölünmelere rağmen bu gruplar, ortak bir kökene ve tarihe dayanan bir aidiyet duygusuna sahiptirler. Peştunlar soy ağacına ve kökene büyük önem verirler. Uzun ve özel olarak hatırlanan soy bağlarında, başlangıç figürü genellikle Abdalilerin sözde atası Abdal veya tüm Peştunların sözde atası Abdurreşid İbn Kays gibi aziz veya saygın bir kişidir.⁴⁶² Kabile düzeninde soya bağlılık ve soy ile gurur duyma anlayışının genelgeçer bir olgu olduğu

---

⁴⁵⁷ Schofield, a.g.e., s. 114.

⁴⁵⁸ Schofield, a.g.e., s. 114.

⁴⁵⁹ Thomas Holdich, The Geography of the North-West Frontier of India, **The Geographical Journal**, 17 (5), 1901, s. 468.

⁴⁶⁰ Macmunn, a.g.e., s. 231.

⁴⁶¹ Caroe, a.g.e., s. XIV-XV; Holdich, a.g.e., s. 468.

⁴⁶² Hasan K. Kakar, **Government and Society in Afghanistan: The Reign of Amir ‘Abd Al-Rahman Khan**, University of the Texas Press, Texas, 1979, s. 59.

varsayıldığında, Afgan kabilelerinin soylarını en eski dönemlere kadar götürmelerinin sebebi daha anlaşılır hale gelir.

Temel olarak Pathan toplumu kabilelerden oluşmaktadır, ancak kabile ve yerleşim bölgeleri arasında sosyal formda farklılıklar tespit edilebilir. Genel olarak sosyal yapı, soyun ortak erkek atadan izlendiği ataerkil akrabalığa dayanır. Soyun bu şekilde hesaplanması, her Pathan'ı diğerinin kuzeni yapmaktadır. Bu geniş akrabalık sisteminde kabile, soy ve aile ana gruplaşmalardır. Bir Pathan'ın bağlılık gösterdiği en büyük birim kabiledir ve bazen birkaç kabile ortak bir amaç için işbirliği yapsa da bu durum kabile bağlarının genişletilmesi anlamına gelmez. Aşiretler isim, sahip oldukları bölge, konuşma ve giyim özellikleri bakımından birbirlerinden farklıdırlar. Kendi topraklarında kanun ve düzeni sağlamak ve bölgeyi savunmak her kabilenin görevidir ve her kabilenin kendi kanunları vardır.⁴⁶³

Hindistan Müslüman olarak, Britanya da hem Müslüman hem Hristiyan bir imparatorluk olarak düşünüldüğünde, Hindistan'daki İslam'ın güç ve canlılığının, kralın elli milyon Müslüman tebaasının çok daha büyük bir bölümünü oluşturan ovalardaki Müslüman halklar tarafından değil de bu sınır halkları tarafından ve biraz da yarımadanın yerli devletlerinden bir veya ikisi tarafından gerçekten korunduğu hatırd tutulmalıdır. Kabile dinî ve sosyal hayatında büyük bir etkiye sahip olan mollaların Aşağı Bengal'de pek önemi yoktu. Ancak kuzeybatı sınırındaki Pathan halkları arasında hareketli bir siyasi güç olma özelliği göstermekteydiler.⁴⁶⁴

Ne Büyük İskender ve halefleri ne Gazneliler, ne de Gurlular onları hâkimiyetleri altına alamamışlardı. Babürlüler onlarla mücadelelerinde büyük kayıplar vermişlerdi. İngiliz hâkimiyetine kadar kabilelere karşı izlenen tek ilke, baskın yapmalarını engellemek için yaşam alanları olan dağlardan inmelerini engellemek olmuştur. Macmunn'a göre İngiliz sömürge döneminde demiryolları Hindistan'ı sarmış, ticaret artmış, modern malların her yere ulaştırılabilmesi gereği ortaya çıkmıştı. Tüccarlar barışın hâkim olduğu yollar istiyorlardı. Ticaret, "İngiliz içgüdü" olduğu için onların ihtiyaçlarını karşılamak için çabalanması gerekiyordu. Durand Antlaşması'yla beraber İngiliz Hükümeti, başta Hayber, Kurram ve Gazne'den Toçi Vadisi yoluyla Bannu'ya veya Gumal üzerinden Dera İsmail Han'a ve bir varyant olarak Pişin'den aşağı Derajat ve Dera Gazi Han'a giden yolları kontrol altına almıştı.⁴⁶⁵

Turiler ve günümüzde Pakistan'daki birkaç grup dışında, tüm Pathan-Peştunlar Sünni Müslümanlardır ve çoğu MS X. yüzyılda İslam'a geçmiştir. Peştunlar askerî kabiliyetleri yüksek insanlardır ve Hindistan'ı işgal eden birçok kişi, topraklarından zorla geçmek yerine onları ordularına

⁴⁶³ S. M. M. Qureshi, a.g.m., s. 100-101.

⁴⁶⁴ Holdich, a.g.e., s. 468-469.

⁴⁶⁵ Macmunn, a.g.e., s. 232-234.

almayı tercih etmişlerdir. Kabile toplumu aile, klan ve bölgesel hatlar boyunca örgütlenmiştir. Kabile genellikle atasının adını alır. Örneğin “Muhammed’in oğulları” anlamına gelen Muhammedzai’de olduğu gibi “zai” son ekini taşır. Geleneksel olarak kabile reisleri olan hanlar başarılı liderler olmak ve Peştun değerlerini örnek almak zorundaydılar. Reisler, kabile üyelerinin mutlak yöneticileri değillerdi. Her kabilenin refahı ile ilgili meselelere “*jirga*” adlı konsey bakıp karar vermekteydi. Jirgalar ayrıca kabileler arasındaki anlaşmazlıklarda arabuluculuk da yapardı.⁴⁶⁶

Pathanlar, “bereketli topraklarında” yetiştirdikleri bol mahsulleri ile geçimlerini sürdürmekteydiler. Ekim ve hasat zamanları dışında, tüm ülkede sürekli bir kan davası ve çekişme durumu hâkimdi. Kabile, kabile ile; bir vadinin insanları diğer vadininkilerle; han başka bir hanla savaşıyordu. Ayrıca bireysel düzeyde de sık sık kavgalar yaşanmaktaydı.⁴⁶⁷

Merk, Pathanların karakterini, cesur ve gurur erdemleri ile ahlaksızlıkların garip bir karışımı olarak görmekteydi. Ona göre Pathanlar, alışkanlıklarında ve hayatlarında basit, dürüst, namus kurallarına uyarak ölmeye hazır, ancak çoğu zaman sadakatsiz ve haindiler. Bir dereceye kadar cömert oldukları söylenebilirdi. Büyük dayanıklılık ve enerjiye sahip, ancak yapısal olarak tembeldiler. Neşeli, müziğe düşkün ve sporcuydular. Hemcinslerine karşı haset, istikrarsızlık, şüpheli bir ruh hali, aşırı kıskançlık, intikam duygusu, heyecanlanma ve özdenetim eksikliği, belirgin olumsuzlarıydı. Güçlü kişisel bağlara sahiptiler ve bir yanlışı asla unutmazlardı. Son derece batıl inançlı, saf ve bağnazdılar. Dinleri hakkında çok az şey bilirlerdi ve mollalarının örf ve âdetlerine karışmasına izin vermezlerdi; ancak yabancı bir düşmandan gelen bir tehlike varsa mollalar için yaygın bir fanatizmi alevlendirmekten ve aşiretleri dinin önderliği altında birleştirmekten daha kolay bir şey yoktu. Sabırsızlık belirgin bir özellikleriydi.⁴⁶⁸ Elphinstone’ a göre ise intikam, kıskançlık, açgözlülük ve inatçılık gibi kötü huylarının yanında özgürlüğe düşkün olma, arkadaşlarına sadık olma, misafirperverlik, cesaret, dayanıklılık, tutumluluk, çalışkanlık ve ihtiyatlılık gibi iyi huyları da vardı. İngiliz askerlerinin, kabile üyelerinin gerçekten de özgürlüklerine düşkün ve ne pahasına olursa olsun yabancı hâkimiyetine direnme konusunda çok samimi olduklarını anlamaları uzun sürmemişti.⁴⁶⁹

Kabil Üniversitesi Tarih profesörü Mohammed Ali’nin Afganlar hakkında söylediği şu ifadeler aslında çoğu konar-göçer topluluk için geçerli olan bir durumdur:

Afgan insanının en baskın özelliklerinden biri, yoğun bağımsızlık sevgisidir. Afgan, talihsizliğine veya yoksulluğuna sabırla katlanır ama kendisini yabancı yönetimine alıştıramaz. . . Bu noktayı

⁴⁶⁶ Adamec, a.g.e., s. 342-343.

⁴⁶⁷ Winston Leonard Spencer Churchill, **The Story of the Malakand Field Force: An Episode of Frontier War**, Longmans, Green, and Co., London, 1898, s. 49-50.

⁴⁶⁸ Merk, a.g.m., s. 758-759.

⁴⁶⁹ Schofield, a.g.e., s. 114-115.

anlayamayan ve onu ulusal bağımsızlığından veya kişisel özgürlüğünden mahrum etmeye çalışan yabancılar, budalalığın bedelini ağır bir şekilde ödemek zorunda kalmışlardır.⁴⁷⁰

Pathanlar, adaleti, cömertliği, sertliği, sabrı, güler yüzlülüğü, cezalandıran ve yeniden dost olan mizacı çok takdir ederlerdi. Onlar büyük gezginler ve keskin gözlemciler, kurnaz iş adamları, iyi tüccarlardı. Kazanç peşinde yorulmazlardı ve entelektüel açıdan uyanık, aktif zihinsel yeteneğe sahip ve bir dereceye kadar hırslıydılar.⁴⁷¹

Misafirperverlik, bedel (intikam) ve onur, kabile yaşamındaki en önemli kavramlardı. Anlaşmazlıkların onurlu bir şekilde çözülmesine önem verirlerdi. Zer, Zen ve Zemin (Altın, Kadın ve Toprak) kabile yaşamında sık karşılaşılan anlaşmazlık mevzularındandı.⁴⁷² Pathanlar, misafiri en iyi şekilde ağırlayıp karnını doyurmayı önemli bir sorumluluk olarak görürlerdi. Aksi bir durum aşiret hayatında büyük bir utanç kaynağı olarak görülmekteydi. Toplumda kan davaları sık görülen vakalar olduğu için öldürülen şahsın ailesinin intikam alması beklenirdi. Kan davası gütmek zayıflık olarak görülmekteydi.

Churchill, genel olarak Afgan kadınlarının hayvanların konumundan başka bir konuma sahip olmadığını söylemekteydi. Serbestçe alınıp satılabilmekte ve hatta bazen tüfekle bile takas edilmekteydiler.⁴⁷³

Afgan sınırındaki bu aşiretler, “tutkusuzca” savaşıyor ve öfkelenmeden birbirini öldüren bir halk görüntüsü vermektedir. Böyle bir eğilimin, her tür yasa ve otoriteye mutlak bir saygı eksikliği ve tam bir eşitlik güvencesiyle birleşmesi, İngiliz gücüyle sık sık çatışmalarının nedeniydi.⁴⁷⁴ Beş veya altı bin kabile üyesi o kadar hızlı toplanabiliyor ve hareketleri o kadar gizli yapıyorlardı ki, varlıkları ilk olarak İngiliz gözcülerine saldıran kılıçlı adamlar tarafından duyuruluyordu. Taktikleri; kural olarak şaşırtmaya dayalıydı ve gündüzleri boş olan vadiler, gece çöktüğünde binlerce insanla dolup taşabilirdi. Ani bir darbe indirmek için bir fırsat çıkarsa, kabile üyeleri genellikle bir saldırı yapmaktan çekinmezlerdi.⁴⁷⁵

---

⁴⁷⁰ Muhammed Ali, *The Afghans* 1965’ten aktaran Schofield, a.g.e., s. 115.

⁴⁷¹ Merk, a.g.m., s. 759.

⁴⁷² Peştun geleneğinde misafirperverlik, intikam ve onurla birlikte Zer, Zen ve Zemin kavramlarının etrafında şekillenen kurallar “*Peştunvali*” denilen bir çeşit töre oluşturmuştur. Peştunlar bu geleneklere göre hareket etmek zorundaydılar.

⁴⁷³ Churchill, a.g.e., s. 9.

⁴⁷⁴ Churchill, a.g.e., s. 7.

⁴⁷⁵ Pioneer Press, *The Risings on the North-West Frontier*, Printed and Published at the Pioneer Press, Allahabad, 1898, s. 21.

Kabile üyelerinin her zaman nasıl çok kısa bir sürede bir ordu toplayabildikleri de dikkate değer bir durumdu. Lady Sale⁴⁷⁶ 1842'de şöyle yazmıştı:

Burada her erkek asker doğar ve her çocuğun bıçağı vardır... Her Afgan, bir kılıç kadar uzun olanlardan küçük bir hançere kadar farklı boyutlardaki bıçaklardan üç veya dördü, tabancalar ve bir Cezâil ile eksiksiz bir şekilde silahlandırılmıştır. Cezâil, barutla doldurulmuş pirinç fişeklerin kullanıldığı uzun çakmaklı tüfektir. Cezâil, İngiliz tüfeklerinden daha üstündü. Böylece adamlarımız onları vurabilecek menzile girmek için yaklaştıklarında üzerimize yok edici bir ateş yağdırıyorlardı.⁴⁷⁷

İngiliz silahları geliştikçe kabile üyelerinkiler de geliyordu. Çalarak ya da aynı modelleri mükemmel bir şekilde taklit ederek İngilizleri de oldukça kızdırmaktaydılar. Afganlar, Sovyet işgal döneminde Ruslara karşı nasıl Kalaşnikof silahlarını kullanmışlarsa, XIX. ve XX. yüzyıllarda İngilizlere karşı da Martini-Henry ve Lee-Enfield tüfeklerini kullanmışlardı.⁴⁷⁸

Bu sınır aşiretlerinin reisleri, memleketlerinin sıcak olduğu yaz aylarında Afgan hükümdarlarının yanına giderek, dostları olduklarını söyleyerek Afganistan emirinden para ve cübbe alma âdetindeydiler; kışın ise Hintli yetkililere gidip onlardan para alıyorlardı. Böylece her iki komşu hükümet de onları korumaları altında görmekteydiler.⁴⁷⁹

Afganistan'da tarım önemli bir geçim kaynağıydı. Tarım ya iltizam ya da yarıcılık adı verilen bir uygulama ile yapılırdı. Bazı eyaletlerde ise toprak sahipleri yanlarına aldıkları yanaşmalarla tarım yapmaktaydılar. Ziraatle uğraşanlar arazileri sulamaya da büyük önem vermişlerdi. Afganistan'ın batı taraflarında ise daha ziyade hayvancılık ön plana çıkmıştı.⁴⁸⁰

1890'lara gelindiğinde Afganistan'da sanayi pek gelişmemişti. Sanayi ve ticaretin çok gelişmemesinin sebebi yollar üzerindeki asayişsizlik olarak görülmekteydi. Hatta şehirlerde bile zabıta işleri düzenlenememişti. Ticaretle uğraşan herhangi bir kimse ticaret yolları üzerinde bulunan kabilenin sınırlarına girdiğinde o kabileye vergi ödemeye mecburdu. Kervanlar asayişsizlikten dolayı her yoldan gitmeyip emniyetli yolları tercih ederlerdi. Kandahar ve Ferah üzerinden yapılan ticaret daha güvenilir ve emniyetliydi. Bu güvenlik probleminden dolayı Afganistan, Hindistan ve Orta

⁴⁷⁶ Tümgeneral Sir Robert Henry Sale'nin eşi olan Lady Florentia Sale (1790-1853), Birinci Afgan Savaşı sırasında deneyimlerini anlatan bir günlük yazmıştı. Ocak 1842'de, genellikle İngiliz ordusu için aşağılayıcı bir yenilgi olarak görülen olayda, 4.500 İngiliz ve Hint askeri ve yaklaşık 12.000 kamp takipçisi (lojistik birlikler), Kabil'den 186 mil geri çekilerek Celalabad'daki İngiliz garnizonuna geri dönmüştü. Florentia Sale de dâhil olmak üzere birkaç kişi esir düşmüştü. Dokuz ay boyunca esir tutulduktan sonra Hindistan'dan gönderilen askerler tarafından kurtarılmış, İngilizler ise daha sonra Afganistan'dan çekilmişti. Florentia Sale, günlüğünü esareti sırasında, muhtemelen bir gün yayınlayacağı umuduyla yazmıştı. 1843'te kurtarılmasının ardından günlüğü hızla yayınlanmış ve Britanya'da en çok satanlar listesine girmişti; <https://worldhistorycommons.org/lady-florentia-sale-diary>. (14.11.2023).

⁴⁷⁷ Schofield, a.g.e., s. 115.

⁴⁷⁸ Schofield, a.g.e., s. 115.

⁴⁷⁹ Sultan Mahomed Khan, a.g.e., C.2, s. 148.

⁴⁸⁰ Selanikli Tevfik, a.g.e., s. 201.

Asya arasındaki önemli mevkide bulunma avantajını ticaret ve sanayi için kullanıp zenginleşememişti. Bununla beraber Afganistan yine de Hindistan'dan tekstil ürünleri (mensucat), pamuk, çivit, fildişi, kalay, balmumu, şeker ve baharat gibi ürünler ithal ederken; hayvan, kürk, şal, meyve ve tütün gibi ürünler ihraç etmekteydi. Ticaret büyük oranda Hintli ve İranlıların elindedir. Dükkân işletme işleri Tacikler tarafından yapılmaktaydı. Sarraflık ve bankerlik işleri Musevi ve Ermenilerin kontrolü altındaydı.⁴⁸¹

Afganistan neredeyse tamamen kabilelerden oluşan bir ülke olduğu için kabileciliğin etkisi hayatın her alanında kendisini hissettirmekteydi. En başta Afgan hükümdarları en güçlü kabilelerden gelmekteydi. Diğer kabileler de güç, sayı, otorite ve saygınlıklarına göre bir konuma sahiptiler. İngilizler veya birçok gezgin hem Afganistan'ı hem de bu kabilelerin çoğunlukla en büyüklerini tanıtan hatırat veya gezi yazısı tarzında eserler kaleme almışlardı.

3.1.1. Dürraniler

Afgan savaşları, İngilizlerin Afganistan'ın çeşitli kabileleri hakkında bilgi edinmesini sağlamıştı. Daha 1809'da Mountstuart Elphinstone, bazıları Farsça, diğerleri Peştuca konuşan Dürranilerin kraliyet ailesiyle olan bağları nedeniyle diğer kabilelerden oldukça farklı olduklarını gözlemlemişti: *“Dürraniler, diğer kabilelerden daha fazla ruh, cesaret ve karakter yüceliği veren bir ulusal haysiyet duygusuyla birleşen üstünlük bilinçleriyle diğer Afganlardan ayrılırlar; bu durum aynı zamanda davranışlarını daha liberal ve insancıl hale getirir.”* Ayrıca onlarda tüm kabilelerde yaygın olan bir özellik olduğunu fark etmişti. Dürraniler'in hepsi dindardı. Ne kadar küçük olursa olsun, mollasız bir köy veya kamp olmadığı gibi muhtemelen namazını ihmal eden bir adam da yoktu.⁴⁸²

Bir milyon civarındaki nüfuslarıyla Kandahar ve Herat arasında yaşamaktaydılar. Eski zamanlardan beri Abdaliler olarak da bilinmekteydiler. Yaşadıkları bölge yaklaşık 605 kilometre uzunluğunda ve 225 kilometre genişliğindeydi. Tarım ve hayvancılıkla geçinirler, emire vergi verirlerdi. Şeref bakımından diğer kabilelerden üstün olarak görülmekteydiler. Yaşadıkları bölge tarıma elverişli olduğu için hemen hepsi tarım ya da çobanlıkla geçimlerini sürdürmekteydiler.⁴⁸³ Bütün bu özellikleriyle Dürraniler, Afganistan'ın en medeni ve en gelişmiş topluluğuydu. Ülkede iktidar ve nüfuz çoğunlukla bunların elindeydi.

⁴⁸¹ Selanikli Tevfik, a.g.e., s. 201-202.

⁴⁸² Schofield, a.g.e., s. 120.

⁴⁸³ Halid Eyyüb, *Nebze fi Tarihi'l Afgan*, (Arapça'ya tercüme eden Cemil Megamiz), Ma'lumât ve Tahir Bey Matbaası, İstanbul, 1899 (H 1317), s. 29-30; Es-Seyyid Mehmed Tahir, a.g.e., s. 35-36.

3.1.2. Gılzailer

En kalabalık kabile grubu, Ghaljiler (Kalaçlar)⁴⁸⁴ olarak da anılan Gılzailer Türk kökenlidir ve Peştuca'nın yumuşak bir varyasyonunu konuşmaktadırlar; bu nedenle bazen gerçek Peştun olmadıkları iddia edilir. “*Hırsızın oğlu*” anlamına gelen “*Ghilzai*” adının, kabilenin kurucusunun yasadışı bir aşk ilişkisinin ürünü olması nedeniyle ortaya çıktığını söyleyen bir efsane vardır. Kabil'in doğusunda, Celalabad'a doğru uzanan topraklarda yaşayan Gılzailer, Birinci Afgan savaşı sırasında İngilizlere bir dizi felaketin ilkinin yaşatmışlardı. Host Vadisi'nde yaşayan Peştuca konuşan diğer küçük kabilelerle sınır komşusudurlar.⁴⁸⁵

Gılzailer, Hindistan ve Orta Asya'da nüfuz sahibi bir kabileydi. Bahar aylarında Süleyman Dağları'nı aşarak Anglo-Hindistan topraklarına inerek orada Nil boyası, at, meyve vb. ticareti yaparlardı. Silah ve cephaneye satın alırlardı. Fiziken güçlü ve zeki bir topluluk olan Gılzailer, ticarete önem verdikleri için huzur ve sükûneti sevmektedirler.⁴⁸⁶

3.1.3. Özbek, Tacik ve Hazaralar

Peştuca konuşmayan Özbekler, Türkmenler ve Tacikler hem kuzeyde hem de Kabil'de yaşıyordu. XIX. yüzyılda hem Çarlık Rusya'sının hem de İngiltere'nin Afganistan'a doğru ilerlemesi, topraklarının bölünmesine sebebiyet vermişti. Elphinstone, Özbeklerin diğer kabilelere nispetle daha medeni olduklarını söylemekteydi. Nispeten samimi ve dürüsttüler. Bireyler arasında çok az tartışma yaşanır ve neredeyse hiç cinayet işlemezlerdi.⁴⁸⁷

⁴⁸⁴ Bahaeddin Ögel, Câmî üt-Tevârih, Alizade neşr., I, s. 107'den aldığı referansta Kalaç adının kökenini şu şekilde izah etmiştir:

“Oğuz Han, İtil seferinden dönerken; Muz-Tağ, yani Buz Dağı yakınlarında bir Beye Karluk adını verdikten sonra yoluna devam eder ve yolda büyük bir ev görür. Bu evin duvarı altından, pencereleri gümüşten ve çatısı da demirdenmiş. Fakat evin kapısı kapalıymış ve anahtarı da yokmuş. Askerlerinin arasında çok becerikli bir er varmış. Bu erin adı da Tömükdü Kağul imiş. Oğuz Han ona şöyle bir buyruk vermiş; — “Sen burada kal ve çatıyı aç! Çatıyı açtıktan sonra orduya gel!” Bunun için de Oğuz Han o ere, “Kalaç”, yani “Kal! Aç!” adını koydu.

Bir rivayete göre de Oğuz Han İran'a yaptığı bir akından dönerken ailesine yiyecek bulmak bahanesiyle ordudan geride kalmış bir askerin durumuna canı sıkılmış ve ona “*Kalaç*” demiştir. Bu “*Aç Kal*” demektir. Bu sebeple onlardan türeyen ulusa “*Kalaç*” derler. Ebulgazi Bahadır Han bu rivayeti biraz daha tafsilatlı olarak vermiştir; Bkz. Bahaeddin Ögel, 2010, *Türk Mitolojisi I*, 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s.177-178.

⁴⁸⁵ Schofield, a.g.e., s. 120; Es-Seyyid Mehmed Tahir, Gılzailerin nüfusunun 250 bin kişiden ibaret olduğunu ve bunun az bir nüfus olduğunu belirtmektedir. Bkz. Es-Seyyid Mehmed Tahir, a.g.e., s. 37.

⁴⁸⁶ Halid Eyyûb, a.g.e., s. 30; Es-Seyyid Mehmed Tahir, a.g.e., s. 37.

⁴⁸⁷ Schofield, a.g.e., s. 120-121.

Özbekler, “Türkmen sülalesinden” oldukları için Turani bir kavimdi. Hindukuş Dağları’nın kuzey kesimlerine hâkim bir konumda yaşamaktaydılar. Bunların on bin kişiden oluşan gayet muntazam ve küçük bir orduları da vardı. Bu ordu Belh’teki Afgan valisinin emri altındaydı.⁴⁸⁸

Afganlardan sonra sayı itibarıyla en kalabalık kabile Taciklerdi. Nüfusları bir milyon civarındaydı. Bunların çoğu, Afganlar tarafından işgal edilmiş kasabalarda yaşamaktaydı. Geçimlerini tarım ve zanaatla sağlardı. Tacik kelimesi köylü anlamında kullanılmaktaydı. Asıl Taciklere Parsivan ya da Fars- ı Zeban da denirdi. Taciklerden ömürleri boyunca göçebe bir halde çadırlarda yaşayanlar da vardı. Bunlara “Aymak” denirdi. Taciklerden ekecek herhangi bir toprağı olmayanlar başkasından toprak kiralarlardı. Şehirlerde yaşayanlar ise ahalinin en itaatkâr ve en çalışkan kısmını oluştururdu. Afganların kendilerine yakıştıramadıkları hırfet ve zanaatları yaparlardı.⁴⁸⁹

Elphistone, Orta Afganistan’da geniş bir toprak parçasında yaşayan Moğol kökenli Hazaraları ise çok tutkulu, son derece kararsız ve kaprisli buluyordu. Ama güler yüzlü, konuşkan, iyi huylu ve misafirperver insanlar olduklarını söylemekteydi. Babürlüler, Hazaralara bir vergi koymaya çalıştığında açık bir şekilde isyan etmişlerdi. İsimlerinin, Cengiz Han’ın fetih yolculuğunda Afganistan’dan geçerken geride bıraktığı bin kişilik kuvvetten sonra Farsça “bin”den geldiğine inanılmaktadır.⁴⁹⁰ Bir rivayete göre de Timur zamanında Afganistan’a yerleşmişlerdi.⁴⁹¹

Hazaralar Şii mezhebine mensup bir kabileydi. Sünnilerden nefret edip onlara karşı kin güderlerdi. Kendileri gibi Şii olan Turilere benzemekteydiler.⁴⁹² Afganlar, Hazaralara yenilmesi mümkün olmayan bir kabile nazarı ile bakmaktaydılar. Bunlardan bazıları İngiliz ordusuna katıldıkları gibi bazıları da Hindistan’a giderek orada döşemecilik ve kaldırımcılık işleri yapmaktaydılar. Turani bir kavimdirler.⁴⁹³ Afganistan’ın İran tarafından istila edildiği dönemlerde bunların Şiiliği kabul ettiklerine inanılmaktaydı. Farsça konuşmalarına rağmen Rusya Türklerinin kıyafetlerinden giyerlerdi. Hayvan yetiştirme ile şâyâk⁴⁹⁴ ve kilim dokumada maharetliydi. Afganistan ordusunda geri hizmetlerde yer almaktaydılar. Kabil’deki sakaların çoğunluğu Hazara Kabilesi’ndendi.⁴⁹⁵

⁴⁸⁸ Es-Seyyid Mehmed Tahir, a.g.e., s. 48.

⁴⁸⁹ Es-Seyyid Mehmed Tahir, a.g.e., s. 45-46; Halid Eyyüb, a.g.e., s. 34-35.

⁴⁹⁰ Schofield, a.g.e., s. 120-121.

⁴⁹¹ Halid Eyyüb, a.g.e., s. 35.

⁴⁹² Halid Eyyüb, a.g.e., s. 35.

⁴⁹³ Es-Seyyid Mehmed Tahir, a.g.e., s. 47.

⁴⁹⁴ Kaba dokunmuş, dayanıklı bir çeşit yün kumaş; <https://sozluk.gov.tr>. (13.09.2023).

⁴⁹⁵ Mehmed Fazlı, *Afganistan Seferi*, 1909, s. 85-86.

Emir Abdurrahman Han, Sünni-Hanefi İslam doktrininin savunucusu olarak, Hazara Şiilerine karşı 1890'da yıkıcı bir cihat yürütmüş ve çok sayıda Hazara sürgüne zorlanmış ya da köle olarak alınmıştı.⁴⁹⁶

3.1.4. Kâfiristan-Nuristan

Kuzeyde Çitral sınırında yaşayan Kâfirler, Emir Abdurrahman Han'ın ülkeyi güçlendirme programının bir parçası olarak 1895'te onları zorla İslam'a döndürene kadar fiilen tecrit edilmiş durumda kalmışlardı. Abdurrahman Han'ın seferinden sonra İslam'a döndürüldükleri için Kâfiristan yerine Nûristan kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Halkına da Nûristaniler denilmiştir. İskender'in askerlerinin soyundan geldikleri varsayılan tüm çeşitli kabileler arasında en fazla Nûristanilerin bulunduğu zannedilmekteydi;⁴⁹⁷ ancak aslında modern araştırmalar Nûristanlıların soluk tenlerinin ve kendilerine özgü dillerinin⁴⁹⁸ İskender'den yaklaşık 1.500 yıl önceki Aryan istilalarına kadar uzanabileceğini ortaya çıkarmıştır.⁴⁹⁹

1956'da, Hindukuş dağlarında yürüyüşe çıkan Carless ve Newby, Kâfiristanlılarla karşılaşmışlar ve onların fiziksel özellikleriyle ilgili olarak şu izlenimlerde bulunmuşlardır:

Karşımıza çıktıklarında, geçmişten çıkmış gibi olağanüstü bir izlenim verdiler. Hepsi olağanüstüydü; çünkü hepsi farklıydı ve hiçbirisi birbirine benzemiyordu. Uzun ve kısa, açık tenli ve koyu tenli, kahverengi gözlü ve gri gözlü; uzun düz burunlu bazıları Sırp ve Hırvat sanılabilirdi; parıldayan gözleri, kanca burunları ve siyah saçları olan diğerleri Yahudi olabilirdi. Alnının iki yanında bukleler halinde öne doğru atılmış bir tutam saçla çingeneye benzeyen adamlar vardı.⁵⁰⁰

Kâfirler kara ve sarı kâfirler olmak üzere iki kısma ayrılmaktaydılar. Kara kâfirler ayaklarına keçi derisinden yapılmış “*siyah puşi*”⁵⁰¹ veya “*siyah pa*” denilen ve tüm bacağı saran bir çizme giydikleri için⁵⁰² bu ismi almışlardır. Sarı kâfirler ise Kafkas kökenli zannedilmekteydi; sarı yüzleri ile mavi gözleri vardır. Cesur olan sarı kâfirler savaş meydanında kendilerini feda etmekten çekinmezlerdi. Medeniyette geri kalmışlardı. Müslümanlara karşı son derece düşman oldukları için bir Müslüman'ı öldürmek, onlar için bir iftihar vesilesiydi. Hatta onlardan birisi bir Müslüman'ı

⁴⁹⁶ Shahrani, a.g.e., s. 208.

⁴⁹⁷ Büyük İskender'in Asya Seferi sırasında ordudan firar eden bazı askerlerin Kâfiristan'daki sarp ve dağlık bölgeye yerleşerek burada kendilerini de tecrit ederek nüfuslarını artırdıklarına dair yaygın bir kanaat vardır.

⁴⁹⁸ Kâfirler, Sanskritçeye çok yakın bir dil konuşmaktaydılar; Selanikli Tevfik, a.g.e., s. 207.

⁴⁹⁹ Schofield, a.g.e., s. 121.

⁵⁰⁰ Schofield, a.g.e., s. 121.

⁵⁰¹ Afganlar, Kâfiristan halkını tanımlamak için *siyahpuş* veya *kor kâfir* kavramını daha çok kullanmaktaydılar. Bu kavramlar siyah elbiseli ve kara kâfir anlamlarına gelmektedir; Selanikli Tevfik, a.g.e., s. 206-207.

⁵⁰² Es-Seyyid Mehmed Tahir, a.g.e., s. 49.

öldürse bir sevinç gösterisi olarak öldüren kişinin kavminden olan herkes sarıklarına iki kuş tüyü takarlardı.⁵⁰³

Kâfirler kendi geleneklerine karşı hayranlık duyup ve onların mükemmel olduğunu düşünürlerdi. Onlara daha etkili çareler gösterilip değişiklik önerileri yapıldığında bile “*Ama bu bizim geleneğimizdir.*” diye cevap vererek⁵⁰⁴ değişime karşı olduklarını gösterirlerdi.

Selanikli Tevfik, Kâfirler hakkında şu bilgileri vermektedir.

Kâfiristan yazın çok sıcak kışın ise çok soğuk bir bölgedir. Dağlarda geniş ormanlık alanlar vardır. Ormanların haricinde hayvan otlatmaya uygun meralar da vardır. Kâfirler koyun ve keçi yetiştirerek geçimlerini sürdürürler. Elbiselerini genellikle deriden yaparlar. Elbiselerinin renkleri çoğunlukla siyahtır. Bazıları pamuk kumaştan yapılmış elbiseler de giyerler. Ayaklarına çarık giyerler. Kadınlarının elbiseleri ve saçları gayet uzundur. Erkekleri çok tembeldir. Kadınlar çalışkandır ve ziraat işleri ile sadece onlar ilgilenirler. Erkekler sadece avcılık yaparlar. Silahşörlükte çok mahir olduklarından bölgenin en savaşçı kavmi olarak bilinirler. Bunlardan birisi ne kadar düşman öldürmüşse başına o kadar kuş tüyü takar...

Bunlar bütün bütün vahşi olarak görülecek bir kavim değildir. Evlerini oldukça düzenli tutar ve misafir kabul ederler. Zina yapılırsa kadını baştan çıkaran erkeğe para cezası verirler. Memleketlerinde muntazam bir hükümet yoktur. Nüfusları iki yüz bine yakındır. Kâfiristan’ın üç vadisine mukabil olmak üzere Ramgâl, Îgâl ve Raşgâl adlarında üç kabileye ayrılmışlardır. Îgâller bu kabilelerin en güçlüsüdür. Raşgâllar bir takım aşiretlere bölünmüş olup Çitral hükümetine vergi verirler. Timur buraları müslümanlaştırmak istese de Kâfirler tatar askerlerini buradan kovmuştur.⁵⁰⁵

Kâfirlerin dinleri, atalara tapınma ve bazı ateşe tapınma izlerini içeren putperestliğin farklı bir şekliydi. Çok sayıda tanrı ve tanrıçaları vardı. Yaratıcı İmrâ, Moni (daha çok peygamber olarak anılır), Savaş Tanrısı Giş ile Bağış, Dizane, Krumai ve Nirmali tüm kabilelerde ortak olmakla birlikte yöresel alt düzeyde büyük veya küçük olarak görülen başka tanrılar da vardı. Yazılı bir gelenekleri olmadığı ve her şeyi sözlü olarak aktardıkları için inançlarının içeriği ve kökeni hakkında fazla bilgileri yoktur. Ayrıca Kâfirlerin teolojilerinde cennet ve cehennem kavramları da vardı. Evreni, tanrıların mekanı olan ve yukarıdaki dünya denilen “*Urdeş*”, dünya anlamına gelen *Mikdeş*, ve ölümler dünyası anlamına gelen “*Yurdeş*” olmak üzere üç kısma ayırmaktaydılar. Bu inanca göre cennet ve cehennem, büyük bir çukurdan ulaşılan *Yurdeş*’tedir. Bu büyük çukurun ağzında *İmrâ*’nın özel olarak yarattığı *Maramalik* adlı bir bekçi oturarak *Yurdeş*’teki hiç kimsenin dünyaya dönmesine izin vermemektedir.⁵⁰⁶

⁵⁰³ H. Eyyûb, a.g.e., s. 39.

⁵⁰⁴ George Scott Robertson, **The Kafirs of Hindu-Kush**, Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd, New Delhi, (t.y), s. 178.

⁵⁰⁵ Selanikli Tevfik, a.g.e., s. 207-208.

⁵⁰⁶ Robertson, a.g.e., s. 376-380.

Kâfirlerde rahiplik babadan oğula geçen bir hizmet olmasına rağmen diğer bazı dinlerdeki gibi ruhban sınıfı yoktu. Din adamlarının toplum üzerinde herhangi bir nüfuzu da yoktu. Mâbutlarını ahşaptan yapıp bunlar adına bazı taşlar dikmekteydiler. Ölülerini tabut içerisine koyarak boş arazilere bırakırlardı.⁵⁰⁷

Zina yaparken yakalanan bir adamın cezası kadının ailesine inek vermek şeklindeydi. Ceza olarak ödenecek inek sayısı ise yöreden yöreye değişmekle birlikte çoğunlukla üç ya da altı inek cezası şeklinde uygulanmaktaydı. Kadınlar çoğunlukla kocalarına inek almak için başka erkekleri tuzağa düşürmekteydiler.⁵⁰⁸ Selanikli Tevfik, Robertson'un aksine zina durumunda erkeğe para cezası verildiğini belirtmektedir. Kâfirlerin dönemin şartları içerisinde dağlarda büyük oranda tecrit edilmiş kabileler olarak yaşadıkları düşünüldüğünde para ekonomisinin çok gelişmiş olamayacağı sonucuna varılabilir. Dolayısıyla geçim kaynakları olan ineği ceza olarak ödemeleri daha doğru gibi görünmektedir.

Kadınlar teoride olmasa da pratikte evin kölesi gibiydiler. Neredeyse hiçbir hakları yoktu. Niyet ve amaca göre alınıp satılmaktaydılar. Hayatları sürekli bir emek ve çalışmayla geçmekteydi. Ev yapmak için ormandan kereste taşımak da dâhil çok ağır işlerde çalışırlardı. Saygı gören kadınlar sadece kabilenin yaşlılarıydı. Kâfirlerde poligami (çok eşlilik) yaygındı. Üç ya da dört karısı olan bir kâfir bile sürekli başka kadınlarla evlilik kurma arayışındaydı. Tek eşlilik bir ayıp, fakirlik ve önemsizlik alameti olarak görülmekteydi. Evlilikler, kadının babasından satın alınması şeklinde gerçekleşmekteydi. Çok küçük yaşlardaki kızlar evlendirildikleri için 12 yaşından daha büyük bekâr bir kız bulmak çok zordu.⁵⁰⁹

Boşanmak son derece kolaydı. Bir kâfir erkeği, karısını boşamak istediğinde onu satardı ya da satacak kimse bulamazsa babasının evine gönderirdi. Bir kâfirin karısını dövme ve ona kötü muamelede bulunma hakkı sınırlıydı. Kâfirlerde kavgayı ayırmak kutsal bir görev olarak kabul edildiği için karı-koca kavgalarına komşular hemen müdahale ederek aralarını bulmaya çalışırlardı.⁵¹⁰

Kâfirlerin en dikkat çekici özelliklerinden birisi de aşırı açgözlülükleri, birbirlerine karşı olan olağanüstü kıskançlıkları ve kabileler arası nefretin yoğun olmasıydı. Bir kabile, en azılı Müslüman düşmanından yardım istemeye ve başka bir kâfir kabilesinin cezalandırılması için onu kendi topraklarına sokmaya her zaman hazırды. Entrika çevirip komplolar kurup daha sonra da bunları gerçekleştirme kabiliyetleriyle de ön plana çıkmaktaydılar. Şantaj yapmayı çok sevdikleri için

---

⁵⁰⁷ Selanikli Tevfik, a.g.e., s. 207.

⁵⁰⁸ Robertson, a.g.e., s. 444.

⁵⁰⁹ Robertson, a.g.e., s. 533-536.

⁵¹⁰ Robertson, a.g.e., s. 536-537.

amaçlarına tehditlerle ulaşmayı tercih etmekteydiler. Gerçeği söylemenin kendilerine zarar vereceğini düşündükleri için çok fazla yalan söyleme eğiliminde olmuşlardı. Ayrıca yalan söylemekle övünmekteydiler.⁵¹¹

3.1.5. Afridiler

Afridiler, Afganistan'da ve özellikle de kuzeybatı sınırı üzerindeki kabileler içerisinde cesaretleri, kahramanlıkları ve acımasızlıklarıyla ön plana çıkan bir kabileydi. Sınır üzerinde İngilizlere karşı çıkan isyanlarda birçok kabileden daha fazla adları duyulmuştu. 1897-1898'deki isyana geç katılan ama İngilizlere en ağır kayıpları verdiren bir kabileydi ve stratejik Hayber Geçidi'ni kontrol etmekteydiler.

Tüm Afridiler, Tirah'ı kendi anavatanları olarak görmekteydiler. Burada birbirlerinden bağımsız olarak yaşayan Afridi toplulukları İngilizlerin Afganistan'a yaptıkları seferlerde aşına oldukları bir halktı. Hayber Geçidi'ni kontrol ettikleri için yüklü bir deve için beş rupi, yük yiyecekse üç rupi, yüksüz bir deve veya yaya bir kişi için yarım rupi alırlardı.⁵¹² Ayrıca Hayber Geçidi'ni kontrol altında tutmanın bir diğer avantajı olarak hem Hindistan Hükümeti'nden hem de Afganistan Hükümeti'nden tahsisatlar almaktaydılar. Bu paralar ödenmediği takdirde çok ciddi sorunlar çıkarabiliyorlardı. Örneğin İkinci İngiliz-Afgan Savaşı'nda (1878-1880) Afgan Emiri Şir Ali Han Afridilere ödediği tahsisatı kesmiş, İngilizler ise kendi verdikleri tahsisatı artırmışlardı. Bunun sonucu olarak da Afridiler, İngilizlerin Hayber Geçidi'nden Afganistan'a ulaşmalarına bir engel çıkarmamışlardı.⁵¹³

Afridiler cesaretleri ve fiziksel güçleri ile ön plana çıkmış bir topluluktur ve toplam sekiz klandan oluşmaktaydılar: Bu klanlardan altısı Hayber'de (Kuki Khel Malik Din, Kambar, Kamar, Zakka Khel ve Sipah) ikamet etmekteydi. Aka Khel, Bara Nehri boyunca güneyde, Âdem Khel ise Peşaver ve Kohat arasındaki tepelerde ikamet etmekteydi. Bu gruplar kendi aralarında çatışma ve mücadele halinde olsalar da düşman karşısında birlik olarak hareket etmekteydiler.⁵¹⁴

Göçebe bir topluluk olan Afridiler ilim ve fenle herhangi bir alakaları olmadığı gibi, silah hariç ticaret, sanayi ve tarımla alakalı herhangi mesleklerle de ilgileri yoktu. İşgal ederek ve akın yaparak geçimlerini sürdürürlerdi.⁵¹⁵ Elphinstone, Afridiler'in Afganlar arasındaki en büyük yağmacı

⁵¹¹ Robertson, a.g.e., s. 177, 181 ve 183.

⁵¹² Schofield, a.g.e., s. 129.

⁵¹³ Mektub-ı Mahsus: Hindistan Muhabir-i Mahsusımızdan" (3 Eylül 1897), **Ma'lumât**, s. 3-4.

⁵¹⁴ H. Eyyûb, a.g.e., s. 33; Es-Seyyid Mehmed Tahir, a.g.e., s. 39-42; Sir Robert Warburton, **Eighteen Years with The Khyber 1879-1898**, London, 1900, s. 341; Mark Simner, **Pathan Rising: Jihad on the North West Frontier of India 1897-1898**, Fonthill Media, United Kingdom and USA, 2016, s. 201.

⁵¹⁵ H. Eyyûb, a.g.e., s. 33; Es-Seyyid Mehmed Tahir, a.g.e., s. 42.

olduklarını söylemiştir.⁵¹⁶ Sir Frederick Mackeson’a⁵¹⁷ göre ise Afridiler, paraya düşkün, çok açgözlü bir ırktır. Sadakatleri baştan çıkarıcının kesesinin uzunluğuyla ölçülür ve kendilerine yapılan bağışın karşılaştırmalı cömertliğine göre itaatlerini ve desteklerini bir gruptan diğerine aktarabilirlerdi.⁵¹⁸

Kulaklarının yarısı içinde kalacak şekilde geniş sarık sarmaktaydılar. Mavi renkli elbiselerinin üzerine geniş bir kuşak bağlarlardı. Bu kuşak üzerinde bıçak ve silahlarını taşıyarak ürkütücü bir görüntü oluşturmaktaydılar. İngiliz ordusunda bazen paralı askerlik yapsalar da uzun süre ordu içinde kalamaz ve kısa sürede yaşadıkları yerler olan dağlara dönerlerdi.⁵¹⁹

Es-Seyyid Mehmed Tahir ve H. Eyyûb’a göre Afridilerin medeniyetle olan ilişkileri daha korkutucu neticeler doğurmaktaydı. Medeniyetin güzel taraflarında hiçbir şey almazlardı. Sadece en çok zarar veren ve ateş gücü yüksek silahları satın almaktaydılar. Bunlarda öldürme düşüncesi para ile de değiştirilemezdi. Parayı alır yine de öldürürlerdi. Bir Afridi’ye para verip refakatine almak, ücretle kendi katilini tutmak anlamına gelmekteydi.⁵²⁰ “Cahil ve ahmak” bir topluluk oldukları için masum insanları sırf silahlarını sınamak ve hünerlerini göstermek için bile öldürebilirlerdi.⁵²¹

Albay Sir Robet Warburton’ın Afridiler hakkındaki izlemini şöyleydi:

Afridi gence, en erken çocukluğundan itibaren varoluşunun ve yaşamının koşulları, tüm insanlığa güvenmemeyi öğretir; ve çoğu zaman, küçük toprak parçasının miras yoluyla varisleri olan yakın akrabaları, onun en ölümcül düşmanlarıdır. Tüm insanlığa güvensizlik ve kendi hayatının güvenliği için ilk darbeyi vurmaya hazır olma bu nedenle Afridi’nin özdeyişleri haline geldi. Bu güvensizliğin üstesinden gelebilerseniz, ona karşı nazik olun, taciz dışında ona vermek istediğiniz her türlü cezaya katlanır.⁵²²

Afgan kabileleri arasında görev yapan bazı İngiliz görevlilerini şaşırtan olaylardan da bahsedilir:

⁵¹⁶ Mountstuart Elphinstone, **An account of the Kingdom of Caubul, and its Dependencies, in Persia, Tartary, and India (1842)**, C.1, 1842, s. 299-300.

⁵¹⁷ 1851-1853 arasında Peşaver komiser yardımcılığı yapmıştır. Bu görevdeyken 1853’te öldürülmüştür.

⁵¹⁸ Schofield, a.g.e., s. 130.

⁵¹⁹ Es-Seyyid Mehmed Tahir, a.g.e., s. 43; H. Eyyûb, a.g.e., s. 33.

⁵²⁰ Es-Seyyid Mehmed Tahir, a.g.e., s. 43-44.

⁵²¹ H. Eyyûb, a.g.e., s. 34; Es-Seyyid Mehmed Tahir, Peşaver’deki eski İngiliz Genel Komiserlerinden birisi olan Lord Mayo’nun kendi hizmetinde olan bir Afridi tarafından öldürüldüğünü anlatır:

“Afridi, lordun en sadık bir hizmetkârıydı. Her gün efendisinin kızını gezmeye götürürdü. Günün birinde Peşaver’de kendi kabilesiyle hal-i harbde bulunan bir kabileye mensup bir adam bulunduğunu haber alır. Bu adamı bulup öldürür. Bunun üzerine idamına hükmedilirse de nihayet Lord Mayo’nun tavassutu ile idama bedel Andaman Adası’na nefyedilmesi karargir olur. Hâlbuki herife menfâya gitmek, memleketinden ayrılmak, ölümden daha ağır geldiğinden bu karara sebebiyet verdiği için... Lord Mayo’yu öldürür.”; Es-Seyyid Mehmed Tahir, a.g.e., s. 44-45.

⁵²² Warburton, a.g.e., s. 342-343.

Afridi ve Pathanlar arasında dul bir kadının tasarrufu, ölen kocasının en yakın erkek akrabasının elindedir. Oğlu reşitse, elbette ilk danışılan odur; ancak yetişkin bir oğlu olan Afridi bir annenin Hayber pazarında pek nakit değeri yoktur. Öte yandan kadın çekiciyse ve oğlu çok küçükse ve kadının velisi ölen kocanın erkek kardeşi ise ya kendisi evlenir ya da başkasına satar.⁵²³

1900'lerin başlarında Afridiler, Mekran sahilinden kabile topraklarına gelen güzel bir tüfek ticareti yapıyorlardı. Çoğu, Boer Savaşı'ndan kalma fazla silahlardı. Kısa bir süre içinde İngilizler, aşiret üyelerinin silahlanmasından endişe duyduğu için ticaretin durdurulması gerektiğine karar verdiler; Mekran sahilini abluka altına alarak silah ticaretini kontrol altına aldılar. Ancak bu durum, Afridilerin silah elde etme sistemini alt üst ederken, aynı zamanda geçim kaynaklarının bir kısmını da ellerinden almıştı. Onlar da kendi imkânlarıyla tüfek üretmek için hükümet malzemelerine baskın düzenlemeye başlamışlardı.⁵²⁴

3.1.6. Orakzailer

Tirah'taki Afridilere yakın bir konumda bulunan Orakzailer, Hangu (Kanki) vadisinin her iki yanında ve Kurram'a bakan tepelerde yaşamaktaydılar. İsimlerinin "*kayıp oğul*" anlamına geldiği söylenmektedir. Orakzai soyunun, uzun yıllar sürgünde ya da kayıp olan ve biraz maceradan sonra evlenip Tirah'ta hüküm süren ataları İskender Şah hakkındaki romantik bir efsaneden geldiğine inanılmaktaydı.⁵²⁵ Orakzailer, 1897-1898 Kuzeybatı Sınır İsyanı'na Afridilerle birlikte katılmışlardı. Afridiler kadar olmasa da bunlar da savaşçı bir kabileydi.

3.1.7. Turiler

Turiler Orakzailerin yaşadığı bölgeye bitişik bir bölgede yaşamaktaydılar.⁵²⁶ Şii mezhebinden oldukları için çoğu Afgan kabilesinden ayrılmaktaydılar. İngilizlerin 1892'de Kurram Vadisi'ne yerleşmeyi başarmasının bir nedeni de ana kabile olan Turilerin İngiliz koruması talep etmesiydi. İngilizlere yazılan bir mektup Turilerin hem diğer Afgan kabilelerine hem de İngilizlere bakış açısını göstermesi bakımından önemlidir:

Ey İngiliz beyleri! Allah adına size sesleniyoruz. Durraniler tarafından mahvedildik ve sıkıntının son derecelerini yaşadık. Bizi durmaksızın yağmalıyorlar. İç çekerek ve gözyaşlarıyla, bizi bu zalimlerden kurtarmanız için size sesleniyoruz. . . Durrani yönetiminden nefret ediyoruz. İngiliz yönetimi için can atıyoruz. . . Kurram, bereketli bir ülkedir. Bir adım ileri gidin ve bizi yükten kurtarın. . . Bize yardım etmeyi reddederseniz, emin olun ki, kıyametin son büyük gününde

⁵²³ Warburton, a.g.e., s. 158.

⁵²⁴ Schofield, a.g.e., s. 130.

⁵²⁵ Schofield, a.g.e., s. 135.

⁵²⁶ "Mektub-ı Mahsus: Hindistan Muhabir-i Mahsusımızdan" (3 Eylül 1897), *Ma'lumât*, s. 3-4.

elbisenizin eteklerini yakalayacağız ve sizi bu adaletsizlikle Tanrı'nın huzurunda lanetleyeceğiz!
İpek sarıklı uzun boylu bir adam bu dilekçemizi iletecek. Ona nazik davran.⁵²⁷

Gerektiğinde altı bin savaşçı çıkarabilme potansiyelleri vardı.⁵²⁸

3.1.8. Şinvariler

Sert ve yiğit bir topluluktur. Gerekli hallerde altı-yedi bin savaşçıyı donatabilecek kabiliyete sahiplerdi. Hayber Geçidi civarında yaşayan kabile birçok alt sınıfa bölünmüştü. Kabil Hükümeti, kervanlarının Hayber Geçidi'nden serberstçe geçmesini sağlamak için bunlara yıllık 15 ila 20 bin rupi arasında ödeme yapmaktaydı.⁵²⁹

3.1.9. Hataklar

Attock'tan başlayıp İndus'un kenarı boyunca uzanan, Kohat'ın geniş bir bölgesinde yaşamaktaydılar. Hem savaşçı hem de çiftçiydiler. Kısmen Babür Devleti'nin egemenliği altında Attock ve Peşaver yolunun muhafızları olarak hizmet etmişlerdi.⁵³⁰

Eski bir hikâye Hatak ve Afridi adlarının kökeni hakkında efsanevi bir malumat vermektedir: Lokman, Osman, Otman, Hadran adında dört erkek kardeş, bir gün avlanırken dört peçeli kızla karşılaşmış. Üç küçük erkek kardeş kura çekmek istemiş; ancak Lokman yaşı en büyük olduğu için ilk tercihin kendisine verilmesi gerektiğini söylemiş. En güzel giysili kızı seçmiş ama peçeyi kaldırıncı en çirkin kızın o olduğu ortaya çıkmış. Diğerleri, “*Lokman hata'ya bulaştı.*” demişler ve onun soyundan gelenler Hataklar olarak anılmış. Osman ise çok çirkinmiş. İnsanlar onu gördüklerinde, “*Bu kim ya da ne? İnsan mı?*” diye tepki vermekteymişler. Dolayısıyla onun soyundan gelenler Afridiler olarak anılmış. Otman'ın torunları ise Hatak ve Afridiler'in yakınlarında yaşayan ve daha küçük kabilelerden biri olan Utman Khel'dir.⁵³¹

İngiliz ordusunda ve kamu hizmetinde yirmi yıldan fazla hizmet vermiş olan Buster Goodwin, Hatakları tüm aşiretler arasında en büyüleyici olan diye tabir etmişti. Ona göre Hataklar; sadık, çalışkan ve mutlu bir halktır. İslami öğretilere ve *Peştunvali*'nin Pathan kurallarına sıkı sıkıya bağlıdırlar. Bir Hatak dayanıklı, zeki, onurlu ve esnektir. En zor koşullarda hayatta kalma sanatını bilir. Sadık ve çok iyi bir asttır. Bir lider olarak şefkatlidir ve kastlarına ve inançlarına bakılmaksızın

---

⁵²⁷ Schofield, a.g.e., s. 136.

⁵²⁸ Es-Seyyid Mehmed Tahir, a.g.e., s.39.

⁵²⁹ H. Eyyüb, a.g.e., s. 31; Es-Seyyid Mehmed Tahir, a.g.e., s. 38-39.

⁵³⁰ Schofield, a.g.e., s. 137.

⁵³¹ Schofield, a.g.e., s. 137-138.

takipçilerini kazanma yeteneğine sahiptir. Çoğunlukla önden liderlik eder. Çabuk sinirlenirler ve inatçıdırlar. Şereflerine yapılan herhangi bir hakarete bazen gereksiz yere içerlenir ve misilleme yaparak intikam alırlar. Eğer hakaret ağırsa veya onurlarına bir leke sürüyorsa bu udurum bazen bir cinayetle sonuçlanır, çünkü Pathanlar onurlarına yapılan bir hakaretin ancak kanla silinebileceğini düşünürler. Nesillerden beri kan davası olmayan çok az Hatak vardır. İntikam fikri, izlenecek tek onurlu yol olarak küçük yaşlardan itibaren erkek çocuklara aşılanır.⁵³²

Hatakların yaşadığı yerler çoğunlukla engebeli, çorak ve çıplak tepelerden oluşmaktaydı. Sular az ve tarım için uygun olan her arazi küçüktü. Ekilebilecek arazi yalnızca dar vadilerde bulunduğundan nispeten fakirdiler. Ancak tarihsel olarak Hatak bölgesi stratejik öneme sahipti. İndus Nehri üzerindeki Nizampur (Attock), Huşhalgâr ve bir dereceye kadar doğrudan Kalabağ’a geçişleri kontrol etmekteydi. Goodwin, yaşadıkları bölgenin arazi yapısının onların karakterleri üzerinde önemli bir etkisinin olduğuna inanıyordu. Göreceli yoksullukları ve büyük ölçüde savaşçı ruhları nedeniyle Hataklar, orduya katılmaya hevesliydi; disipline yatkın oldukları için de iyi birer asker olurlardı.⁵³³

Hataklar iyi bir fiziğe sahiptiler ve yapı olarak esnektir. Çoğu açık tenliydi ve mavi gözlü insanlar sık görülürdü. Engebeli arazilerde yaşayan çoğu Pathan’ın yaptığı gibi, saçlarını uzun ve “tsanrai” olarak adlandırdıkları bob şeklinde kesmekteydiler. Hem erkeklerin hem de kadınların kıyafetleri mütevazıydı. Erkekler ayak bileklerinde toplanan bol pantolonlar ve dizlere kadar sarkan uzun bol bir gömlek giyerken kadınların kıyafetleri çoğunlukla kırmızı renkte olup başörtüleri siyahtı.⁵³⁴

Hataklar ayrıca misafir ağırlamak, evlilik, erkek çocuk doğumu, sünnet, ölüm ziyafetleri ve tabii ki kan davasıyla ilgili törenlere para harcamaktan çekinmezlerdi.⁵³⁵

3.1.10. Veziriler ve Mahsudlar

Mahsudlar ve Veziriler birbirleriyle düşmanlık içerisinde ve Veziristan’da yaşayan kabilelerdi. Olaf Caroe, Mahsud’u bir kurda, Veziri’yi ise bir pantere benzetmektedir: “*Her ikisi de muhteşem yaratıklardır; panter daha kurnaz, daha şık ve daha zariftir, kurt sürüsü daha kararlı, daha birleşik ve daha tehlikelidir.*”⁵³⁶

---

⁵³² Buster Goodwin, **Life Among the Pathans (Khattaks)**, Owl Printing Company, Essex, 1969, s. 1-2 ve 5.

⁵³³ Goodwin, a.g.e., s. 1 ve 4.

⁵³⁴ Goodwin, a.g.e., s. 3-4.

⁵³⁵ Goodwin, a.g.e., s. 4.

⁵³⁶ Caroe, a.g.e., s. 393.

Mahsudlar herhangi bir kişiden emir almayı sevmeyen bir topluluktur. Onlarla sorunu olan kişi veya gruplar sorunları tartışarak çözmek zorundaydı. Aksi takdirde savaş veya çatışma kaçınılmaz olurdu.⁵³⁷

Caroe'ye göre Mahsudlar hiçbir zaman diğer kabileler gibi gerçekten fanatik değillerdi. Müslüman olmadıkları için İngilizlerden nefret etmedikleri gibi yeterince sert olduklarında onlara saygı da duymaktaydılar. Mahsudlar, kabileyi her ne pahasına olursa olsun boyun eğmeye direnmeye ve kendi özel yaşam tarzlarını korumaya iten köklü bir içgüdüden ilham almaktaydılar. Bu amaca ulaşmak için, Kabil'den gelen yardımlardan ve hatta Panislamist çağrılardan yararlanmaya her zaman hazırdılar.⁵³⁸ Molla Povindah'ın⁵³⁹ liderliği altında 1897-1898 isyanına katılmışlardı.

Veziristan'da, Mahsudların sürekli kan davası içinde olduğu, Derviş Khel olarak da bilinen Veziriler yaşamaktaydı. Ahmedzai veya Vana Vezirileri ile Utmanzai veya Toçi Vezirileri olmak üzere iki ana gruba ve neredeyse üç yüz ayrı klana ayrılmışlardı. İngilizler Vezirilerle ilk temasa geçtiklerinde onları barışçıl kabileler olarak görmüşlerdi. Hem Elphinstone hem de Herbert Edwardes onlar hakkında olumlu şeyler yazmışlardı.⁵⁴⁰

Veziriler, kuzeybatı sınırındaki en kalabalık kabileydi. 1897-1898 isyanına katılmamış olmaları İngilizler açısından bir şanstı. Kalabalık nüfuslarıyla isyanı bastırmakta güçlük çeken İngilizlere çok daha büyük bir sorun oluşturabilme potansiyeline sahiptiler.

3.1.11. Mohmandlar

Mohmandlar, Yukarı Mohmandlar ve Aşağı Mohmandlar olmak üzere iki kısma ayrılmaktaydı. Yukarı Mohmandlar, Kabil Nehri'nin sağ tarafından başlayarak Hayber Dağları'na kadar olan araziye kontrol etmekteydiler. Yirmi beş bin aileden oluşup iki hanın idaresi altında yaşamaktaydılar. Aşağı Mohmadlar ise savaş zamanında on iki bin savaşçı çıkarabilecek bir güçteydiler. Peşaver'in güneybatısında yaşarlardı.⁵⁴¹ Mohmandlar, 1897-1898 isyanını ilk başlatan kabilelerden birisiydi. İsyanın önemli aktörlerinden birisi olan Hadda Molla Necmeddin, isyan sırasında Mohmandlara liderlik etmekteydi.⁵⁴²

---

⁵³⁷ Schofield, a.g.e., s. 140.

⁵³⁸ Caroe, a.g.e., s. 397.

⁵³⁹ Molla Povindah, İngilizlere göre oldukça basit bir şekilde birinci sınıf bir alçak olarak yaftalanmasına karşın; yaşadığı ortamı göz önünde bulunduranlar tarafından, kararlı ve zeki; ancak tamamen sabit fikirli bir vatansever ve kabilesinin bağımsızlığının savunucusu olarak hayranlık duyulması gereken bir karakter olarak görülmekteydi; Schofield, a.g.e., s. 139.

⁵⁴⁰ Schofield, a.g.e., s. 141.

⁵⁴¹ Es-Seyyid Mehmed Tahir, a.g.e., s. 39.

⁵⁴² "Mektub-ı Mahsus: Hindistan Muhabir-i Mahsusımızdan" (3 Eylül 1897), **Ma'lumât**, s. 3-4.

Bu kabilelerden Afridiler, Orakzailer, Vezirilerin küçük bir kısmı ve Mohmandlar ile bu kabilelerin alt klanları 1897-1898 Kuzeybatı Sınır İsyanı'na katılırken diğer kabileler topluca isyanı desteklememişlerdi. Özellikle sınırdaki en büyük kabile olan Vezirilerin isyana topyekün katılmamaları İngilizlerin isyanı kontrol altına alabilmelerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur.

3.2. İngiliz-Afgan İlişkileri ve Hint-Afgan Sınırını Belirleme Politikası

Afganistan ile İngiltere arasındaki ilk resmî ilişkiler 1809'da Hint Kumpanyasından bir elçinin Mounstuart Elphinstone tarafından Peşaver'de kışı geçirmekte olan Şah Şuca Sadozay'a gönderilmesi ile başladı ve Şah Şuca ile elçi arasında bir antlaşma imzalandı. 17 Haziran 1809'da imzalanan antlaşma uyarınca Afganlar, Fransızların Afganistan'a girmesini engellemeyi kabul ettiler. Ayrıca her iki ülke de birbirlerinin iç işlerine karışmamayı taahhüt etmişti.⁵⁴³

Antlaşma, Afganistan aracılığı ile bir Fransız-İran ortaklığı tarafından Hindistan'ın işgal edilebileceği korkusu üzerine yapılmıştı. Böylece Afgan hükümdarı, kendi bölgesini korumayı ve Fransa ile İran'ın Hindistan'ın içlerine girmelerini engellemeyi kabul etmişti. Fakat daha sonra bu korkunun yersiz olduğu ortaya çıkmış ve Şah Şuca'nın da kısa bir süre sonra tahttan indirilmesi ile her iki ülke arasında sonsuza kadar bir dostluk kurulması karar altına alınmasına rağmen antlaşmanın bir önemi kalmamıştı. İngiliz-Afgan ilişkileri sonraki yirmi yıl boyunca bir belirsizlik içerisinde devam etmişti.⁵⁴⁴

1830'larda bir kez daha İngiliz Hindistanı'nı Rus korkusu sardı. 1828'de İran (Kaçar) ve Rusya arasında imzalanan Türkmençay Antlaşması ile İran üzerindeki İngiliz etkisinin yerini Rus etkisi almaya başladı. Afganistan ise bu dönemde Kabil, Kandahar, Herat ve Peşaver de ayrı ayrı prensliklere bölünmüştü. Bu durum, İngiliz hükümetinin Rus etkisi altındaki İran Şah'ı Feth Ali Han'ın Kandahar ve Herat'ı ele geçirip Afganistan'ı nüfuzu altına alma niyetine karşı harekete geçmesine sebebiyet verdi. İngiltere, böyle bir olayı Hindistan'daki çıkarları için zararlı görerek tehlikeyi ortadan kaldırması için Genel Vali Lord Auckland'ı, Afganistan'daki Rus etkisinin ilerlemesine engel olması için uyardı. Lord Auckland bu amaçla Aleksander Burnes yönetimindeki bir heyeti Kabil'e gönderse de amacında başarılı olamamıştı.⁵⁴⁵

Lord Delhousie'nin genel valiliği döneminde İngilizler, Afganistan'da potansiyel bir Rus saldırganlığına karşı önlem almak amacıyla Afgan emirine bazı tekliflerde bulundu. Netice itibariyle İngilizler adına Peşaver valisi Herbert Edwardes, Afganistan adına ise Şehzâde Gulam Haydar Han,

---

⁵⁴³ M. H. Kakar, a.g.e., s. 159.

⁵⁴⁴ M. H. Kakar, a.g.e., s. 159.

⁵⁴⁵ M. H. Kakar, a.g.e., s. 160.

Peşaver’de 30 Mart 1855’te üç maddeden oluşan bir anlaşma imzalandılar. Bu antlaşmaya göre iki ülke arasında dostluk kurulacak ve Emir, İngilizlerin dostuna dost düşmanına da düşman olacaktı. İngilizler de Emir’in elinde bulunan herhangi bir yeri işgale kalkışmamayı kabul etmişlerdi.⁵⁴⁶

1857’de, 1855 antlaşmasındaki şartları içeren yeni bir antlaşma yapıldı. 1857’deki İngiliz yönetimine karşı Hindistan’da başlayan büyük Sipahi İsyanı’nda bile Dost Muhammed Han, Afgan irredantist ve fanatiklerinin baskılarına rağmen Peşaver’i geri almak veya İngiliz baskısından kurtulmak için harekete geçmemiştir. Emir kendisine baskı yapan çevreleri yatıştırmak için İngilizlerin Şii İran’a karşı kendilerini desteklediğini söylemekteydi.⁵⁴⁷ İngilizler de İran’ın işgali altında bulunan Herat’ı kurtarması için Dost Muhammed Han’a silah ve para yardımıyla bulunmuşlardı.⁵⁴⁸

Emir Dost Mohammad Han’ın 1863’teki ölümü ve Emir Şir Ali Han’ın tahta çıkışından sonra Afganistan uzun süren taht kavgalarına sahne olmuş ve 1868’de Şir Ali Han yönetime hâkim olmuştur. Onun döneminde Rusya, Afganistan sınırlarına dayanmış ve bu durum İngiltere için ciddi bir endişe kaynağı olmuştu. Böylece Afganistan’ın kuzey sınırının belirlenmesi sorunu ortaya çıkmış ve 1873’te Rus-Afgan sınır belirleme antlaşması yapılmıştı.

Rus-Afgan sınırının belirlenmesinde Afganistan’ın herhangi bir etkisi olmamış ve sınır İngilizlerle Ruslar tarafından çizilmişti. Her ne kadar İngilizler, Rusları Ceyhun Nehri’nin ötesinde durdurmayı hedeflemişlerse de, Rusya Ceyhun’un kuzeyindeki faaliyetlerini devam ettirmek suretiyle bir tehdit unsuru olduğunu göstermişti.⁵⁴⁹

İngiltere, Afganistan’ın Rusya’ya meylettğini düşündüğü için İkinci İngiliz-Afgan Savaşı (1878-1880)’da Afganistan’ı hızla işgal etmiş ve böylece Şir Ali Han Dönemi’nin kapanıp 1880’de Abdurrahman Han’ın Afgan emirliğine geçme süreci başlamıştı.

Abdurrahman Han (1880-1901) dengeli ve başarılı politikaları neticesinde kısa sürede Afganistan’da hâkimiyetini sağlamlaştırmış ve Afganistan’ı yeniden birleştirmeyi başarmıştı. Ayrıca İngilizlerle yaptığı antlaşmalarla onların ülkeden çıkmasını da sağlamıştı. Ancak İngilizler, ülkeden askerî olarak çekilse de nüfuzlarını devam ettirmek ve Rusya’nın Afganistan üzerindeki emellerini boşa çıkarmak amacıyla Abdurrahman Han döneminde *Bilimsel Sınır* ve buna bağlı olarak ortaya çıkan *İleri Politika*’yı fiiliyata dökmeye yönelmişlerdi.

⁵⁴⁶ A. Fletcher, 1966, **Afghanistan: Highway of Conquest**, New York, s. 122.

⁵⁴⁷ H. W. Bellew, Journal of Political Mission to Afghanistan in 1857, London, 1857, s. 269’dan aktaran M. H. Kakar, a.g.e., s. 161.

⁵⁴⁸ M. H. Kakar, a.g.e., s. 162.

⁵⁴⁹ Orhan Yazıcı, **Modern Afghanistan’ın Kuruluşu 1834-1922**, Mengüceli Yayınları: Malatya, 2011, s. 76.

İleri Politika, Rusya'nın Hindistan'a doğru ilerlemesi veya emirin ölümüyle beraber Afganistan'da bir karışıklık çıkması durumlarında İngilizlerin “*Bilimsel Sınır*” (Scientific Frontier) olarak adlandırdıkları Kabil-Gazne-Kandahar hattının hızlıca işgal edilmesini içeriyordu. İleri Politika'nın uygulanması, Bilimsel Sınır'a giden ana geçitler üzerindeki kontrolün genişletilmesini ve bu geçitlerin bulunduğu bölgelerdeki aşiretlerin üzerinde bir siyasi kontrol kurulmasını da gerektiriyordu.⁵⁵⁰ Bilimsel sınırdan maksat, elbette coğrafi, siyasi, demografik ve etnik unsurlar dikkate alınarak bir sınır çizme işi değildi. İngilizlerin bilimsel sınırdan kastettikleri şey, olası bir Rus işgaline karşı Hindistan'ın en kolay savunma hattının nerede kurulacağı ile ilgiliydi.

İngiliz yönetimi, 1879 Gandamak Antlaşması ile Hindistan'a açılan geçitlerdeki varlığını devam ettirmek üzere harekete geçti. Önce, Afgan hükûmeti ile güneydoğu sınırını belirlemek amacıyla bir sınır antlaşması yapmak istediklerini bildirdiler. Belirlenecek sınırın bilimsel bir sınır olacağı ve her iki tarafı da memnun edeceği duyuruldu. Öte yandan İngiliz kamuoyuna, Rusya'nın Hindistan'a doğru ilerlemesi veya Afganistan içinde çıkabilecek bir iç savaş esnasında hızlıca Kâbil-Gazne-Kandahar hattının tutulması gerektiğini söyleyen İngiliz hükûmeti, aslında gerektiğinde bir kez daha bu ülkeyi işgal etmeyi tasarlamıştı.⁵⁵¹

İleri Politika henüz yürürlüğe sokulmadan önce Hindistan-Afganistan sınırında “*Yakın Sınır*” adı verilen bir politika yürürlükteydi. Bu politika, sınırın her iki taraftan da kapalı olmasını gerektirse de bu durum pratikte pek mümkün değildi. Sınırın İngiliz tarafı kapalı tutulmaya çalışılmasına rağmen Afganistan tarafında herhangi bir otoriteden yoksun ve özgür bir şekilde yaşamaya alışkın olan sınır kabilelerinin sınırı geçmesini engellemek neredeyse imkânsız olduğu için *Yakın Sınır* politikası uygulanamıyordu. Ayrıca sınır çok dağlık ve engebeli bir arazi üzerinde olduğu için sınırın kontrol edilmesi çok daha zordu.

Yakın Sınır politikası gereği İngiliz subaylarının sınırın ötesine geçmesi ve geçit girişlerinin ötesinde devriye gezmesi yasaklandı. Hatta hırsızları takip eden görevliler bile onları tepelere kadar takip etmemeleri konusunda uyarıldı. Bruce'a göre bu politikanın sonucu olarak cinayetler, soygunlar ve hırsızlıklar İngiliz hâkimiyetindeki topraklarda yaygınlaşıp, halkın ağır kayıplara uğramasına neden olurken, dağlıkların sınırdan içeriye geçmesi engellenemedi; işlenen suçların karşılığı olarak yeterli bir tazminat elde etmek neredeyse imkânsızdı. İnsanlar canlarını ve mallarını etkin bir şekilde koruyamayan böyle bir politikayı doğal olarak sevmediler.⁵⁵²

⁵⁵⁰ Leslie Harris, *British Policy on the North-West Frontier of India, 1889-1901*, Ph.D., Thesis, London, 1960, s. 46.

⁵⁵¹ Yazıcı, a.g.e., s. 152.

⁵⁵² Bruce, s. 14.

İngiliz diplomasisi, en temel politika ve stratejik nedenlerden dolayı, Orta Asya’da Rus ilerlemesinin ivme kazanmasından rahatsız oldu. Bağımsız ülkelerde baskın bir etkiye sahip olmak ve bu ülkelere hiçbir yabancı müdahalesine izin vermemek istediler. İngiltere’de Rusya ilerlerken İngiltere’nin uyuduğu şekilde homurtular yükselmeye başlamıştı. Sir Henry Rawlinson, Lord Auckland’ın doktrini olan Hindistan’ın kuzeybatı sınırında güçlü ve dostane bir güç kurma fikrini gündeme getirdi. Bu politikayla İngiltere’nin Kabil’de hâkim bir konum elde etmesi ve böylece Rusya’nın Hindistan’a yaklaşma yolunu kapatması büyük önem taşıyordu.⁵⁵³

Hindistan’ın kuzey sınırının neresi olması gerektiği konusunda hâkim olan, neredeyse slogan niteliğindeki üç ibareden, “İleri Politika”, “İndus’a Dönüş” ve “Bilimsel Sınır”dan İleri Politikacılar, arasından Afganistan’ı işlerinde aktif bir kontrol gerektiren, Hindistan’a tampon bir devlet olarak değerlendiriyorlardı. Bu politika ile İngiliz etki ve nüfuzunun Ceyhun’a kadar hissettirilmeye çalışılması öngörülmekteydi.⁵⁵⁴

İleri Politika taraftarları, uluslararası sınırı fiziksel olarak mümkün olduğunca batıya ve kuzeye doğru itmek ve genişletilmiş alandaki koşulları hem güç hem de eğitim yoluyla değiştirerek bütün üzerinde tam egemenlik uygulamaktan yanaydı. Açıkçası, bu prosedür er ya da geç İngiltere ve Rusya’yı Orta Asya’da karşı karşıya getirecekti.⁵⁵⁵

Sınırın tam olarak nerede olması gerektiği konusunda, İleri Politikacılar arasında da çok farklı görüşler vardı. Aşırılık yanlıları, Hindistan’ın sınırının Ceyhun’dan başladığını ileri sürerken; diğerleri Herat ve Hindukuş’un Hindistan’ın sınırı olduğunu söylüyorlardı.⁵⁵⁶

Hindistan Hükümeti, aşiret bölgelerinde İleri Politika’yı tasarımdan ziyade şans eseri uygulamaktaydı. Çoğu zaman, baskın yapan bir kabilenin köylerini yakmak için gönderilen bir askeri birlik birkaç ay kalırdı. Bu durum giderek sınırda tam ölçekli bir işgal ve pasifleştirme politikasına dönüşmüştü. Aşiretlere yapılan bu baskı, huzursuzluğun artmasına neden olmuştu. Şiddetteki bu artışın Afgan emiri tarafından desteklendiğine ikna olan Hindistan Dışişleri Bakanı Sir Henry Mortimer Durand, 1893’te İngiliz ve Afgan nüfuz alanlarını kesin olarak sonuçlandırmak için Kabil’e giderek Emir’le Durand Antlaşması olarak bilinen bir antlaşma yaptı.⁵⁵⁷

---

⁵⁵³ Anup Chand, “Beginning of the Forward Policy in North-Western Frontier of India, 1874-1876 (Summary)”, **Proceedings of the Indian History Congress**, 5, 1941, s. 541.

⁵⁵⁴ Macmunn, a.g.e., s. 225.

⁵⁵⁵ James William Spain, “The Pathan Borderlands”, **Middle East Journal**, 15 (2), 1961, s. 168.

⁵⁵⁶ Spain, a.g.m., s. 168.

⁵⁵⁷ Brandon Marsh, **Ramparts of Empire: British Imperialism and India’s Afghan Frontier, 1918-1948**, Palgrave Macmillan, New York, 2015, s. 20.

1898-1905 arasında Hindistan genel valiliği yapan Lord Curzon, karakteristik olarak sınır sorununa radikal bir yaklaşım getirilmesi gerektiğine karar verdi. Curzon tutkulu bir “Büyük Oyun” taraftarıydı ve çoğu alanda olduğu gibi, sorunu çözmek için yapılması gerekenler konusunda güçlü fikirleri vardı. Vali, sınırın Hindistan için çok hayati olduğuna ve artık bir eyalet hükümeti veya eyalet idari kadrosu tarafından yönetilemeyeceğine inanıyordu. Bu nedenle sınır bölgelerini Pencap’tan ayırdı. Böylece, Hazara, Peşaver, Kohat, Bannu ve Dera İsmail Han’ın yerleşik bölgeleri, 1901’de Pencap’tan ayrılarak Kuzeybatı Sınır Eyaleti’ni (NWFP) oluşturdu. Yerleşik bölgelere bitişik kabile bölgeleri dâhil edildi. NWFP, Malakand, Hayber, Kurram ve Kuzey (Tochi) ve Güney (Wana) Veziristan’ı içine alan aşiret bölgeleri haline getirilirken Tirah ve Mohmand bölgeleri bağımsız kabile bölgesi olarak kabul edildi. Bir ajans veya bağımsız bir bölge olarak organize edilen tüm bu alanlar bir siyasi görevlinin kapsamına girdi. Peşaver komiser yardımcısı, Mohmandlar için siyasi bir görevli olarak atanırken Kohat komiser yardımcısı da Samana Orakzaileri gibi bir dizi bağımsız kabileler için siyasi görevli olarak atanmıştı. Malakand’ın ise hiçbir idari görevi yoktu. Buradan bağımsız aşiretler arasındaki ilişkiler yürütülüyordu. Bu düzenleme, kabileleri açıkça bağımsız olarak tanıdığı ve aynı zamanda tüm düzenli ordu birimlerinin kabile bölgesinden çekilmesini içerdiği için İleri Politika’ ya da ters düşüyordu.⁵⁵⁸

İngiltere’nin kuzeybatı sınırındaki durumu, genel olarak bir “emperyal migren” olarak nitelendirilmekte ve onun merkez üssü de Veziristan olarak görülmekteydi. Hayber gibi sınırın diğer bölgeleri daha büyük stratejik öneme sahip olsa da Veziristan’dan yönetilen bölgelere çok sayıda baskın düzenleniyordu. Bölgenin başlıca aşiretlerinden ikisi, Vezirler ve Mahsudlar, son derece bağımsız kalmışlardı. İngilizlere göre Mahsudların uzlaşmazlığında İslam ve Kabil önemli bir rol oynamasına rağmen ana motivasyon, “bağımsızlık içgüdüsü”ydü. Bu bağımsızlık içgüdüsü “takdire şayan” bir durum olarak görülse de İngilizler için çok sorunluydu. Veziristan, İngilizler için imparatorluklarının en sorunlu bölgelerinden biri olarak kalmaya devam edecekti.⁵⁵⁹

İleri Politika taraftarları, tarihsel olarak Afganistan ve Rusya’ya karşı saldırgan bir tavır sergileyenlerle bağlantılıydı. Veziristan’ın bir nevi işgalini savunuyorlardı. İleri Politikacılar, askerî harekâtın önemini ve yolların inşa edilmesi gerektiğini vurguluyorlardı. 1890’larda Derajat Komiseri Richard Bruce, *Sandeman Sistemi*’ni malikler aracılığıyla Veziristan’a getirmeye çalışsa da sistem hiçbir zaman tutmadı. Savunucuları, politikanın başarısız olduğunu, çünkü dönem boyunca artan borçlarla karşı karşıya kalan hükümetin gerçek bir yardım sağlamadığını savunuyorlardı. Bunu göz önünde bulunduran ileri politikacıların pek çoğu, çözümün Veziristan’da yeterli teşvik ve izinle hükümet ile aşiret üyeleri arasında uygun muhataplar olarak duracak yeni malikler bulmada yattığını ileri sürüyorlardı. Öte yandan “*Yakın Sınır*” politikasını savunanların da İndus’un batı kıyılarına asgari düzeyde İngiliz müdahalesini savunanlarla tarihî bağlantıları vardı. Veziristan aşiretlerinin

---

⁵⁵⁸ Marsh, a.g.e., s. 21-22.

⁵⁵⁹ Marsh, a.g.e., s. 38.

malik sistemini benimsemek için fazla demokratik olduğunu ve Mahsud ve Vezirleri İngiliz kontrolü altına almaya yönelik herhangi bir girişimin bir aşiret isyanına yol açacağını savunuyorlardı. Yakın sınır politikacıları, askerî müdahaleye karşı çıkmasalar da, kural olarak, aleyhtarlarının “Ustaca Hareketsizlik” dediği şeyi tercih etmişlerdi.⁵⁶⁰ Bu politika, gelişmeleri dışarıdan izlemeyi gerektirmesine rağmen, 1854’te Avrupa’da gelişen askeri ve siyasi hadiseler, İngilizlerin bir kez daha Afganistan siyasetine müdahale etmesine sebebiyet verdi. Bu tarihlerde Kırım Savaşı tüm şiddetiyle devam ettiği için Rusya’nın İngiltere’yi Hindistan’da zor durumda bırakmak için Afganistan’a müdahale edebilme olasılığı vardı.

İleri politika bilimsel olmayan ileri genişleme ve hâkimiyet altına alma anlamında bir kelimeydi. Yeni bilimsel sınır politikası Emir Şir Ali Han döneminde savaşa sebep olan bir sınır modifikasyonuydu.⁵⁶¹

İngiltere, sürekli olarak kendisine sorun çıkaran birtakım Peştun kabilelerinin büyük bir bölümünü kendi sömürgesindeki Hindistan sınırları içerisine dâhil eden Lahor (1838) ve Gandamak (1879) antlaşmalarını Afgan yönetimine kabul ettirmişti. Bu antlaşmalar ile Svat, Bacaur ve Çitral gibi bölgeler Hindistan’a bırakılmasına rağmen, bölgedeki sorunların çözümü konusunda bir ilerleme kaydedilememişti.⁵⁶² Afganistan’ın güneybatısındaki sınır 1872 ve 1875’te İngiliz dayatması ile belirlenmişti. Hindistan ile Afganistan arasındaki resmî uluslararası sınır ise 1893’te Sir Henry Mortimer Durand ve Emir Abdurrahman Han arasındaki müzakerelerle belirlenecekti.⁵⁶³

Hindistan’ın güvenliği için Afganistan ile olan sınırın tespit edilmesini zorunlu gören İngiliz hükûmeti, Abdurrahman Han’ı baskı altına alabilmek için pek çok yola başvurmuştu. Bunlardan en önemlisi Hazaraların isyanı esnasında ihtiyaç duyulan silah, mühimmat, teçhizat ve top mermisi imali için⁵⁶⁴ gerekli olan demir cevherinin ithalinin engellenmesiydi. Hindistan Genel Valisi Lord Lansdowne, Abdurrahman Han’a gönderdiği bir mektupta, “Afgan Emîrliği ile Hindistan’ın sınırlarının belirlenmesi zorunlu hale gelmiştir,” diyerek sınır belirleme işi için her iki tarafın da bir araya gelmesini, dolayısıyla 10 bin kişilik bir askerî kuvvetle beraber Lord Roberts başkanlığındaki İngiliz heyetinin Kâbil’e kabul edilmesini istemişti. Abdurrahman Han ise bu teklife şiddetle karşı çıkarak, İngiliz ordusunun Afganistan’a girmesine asla müsaade etmeyeceğini bildirmişti.⁵⁶⁵

---

⁵⁶⁰ Marsh, a.g.e., s. 38-39.

⁵⁶¹ M. H. Kakar, a.g.e., s. 179.

⁵⁶² Fazıl Ahmed Burget, “Durand Hattı: Afganistan-Pakistan Arasında Yaşanan Kavganın Diğer Adı”, *Ortadoğu Analiz*, 5 (56), 2013, s. 62.

⁵⁶³ S. M. M. Qureshi, a.g.m., s. 102.

⁵⁶⁴ Kabil’de İngiliz mühendislerin idaresinde Martini Henry tüfenkleri ile cephane üretim tesisi ve top dökümü için de bir tophane vardı; *Afganistan Ordusu Hakkında Muhtasar Risale*, 1915 (1331 Teşrin-i Sani), s. 8.

⁵⁶⁵ M. H. Kakar, a.g.e., s. 178.

Lord Roberts, Afgan halkı tarafından da Afganistan'daki birçok kişinin ölümünden sorumlu olarak görülüyordu. Dolayısıyla İngiliz ordusunun Afganistan'a girmesine halktan da şiddetli tepkiler gelebileceği için emir, isteği kabul etmemiş ve ısrarla sivil bir görevli talep etmiştir. Lord Roberts'le ilgili bir diğer sorun da Hindistan'daki görev süresinin yakında bitecek olmasıydı. Abdurrahman Han, Afganistan ile uzun bir zaman iş yapacak birisiyle görüşmek istiyordu: ⁵⁶⁶

Lord Roberts İleri Politika'dan yanaydı. Hindistan Hükümeti, Afganistan sınırlarındaki şefe kabile liderlerine müdahale etmeye başladı ve Hocak Tepesi'nden bir tünel açarak demiryolu hattını kuvvetlerini yakınlaştırdıkları yönden Afganistan'ın hemen sınırlarında, Yeni Çaman'a doğru uzattı. Öyle ki, cahil ve eğitimsiz Afganlar, İngiliz demiryolunun Kandahar'a gireceğini ve İngiliz ordusunun Kabil'e bir saldırı yapacağını yaydılar. Bu nedenle hepsi kutsal bir savaş (cihat) başlatmaya hazırlandılar. O sırada Lord Lansdowne'dan alışık olmadığım bir tonda bana hitaben mektuplar aldım; Hindistan'ın diğer genel valileri tarafından benimsenenlerden çok farklı olarak diktatörce bir tavırla yazdığı mektupta krallığının idaresindeki iç politika konularında bana tavsiyelerde bulundu ve bana tebaama nasıl davranmam gerektiğini söyledi. Buna boyun eğmezdim; çünkü misilleme yapmasaydım İngiliz Hükümeti benim iç siyasetime müdahale etme hakları olduğunu düşünürdü ki bu anlaşmamızın şartlarına tamamen aykırı olurdu.

Bu sırada Rusya'dan Türkistan'a giden yollara hâkim olan ve diğer kuzeybatı sınır mevzilerini tahkim eden Dehdadi'deki kaleyi inşa etmekle meşguldüm. Ayrıca Herat'ı oradaki tahkimatları görmek ve Herat ile Kandahar arasında uzanan Durani ve Gılzai kabilelerinden gönüllüler ayarlamak için ziyaret etmeyi amaçlıyordum. Bu sırada Kabil ve Kandahar'dan, İngilizlerin demiryolu hatlarını Afgan Bölgesi'ne doğru ilerlettiklerini ve kuvvetlerini ülkemin sınırları yakınına yığdıklarını belirten mektuplar aldım. Mektuplarda bağımsız olan ve şimdiye kadar mesafeli duran Afgan sınır muhafızlarının müdahale etmeye başladığını da belirtiyorlardı. Bazıları o kadar ileri gitti ki, İngilizler Kandahar ve Kabil'i tutmaya niyetliydi. Valinin garip mektuplarına eklenen bu raporlar beni korkuttu. Olay yerinde bulunmama acilen ihtiyaç vardı ve kuzeybatı sınırimi güçlendirme işine dalmış olmama rağmen, 1890 yazında aceleyle Kabil'e geri dönmek zorunda kaldım. Bu demiryolu hattının bölgeme getirilmesine karşı çıkmayan ve bana bu konuda herhangi bir bilgi vermeyen Kandahar valim Serdar Muhammed Khan'ı Kabil'e geri çağırdım...

Lord Lansdowne Hükümeti, benim için tatsız endişeler yaratmakla yetinmedi, hatta daha da ileri giderek, Hindistan'dan kendi özel paramla satın aldığım silahların Kabil'e getirilmesine izin vermeyerek durdurdu. Dahası, tüccarlarım bana, sınır görevlilerinin Afgan tüccarların özel eşyalarını demir, çelik, bakır vb. savaş malzemeleri yapmak için gerekli olduğu bahanesiyle durdurduklarını bildirdiler. Afganistan'ın dostluğundan emin olmadıkları sürece böyle bir şeyin Afganistan'a ithal edilmesine izin vermeyeceklerini söylediler.

Memleketim, aslanın da ayının da gözünü diktiği⁵⁶⁷ zavallı bir keçiye benzer ve Yüce Kurtarıcı'nın koruması ve yardımı olmadan kurban uzun süre kaçamaz.⁵⁶⁸

Abdurrahman Han'ın, Afganistan'ı İngiltere ve Rusya tarafından avlanmaya çalışılan bir keçiye benzetmesi, Afganistan'ın dönemin şartları içerisinde bu iki süper gücün ele geçirmeye çalıştığı bir alan olarak resmedilmesi açısından önemlidir.

⁵⁶⁶ Sultan Mahomed Khan, a.g.e., C.2, s. 155-157.

⁵⁶⁷ Aslan İngilizleri, ayı ise Rusları temsil eden birer semboldür.

⁵⁶⁸ Sultan Mahomed Khan, a.g.e., C.2, s. 135-136, 150.

General Roberts konusundaki tartışmalar devam ederken Abdurrahman Han, Genel Vali'den hangi bölgeleri kendi nüfuzları altına almak istediklerini gösteren bir harita talep etmişti. Genel Vali, bu talebi karşılayarak bir harita gönderdi. Haritada tüm Vezirî bölgesi, Yeni Çaman, Çageh, Buland Khel,⁵⁶⁹ tüm Mohmand, Asmar ve Çitral Hindistan'a ait gösteriliyordu. Bunun üzerine Abdurrahman Han Genel Vali'ye sınır kabileleri hakkında uzun bir mektup yazdı. Mektupta özetle şöyle diyordu:

Yağıstan adıyla bilinen bu sınır aşiretlerine gelince, eğer onlar benim egemenliğime dâhil edilselerdi, onları İngiltere'nin ve benim düşmanlarıma karşı Müslüman hükümdarlarının bayrağı altında din savaşı gerekçesiyle savaştırabilirdim. Cesur savaşçılar ve sadık Müslümanlar olan bu insanlar, Hindistan'ı veya Afganistan'ı işgal edebilecek herhangi bir güce karşı savaşmak için çok büyük bir güç oluştururlar. Onları yavaş yavaş Büyük Britanya'nın barışçı tebaası ve iyi dostları yaparım. Ama onları benim mülkümünden çıkarırsanız, ne size ne de bana bir yararları olur: Onlarla her zaman savaşır ve belaya girersiniz ve onlar her zaman yağmalamaya devam ederler. Hükümetiniz güçlü ve barış içinde olduğu sürece, güçlü bir el ile onları susturabileceksiniz; ancak herhangi bir zamanda Hindistan sınırlarında yabancı bir düşman belirirse, sınırdaki kabileler en büyük düşmanınız olacak. Unutmamalısınız ki onlar, güçlü bir düşmanın ayakları altında tutulabilen zayıf bir düşman gibidir; onları zapt edecek güç kaybedildiği an, tahakkümden kurtulur ve kendilerini zapt eden güce saldırırlar. Benim milliyetimden ve dinimden olan bu uç kabileleri benden kesmenle tebaamın gözünde benim itibarımı zedeleyecek, beni zayıf düşürecek ve zayıflığım senin hükümetine zarar verecektir.⁵⁷⁰

Abdurrahman Han, bu cümlelerle sınırdaki Afgan kabilelerinin ancak kendi hâkimiyeti altında bulundukları müddetçe İngiltere'nin yararına hareket edeceklerini, aksi takdirde İngilizlere oldukça büyük sorunlar çıkarabileceğini vurgulamaktaydı. Ayrıca bu kabilelerin kendi kontrolünden çıkarılmasının sınır kabileleri nazarında itibarının zedeleneyeceğini düşünerek bir anlamda otoritesinin sarsılmasından da korkmaktaydı. Ancak sınır belirlendikten sonra ortaya çıkan isyan hareketleri ve özellikle de 1897-1898 isyanı, Emir'in bu sözlerle ne kadar haklı olduğunu da göstermiştir.

Abdurrahman Han'ın mektubu, Hindistan hükümetini Afganistan sınırı konusunda güttüğü politikadan vazgeçiremedi. Hatta Hindistan hükümetinin hak iddia ettiği yerlerde görevli olan Afgan asker ve sivil görevlilerini de geri çekerek zımnın İngiliz isteklerini kabul etmiş oldu.

3.2.1. Durand Hattı

Abdurrahman Han'dan gelen şiddetli tepki üzerine Genel Vali, Hindistan-Afganistan sınırının belirlenmesiyle ilgili olarak İngiliz hükümetinin, Afgan kuvvetlerinin ötesine geçemeyeceği kesin bir sınırı belirlemede kararlı olduğunu, hiçbir Afgan askerinin bu sınırın ötesinde bulunamayacağını ve onların da zorla çıkarılacağını bildirdi.⁵⁷¹ Abdurrahman Han ise İngiliz baskısına daha fazla

⁵⁶⁹ Khel kavramı, Peştuca (خیل) kelimesinin İngilizce telaffuz şeklidir. Cemaat, kavim ve topluluk gibi anlamlara gelmektedir. Büyük bir kabilenin klanlarını ifade etmek için kullanılmaktadır. Bundan sonra Khel şeklinde geçecektir.

⁵⁷⁰ Sultan Mahomed Khan, a.g.e., C.2, s. 157-158; Fletcher, a.g.e., s. 166.

⁵⁷¹ Yazıcı, a.g.e., s. 153.

dayanamayarak, kendi ifadesiyle diğer tüm komşularıyla sınırlarını belirledikten sonra,⁵⁷² Afganistan ile Hindistan arasında da sınırı belirlemek zorunda kalmıştır. Ayrıca o çizilecek sınırı, kendi topraklarında hâkimiyetini güçlendirecek bir fırsat olarak görüyordu:

Aynı zamanda, Afganistan'ın feodal sistemini yıkmak ve ülkeyi güçlü bir konsolide krallık haline getirmekle meşgulken, komşu ülkelerle sınırlarımı belirlemenin gerekliliğinden ne habersizdim ne de ihmal etmekteydim. Krallığının güvenliği ve korunması ile yanlış anlamaları ve anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak amacıyla, benim ve komşularımın arasındaki sınır çizgisini çizmenin gerekli olduğunu çok iyi biliyordum.⁵⁷³

Emir, Hindistan hükümeti ile sınır problemlerini çözmeyi kendisinin talep ettiğini ve bu konu ile ilgili olarak Sir Henry Mortimer Durand başkanlığındaki bir misyon ile görüşmeyi istediğini belirtmişti. Görüşme gerçekleşeceği sırada Türkistan'da Serdar İshak Han isyan ettiği için öncelik bu isyanı bastırmaya verilmiş ve görüşme ertelenmişti. 1890'da Emir, Türkistan'dan döndükten sonra Lord Salisbury'e sınır problemlerini çözmek için bir mektup göndermişti. Salisbury ise Hindistan hükümeti ile görüşmesi gerektiğini söylemişti.⁵⁷⁴

Hindistan hükümeti 1893'te Hindistan Dışişleri Bakanı Sir Henry Mortimer Durand liderliğindeki küçük bir sivil İngiliz misyonunu Kabil'e göndermiş ve heyet Abdurrahman Han tarafından kabul edilmişti. Komisyonda Durand'ın politik yardımcıları Yüzbaşı MacMahon, Yüzbaşı Manners Smith, Mr. Clarke, Mr. Donald, Valinin doktoru Major Fenn ve askerî yetkili olarak da Albay Ellis bulunuyordu.⁵⁷⁵

Heyet Kabil'e ulaştığında Sipahsalar Gulam Haydar Han tarafından Abdurrahman Han'ın oğlu Habibullah Han'ın ikametgâhı olan İndaki Sarayı'nda karşılandı ve 33.895 Kabil rupisi değerinde bir ziyafet verildi.⁵⁷⁶ Durand başkanlığındaki heyet dinlendikten sonra sınırı belirlemek için görüşmelere geçildi.⁵⁷⁷

Yapılan müzakere sonucunda 12 Kasım 1893'te Abdurrahman Han ve Durand, biri Kuzeydoğu Afganistan'ı, diğeri de güneydoğu bölgesini ilgilendiren iki antlaşma imzaladı. Güneydoğu ile ilgili antlaşma "*Durand Antlaşması*" veya "*1893 Kabil Sözleşmesi*" olarak bilinir.⁵⁷⁸

⁵⁷² Abdurrahman Han, 1884'ten itibaren İngilizlerin bilgisi dâhilinde Rusya ile de bir sınır düzenleme görüşmesi yürütmekteydi; Sultan Mahomed Khan, a.g.e., C.2, s. 150-154.

⁵⁷³ Sultan Mahomed Khan, a.g.e., C.2, s. 146 ve 154.

⁵⁷⁴ Sultan Mahomed Khan, a.g.e., C.2, s. 155.

⁵⁷⁵ Hamilton, a.g.e., s. 406; Sultan Mahomed Khan, a.g.e., C.2, s. 160.

⁵⁷⁶ Hamilton, a.g.e., s. 406.

⁵⁷⁷ Sultan Mahomed Khan, a.g.e., 2. Cilt s. 160-161.

⁵⁷⁸ M. H. Kakar, a.g.e., s. 179.

Sözleşmenin maddeleri şöyleydi:⁵⁷⁹

1-Ekselanslarının hâkimiyetlerinin doğu ve güney sınırları, Vahan'dan İran'a kadar, bu sözleşmeye ekli haritada gösterilen çizgiyi takip edecektir.

2- Hindistan hükûmeti, sınırın Afganistan tarafında kalan bölgelere hiçbir zaman müdahalede bulunmayacak ve Majesteleri Emir de sınırın Hindistan tarafındaki topraklara hiçbir zaman müdahale etmeyecektir.

3- Hindistan hükûmeti böylece Ekselansları Emir'in Asmar ve Çanak'a kadar olan vadilerdeki hükümlerini kabul etmektedir. Öte yandan Majesteleri Emir, Arnavay ve Başgal vadisi dâhil olmak üzere Svat, Bacaur ve Çitral'e müdahale etmeyecek. İngiliz hükûmeti haritada gösterilen Birmal ve çevresinin Majesteleri Emir'e ait olduğunu kabul etmektedir. Buna mukabil Ekselansları Emir, Veziri ve Dâvar topraklarındaki hâkimiyetini terk etmektedir. Majesteleri Emir, Çageh üzerindeki iddiasından da vazgeçecektir.

4- Sınır hattı, antlaşmadan sonraki bir zamanda, İngiliz ve Afgan komiserleri tarafından yapılacak ayrıntılı bir çalışmadan sonra, sınıra bitişik köylerin hakları da dikkate alınarak mümkün olduğu kadar haritada gösterilen sınıra riayet edilerek belirlenecektir.

5- Çaman sorunuyla ilgili olarak emir, yeni İngiliz kantonuna yönelik itirazını geri çekecektir. Sınır, bu bölgede şu şekilde belirlenmiştir: Hoca Ümran Sıradağları'nın zirvesinden itibaren, Murgha Çaman ve Şarobo su kaynağı, Yeni Çaman Kalesi'nden Afgan ileri karakolu arasındaki yola kadar olan bölge Afganistan'a terk edilecektir. Hoca Ümran Sıradağları'nın güneydoğusu ise İngiliz toprağı sayılacak ve Emir tarafından bu bölgeye yönelik herhangi bir müdahalede bulunulmayacaktır.

6- Yukarıdaki antlaşma maddeleri, Hindistan Hükümeti ve Ekselansları Afganistan Emiri tarafından, aralarında hudut konusunda ortaya çıkan bütün temel fikir ayrılıklarının tam ve tatmin edici bir çözümü olarak kabul edilmektedir. Hem Hindistan hükümeti hem de Ekselansları Emir, sınır çizgisini belirlemek için atanan memurlar tarafından herhangi bir farklı görüş ortaya çıkarsa bu farklılıkların ortadan kaldırılması için dostane bir ruhla hareket edileceğini taahhüt eder. Şüphe ve yanlış anlama durumları ortadan kaldırılacaktır.

7- Majestelerinin İngiliz hükümetine olan iyi niyetinden tamamen tatmin olan ve Afganistan'ı bağımsız ve güçlü görmek isteyen Hindistan hükümeti, majesteleri tarafından savaş mühimmatı satın alınmasına hiçbir itirazda bulunmayacak ve ona yardım amaçlı olarak bu mühimmatın bir kısmını

⁵⁷⁹ Hamilton, a.g.e., s. 474-475; M. H. Kakar, a.g.e., s. 236-238; Caroe, a.g.e., s. 463-464.

kendileri vereceklerdir. Ayrıca Ekselansları, Emir'in girdiği dostane ruha dair duygularını belirtmek için Hindistan hükûmetinin Emir'e yıllık ödediği on iki lek⁵⁸⁰ rupilik tahsisatına altı lek rupi ilave yapmayı taahhüt eder.⁵⁸¹

13 Kasım'da Hindistan hükûmeti adına antlaşmayı imzalayan heyetin yanı sıra Kabil'in tüm sivil ve askerî görevlilerinin, çeşitli aşiretlerin reislerinin ve Abdurrahman Han'ın büyük oğulları Habibullah ve Nasrullah Hanların hazır bulunduğu, halka açık toplantı (durbar) düzenlendi. Mutabakata varılan bütün konuların ve imzalanan hükümlerin ana hatları toplantıya katılanlara açıklandı. Abdurrahman Han Sir Mortimer Durand ve diğer komisyon üyelerine görüşmelerdeki akılcı yaklaşımları nedeniyle teşekkür etti. Durand da bir konuşma yaparak Hindistan valisinden, antlaşmadan ve Emir'in dostane yaklaşımlarından dolayı memnuniyet duyduğunu belirten bir telgraf aldığını belirtti. Ayrıca Lord Kimberley'in Lordlar Kamarası'nda antlaşmadan duyduğu memnuniyeti ifade eden bir konuşma yaptığından bahsetti.⁵⁸²

Sınırın ayrıntılı olarak belirlenmesini ve somutlaştırmasını ise İngiltere adına Peşaver Komiseri Sir Richard Udny, Afganistan adına Sipahsalar Gulam Haydar Han yapmış ve yedi maddelik bir antlaşma imzalanmışlardı.⁵⁸³

Lansdowne, teorik olarak istikrarlı bir sınır oluşturduğu ve Britanya'nın o zamana kadar tartışmalı topraklara ilişkin iddialarını yasallaştırdığı için Durand Antlaşması'ndan çok memnun olsa da aslında antlaşma, çözdüğünden daha fazla sorun ortaya çıkarmıştı. Durand Hattı, kabilelerin sakinleştirilmesine yardımcı olmak bir yana, hem Afganistan'ın hem de Hindistan hükûmetinin kontrolünün önüne engeller çıkardı.⁵⁸⁴

Durand Antlaşması, Emir'in tek başına yapmış olduğu bir işti. Antlaşmayı yaparken ne ihtiyaçlara ne saray görevlilerine ve ne de danışmanlarına danışmıştı. Durand Antlaşması, bu açıdan kendine has bir antlaşmadır. Görüşmeleri bizzat kendisi yapmıştır. Bakanları en küçük bir sorumluluk bile almamışlardır. Aklındaki şey belliydi ve kimseden herhangi bir yardım beklememişti.⁵⁸⁵

---

⁵⁸⁰ Bir "Lek", Hint sayı sisteminde yüz bin sayısına karşılık gelmektedir.

⁵⁸¹ 1881'de İngilizler İkinci Afgan Savaşı'ndan sonra Afganistan'dan çekilirken yeni Afgan Emiri Abdurrahman Han'ı kendilerine bağlı tutmak için yıllık ödeme yapmaya başlamışlardı; Selanikli Tevfik, a.g.e., s. 204.

⁵⁸² Sultan Mahomed Khan, a.g.e., C.2, s. 146 ve 154.

⁵⁸³ Anlaşmanın maddeleri için bkz. Hamilton, a.g.e., s. 476-478.

⁵⁸⁴ Fletcher, a.g.e., s. 166.

⁵⁸⁵ M. H. Kakar, a.g.e., s. 181.

Durand Antlaşması neticesinde belirlenen güney sınırı, esasında hiçbir etnik, doğal ve topografik özellik göz önünde bulundurulmadan belirlenmişti. Taraflar arasında hiçbir teknik çalışma yapılmadan imzalanan bu sınır antlaşması ile Nurzaylar, Veziriler, Şinvariler, Bareçler, Mohmanlar, Aşhakzaylar, Beluçlar ile özellikle de Afgan toplumunun belkemiğini oluşturan ve yabancı saldırılara karşı en etkili savunmayı yapan Peştun kabilelerinin büyük bir kısmı, sınırın iki yakasında kalarak bir birinden ayrılmıştı.⁵⁸⁶

Durand Hattı 1894 ve 1896 yılları arasında çizildi. Düzenleme, açık bir sınırı kapalı bir sınır haline getirmek için düşünülmüştü. Hat, havzaları takip ediyor ve Mohmandlar gibi kabileleri ikiye bölüyordu. Herhangi bir stratejik değere de sahip değildi çünkü potansiyel başka bir Afgan Savaşı durumunda İngilizler için maliyetli bir durum ortaya çıkacak gibi görünüyordu. İngiliz kontrolünde kalan aşiret bölgesinde huzursuzluğun giderilmesi için hiçbir şey yapılmadı. Sınırdaki 1897'deki isyan patladığında, İngilizler kuzeyde Chitral'dan güneyde Veziristan'a kadar olan bir dizi isyan ile karşı karşıya kaldılar. Netice itibarıyla isyanlar, sonunda bastırıldı ama çoğu kişi *İleri Politika* ile kabilelerin gereksiz yere kızdırıldığını savunuyordu.⁵⁸⁷

Anlaşmanın imzalanmasından sonra, 1849'dan beri İngiliz kontrolü altında bulunan Peşaver ve çevresi artık tamamen İngiliz yönetimine terk edilmiş oluyordu. Ayrıca Peşaver'in bir parçası sayılan Aşağı Mohmand toprakları İngiliz tarafında, onların bağlı bulundukları Yukarı Mohmand ve Lalpura, Afganistan sınırları içerisinde kalmıştı. Vezirilerin dışında Aşağı Mohmandların da sınır dışında kalması, Peştun aşiretleri arasında hoşnutsuzluğa sebep oldu. Çünkü asırlardan beri bu topraklarda yaşayan aşiretler Kandahar, Kabil veya Delhi'de bulunan siyasî otoriteye bağlı kalmış, birbirlerinden ayrılmamışlardı. Çoğunluğunu akraba toplulukların oluşturduğu sınır bölgesi aşiretleri, Durand Antlaşması ile birbirlerinden ayrılmış oluyordu. Bu durum artık sınırlardan geçişin ancak izin ile mümkün olacağı anlamına geliyordu. Oysa bu aşiretler, beylerinin liderliğinde müstakil yaşamaya alışmışlardı.⁵⁸⁸

Afganistan'daki aşiretler, var olmayan bir birliğe inanarak merkezî bir otorite altında bir araya getirilirken, İngiliz Hindistan'ın kuzeybatı sınırındakiler, kendi topraklarında bölünmüş durumda kaldılar. Durand Hattı'nın çizilmesi ve Kuzeybatı Sınır Eyaleti (NWFP)'nin⁵⁸⁹ kurulmasıyla, İngilizler Afganistan'daki aşiretlerle daha az meşgul oldular. Dikkatleri, ırkları veya kökenleri ne olursa olsun, kuzeybatı sınırları boyunca uzanan topraklardaki kabilelere odaklanmıştı. Bazı Peştunların Afganistan'ın doğusunda yaşadığı ve Kuzeybatı Sınır Eyaleti'nden dışlandığı, oysa Peştun olmayanların eyaletin kuzeyinde yer aldığı kabul edilen bir gerçektir. Kuzeybatı Sınır Eyaleti,

---

⁵⁸⁶ Yazıcı, a.g.e., s. 155.

⁵⁸⁷ Marsh, a.g.e., s. 20-21.

⁵⁸⁸ Yazıcı, a.g.e., s. 156.

⁵⁸⁹ Northwest Frontier Province'nin kısaltmasıdır. Lord Curzon'un genel valiliği sırasında oluşturulmuştur.

kültürel bir varlık olmaktan çok idari bir birim olarak tasarlanmıştı.⁵⁹⁰ Bu insanların ayrılması Afganistan'ı tümünden zayıflattı. Hindistan'daki İngiliz hükümeti bu sınırı çizerek Afganistan'ı siyasi ve ekonomik olarak Hindistan'a daha bağımlı bir kara devletine dönüştürdü.⁵⁹¹

İngiliz yönetimi ile Afgan emirliği arasındaki sınırı tespit eden ve günümüz Afganistan'ının güney sınırını belirleyen bu antlaşma, Afgan kamuoyunda yoğun bir şekilde tartışılmıştı. Çünkü Emir Abdurrahman Han, Afgan halkının tepkisini çekmemek için antlaşma şartlarını kamuoyundan gizlemişti. İngiliz yönetimi ile yapılan antlaşmanın bir ittifak ve dostluk antlaşması olduğu duyurulmuştu. Veziristan topraklarının elden çıkması ile ilgili olarak da Vezirilerin, emiri dinlemedikleri için böyle bir sonucu hak ettikleri savunuluyordu. Emir, İngiliz yönetiminin zorlaması ile imzaladığı bu antlaşma ile ülke topraklarının önemli bir kısmındaki hâkimiyetinden feragat etmiş ve dolayısıyla da bu topraklardaki halkını da terk etmiş oluyordu.⁵⁹²

Daha sonraki yıllarda Afganistan, Durand Hattı'nın kendilerine büyük bir güç olan İngiltere tarafından dayatıldığı gerekçesiyle, antlaşmada belirlenen sınırların geçerliliğini sorgulamaya başlasa da sınırda Afganistan lehine herhangi bir değişiklik yapıl(a)mamıştır.⁵⁹³

Kabile üyeleri için Durand Hattı gerçekte hiçbir zaman var olmadı, sadece haritada var oldu. Hattın her iki tarafındaki devletlerin kabile üyelerinin sınırlardan geçişlerini engellemesi imkânsızdı.⁵⁹⁴ Fakat antlaşma, bölgede yaşayan insanlar üzerinde derin izler bıraktı. Abdurrahman Han'ın bu insanlar üzerindeki kontrolünün engellenmesi ve İngilizlerin onları yönetmedeki beceriksizliği, insansız topraklar ortaya çıkarmıştı. İngilizler, Durand Hattı'nı tanıtarak bölgenin izole edilmesine, bölge halkının daha çok bölünmesine ve ekonomik olarak geri kalmasına sebep oldular. Ayrıca Durand Hattı kabile halklarının yıkıcı intikam geleneklerini devam ettirmelerine sebebiyet verdi. Çünkü Afgan Devleti, aşiretler arasındaki çatışmaları engellemek veya suçluları yakalamak istediğinde hemen İngiliz tarafına geçerek cezalandırılmaktan kurtuluyorlardı.⁵⁹⁵

Sömürge devleti, sınır kabilelerini yerleşik komşularından daha az gelişmiş olarak görüyordu. Hareketlilik, sömürge yetkililerini tedirgin etmekteydi; çünkü hareketli nüfusları kontrol etmenin zor olduğu ve vergilendirmenin daha da zor olduğu ortaya çıkmıştı. Böylece imparatorluk defterinde bir alaktan ziyade bir borcu temsil ediyorlardı. Yine de göçebe uygulamalarının çoğu, eski gelenek ve

---

⁵⁹⁰ Schofield, a.g.e., s. 123.

⁵⁹¹ Gulzad, a.g.e., s. 182.

⁵⁹² Yazıcı, a.g.e., s. 156.

⁵⁹³ S. M. M. Qureshi, a.g.m., s. 102.

⁵⁹⁴ M. H. Kakar, a.g.e., s. 188.

⁵⁹⁵ Fayz Mohammad, Siraj al-Tawarikh s. 1180-1196'dan aktaran M. H. Kakar, a.g.e., s. 188.

göreneklerden değil toprak kullanımı ve mülkiyet haklarını sıkı bir şekilde düzenleyen modern sömürge politikalarından kaynaklanmaktaydı.⁵⁹⁶

Sınır düzenleme işlerinde kendilerine danışılmayan sınır aşiretleri yeni düzene şiddetle karşı çıktılar. Mahsudlar, Durand Hattı çizilirken Wana'daki İngiliz sınır komisyonu kampına saldırarak kampı imha ettiler. Büyük aşiretlerin neredeyse tamamı, İngilizlerin kabile bölgesine yaklaşık 70 bin asker göndererek zorla bastırdıkları 1897-1898'deki büyük isyana katılacaktı.⁵⁹⁷

Hindistan Genel Valisi Lord Elgin, antlaşma imzalandıktan kısa bir süre sonra söz konusu sınır üzerindeki hâkimiyet alanlarını kesinleştirmek ve Hindistan ile Afganistan arasındaki kesin sınırı belirlemek üzere çalışmaları başlattı. 1896 yılında İngiliz memurlar, Mohmand toprakları ve Hayber bölgesi hariç, hattın belirlenmesi için ölçümlere başladı. Mohmand kabile bölgesi ve Hayber bölgesi hariç 1896'da sınır belirleme işlemleri tamamlandı. 1897'nin Haziran ayında Şîî Turiler haricindeki bütün kabileler, Molla Necmeddin, Molla Fakir, Manakaylı Molla ve Palam Molla gibi dinî önderler ve kabile büyüklerinin öncülüğünde İngilizlere karşı büyük bir isyan başlattılar.⁵⁹⁸ Fakat daha sonra İngilizler Winston Churchill'in de dâhil olduğu yaklaşık yetmiş bin kişilik bir orduyla İndus'un batısında o tarihe kadarki en büyük operasyonla isyanı bastırdılar.⁵⁹⁹

Afgan tarihçi Mir Gulam Muhammed Gubar'a göre Emir, antlaşmayı sadece "İngiliz tehdidi ve aldatmacasının, gölgesinde gözleri bağlı" olarak imzaladı ve "büyük bir tarihsel sorumluluğu" sonsuza kadar kabul etti.⁶⁰⁰ Modern Afganlar arasında Abdurrahman'ın anısına duyulan kızgınlığın izi, onun tüm zalimliklerinin toplamından çok, Durand Antlaşması'nı imzalamasına dayandırılabilir. Ancak İngilizler, Emir'in antlaşmayı reddetmesi halinde Afganistan'ı işgal etmeye kararlıydılar.⁶⁰¹

Rastogi'ye göre bu büyük tarihsel sorumluluk, Emir'in hem antlaşmanın süresini sınırlamamak hem de İngilizlerin sınırı kendilerinin belirlemesine izin vermek gibi bir gaflette bulunduğu düşünüldüğünde netleşir. Ayrıca Durand, Emir'i aldatmıştı. Antlaşma metnine eklenen müdahale etmeme taahhüdü, sözde "*Bilimsel Sınır*" gerekliliklerine aykırıydı. Daha ciddi, Durand ona yanlış çizilmiş bir harita sunarak Emir'i yanıltmış, ya da Emir onu yanlış anlamıştı. Sonuç olarak Emir,

---

⁵⁹⁶ Benjamin D. Hopkins, "The Frontier Crimes Regulation and Frontier Governmentality", *The Journal of Asian Studies*, 74 (2), 2015, s. 374.

⁵⁹⁷ Spain, a.g.m., s. 169.

⁵⁹⁸ David B. Edwards, *Heroes of the Age; Moral Fault Lines on the Afghan Frontier*, University of California Press, Berkeley, 1996, s.176-219 arasından özetlenmiştir.

⁵⁹⁹ Harris, a.g.e., s. 276.

⁶⁰⁰ M. H. Kakar, a.g.e., s. 182.

⁶⁰¹ Fletcher, a.g.e., s. 167.

haritaya çizilen çizginin neyi ima ettiğini gerçekten anlamadığı ve haritada gösterilen bazı detayları kabul etmediği için haritayı onaylamamıştı.⁶⁰²

Netice itibariyle İngiltere'nin Hindistan'daki sınır belirleme politikalarının tamamı, sınırlardaki sosyal, ekonomik ve topografik özellikler dikkate alınarak değil, tamamen *Tacın İncisi* olan Hindistan'ı ve oradaki sömürge düzenini korumaya yönelikti. İngiliz politikası sadece Hindistan'ın kuzeyinde kolay bir savunma hattı oluşturmaktan da ibaret değildi. Hindistan'a ulaşım sağlayacak bütün denizler, boğazlar, geçitler ve ülkeler üzerinde ya hâkimiyet kurmuşlar ya da onları kendi nüfuzları altına alarak herhangi bir olumsuzluğa meydan vermemeye çalışmışlardır.

Lord Curzon, “*İran ve Pers Sorunu*” başlığı altında yazdığı bir eserde, Hindistan çevresinde ve Hindistan yolu üzerinde bulunan devletlerden, İngiliz egemenliği altında “*Kuzey Ayısı*” (Rusya) na karşı bir set oluşturulması düşüncesini ortaya atmıştı. I. Dünya Savaşı sonucu itibariyle Rusya çökmüş, Türkiye can çekişir duruma gelmiş ve İngilizler Kafkasya'yı işgal etmişti. Lord Curzon, İran Şahı Ahmed Şah ile yaptığı bir antlaşmayla para karşılığında İran üzerinde İngiliz egemenliğini tesis etmişti. Böylece İngilizler Hindistan'ı Himalaya'nın eteklerinden, Kafkasya'dan ve İran'dan savunma kapasitesine erişmiş oluyorlardı.⁶⁰³

3.3. 1897-1898 Kuzeybatı Sınır İsyanı

3.3.1. İsyanın Sebepleri

Her tarihi olayın belli başlı sebepleri olduğu gibi 1897-1898 Kuzeybatı Sınır İsyanı'nın da kendine özgü sebepleri vardı. Yüzlerce yıldır herhangi bir otorite altına girmeden yaşamış olan kabileler, önceki dönemlerde kendilerini hâkimiyetleri altına almaya çalışanlara ne yaptılarsa İngilizlere de aynısını yapacaklar ve bölgelerini silahlı bir şekilde savunacaklardı. İsyan çıkan bölgenin dağlık ve engebeli olması, ezelden beri savaşçı olan kabilelere büyük avantajlar sağlarken İngiliz-Hint birliklerinin hareket kabiliyetlerini kısıtlayarak onları da dezavantajlı bir duruma getirmişti.

1890'larda, özellikle de 1895'ten itibaren, sınır bölgelerindeki kabileler İngilizler tarafından anormal bir şekilde rahatsız edilmekteydi. Bunun iki ana nedeni vardı: Lord Lansdowne ve Lord Elgin yönetiminde izlenen “*İleri Politika*” ve Afganistan Emiri Abdurrahman Han'ın sınırdaki kabilelere yönelik politikasıydı. Örneğin söz konusu dönemin ilk yıllarında, Abdurrahman Han

⁶⁰² Ram Sagar Rastogi, *Indo-Afghan Relations, 1880-1900*, Nav Jyoti Press, Lucknow 1965, s. 180.

⁶⁰³ Ağaoğlu, a.g.e., s. 46- 47.

tarafından ünlü Süleyman Dağları'nın yamaçlarında yaşayan Şiranilere karşı cezalandırıcı seferler yapılmıştı.⁶⁰⁴ Bu durum herhangi bir otorite altına girmekten kaçınan kabileleri huzursuz etmiştir.

Hindistan'da 1897 yılında veba, deprem, kıtlık ve sel gibi afetler yaşanmıştı. Çağdaş yazarlar, Bengal'den Pencab'a kadar hâkim bir huzursuzluk durumunu fark etmişlerdi. Öyle ki Hintli uşaklar bile Avrupalı efendilerine karşı daha bağımsız bir tavır benimsemişlerdi. Hindistan'da hüküm süren hoşnutsuzluğun sınır kabilelerini ne ölçüde etkilediği herhangi bir kesinlik derecesinde ölçülemese de güneyden gelen İngiliz karşıtı propagandanın sınırdaki mollalar ile Delhi'dekiler arasında bir dereceye kadar etkili olduğuna dair kayıtlar mevcuttur.⁶⁰⁵

Dönemin İngiliz yazarlarının çoğu en başından itibaren bu olayı dinî bir fanatizmle ortaya çıkmış bir olgu gibi algılamaya ve göstermeye çalışmışlardı. Nitekim gazeteciler, siyasetçiler vs. toplumsal karışıklık durumlarında din ve milliyetçiliğin en kolay kışkırtma yöntemi olduğunu düşündükleri için Kuzeybatı sınırındaki durumu İslam'a hamletme eğilimindeydiler. Bu indirgemeci bakış açısı, isyana liderlik yapan kişilerin çoğunlukla molla olması ve bu kişilerin kabileleri isyana teşvik etmek için *cihat* gibi dinî argümanlar kullanmalarından kaynaklanmaktaydı. Ayrıca yazılar çoğunlukla sömürgeciliği yüceltmek, Batı medeniyetinin üstünlüğünü göstermek için yazıldığı için, o dönemde isyan konusunda başka sebepler arama gereği pek fazla duyulmamıştır, çünkü bu anlayışa göre İngilizler geri kalmış halkları yükseltmek için çalışmaktaydı. İsyan çıkartmak için ekonomik, sosyal ya da siyasi başka sebepler düşünülemedi. Winston Churchill'in sözleri de olayın dinî fanatizmle açıklanmaya çalışıldığına dair tipik İslamofobik bir örnek teşkil etmektedir: "*Her şeyden önce kılıçla kurulan ve yayılan, prensipleri katliamı teşvik eden, içgüdüsel olan ve üç kıtada dövüşçü insan ırkları üreten bu din, vahşi ve acımasız bir fanatizmi kışkırtıyor.*"⁶⁰⁶ Arnold Fletcher ve Collin Davies'e göre kabilelerdeki fanatik hareketler, milliyetçi muhalefeti dinsel çılgınlıkla karıştıran İngiliz yazarlar tarafından abartılmaktaydı. Kabile üyeleri Müslüman olup liderleri de çoğu zaman kendilerini iyi ifade eden yarı eğitilmiş mollalar arasından çıktığı için böyle bir kanı oluşmuşsa da kabilelerin direnişlerinin ana nedeni eski kabile bağımsızlıklarını koruma arzusu idi.⁶⁰⁷

1893 Durand Antlaşması, Afganlar, Peştunlar ve Beluc irredentistleri için özellikle derin bir kızgınlık kaynağıydı. Dünyadaki Peştun nüfusunun yaklaşık yarısı ve yaşadıkları tarihi topraklar ikiye bölünmüştü. Abdurrahman Han'ın tarihi Afgan şehirleri olan Ketta ve Peşaver'i İngiliz Hindistan yönetimine bırakması Afganlardaki acı ve öfkeyi daha da artırdı.⁶⁰⁸ Abdurrahman Han, sınırdaki kabileler arasında İngiliz nüfuz alanının resmî olarak tanınmasının kalıcı ilhak için yalnızca

---

⁶⁰⁴ Davies, a.g.e., s. 71.

⁶⁰⁵ Davies, a.g.e., s. 94.

⁶⁰⁶ Churchill, a.g.e., s. 5.

⁶⁰⁷ Fletcher, a.g.e., s. 168; Davies, a.g.e., s. 97.

⁶⁰⁸ Faiz Ahmed, a.g.e., s. 163.

bir başlangıç olacağından ve sonuçta kendi ülkesi ile Hindistan arasındaki tek tampon bölgenin de ortadan kalkmasına yol açacağından korktuğu için antlaşmayı isteksiz bir şekilde imzalamıştı. Kabile üyeleri ise antlaşma ile bağımsızlıklarının eninde sonunda kaybedeceklerini öngörüyorlardı ve sınır çizgisinin çizilmesine en başından itibaren karşıydılar.⁶⁰⁹

Peştunların ekonomik ve politik olarak birleşmemeleri de onlarda dinî fanatizmî yükseltmişti.⁶¹⁰ İngilizlerin bütün aşiretler nazarında kâfir olmaları, kabilelerle aralarındaki iyi ilişkiler kurulmasını engellemiştir. Ayrıca İngiliz yayılmacılığına karşı kutsal bir savaş veya cihat çağrısı, XIX ve XX. yüzyıllarda kabilelerin en güçlü silahı olmuştu.

Kabileleri harekete geçiren en büyük güdü Durand Hattı'nın çizilmesi idi. Özellikle de sınır belirleme işleri başladığında belki de İngiliz asker ve memurlarını gördükçe zorla İngiliz tahakkümü altına sokulacaklarını ve artık bağımsız hareket edemeyeceklerini düşünmekteydiler.

Deba gazetesi, isyan ilk çıktığında olayın sebeplerini yorumlarken İngilizler'in birkaç yıldır Hindistan'da uyguladıkları kötü politikanın neticesini gördüklerini söylüyordu. İngilizler, sınırındaki kabileleri yabancıların sınırı geçme ihtimallerine karşı kullanmak istemişlerdi. Bunlara geçitlerin korunmasını sağlamak için paralar verdiler. Fakat İngilizler bununla da yetinmeyip, bu kabileleri doğrudan kendi yönetimleri altına almak istemişlerdi. Bu durum onlara karşı nefrete sebebiyet vermişti. İngilizler galip gelseler bile bu galibiyetin onlar için gerek askerî açıdan gerek ekonomik açıdan çok pahalıya mal olacağı düşünülüyordu. Olayın bir de siyasi yönü vardı. İngilizler'in Hindistan'ın kuzey sınırını kesin olarak ellerine geçirmeleri diğer ülkelerde pek hoş karşılanmayacaktı. *Daily News*'e göre ise eğer Simla'daki İngiliz merkezi ve askerî makamları delice bir şekilde kabilelerin elindeki arazileri kendi sınırlarına katmak istemeseydi yerliler asla İngilizlere saldırmazlardı.⁶¹¹

Başlangıçta İngilizler, bağımsızlıklarını korumakta veya Kabil'e istedikleri gibi bağılılık göstermekte özgür bırakılan aşiretler için herhangi bir yetki veya sorumluluk talep etmemiş ve istememişti. Ancak İngilizler, Kabil tarafından desteklendiğini düşündükleri, bu dağ kabilelerinin, ovalara ve iletişim hatlarına yönelik baskınlarına ve tacizlerine devam etmekte özgür oldukları sürece, bölgelerinin asla güvende olamayacağını anlamışlardı. Dolayısıyla kontrollerini tepelere doğru genişletmeye çalışmaktaydılar. Aşiretlerin çoğu bu İngiliz ilerlemesine direnirken, Sünni

⁶⁰⁹ Hugh L. Nevill, **Campaigns on the North-West Frontier**, John Murray, Albemarle Street, London, 1912, s. 209.

⁶¹⁰ Sana Haroon, "Competing Views of Pashtun Tribalism, Islam, and Society in the Indo-Afghan Borderlands", Nile Green (Ed.), **Afghanistan's Islam**, içinde (145-162), Published by University of California Press, 2017, s. 146.

⁶¹¹ "Avrupa Gazetelerinin Mutalaat-ı Siyasiyesi: Deba" (31 Ekim 1897), **Ma'lumât**, s. 2-3.

komşularının saldırısı altında olan Kurram Vadisi'ndeki Şii Turiler gibi bazı kabileler, İngiliz işgalini memnuniyetle karşılıyorlardı.⁶¹²

Davies, İngiliz harekâtlarını makûl ve gerekli görmekteydi. Kurram'a giden yol ile İngilizlere itaatlerini arz etmiş aşiretleri Afridi ve Orakzailerden koruyan Samana Sıradağları'nı askerî ve polis karakolları ile tutmak önemliydi. Ancak Avrupa'da Türklerin Yunanlara karşı kazandığı zafer haberlerine eklenen şiddetli dinî öfke ve asabiyesinin İngilizlere duyduğu nefret yükselmiş ve 1897'de kabilelerin tüm sınırı ateşe vermelerine sebebiyet vermişti.⁶¹³

İsyan ilk çıktığında, İngilizler arasında bu olayın dinî fanatizmin etkisiyle yayıldığı konusunda genel bir kanaat vardı. Müslüman kabilelerin bazı ritüel, ibadet gibi uygulamalarını fanatizmle açıklamaya çalışıyorlardı. Örneğin bu görüşlerini desteklemek için Muharrem ayında düzenlenen anma törenlerinde, Vezirlerin koyun kurban etmeleri ve bu ayı şehitlik için kutsal kabul etmeleri fanatizme delil olarak kabul edilmekteydi. İngilizler, mollaların kabile üyelerini isyana teşvik etmek için bu gibi duygusal yoğunluğu yüksek dönemlerin oluşturduğu fırsatları kaçırmayacaklarını düşünüyorlardı.⁶¹⁴ Dolayısıyla ilk başta Hindistan Hükümeti olayın kasıtlı olarak planlandığına inanma eğilimindeyken daha sonra görüşlerini destekleyebilecek yeterli delil bulamadıklarından bu görüşlerinden döneceklerdi.

Öte yandan, Veziristan'daki kabile grubunun lideri Molla Povindah'ın Şaktu'daki varlığı, Afgan serdarı Gül Muhammed'in İngiliz karşıtı "entrikalarıyla" birleştirilerek durum yine de dinî bir fanatizmle algılanmaya çalışılmaktaydı. İngilizler her ne kadar ispat edememiş olsalar da Maizar'daki saldırının nedenleri olarak fanatizm ve aşiretlere yapılan yetersiz ödemelerin yol açtığı hoşnutsuzluk ile 1890'larda aşiretlere müdahale etmeyi gerektiren *İleri Politika*'yı isyanın sebepleri olarak ileri sürmeye çalışmışlardır. İsyanda rol alan en etkili aşiretlerden birisi olan Afridiler ise isyanlarının İngiliz tecavüzlerine, kabile geleneklerine müdahale edilmesine ve tuz vergisinin artırılmasına karşı bir protesto olduğunu belirtmekteydiler.⁶¹⁵

İngiltere'nin Hindistan yönetimi 1896'da Kohat'ın bazı taş ocaklarında üretilen tuza bir gümrük vergisi getirmişti. Böylece İndus'un sol yakasında İngiliz kontrolü altında üretilen tuzun piyasadaki yerini güvence altına almak istemişlerdi. Bu durum tuz satışından büyük kârlar elde eden sınır kabilelerinin tepkisini çekmişti. İngilizlere göre tuz taşıyıcısı olan Kohatlar, bu durumdan en çok zararı görmelerine rağmen isyan etmemişlerdir. Tuz meselesini isyan için sebep sayanlar ise Afridi ve bazı Orakzai kabileleriydi. Öte yandan, ilk ayaklanan ve bu artan vergiden etkilenen Svat

---

⁶¹² Spain, a.g.m., s. 168.

⁶¹³ Macmunn, a.g.e., s. 234.

⁶¹⁴ Davies, a.g.e., s. 93

⁶¹⁵ Davies, a.g.e., s. 93-94.

ve Mohmand kabileleri tuz konusunu hiç gündeme getirmemişlerdi. Tüm bu sebepler, Hindistan Hükümeti'nin tuz vergisini kabilelerin isyan etmek için bir bahane olarak kullandıklarını düşünmeye itmiştir. Bazı İngiliz yazarlar ise tuz vergisinin bir şikâyet teşkil edip etmediğinden ziyade, bu durumun isyan için mollalar tarafından akıllıca bir teşvik olarak kullanıldığını ileri sürmekteydiler.

616

1896'da Afridi liderleri ile Hindistan hükümeti arasında yapılan antlaşmaya göre Hayber Geçidi'nin korunmasından yalnız Afridiler sorumlu olacaktı. Hindistan hükümeti hiçbir şekilde geçidin korunmasına karışmayacaktı. Bundan başka bin kişilik bir Hayber tüfek taburunun idare ve iâşesi ile beraber Hayber liderlerine senede üç milyon rupi verilmesi, Hint hükümetince taahhüt edilmişti. Ancak Afridilere verilen imtiyaz ve izinlerin öneminin azalması ile sınırdaki diğer kabileler içerisinde birinciliği kazanma düşüncesi de isyanın başka bir sebebi olarak *Ma'lumât*'ta zikredilmiştir.⁶¹⁷

Molla Seyyid Ekber'in⁶¹⁸ evinde bulunan bazı mektuplardan Afridi ve Orakzailer açısından isyana sebebiyet veren şeyin İngilizlerin Samana Dağları'nı ele geçirerek kabile sınırlarını ihlal etmeleri ve Hayber'de kendi adamları tarafından çalınan silahlar için kabilelerden para cezası ve tazminat talep etmeleri idi. Kendileri ise İngilizlerden ele geçirdikleri tüfekleri, çatışma sırasında elde ettikleri için vermeye yanaşmıyorlardı. Eğer İngilizler, sınır bölgelerinden çekilip çatışmalar sırasında alınan silahları talep etmekten vazgeçerlerse barış yapacaklarını belirtiyorlardı.⁶¹⁹ Hayber Geçidi, Afridilerin kontrolünde olduğu için İngilizlerin onları suçlaması doğaldır. Afridilerin çalıntı silahların sorumluluğunu kabul etmemeleri ise geçitte İngilizler adına görev yapan paralı Afridilerin de olmasıydı. Bunlar her ne kadar İngilizlerden maaş alıyor olsalar da bazen korumak için görevlendirildikleri eşyayı kendileri de gasp edebiliyorlardı. Dolayısıyla Afridi liderliğinin sorumluluğu kabul etmemesi de normaldi.

İngiltere'nin Hindistan'daki memurlarına çok fazla nüfuz ve yetki vermesi de isyanın sebeplerin arasında gösterilmekteydi.⁶²⁰ İngiliz memurlar, kanun ve kurallara uymak yerine inisiyatif kullanarak iş görme imkânı elde ettikleri için işleri bir düzen içerisinde yürütememekteydiler. Dolayısıyla çok fazla mağduriyetin yaşanmasının isyana sebep teşkil ettiği de düşünülmekteydi. 1897-1898 isyanı sırasında İngilizler, her ne kadar asla ispat edememiş olsalar da Hindistan içerisinde de isyanın teşvik edildiği kanısındaydılar. Dolayısıyla isyana sebebiyet veren nedenler,

⁶¹⁶ Hindistan yönetimi 1883'ten beri Kohat tuzundan 8 anna vergi alıyordu. 16 anna bir rupiye eşitti. Dolayısıyla yarım rupi vergi alınıyordu. Hindistan yönetimi bu vergiyi Hindistan'daki gibi 2 rupiye çıkarmıştır; Davies, a.g.e., s. 95-96.

⁶¹⁷ "Hindistan Vekayı'r" (4 Eylül 1897), *Ma'lumât*, s. 1-2.

⁶¹⁸ Afridilerin isyanına liderlik yapan molladır.

⁶¹⁹ Simner, a.g.e., s. 344, 346-347.

⁶²⁰ "Kalküta'dan Deba Gazetesine Yazılıyor" (16 Eylül 1897), *Ma'lumât*, s. 2.

sadece kuzeybatı sınırında İngilizlerle kabileler arasındaki problemler değil, aynı zamanda Hindistan'ın kötü idaresiydi.

Mısır'da yayın yapan “*El İcbal*” mecmuası, isyan konusunda siyasilerin farklı söylemleri dile getirildiğinden yola çıkarak isyanın sebeplerini aşağıdaki gibi sıralamaktaydı:

1. Hindistan'daki İngiliz memurlarının kötü muameleleri; özellikle Sir Neville Chamberlain'in kötü yönetimi, haklara riayet etmemesi ve makul ölçülerde iş görmemesiydi.

2. İngilizlerin Hint ve Afgan sınırında bulunan kabile ve aşiretleri zor ve şiddetle yönetimleri altına almak istemeleri.

3. Sınırı genişleterek Himalaya Dağları eteklerinden Çin sınırına kadar olan bütün bölgeyi yönetimleri altına almak istemeleri. Kabilelerin de bağımsızlıklarına düşkün olmaları sebebiyle bu durumu kabul etmemeleri üzerine Çitral'de bu büyük olay patlak vermiştir.

4. İsyân için bir diğer sebep olarak yukarıdaki maddelerden farklı olarak Hindistan'da ortaya çıkan veba salgını da gösterilmektedir. Nitekim İngiltere'nin Hindistan'da dinî işlere (umur-ı dinîye) saldırmasından dolayı *Tâun* (veba) salgınının ortaya çıktığına inanılmaktaydı. Bu durum da sınırda çıkan isyanın bir diğer sebebi olmuştur.

5. Bir grup ise isyana sebep olarak Afgan hükümetini göstermekteydi. Yani Afgan hükümeti isyanı teşvik etmekte, kışkırtmakta ve isyana el altından yardım etmekteydi.⁶²¹

Bütün bu sebeplere rağmen İngilizler isyanın diğer sebeplerini tevil ederek, olayı dinî bir fanatizmle açıklamakta ısrar etmişlerdir. Davies'e göre 1897'de havada bir fanatizm ruhu vardı. Hristiyanlara yönelik toplu katliamlar yapılmıştı; Türkler, “kâfir Rumlara” karşı galip gelmişlerdi,⁶²² Sudan Arapları İngilizleri yenmişti⁶²³ ve bu işlerin hepsinin arkasında Sultan II. Abdülhamid vardı. Omdurman'daki İngiliz zaferine kadar İngiliz prestiji gerçekten çok düşüktü. Bu olayların Hindistan sınırını, ne kadar etkilediğini söylemek zor olsa da Molla Seyyid Ekber'in evinde bulunan bazı mektuplar, yaygın olan söylentilerin açıkça ispatlandığına delil olarak gösterilmektedir. Mektuplardan birinde İngilizlerin elinde olan Aden'deki limanın padişah tarafından alındığı ve İngiliz kuvvetlerinin 20 günde Hindistan'a kolayca ulaşabildiği Süveyş Kanalı'nın da Padişah tarafından ele geçirilip Rusya'ya kiraya verildiği yazılmaktaydı. Dolayısıyla İngiliz kuvvetlerinin Hindistan'a ulaşmak için altı aya ihtiyacı olduğu belirtilmekteydi. Ayrıca İngilizler ve Almanlar

⁶²¹ “Mısır'da çıkan El İcbal Risale-i Esbuiyesinde Görülmüştür” (23 Eylül 1897), **Ma'lumât**, s. 2.

⁶²² 1897'deki Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Yunanistan'a karşı kazanılan zafer kastediliyor.

⁶²³ 1881-1899 yılları arasında Sudan'da İngiliz sömürgeciliğine karşı kendisini Mehdi ilan eden Muhammed Ahmed İbni Eseyyid Abdullah'ın yönetiminde meydana gelen savaşlar kastediliyor. Bu olay Mehdi Savaşı olarak bilinmektedir. 1899'da İngilizler Omdurman'da Mehdi'yi bozguna uğratmışlardı. Güney Sudan'a kaçan Mehdi burada öldürülmüştü. **Sudan Campaign 1896-1899**, Chapman and Hall, London, 1899, s. 225-233.

arasındaki dostane ittifak da ticaretle ilgili bazı anlaşmazlıklar nedeniyle bozulduğu vurgulanıyordu. Mısır'da da İngilizlere karşı savaş sürmekteydi.⁶²⁴

Ma'lumât'ın Hint gazetelerinin birinden yaptığı bir alıntı, isyanın Osmanlı Devleti tarafından kışkırtıldığı yönündeki İngiliz suçlamalarına da kaynak teşkil etmekteydi. Makaleye göre Osmanlı Devleti'nin Yunan ile muharebesi, Teselya'nın fethi ve Afgan Emiri Abdurrahman Han'ın teşviki bazı çevrelerde isyanın sebepleri olarak görülmekteydi.⁶²⁵ Abdurrahman Han'ın Kâfiristan'ı fethi ve bazı beyannameleri isyanı teşvik eden nedenler olarak görülmekteydi.⁶²⁶ Dönemin İngiliz yazarları ve gazeteleri, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki savaşı, Haç ile Hilal arasındaki bir mücadele olarak telakki ettikleri için Osmanlı zaferini kabileleri isyan için harekete geçiren güdüleyici bir olay olarak görme eğilimindeydiler. Osmanlı zaferinden sonra Hindistan'da yaşanan coşkulu kutlamalar da buna örnek olarak gösterilmekteydi. Ancak hem *Ma'lumât* hem de Hindistan'daki Müslüman matbuatı bu durumu halifeye olan sevginin bir tezahürü olarak görüyorlardı. Abdurrahman Han'ın hareketleri de aynı düşünce etrafında değerlendirilmekteydi.

Churchill isyanın sebepleri olarak kabilelerdeki dinî fanatizm, cehalet ve medenileşmeye karşı gelişen reaksiyon çıkarımlarında bulunuyordu:

Afgan sınırındaki mollalar, Çitral'e yol yapmanın ne anlama geldiğini iyi biliyorlardı. Dolayısıyla düşmanlıklarının nedenini anlamak zor değildi. Medeniyetle temas, molların zenginliği ve nüfuzunun dayandığı hurafelere ve safdillğe saldırıyordu. Burada Muhammedilik tehdit edildiği için bir direniş gösterilmişti. Kabileler arasında haberciler gidip geliyordu. Son derece tutkulu ve fanatik bir ırka, kutsal bir savaş olan cihat fısıltıları üflenmişti. Gücünü akıl sahibi zihinlerin kavrayamayacağı kadar geniş ve gizemli araçlar kullanılmaktaydı. Hazırlıkları kuzeyin vahşi vadilerinin ürettiğinden daha zeki beyinler yürütüyordu. Gizli destek Hindistan'dan gerçek destek ise Kabil'den geliyordu.

Cehaletin ve hurafenin bu tuhaf, yarım ışığında, doğaüstü dehşet ve şüphelerin saldırısına uğrayan ve göksel zafer umutlarının cazibesine kapılan kabilelere, olağanüstü olaylar beklemeleri öğretilmişti. Bir şey geliyordu. Irkları ve inançları için harika bir gün yakındı. Gökler açılacak ve bir ordu inecekti.

⁶²⁴ Davies, a.g.e., s. 96; Fletcher, a.g.e., s. 167; Pioneer Press, s. 191-192.

⁶²⁵ Gazete isyan için sebep olarak gösterilen bu üç maddeyi de kesinlikle reddediyordu. Gerek Osmanlı-Yunan harbinin gerekse Teselya'nın fethinin Hint halkıyla hiçbir alakası yoktu. Afgan emirinin teşviki ise bir hayal ürünü olarak görülmekteydi. Çünkü Abdurrahman Han'ın amcası Şir Ali Han zamanında kabileleri teşvik için çok uğraşmasına rağmen bir fayda görmemişti. Abdurrahman Han akıllı ve tedbirli bir lider olduğundan amcasının tecrübesini göz önünde bulundurmaktaydı.

İsyanda kimsenin bir etkisi yoktu. İsyanın sebebi özgürlüklerine ve bağımsızlıklarına düşkün olan kabilelerin bu haklarının İngilizler tarafından gasp edilmesi idi. Her ne kadar aşiretlerin "Makam-ı Muallayı Hilafet-i Uzma'ya meyl ve mehabet-i fevkaladeleri derkar (aşikâr) ise de isyanın sebebi yalnız İngilizlerdi. Eğer aşiretler kendi bölgelerinden İngilizler üzerine saldırsalardı bu durum belki başkalarına isnat edilebilirdi, ancak İngilizler onlara saldırmıştı."; "Hindistan Matbuatı" (15 Ekim 1897), *Ma'lumât*, s. 3.

⁶²⁶ "Avrupa Gazetelerinin Mutalaat-ı Siyasiyesi" (24 Ekim 1897), *Ma'lumât*, s. 2, 3.

Sonunda bekledikleri zaman geldi. Türklerin Yunanlılara karşı kazandığı zafer, emirin “ Cihad “ konulu kitabının yayımlanması; onun bir İslam Halifesi konumuna ilişkin varsayımı ve Anglo-Hint basınındaki pek çok gelişigüzel yazı, birleşerek Muhammedilikte bir patlama yarattı. Pierre l'hermite kilisenin piskoposları ve kardinalleri için neyse, Mad Molla da Afgan sınırındaki sıradan mollalar için oydu. İlahi görevine ve mucizevi güçlerine ikna olan bu vahşi, kâfirlere karşı bir haçlı seferi veya cihat vaaz etti.⁶²⁷

Churchill'in düşüncesinde mucizeler önemli bir yer tutmaktaydı. Ona göre, mucizevi güçler iddia eden dinî liderlerin varlığı ve yerel halkın bu tür iddialara inanmaya hazır olması, düşmanın barbar doğasına ve siyasi ilişkilerin yürütülmesinde fanatizme yatkınlığına dair reddedilemez kanıtlar sağlamaktaydı. Eğer kabileler mantıksal akıl yürütmeye yatkın olsalardı, durumlarındaki iyileşme ve düşmanlarının gücü, onları bir isyanın çılgınlığına ikna ederdi. Ancak fanatiklerin olduğu bir ülkede, sağduyu mevcut değildi. Bu yokluk göz önüne alındığında, rasyonel hesaplama açısından, bir Afganla tartışmak yararsız ve çoğu zaman tehlikeliydi ve eylemleri imparatorluğun güvenliğine müdahale ettiği için ezilmesi gerekmektedir.⁶²⁸

İngilizler siyasi ve askerî yönden, Belucistan sınırlarına kadar yayılarak bağımsız bölge olarak bilinen tartışmalı bölge üzerinde otoritelerini birçok yöne genişletmişlerdi. İngiliz birlikleri tarafından doldurulan kaleler, ticaret yolları üzerinde hâkimiyet kuruyordu. Yollar dağlardaki kabilelerin ulaşılabilir mahremiyetlerine doğru uzatılmaktaydı. Sınır belirleme komisyonları tarafından ülkelerini çevreleyen ve en gurur duydukları bağımsızlıklarını tehdit eden uzun beyaz sınır sütunları dikilmişti. Bu nedenle isyan için mevcut tüm kanıtlar elendikten sonra, 1897 karışıklıklarının esas olarak doksanlarda meydana gelen ilerlemelerin sonucu olduğu görüşü sonraki araştırmacılar tarafından kabul edilmiştir.⁶²⁹ Bu ilerlemeler, İngilizlerin askerî ihtiyaçları ve Rusya'nın hareketlerine karşı yapıldığı için kendileri açısından haklı görülse de yine de bağımsızlıklarına düşkün aşiret topraklarına tecavüz olarak değerlendiriliyordu. İngilizlerin işgal ederek, kabilelerin ise isyan ederek haklı olduğu bir durum ortaya çıkmaktaydı.

Avrupa'da faaliyet yürüten “*Sulh ve Hüküm Cemiyeti*” adındaki bir oluşum, Hindistan çatışmaları ile Afgan aşiretleriyle meydana gelen çatışmaların sebebi olarak anlaşılmaya aykırı olarak Çitral'de karakol yapmak üzere Svat ile Bazâr beldelerinin askerî bölge yapılmasını gösteriyordu. Sulh ve Hüküm Cemiyeti, meydana gelen çatışmalardan Hint hükümetinin sorumlu olduğunu belirterek aşiretlerin taleplerinin dikkate alınması gerektiğini belirtmekteydi. Ayrıca cemiyet, Hint hükümetine aşiretlerin rahat bırakılması ve sınırda asker bulundurma düşüncesinden vaz geçilmesi gerektiğini bildirmeye karar vermişti.⁶³⁰

⁶²⁷ Churchill, a.g.e., s. 38-41.

⁶²⁸ Edwards, “Mad Mullahs and English Man: Discourse in the Colonial Encounter”, **States of Violence**, Fernando Coronil ve Julie Skurski (Ed.), 4. Baskı içinde (153-178), The Universty of Michigan Press, 2009, s. 158-159.

⁶²⁹ Davies, a.g.e., s. 97-98.

⁶³⁰ “Hindistan Vekayı'ı” (17 Eylül 1897), **Ma'lumât**, s. 2.

Davies, isyanlara sebebiyet veren olgunun dinî fanatizm olduğu konusunda sabit fikirli olduğu için *İleri Politika*'nın sonuçlarının isyana sebebiyet verdiği düşüncesini doğru bulmuyordu. Ona göre bu isyanlar *İleri Politika*'nın bir sonucuysa, niçin Belucistan ve Kurram'a yayılmamıştı? Cevap, Beluc ve Pathan arasındaki farkta, kabile yapısında, ırksal özelliklerde ve Belucistan'ın uzun süredir düzenli bir yönetime sahip olduğu gerçeğinde yatmaktaydı. Fanatizmin oynadığı ana rol, sınır mollalarının onu çalkantılı kabile üyelerinin gizli tutkularını harekete geçirmek için kullanmasıyla ilgiliydi. Fanatizmin gücü ve Afgan entrikalarının “uğursuz etkisi” olmasaydı, isyanlar bu kadar yaygın, bu kadar birleşik veya bu kadar eşzamanlı olmazdı.⁶³¹

İsyan için hazırlıklar ne kadar büyük ve yaygın bir şekilde yürütülse de, hükümetin aşiret üyeleriyle ilişkisini sürdüren dikkatli diplomatik ajanlar tarafından görülmüyordu. Özenle bilgi toplayan ve duygu durumunu gözlemleyen yetenekli adamlar, her tarafta birikmekte olan gizli güçleri fark edemiyorlardı.⁶³²

Fanatizm konusunda aslında Davies ile hemfikir olan Churchill, kuzeybatı sınırında meydana gelen olayların sebeplerini girift ve anlaşılması zor olarak görmekteydi:

Büyük olayların tarihçisi, tüm topluluklarda şiddetli patlamalar ve isyanlardan önce gelen ve bunlara yol açan sessiz, ince etkilerin izini sürmenin zorluğundan dolayı her zaman baskı altındadır. Pek çok neden keşfedebilir ve bunları usulüne uygun olarak kaydedebilir; ancak diğer sebeplerin gözünden kaçtığını her zaman hissedecektir. Kamuoyunun değişen dalgaları, gizli çıkarlar, partizanlık ve kapris, mantıksız duyguların girdapları veya cahil önyargılar, o kadar karmaşık ve çok sayıda güç kullanır ki, hepsini gözlemlemek ve takdir etmek; her birinin fırtınanın yükselmesindeki etkisini tahmin etmek, insan zekâsının ve çalışkanlığının ötesinde bir görevdir. Küçük şeylerin tarihçisi daha da büyük engellerle karşı karşıyadır. Kararına rehberlik edecek daha az gerçek var ve küçük harfleri okumak büyük harfler kadar kolay değil.

1897'deki büyük kabile isyanının nedenlerini ortaya koyma girişiminde bu zorluklar hiçbir Avrupalının, Asyalıların niyetlerini ölçememesi veya onların bakış açılarını tahmin edemeyeceği gerçeğiyle daha da artmaktadır.⁶³³

3.3.2. İsyanın Ortaya Çıkışı

Figaro'dan *Ma'lumât*'a yansıyan bilgilere göre isyanın fitili ilk olarak 1895'te bir İngiliz memurun herhangi bir potansiyel olayın önüne geçmek için Çitral'a gelmesiyle ateşlenmişti. O dönemde Afgan ümerasından Umra Han, İngiliz askerlerine saldırmıştı. Bundan başka Afgan ümerasından Ser Afzul isimli birisi Çitral'ın alt tabakasının bir kısmını ayaklandırmıştı. Yüz elli

---

⁶³¹ Davies, a.g.e., s. 98.

⁶³² Churchill, a.g.e., s. 39.

⁶³³ Churchill, a.g.e., s. 36-37.

askerle bunlara karşı koymaya çalışan İngiliz yüzbaşısı 51 asker kaybederek yenilmişti. Daha sonra da bir istihkâma saldıran 543 İngiliz askeri yenilmişti. İngiltere bu durumdan endişelenerek olayı ciddiyetle ele almaya başlamış ve birçok askerî birlik ve yükleri taşımak için binlerce hayvan tedarik edilmişti.⁶³⁴

1896 yazında ise İngiliz siyasi subayı, yerel bir anlaşmazlığa arabuluculuk yapmak üzere Kuzey Veziristan'a geldiğinde bir köyde silahlı bir çatışma patlak vermiş ve burada 13 Hintli asker hayatını kaybetmişti. İngilizler, Hint askerlerini öldüren Peştunları cezalandırmak için bölgeye iki tugay yerli ordusu göndererek toplu sorumluluk politikasını uygulamış ve köyleri yerle bir etmişlerdi. Veziriler ise boyun eğmeyi reddederek toplu bir isyan başlatmışlardı. Ertesi yıl isyanın alevleri sınırın her tarafına orman yangını gibi yayıldı. Bu, İngiliz halkının emperyal bir coşkunun taşkınlığına kapıldığı Kraliçe Victoria'nın "*Elmas Jübile*" (Diamond Jubilee) yılıydı. O zaman daha da sarsıcı olan, İngiliz kraliyetinin mücevheri olan Hindistan'ın, imparatorluğun uzak bir köşesinde savaşa doğru gittiğiydi.⁶³⁵

Ma'lumât'a göre Abdurrahman Han, Hindistan Hükümeti'nin sınır kabilelerini İngiliz hâkimiyeti altına alma politikasına karşı bir öfke duyuyordu. Durand Hattı'nın çizildiği antlaşma, ona göre İngilizlerin bir dayatmasıydı ve antlaşmayı kabul ettiği için mutsuzdu. İngilizlerin sınırdan atılmasını sağlamak için isyan öncesinde Kabil'de bir molla toplantısı yapılmıştı. Saidullah gibi mollalar, kabileleri isyan ettirmek için kutsal bir göreve gönderildiler; emirin bağlantısıyla olmakla birlikte gayriresmi yollardan kabilelere para ve silah dağıtıldı.⁶³⁶ Molla Necmeddin ise emirinin kendisine cihat ilan edeceğine dair söz verdiğini söylüyordu. Ancak Abdurrahman Han, İngilizlerin açık tehditleri karşısında isyancı kabileleri açıktan ve resmen destekleyemedi.⁶³⁷

Kâfiristan'ın fethiyle ülkesinde büyük itibar kazanan Abdurrahman Han, sınır dışında kalan aşiretler tarafından da adeta bir kurtarıcı olarak görülmekteydi. Özellikle İngiliz yönetimine terk edilmiş olan Peştun aşiretleri, ondan kendilerini kâfirlerin hâkimiyetinden kurtarmasını bekliyorlardı. Bu hususta sık sık İngiliz yönetimine karşı isyan eden Mohmandlar başı çekiyordu. Mohmandların her fırsatta isyanı ve İngiliz kuvvetlerine saldırımları neticesinde, Mohmand topraklarından Hayber'e doğru uzanan sınır çizilememiş ve bu bölgede sınır güvenliği

⁶³⁴ "Hindistan" (4 Eylül 1897), *Ma'lumât*, s.4

⁶³⁵ Stewart, a.g.e., s. 201.

⁶³⁶ Abdurrahman Han'a karşı yapılan suçlamaların hiçbirisi ispat edilebilir nitelikte değildi. Ona karşı yapılan suçlamalar neredeyse tamamen niyet okuma üzerine kuruluydu. Bu tür suçlamaları yapan kişilerden birisi de Stewart'tır. Nitekim kabilelerin çok sayıda silaha sahip olması, anormal karşılandığı için emirin isyancı kabilelere silah dağıttığı söylentisi de çıkmıştı. *Ma'lumât*'a göre bu silahlar Belçika tarafından Çin'e satılmış ancak İran üzerinden doğrudan kabile bölgesine sevk edilmişti. Ayrıca Afganistan'daki tüfek fabrikasında günde 16 tüfek üretilebiliyordu. Dolayısıyla Abdurrahman Han'ın bu kadar tüfeği kabilelere vermesi imkânsız görülmekteydi; Stewart, a.g.e., s. 202; "Hindustan" (7 Kasım 1897), *Ma'lumât*, s.3.

⁶³⁷ Hamilton, a.g.e., s. 421; Fletcher, a.g.e., s. 168.

sağlanamamıştı. Bunun üzerine İngilizler, Kâbil ve Lalpura hanı tarafından Aşağı Mohmand kabilelerine ve liderlerine ödenen tahsisatı üstlenerek bunlar üzerindeki nüfuzlarını genişletip, önceden tahsisat ayrılmamış olan bazı aşiretlere de tahsisat bağladılar. Bu kabilelerin tamamı sonradan “*sağlama alınmış kabileler*” olarak adlandırılmış ve İngiltere’nin politik kontrolünü kabul etmiş sayılmıştı. Ancak politik kontrol, idari kontrol anlamına gelmiyordu. Bu ayırıcı özellik, sadece Mohmandlara tatbik edilmemiş, aynı zamanda bütün bölge aşiretlerine uygulanmıştı. Durand, sözde bilimsel sınırın gerekli gördüğü şartlara uyması için Hindistan’ın idari sınırını daha ileriye taşımayı teklif etmemiş, sadece politik kontrol istemişti.⁶³⁸

Batılı ölçütlere göre Abdurrahman Han, dinci fanatikleri ve sınır kabilelerini İngilizlere karşı kışkırtmaya teşvik ederek oldukça ikiyüzlü bir tavır sergilemişti. Bu, Gandamak Antlaşması ve Durand Hattı protokolünün ruhuna olduğu kadar lafzına da açıkça aykırıydı. 1855 yılına geri dönecek olursa, Emirin dedesi Dost Muhammed, Hint Kumpanyasının dostlarının dostu, düşmanlarının düşmanı olmayı taahhüt ettiği bir antlaşma imzalamıştı. Afganistan emiri, selefleri ve sonrakiler gibi, sözleşmeden doğan yükümlülüklerini, zahmetsizce ve en ufak bir vicdan azabı çekmeden siyasi çıkarlarına göre değiştirebiliyordu. İngiltere’nin faydası, esasen büyük bir askerî güç olarak, Rusya’nın Afganistan’ı işgaline karşı caydırıcı olmasındaydı. Emir’e göre bu tehdit sona erdiğinde antlaşmalar ikinci planda kaldı.⁶³⁹

Sınır böyle bir atmosfer içerisindeyken ilk saldırı, 10 Haziran 1897’de İngiliz siyasi görevlisi ve eskortuna karşı yeni ele geçirilen Toçi Vadisi’ndeki Maizar köyünde meydana geldi.⁶⁴⁰ Üç yüz kişiden oluşan bu İngiliz birliğine sınır kabileleri tarafından saldırı düzenlenmiş ve bu saldırıda İngilizler bir albay, 3 diğer subay olmak üzere 25 ölü; yine 3’ü subay olmak üzere yirmi sekiz de yaralı vermişlerdi.⁶⁴¹ 13 Haziran 1897’de Londra’dan İstanbul’a gönderilen bir telgrafta ise aynı olayla ilgili olarak İngiliz komiseri Mösyö Gee ve refakatindeki üç yüz kişilik Hint askerî müfrezesine Toçi Vadisi’ndeki Afgan kabilelerinin saldırıda bulunduğu ve bunun sonucunda 3 subay ile 25 askerin öldüğü 25’inin ise yaralandığı bildiriliyordu.⁶⁴² İki belgede rakamlar birbirini tam tutmasa da birbirine yakındır. Olayın, yaşandığı tarihten üç gün sonra İstanbul’da devletin kayıtlarına

---

⁶³⁸ Yazıcı a.g.e., s. 162.

⁶³⁹ Stewart, a.g.e., s. 202-203.

⁶⁴⁰ Davies, a.g.e., s. 91.

⁶⁴¹ BOA, Y..MTV. 160, 22 (12 Muharrem 1315/13 Haziran 1897).

⁶⁴² BOA, Y..MTV. 160, 41 (12 Muharrem 1315/13 Haziran 1897); Olaydan bir gün önce Sivil ve Askerî gazete, Kraliçe Victoria’nın Elmas Jübile’sini kutlamak için şaka ile sınırdaki kabilelere karşı bir sefer düzenlenmesi gerektiğini öne sürüyordu. Aynı saatlerde Herbert Walter Gee, Toçi Vadisi’ne hem keşif amaçlı hem de İngilizler için çalışan Hindu bir kâtibin öldürülmesi sebebiyle suçluları ortaya çıkarıp cezalandırmak için sefer düzenledi. Kâtibi öldüren şahıs daha önce Afganistan’a kaçmış, diğer şüpheliler de suçsuz bulunmuştu. Ancak yine de İngilizlerin kan parası talep etmeleri ve kabilelerin bunu ödeme konusunda anlaşmazlık yaşamaları sonucunda, Madda Khel kabile üyelerinin İngiliz birliğine saldırı başlatmaları ile beraber isyan da fiilen başladı; Mark Simner, a.g.e., s. 63-74.

yansıması, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da olan veya Avrupa'yı ilgilendiren hadiseleri dikkatli bir şekilde takip etmeye çalıştığını da göstermektedir.

İngilizler her zaman yaptıkları gibi olayın sorumlusu olarak gördükleri kabile ya da klana karşı bir cezalandırma seferine giriştiler ki bu Madda Khel klanıydı. Sefer için hazırlıklar yaptılar. Yine daha önceki seferlerde olduğu gibi kabile üyelerini korkutmak ve taleplerine boyun eğdirmek amacıyla seferin hangi sebeple yapıldığına dair bildiriler dağıttılar. Esasen İngilizler, Madda Khel klanına ek olarak Mahsud Vezirleri, Sıdgiler ve diğer kabilelerin de kendilerine karşı silahlanmasından çekiniyorlardı. Kısıtlı istihbari bilgileri de korkularını doğrular nitelikteydi. Ancak ne olursa olsun İngilizler, itibarlarını korumak için Madda Khel kabilesini cezalandırmakta kararlıydılar. 8 Temmuz'da birlikler isyancıları cezalandırmak için Datta Khel'e doğru harekete geçip kabileler tarafından boşaltılmış olan köyleri yerle bir ettiler.⁶⁴³

26 Temmuz 1897'de isyan Maizar'dan Svat'a sıçradı. İngilizler'in Mad Molla, takipçilerinin ise “*sertor*”⁶⁴⁴ (açık baş) olarak adlandırdıkları Molla Saidullah'ın sancağı altında toplanan ve

⁶⁴³ Simner, a.g.e., s. 76-81.

⁶⁴⁴ Molla Saidullah; Mad Fakir, Mad Molla, Molla Mestan ve Sertor gibi isim ve lakaplarla anılmaktaydı. Molla'nın dış görünüşüne dair herhangi bir delil bulunmamakla birlikte, hangi isimlerle anıldığına bakılarak kimliği hakkında bir şeyler söylenebilir. Bu isimlerden ilki sertor (açık baş) idi. Bu lakap görünüşe göre onun sarık veya başka bir serpuş takmadığına atıfta bulunuyordu ve muhtemelen onun sosyal hayatta kullanılan olağan işaretlerle ilgilenmediğini gösteriyordu. İkinci isim Mad Fakir (deli-çılgın fakir) idi ve bu, İngilizlerin Müslüman liderlerden “deli” diye söz ederken amaçladıkları anlamı taşımamaktadır. Bu nedenle, Fakir'in “irrasyonel” veya “fanatik” olarak düşünülme yerine, kutsal bir adamın Tanrı'ya yaklaştığında ortaya çıkan bir tür deliliğe veya sarhoşluğa (cezbe hali kastediliyor) maruz kaldığına inanılıyordu. Mark Simner ise isyandan on beş yıl önce oğlunun ölümünden dolayı delirdiği için kendisine Deli Molla dendiğini söylemektedir. Molla Mestan ise tarikatlarda sıkça karşılaşılan cezbe halindeki bir dervişin sarhoşluk haline atfen kullanılmış olmalıdır. Esasen Molla Saidullah'ın bütün lakapları, onun hakkındaki aynı düşünce çerçevesinde şekillenmiş gibi görünmekte ve sıradışı bir insanı tarif etmektedir.

Mad Fakir'in isyandan önceki hayatı hakkında yeterli bir bilgi yoktur. Ancak isyan başladıktan sonra İngiliz istihbaratının edindiği bilgilere göre yerel mollaların dinî konulardaki yanlış öğretilerini açıklaması sebebiyle [aynı yazarın başka bir eserinde ise kendisi İslam hukukuna aykırı fikirler öne sürdüğü için diğer ulema tarafından şiddetle tenkit edilmiştir] onların tepkisini çeken bir şahsiyetti. Mad Fakir'in lakapları ve yaşam tarzı göz önüne alındığında İslami bilgisinden ziyade züht içerisindeki yaşamı ile insanları etkilediği görülmektedir. Dolayısıyla takipçilerine birtakım yanlış öğretiler aşıladığı için tepki çekmiş olması daha kuvvetli bir seçenektir. Bir tartışma sırasında öldürülen oğlunun intikamını almayı yerel kabile geleneklerine uymadığı için de dışlanmıştı.

Fakir'in ayrıca, belki Orta Asya veya Arabistan'a kapsamlı seyahat yaptığı düşünülmüyordu ve Kabil'de Afgan Emiri ile görüştüğü söyleniyordu. Bu hikâyeler doğru olsun ya da olmasın, kendi toplumunun diğer üyelerinden farklı olan, diğer insanların gitmediği yerlere giden ve başkalarının yapmadığı şekilde davranan bir adam imajına katkıda bulunmuştur. Bunun önemi, Churchill'in terimleriyle düşünülecek olursa etkileyici bir varlığa sahip olan ve aynı zamanda onu iddia ettiği mucizevi eylemleri tam olarak gerçekleştirmeye muktedir kılan geleneksel türden bir rolü de işgal eden biriyle karşı karşıya olunmasıdır.

Böylece, popüler efsanelerde tasvir edildiği gibi, fakir (derviş veya malang olarak da anılır), tam olarak Mad Fakir olduğu varsayılan türden bir kişi olarak sunulur; belirsiz bir geçmişe ve öngörülemez tavırlara sahip, iktidardakilere gerekli saygıyı gösteremeyen bir kişiliktir.

Bu tür hikâyelerden çıkarılacak ders, ilk olarak, bir fakir ne kadar “aşağılık ve aşağılanmış” görünürse görünsün, bu aynı kişinin Tanrı'nın seçilmişlerinden biri olabileceğidir. Sonuç olarak, kişinin küçümseme duyguları ne olursa olsun, dilencilere sadaka ve yiyecek veren efsanelerdeki bilgelere öykünmek ve böylece Tanrı'nın gazabından uzak durmak daha iyidir.

Bu popüler hikâyelerin bir diğer anlamı da, Tanrı'nın gözünde zenginlik ve rahatlıktan kaçınanlardan çok, güçlülerin hatalı olduğudur. Tanrı, insanların eylemlerinden sonsuza dek haberdardır ve konumlarını kötüye kullananları cezalandırması kesindir. Fakir, bu mirastan yararlanmak istese de istemese de bunu başarmıştı.

sayıları on bini bulan Svatiler, Malakand Geçidi'ndeki İngiliz garnizonuna karşı fiilen saldırıya geçtiler. 7 Ağustos 1897'de sınırdaki en büyük Peştun kabilesi olan Mohmandlar, Hadda Molla Necmeddin⁶⁴⁵ liderliğinde Şabkadr Kalesi üzerine bir saldırı başlattılar. 23 Ağustosta'da diğer büyük

---

Collin Davies, Mad Molla hakkında İngiliz istihbarat raporlarına dayandırılan ve aslında dönemin birçok İngiliz yazarının da diline doladığı bir bilgiyi şu şekilde yorumlamaktaydı:

"Mad Molla, Svat'ta cihadı teşvik etmek için verdiği bir vaazda, semâvi ordularının yanında olduğuna ve İngilizler saldırıya geçtiğinde tüfeklerinin ve silahlarının ağızlarının durdurulacağını söylüyordu. Fakir, kendisine mucizevi güçler bahşedildiğini iddia ediyordu. Elinde küçük bir çömlek pirinç, kalabalığı beslemeye yeterdi; düşmanın mermilerini suya çevirirdi. Aslında, sadece Svat Nehri'ne taş atması gerekiyordu ve her taş bir silah atışının etkisine sahip olacaktı. Ayrıca kendini görünmez kılabileceğini iddia etti. Daha da harikası, kabile adamları ona inandılar. Dir Hanı gibi önemli bir kişi bile görünmez bir düşman tarafından öldürüleceğinden korkuyordu. Muhammedi takipçilerinin siyasi emellerini tatmin etmek için Molla'nın yanında, Delhi tahtının hayatta kalan tek varisi olarak temsil ettiği yaklaşık on üç yaşında genç bir çocuk vardı. Bu ayrıntıları önemsiz olarak değerlendirenler Pathan sınırı hakkında hiçbir şey bilmiyorlar. Vahşiliği dinsel coşkuyla artan binlerce kabile üyesi ona katılmak için akın etti. Bhang (kenevir yaprak ve çiçeği) ile sarhoş olup Malakand'daki mevzilere saldırdılar."; Edwards, Mad Mullahs, s. 162; Edwards, "Charismatic Leadership and Political Process in Afghanistan", *Central Asian Survey*, 5 (3/4), 1986, s. 285.; Simner, a.g.e., s. 95; Davies, a.g.e., 96-97.

⁶⁴⁵ Necmeddin Ahundzâde; İngilizler'e göre Hadda'nın Mollası, Afganlar'a göre Hadda-i Sahib XIX. yüzyılın başlarında Afganistan'ın Gazne şehrindeki Şilgarh'ta ulema kökenli bir ailede doğmuştur. Küçük yaşlarda zenginler için çobanlık yapmıştır. Kakar Kabilesi'nden olduğu düşünülen Hadda Molla, daha sonra Hindistan'ın kuzeybatısındaki Svat'a giderek Nakşibendiyye, Kadiriyye, Çiştîyye ve Sührevendiyye tarikatlarının dinî tatbikatlarına, kendisini başlatan Svatlı Abdulgafur Ahund'un müridi oldu. Daha sonra Ahund'un halifelerinden biri olarak Afganistan'ın Ningrahar şehrindeki Hadda'ya gelerek neredeyse bir külliyeyi andıran kendi medresesini kurdu.

Hadda Molla'nın külliyesini kendi doğduğu yer veya kabile bölgesinde değil de MS II ve VII. yüzyıllar arasında önemli bir gelişme gösteren ünlü bir Budist manastırının olduğu yerde, Ningrahar'da açmak istemesi de İslam'ın putperestlik üzerindeki tarihsel üstünlüğünü sembolize etmek istemesi açısından oldukça anlamlıydı.

Doğu Afganistan'ın birçok yerinde Ahund'un başka halifeleri de olmasına rağmen Hadda Molla, kerametleriyle halk arasında meşhur olmuş popüler bir karakterdi. Kişisel özellikleri ve karizmatik kişiliği onu diğer mollalardan ayırmaktaydı. Onun nüfuzu, servet ve zenginliğinin değil, dindarlığının ve bilginliğinin sonucuydu. Takipçilerinin hayırseverliği sayesinde bazen günde bin kişiyi ağırlayabiliyordu. Çoğu insan onu zamanın velisi (Kutb-ı Âzam) olarak görüyordu.

Ayrıca Hadda, özellikle Hayber Geçidi'ne yakın bir noktada olduğu için eşkiyalık olaylarının çok fazla yaşandığı ve kabile sınırlarının birleşim noktasında bulunan bir yeri. Böyle bir ortam içerisinde Hadda, Molla Necmeddin'in koruması altında gezginler için bir mola yeri, çevredeki kabileler için buluşma yeri ve hem manevi hem de sosyal açıdan hoşnutsuz insanlar için bir yuva haline geldi. Yol haydutluğunun bir yaşam biçimi olduğu ve her kabilenin kendi topraklarına sahip olup, diğerlerinin ancak silahlı eskort eşliğinde girebildiği bir ortamda Hadda, insanların güvenle ziyaret edebileceği ve özgürce bir araya gelebileceği bir yer olarak ön plana çıkmaktaydı. İngiliz kaynaklarına göre yüz binden fazla takipçisi olan Molla Necmeddin, Hindistan sınırının her iki tarafında da büyük saygı gören XIX. yüzyılın en etkili mollasıydı.

Emir Abdurrahman Han'ın başta ulemaya karşı olan menfi tutumu olmak üzere baskıcı ve sert yönetimi ve fazla vergi alması gibi bazı politikalarına muhalefet ettiği için Emir tarafından rahatsız edilmiş hatta bir ara Hindistan'da faaliyet gösteren Seyyid Ahmed Barelvi'nin "*Vahhabilik*" düşüncesini benimseme suçlamasıyla gözaltına alınarak mahkemeye çıkarılmıştı. Daha sonra Emir'in kendisine karşı suikast düzenleyeceğini düşünerek Şinvar'a kaçtı. Burada Şinvari Kabilesi, Emir'e karşı mücadelelerinde kendilerini liderlik etmelerini istese de siyasete girmek gibi bir düşüncesi olmadığı için bu teklifi reddederek 1897'de isyan eden kabilelerden birisi olan Mohmandların yaşadığı bölgeye gelip yerleşti. Burada muhalefetini İngilizler üzerine yağınlaştırarak Mad Molla Saidullah ve diğer yerel mollalarla işbirliği içerisinde isyanı yönetti. Özellikle Afganistan içerisindeki nüfuzu sayesinde müritleri aracılığı ile Afganistan'dan birçok kişinin de isyana katılmasını sağladı.

Hadda Molla Necmeddin, Abdurrahman Han adına hutbe okumayı sürdürse de zaman zaman çelişkili bir şekilde onun kâfir olduğunu ve Müslümanların sadece adil ve gerçek Müslüman bir hükümdarın emrine itaat edeceklerini vaaz ediyordu. Ona göre hiçbir para, İngiliz hükümeti için mevcut Emir'in tiranlığı ve baskısından daha fazla bir şey yapamazdı. Emir, Hadda Molla'yı İslam şeriatını tesis etmesine yardımcı olması için Kabil'e davet etse de bu davete icabet etmemiştir, ancak takipçilerini cihada teşvik etmek için yasal bir gerekçe olan Emir'in cihat ilan etmesine ihtiyacı olduğu için 1897-1898 isyanında Emir'e karşı tutumunu yumuşatmıştır. İsyan başarısız olduktan sonra Hadda Molla, Abdurrahman Han'ı para karşılığında halkını sattığı için kınamaktaydı. Bu popüler söylem halk arasında büyük yankı buldu. Abdurrahman Han ile Hadda Molla arasında neler olup bittiği gizemini korusa da Emir'in, Sipahsalar Gulam Haydar Han aracılığıyla Hadda Molla'yı cihadın ilan edileceğini düşünmeye teşvik etmiş olabilir; H. K. Kakar, a.g.e., s. 156-157; Edwards, Charismatic Leadership, s. 280-285; Nawid, "The State, the Clergy, and British Imperial Policy in Afghanistan during the 19th and Early 20th Centuries" *Int. J. Middle East Stud*, 29, 1997, s. 594.

kabile olan Afridiler Molla Seyyid Ekber tarafından kışkırtılarak meşhur Hayber Geçidi'nde bulunan İngiliz garnizonuna saldırmaya başladı. Üç gün sonra da Orakzai Kabilesi Afridilere destek vererek isyana katıldılar. Böylece birkaç hafta içerisinde kuzey sınırının yarısı İngilizlere karşı ayaklanmış oldu.⁶⁴⁶

Malakand'a yapılan ilk saldırı sona erdiğinde İngilizler bir teğmen, bir çavuş ve yirmi bir Hintli sipahi zayıat verdiklerini tespit ettiler. Beşi subay olmak üzere otuz altı asker de yaralandı. İkinci gün ise on ölü ve kırk beş yaralı vermişlerdi. Üçüncü gün ise toplam on dokuz ölü veya yaralı vardı. Yaralılardan bazıları da daha sonra tedavileri devam ederken öldüler. Ayrıca on bin dört yüz Martini-Henry tüfek mühimmatı da isyancı kabilelerin eline geçmişti. İngilizler, kabile üyelerinin ise en az iki yüz kayıp verdiklerini tahmin ediyorlardı. Ölü olarak geride kalan kabile üyelerinden bazılarının, ürünlerini satmak için düzenli olarak kampa gelen kişiler olduklarını da fark etmişlerdi.⁶⁴⁷

29 Temmuz'da Malakand'daki garnizon Çakdara ile iletişim kurmayı başarmıştı; ancak buranın da Svat kabilelerinin isyanı ile uğraştığı öğrenildi. Bununla birlikte Celala'da bulunan Albay Reid komutasındaki birlikler, Malakand'a yardım için harekete geçtiklerinde Dergei civarında on dokuz asker şiddetli sıcaklara dayanamayarak hayatını kaybetti. Yine de Albay Reid'in emri ile Binbaşı Beaston komutasındaki birlikler kampa ulaşmayı başararak savunmaya katkıda bulundular.⁶⁴⁸

O dönemde genç bir gazeteci olarak İngilizlerin en kuzeydeki garnizonunun yer aldığı Malakand'ı saldırıdan sonra ziyaret eden Winston Churchill, isyan hakkındaki ilk izlenimlerini şu şekilde özetliyordu: *"Malakand kampına yapılan saldırıda tüm tehlike ve kargaşa unsurları sergilendi. Şaşkınlık, karanlık, yerin engebeli ve bozuk yapısı, düşmanın bilinmeyen sayısı ve acımasız vahşeti; dehşet verici her türlü durum mevcuttu. Ancak şartları eşitleyen adamlar (İngiliz askerleri) da vardı"*.⁶⁴⁹ Churchill'in kastettiği adamların en önemlisi, garnizonun imdadına yetişerek garnizonu tam bir imhadan kurtaran Malakand Saha Gücü Komutanı Tümgeneral Sir Bindon Blood idi.

29 Temmuz'da Molla Saidullah'ın da bizzat katıldığı en şiddetli saldırı gerçekleştirilse de İngilizler bunu da savuşturmayı başarmışlardı. 26 Temmuz'dan beri devam eden saldırılarda İngilizler hesaplamalarına göre toplam 36 ölü ve 106 yaralı vermişlerdi. Saldırıların beşinci ve son gününde kabileler son bir saldırı daha düzenleseler de kampı ele geçiremediler. 1 Ağustos'ta tümgeneralliğe yeni terfi etmiş olan Sir Bindon Blood Malakand'a ulaşmış; buradaki asker sayısını

⁶⁴⁶ Surridge, a.g.e., s. 421-422; Hamilton, a.g.e., s. 417; Davies, a.g.e., s. 92.

⁶⁴⁷ Simner, a.g.e., s. 103 ve 107-108.

⁶⁴⁸ Simner, a.g.e., s. 110.

⁶⁴⁹ Churchill, a.g.e., s. 49-50.

da 4 binin üzerinde piyadeye, 6 yüz civarı da süvariye çıkartarak⁶⁵⁰ güçlendirmişti. Böylece isyancı kabileler Malakand'ı ele geçirememiş ve burası Blood tarafından kurtarılmıştı.

Winston Churchill, 6 Kasım 1897'de Daily Telegraph gazetesine gönderdiği bir yazıda bu isyanı yorumlarken “*Medeniyet militan Muhammedanizm ile karşı karşıyaydı*” diyordu.⁶⁵¹ Bu üstenci bakış, Batı'nın, Doğu'yu her zaman olduğu gibi konumlandığı pozisyonu göstermesi bakımından da önemliydi. Dolayısıyla kavramsal çerçevesi Batı tarafından oluşturulan medeniyet (civilization) kelimesi ancak Batılı değerleri içerdiği zaman bir anlam ifade etmekteydi. Batılı değerleri içermeyen hiçbir görüş, düşünce veya uygulama medeniyet içerisinde telakki edilmediği için İngilizlere karşı çıkan bir isyan medeniyetle medeni olmayanların savaşı olarak görülüyordu.

Diğer taraftan Çakdara'daki birlikler de aynı tarihlerde saldırıya uğrasalar da Malakand'a yapılan saldırı kadar büyük değildi. Ayrıca Çakdara'daki garnizon Malakand'dakine göre daha küçük olsa da sarp ve kayalık bir arazi üzerine inşa edilmiş bir kaleydi. Malakand'daki saldırıların sona erdiği dönemde, Çakdara'daki birlikler çok zor durumda oldukları için Malakand'dan sinyal istasyonu vasıtasıyla yardım istemişlerdi. Bindon Blood, Tuğgenerel Meiklejohn komutasındaki büyük bir birliği Çakdara'ya göndererek burayı da kurtardı. İngilizlerin hesaplamalarına göre isyanın başından itibaren Çakdara'da 2500 civarında isyancı kabile üyesi, ölü ya da yaralı olarak etkisiz hale getirilmişti. Bunu da Maxim makineli silahı ile Rml 9 Pounder hafif topu sayesinde başarmışlardı.⁶⁵²

Ağustos'un sonlarına kadar Sir Bindon Blood, kabilelere karşı bir dizi operasyon gerçekleştirerek onları geri püskürtmeyi başardı. Blood, yetki alanı dışında kalan Bunerval'a da girerek operasyonu devam ettirmek istemesine rağmen Hindistan'dan bu konuda izin çıkmadı. Çünkü o sıralarda Afridi ve Orakzai kabileleri de isyan etmiş ve isyan yayılmıştı. Dolayısıyla öncelik bu kabileler üzerine yapılacak operasyonlara verilmek isteniyordu. İlerleyen zamanlarda bu kararın bir hata olduğu ortaya çıktı. İsyancılar, İngilizlerin Bunerval'a giremediklerini düşünerek operasyon yapılan alanlardan bu bölgeye kaçıp toparlanma imkânı bulmuşlardı.⁶⁵³

Malakand saldırısı başladığı sıralarda İngilizler Hindistan'da da Müslümanlara yönelik bazı “vahşi” uygulamalar yürütmekteydi. Hatta Hindistan'da yayın yapan “*Şâdevin-i Sâvi*” gazetesi, Malakand olayları sırasında İngilizlerin iki bin silahsız ve savunmasız Müslümanı camiden çıkarken

⁶⁵⁰ İngilizler'e göre saldırıların başarısız olması ve kampın ele geçirilememesi, Molla Saidullah'a olan güveni sarsmıştı. Dolayısıyla o, kabileleri şevke getirmek için bizzat çatışmalara katılarak iki parmağını kaybetmişti. Hatta parmaklarını gömdüğü yere küçük bir türbe yaparak para karşılığında takipçilerinin orada dua edebileceklerini söylemekteydi.

İngilizler'e göre Molla Saidullah'ın isyan öncesi vadettiği ilahi yardımın gelmemesinden dolayı isyancılar ümitsizliğe düşüp evlerine dönmeye başlamışlardı; Simner, a.g.e., s. 12, 111-113.

⁶⁵¹ Daily Telegraph, 6 Nov. 1897, in Woods, Young Winston's Wars, 67.'den aktaran Surridge a.g.m. s. 422

⁶⁵² Simner, a.g.e., s. 116-125 ve 133' ten özetlenmiştir.

⁶⁵³ Simner, a.g.e., s. 150.

katlettikleriyle⁶⁵⁴ ilgili korkunç bir olaydan bahsediyordu. Ayrıca muhalif gazetelerin yayın faaliyetleri durdurulup birçok gazeteci başta hapis olmak üzere çeşitli cezalara çarptırılıyordu.

İsyana katılan önemli sınır kabilelerinden birisi de Mohmandlardı. Tarakzailer hariç neredeyse tüm Mohmand Kabileleri 1897'deki büyük isyanda yer almışlardı. Emir Abdurrahman Han, Mohmandları kontrol altında tutabilmek için Afganistan'dan Peşaver'e kadar uzanan bir yol inşa etmek istemişti. O, ayrıca 1879'daki Gandamak Antlaşması'nın bir sonucu olarak İngiliz kontrolü altındaki Hayber'e de bir yol yapma niyetindeydi. Yolun yapımına erken zamanlarda başlansa da 1901'de Emir'in ölümü üzerine, yolun yapımı yarım bırakılacaktı.⁶⁵⁵

Mohmandlar, Afganistan'ın Ningrahar vilayetinde, Peşaver bölgesinde ve Peşaver Ovaları ile Kunar Vadisi arasındaki bölgelerde yaşamaktaydılar.⁶⁵⁶ Durand Hattı, bu güçlü kabileyi de bölmüştü. Bu kabile hem coğrafi açıdan hem de savaşçı gücü açısından 1897-1898'deki isyanda rol alan birçok kabileden daha üstündü. 17 ya da 18 bin⁶⁵⁷ civarında savaşçısı olduğu düşünülüyordu. Başlarında da Hadda Molla Necmeddin gibi güçlü bir dinî-tasavvufi kimlik vardı.

7 Ağustos'ta sayıları dört-beş bin civarındaki Mohmandlar Hadda Molla'nın liderliği altında *Serdheri* tepelerinden ovalara doğru inmeye başladılar. Bir grup, yolları üzerindeki bir Hindu köyünü yağmalayıp yakmak için bu köye doğru ilerlerken diğer grup Peşaver yakınlarındaki Şabkadr Kalesi'ne doğru yöneldi. Kale müstahkem bir mevkiye olmasından dolayı zapt edilemez olduğu düşünülüyordu ve kaleyi Abdurrauf Han adlı Hintli bir subayın komuta ettiği 46 asker ve 13 jandarma koruyordu. Askerlerin elinde ise 577 Snider-Enfield kuyruktan doldurmalı tüfekler vardı ve bu tüfekler o zamanın silah teknolojisine göre geride kalmıştı. Kale komutanı henüz kuşatma başlamadan önce Peşaver'den yardım istemişti. Peşaver'deki yetkili Sir Richard Udny, Tuğgeneral Elles komutasındaki bir birliği buraya yardıma gönderse de Kabil Nehri'nin geniş bir alanda akmasından ve karşıya geçiş için yeterli tekne bulunmamasından dolayı kaleye ulaşmak için karşıya geçişler çok yavaş ilerliyordu. Elles de önceliği bir an önce kaleye ulaşabilmek için süvarilere vermişti. Karşıya geçişler devam ederken kalabalık kabile üyeleri ile çatışmaya giren öncü birlikler yenilmek üzereyken Elles yetişerek durumu düzeltmeyi başarmıştı. İsyancılar geri çekilince o da arazinin engebeli ve zor yapısından dolayı takip etmek yerine askerlerine kaleye dönme emri vermişti. İngilizler bu mücadelede 9 ölü ve 67 yaralı kayıp verirken Mohmandların 200 civarında kayıp verdiği düşünülüyordu.⁶⁵⁸

⁶⁵⁴ “Hindistan Vekayı'ı” (23 Eylül 1897), **Ma'lumât**, s. 3.

⁶⁵⁵ M. H. Kakar, a.g.e., s. 185.

⁶⁵⁶ Simner, a.g.e., s. 152.

⁶⁵⁷ Simner, a.g.e., s. 153.

⁶⁵⁸ Simner, a.g.e., s. 157-162.

7 Ağustos'ta Mohmandların Şabkadr'a saldırısıyla ilgili soruşturmalar yapılırken, bu olayda Hadda Molla'nın yanında Emir'in tebaasından olan ve Doğu Afganistan'dan geldiği anlaşılan önemli sayıda adam olduğu tespit edildiğinde, kamuoyunun dikkati Emir'in üzerine çevrildi. Emir ve sipahsalar Gulam Haydar Han'ın Bacaür ve Svat hanlarını kışkırtarak isyana destek verdikleri söyleniyordu. Ayrıca Afgan sipahilerinin de isyana katılma söylentileri ortada dolaştığı için İngilizlere göre Sipahsalar Gulam Haydar Han'ın bilgisi olmadan bu olayın gerçekleşmesi mümkün değildi. Hindistan Genel Valisi, General Gulam Haydar Han'ın Hadda Molla ile ilişkileri ve Mohmand karışıklığında Celalabad bölgesinden Afganların rol alıp almadığı konusundaki düşüncesini sordu. Ondan yalnızca resmî bir sorumluluk reddi bekleniyordu. Emir çok açık ifadelerle Genel Vali'ye cevap vererek herhangi bir Afgan askerinin Mohmand savaşına katılmadığını ve aynı zamanda Sipah Salar (Gulam Haydar Han) ve düzenli ordunun İngilizlere karşı düşmanca bir harekete girişmeyeceklerine dair teminat verdi. Askerî olmayan Afgan tebaasına gelince, eğer içlerinden herhangi biri Mohmandlara katılmışsa bunu gizlice yapmış olması gerektiğini, çünkü kendisinden korktukları için açıkça silaha sarılmaya cesaret edemeyeceklerini belirtmekteydi. Tüm sınır karışıklıklarını mollaların, özellikle de önceki yıllarda Kabil kadısına karşı isyanları kışkırttığını söylediği Hadda Molla'nın eylemlerine bağlayarak onların davranışlarını kınıyordu.⁶⁵⁹ Abdurrahman Han'ın isyanı desteklediğine dair çok fazla söylenti çıktığı için o da sürekli açıklama yapmak ve İngilizlere izahatta bulunmak zorunluluğu hissetmekteydi.

İsyancı kabileler bazı durumlarda isyanlarına destek vermeyen diğer kabileleri de hedefe koyup cezalandırmaya çalışıyorlardı. Örneğin Hadda Molla, Afridilere yardım etmekten vazgeçip İngilizlere sadık kalacağını bildiren Dir nevvâbına saldıracağını ilan ettiği için Dir'de bulunan İngiliz-Hint askerleri, Dir hanının topraklarını korumaktaydılar.⁶⁶⁰ İngilizler böylece kendilerine sadık kalan kabileleri koruma politikası ile daha fazla kabileyi isyandan uzak tutmaya çalışırken, isyancı kabileleri de cezalandırma politikası ile sindirmeye çalışmaktaydılar.

Angus Hamilton: *"Mollalar Muhammedi bir fanatizmle müritlerine cihat fikrini övüyorlardı."* diyordu. Öyle ki Hadda Molla'nın başkent Kabil'deki taraftarları da isyana katılmak için gelmişlerdi.⁶⁶¹ Mad Molla'da da görüldüğü üzere isyan, dinî-tasavvufî kimliği olan şahsiyetler tarafından sevk ve idare edildiği için bu şahsiyetlerin vaazlar vererek ve dinî argümanlar kullanarak kabileleri isyana teşvik edip maneviyatlarını yüksek bir düzeyde tutmaya çalışmaları gayet doğal bir durumdu.

İngilizler, Mohmandları geri püskürttükten sonra, Eylül ayının ortalarına doğru Blood ve Ellis komutasındaki 10 bin kişiden oluşan iki tugay ile iki ayrı koldan harekete geçerek isyancıları

⁶⁵⁹ Pioneer Press, a.g.e., s. 150; Hamilton, a.g.e., s.418; M. H. Kakar, a.g.e., s. 189.

⁶⁶⁰ "Hindistan Vekayı'ı" (6 Eylül 1897), **Ma'lumât**, s.2-3.

⁶⁶¹ Hamilton, a.g.e., s. 417

cezalandırma seferine giriştiler. Mohmandlar sayı olarak fazla olsalar da İngilizler silah ve ateş gücü bakımından Mohmandlardan çok üstündü. Böylece iki koldan hızlıca hareket edildiği takdirde Mohmand savaşçıları hızlıca imha edip kabileleri itaat altına alacaklarına inanıyorlardı. 15 Eylül'de Ellis'in komutası altındaki 1. Tugay ile başlayan çatışmalar 16 Eylül'de en şiddetli seviyeye ulaşmıştı. Kabile üyeleri dağlık ve engebeli araziye de kullanarak İngilizlere ağır kayıplar verdirdikleri bir saldırı düzenlediler. Nitekim bu saldırılar sonucunda İngilizler ve onların komutası altındaki Hintli birlikler üçü subay olmak üzere 45 ölü; yine 5'i subay olmak üzere 122 de yaralı verdiler. Sonraki günlerde yaşanan çatışmalarda İngiliz-Hint birlikleri, kontrolü sağladığı için kayıplar daha az oldu. İngilizler ayrıca 150 at ve katır gibi birçok yük hayvanını da çatışmalar sırasında kaybettiler.⁶⁶²

İngilizler cezalandırma seferi sırasında birçok köy ve istihkâmı yakıp yıkarak ana garnizonlarına geri çekiliyorlardı. Geri çekilmedikleri takdirde açık arazide şiddetli saldırılara maruz kalabilirlerdi. Operasyon sonucunda bazen İngilizler bazen de kabilelerin bazı klanları barış teklifinde bulunuyordu. İngilizler, kabilelerden ellerindeki silahları teslim etmelerini ve verilecek para cezasına razı olmalarını bekliyorlardı. Kabileler ise genellikle para cezasına razı olmalarına rağmen silahlarını teslim etmeye pek yanaşmıyorlardı. Bazen göstermelik olarak eski tüfekleri veya kılıçları teslim etseler de İngilizler doğal olarak bu davranışı kabul etmiyorlardı. Böylece çatışmalar sürüp gidiyordu.

Mohmand Seferi'nin 2. Tugay'ına komuta eden Bindon Blood ise ilk etapta şiddetli saldırılara denk gelmedi. Ancak onun, kısa süreliğine birliğin başından ayrıldığı ekim ayının başında komutanlarından Tuğgeneral Jeffreys inisiyatif kullanarak silahlarını teslim etmeyen ve para cezası da ödemeyen Mohmand kabilelerinden Mamundlar üzerine cezalandırma seferine devam etti. Blood'un ek kuvvetlerle tugayın başına dönmesinden sonra da cezalandırma seferi devam etti ve Mamundlar İngiliz şartlarını kabul etmek zorunda kaldılar; çünkü İngilizler onların köylerini ve yaşam malzemelerini tamamen imha etme üzerine bir operasyon yürütmektedirler. Operasyon resmî olarak sona erdiğinde İngiliz-Hint birlikleri, çoğu Hintli olmak üzere 273 ölü ya da yaralı vermişlerdi. Mamundlar veya genel olarak Mohmandların kayıplarının ise çok daha ağır olduğu tahmin edilmekle beraber sayısı bilinmemektedir.⁶⁶³

1897-1898 isyansında rol oynayan diğer önemli kabileler ise Afridiler ve Orakzailerdi. Her iki kabile de savaçılıkları ile ünlüydü. Afridiler stratejik Hayber Geçidi'ni kontrol ediyorlardı. Orakzailer ise Kohat'ın batısındaki dağlık arazide ikamet etmekteydiler. İngilizler tüm isyan boyunca en büyük güçlerini Afridi ve Orakzai isyanlarını bastırmak için seferber etmek zorunda kalacaklardı.

---

⁶⁶² Simner, a.g.e., s. 171-172, 181, 184.

⁶⁶³ Simner, a.g.e., s. 193-199.

6 Ağustos'ta kabile liderlerinden oluşan bir meclis Tirah'ta bazı müzakerelerde bulunarak Afridilerin reisliğine Mir Bâşe adlı birini getirmişlerdi.⁶⁶⁴ 17 Ağustos 1897'de isyanlara katılmayan tek Afridi klanı olan Kuki Khel'in reisi (malik) Âmin Han, Peşaver'e gelerek Sir Richard Udny'e 10 bin kişilik Afridi askerî ile onlara eşlik eden 1500 mollanın Hayber yoluna saldırmak için harekete geçtiklerini haber vermişti. Kabileleri, Aka Khel klanından bir molla olan Seyyid Ekber teşvik ediyordu.⁶⁶⁵ Afridiler'in 27 bin, Orakzayların ise 25 bin savaşçı gücü vardı ve bunlar basit tüfeklerle savaşıyorlardı.⁶⁶⁶

Afridiler, tartışmalı tuz vergisi ile tüm İngiliz-Hint vergilerinin kaldırılmasıyla beraber Svat Vadisi ve Samana Dağları'ndaki tüm İngiliz-Hint birliklerinin geri çekilmesini istiyorlardı. Ayrıca İngiliz kontrolü altındaki bölgelerde yaşadığı bilinen Afridi klanlarından olan kadınların toplanıp kendilerine gönderilmesini de talep etmekteydiler. Kabile liderleri, talepleri kabul edildiği takdirde savaşçılarını dağıtıp köylerine döneceklerini de belirtmekteydiler.⁶⁶⁷

İngilizler, bu taleplerin geniş çapta bir isyan için geçerli bir sebep olamayacağına inandıklarından ve isyana liderlik eden kişilerin dinî hüviyeti olan şahsiyetler olmasından dolayı kabilelerin taleplerini dikkate almadan isyanın sebebi olarak dinî fanatizmi görme eğilimlerini asla değiştirmiyorlardı. Aslında onların fanatizm konusundaki sabit fikirlerini kuvvetlendiren sebepler de yok değildi. Örneğin Sir William Lockhart isyanı bastırmak için harekâtı İngiliz kontrolü altındaki Tirah'tan yürütmek istediğini bildirdiği zaman, Tirahlılar ona bağımsız hareket edemediklerini gösteren şu cevabı vermiştir: *"Dostluk ve düşmanlık bizim tercihimiz değil; Swat'ın Fakir Sahib'inden, Hadda Molla'dan veya Aka Khel Molla'dan ve tüm İslam'dan aldığımız emirler ne olursa olsun, onlara itaat etmeyi hayatımıza mal olsa bile reddedemeyiz."*⁶⁶⁸

İngilizlerin ısrarla vurguladıkları "dinî fanatizm" kavramını dinî motivasyon olarak algılayabiliriz. Ya da Şerif Mardin'in deyiimiyle bilinen muhalefet dili dinî olduğu için yerleşik bir üslup olarak tepki amaçlı din kullanılmaktaydı. Nitekim isyan için maddi şartlar oluşmuş ve bu şartlar ciddi birer huzursuzluk kaynağı olmuştur. Dolayısıyla İngilizlerin isyanın sebebi olarak gördükleri dinî fanatizm, bir sebep olmaktan ziyade dini bir motivasyon olarak isyanı tahrik etmiş, örgütlemiş ve yönlendirmiştir. Fanatizm eğer tek başına bir sebep olsaydı, en başından itibaren sınır kabileleri İngilizlere karşı mesafeli davranıp onlara karşı düşmanca hareketlerde bulunurlardı. Oysa başta

⁶⁶⁴ "Hindistan Vekayı'ı" (12 Eylül 1897), **Ma'lumât**, s. 1 ve 2.

⁶⁶⁵ Simner, a.g.e., s. 200-202.

⁶⁶⁶ Ma'lumât Afridilerin askerî yönleri hakkında biraz daha tafsilat vermektedir. Gazeteye göre Afridiler cesur askerlerdi. İngilizler bazen bunları istihdam ettiğinde çok memnun kalmıştır. Çünkü Hindistan'da bunlardan cesur ve vefalı yok gibidir. Dolayısıyla İngiltere bunlardan korkuyor. Muharebede neler yapabileceklerini gösterdiler. Dört büyük istihkâmı ele geçirerek İngilizleri kaçırdılar. Hayber geçidini kontrol altına aldıklarından bu durum İngiltere'yi çok endişelendiriyor; "Hindistan Vekayı'ı" (5 Eylül 1897), **Ma'lumât**, s. 2.

⁶⁶⁷ Simner, a.g.e., s. 202.

⁶⁶⁸ Davies, a.g.e., s. 96-97; Edwards. Mad Mullahs, s. 168; Edwards, "Charismatic Leadership, s. 285.

stratejik Hayber Geçidi'nin kullanımı olmak üzere çeşitli ticari konularda İngilizlerle kabilelerin derin ilişkileri vardı. Hatta isyan öncesinde İngilizler, askerî özelliklerinden ve cesaretlerinden etkilendikleri için örneğin Afridilerden paralı asker bile tutmaktaydılar.

Afridileri isyana teşvik eden Molla Seyyid Ekber, Hadda Molla Necmeddin ve Mad Molla Saidullah'tan bir an önce Afridi ve Orakzaileri harekete geçirmesi konusunda mektuplar alıyordu. Molla Seyyid Ekber, biraz tereddütten sonra her iki kabilenin de klan liderleri olan *Mâlikler* ile toplantılar yapmış ve nihayet 23 Ağustos'ta harekete geçmişti. Esasen mâliklerden bazıları isyan sonrasında İngilizlerin yaptığı cezalandırma seferlerinden çekindikleri için isyana katılma konusunda isteksiz gibi olsalar da onlar da isyana katıldılar.⁶⁶⁹

Afridilerin ilk hedefi olan Ali Mescid, Hayber Tüfeklileri ve Kuki Khel klanından İngilizler için çalışan bazı kabile üyelerinin elindeydi. Ancak Ali Mescid çok zayıf bir savunmaya sahip olduğu için kısa sürede Afridilerin eline geçti. Daha sonra Afridiler, Fort Maude'ye doğru ilerleyip burayı da almayı başardılar. İngilizler'in Ali Mescid'e yaklaşık 5 km uzaklıktaki Cemrud'da büyük bir garnizonu vardı ve bu garnizon, saldırı haberi alınır alınmaz stratejik Hayber Geçidi'ne doğru harekete geçirildi. İngilizler buraya ulaştıklarında her zamanki gibi ağır topçu atışlarıyla kabile üyelerini geri püskürtüp Fort Maude'deki adamlarından sağ kalanları kurtarmayı başarsalar da kaleye girmeye veya geçide doğru ilerlemeye cesaret edemeyip Cemrud'a geri çekildiler. Aynı gün Lundi Kutal da Afridilerin eline geçti. Ayrıca bu kalelerdeki on binlerce silah ve mühimmat da Afridilere savaş ganimeti oldu.⁶⁷⁰

Afridiler, Eylül 1897'de Abdurrahman Han'a bir mektup göndererek isyan gerekçelerini şöyle izah ediyorlardı:

İngiliz hükümeti eski zamalardan beri yavaş yavaş ülkemize tecavüz ediyor. Hatta Afgan topraklarının çeşitli yerlerinde bile kaleler inşa ettiler. Bu konuyu Afgan hükümetine birçok kez şikâyet etmemize rağmen, majesteleri şikâyetlerimizi dikkate almadı. Bu nedenle çaresiz bir şekilde İslâm'ı ve dinde ısrarımızı göz önünde bulundurarak, Allah'ın rehberliğiyle adı geçen hükümet karşısında cihat kapısını açtık ve onlarla her şekilde bağımızı kopardık...⁶⁷¹

Emirin cevabı tamamen siyasi bir üslupla yazılmıştı ve Afridilere karşı bir dizi suçlamayı içeriyordu:

Tamamı tek bir konu üzerine kurulu olan dilekçelerinizi inceledim. Şimdi size ben Kabil'e geleli on sekiz yıl olduğunu yazıyorum ve siz de Hayber yoluyla Ravalpindi'ye gittiğimi biliyorsunuz. İngiliz hükümeti ile olan dostluğumu göz önünde bulundurup onların misafiri olarak ülkelerine gitmiştim. Yolumda, geçidin her iki tarafında bana selam veren birçok kabile mensubunuzu

---

⁶⁶⁹ Simner, a.g.e., s. 205.

⁶⁷⁰ Simner, a.g.e., s. 205-207.

⁶⁷¹ Pioneer Pree, a.g.e., s. 153.

buldum. Eğer şimdi söylediğiniz doğruysa, o zaman neden bana konuyu anlatmadınız ki ben de bu konuyu genel vali ekselansları ile görüşeyim? Bundan birkaç yıl sonra sınır çizilirken Sir Mortimer Durand, Hayber'i geçerek buraya geldi. Sınırdaki kabilelerin tümü bunu biliyordu ve misyonu kendi gözleriyle gördüler. O halde Sir Mortimer Durand sınır belirleme yetkisiyle geldiğinde neden sizin mollalarınız, malikleriniz ve büyükleriniz bana gelmediler ki ben de konuyu onunla tartışabileyim? O zaman hepimiz sessiz kaldınız ve sükût ikrardan gelir. Şu anda sizinle İngilizler arasında hangi nedenle bir ihlal gerçekleştiğini bilmiyorum. Şimdi onlarla kavga ettikten ve onları kızdırdıktan sonra bana haber veriyorsunuz...⁶⁷²

Abdurrahman Han'ın Afridileri ikna etmekten uzak olan bu cevabından İngilizlerin kabile topraklarına doğru genişleme siyasetinden haberi yokmuş gibi davrandığı görülmektedir. Bu cevap, Afridileri ikna edebilecek ifadelerden ve argümanlardan yoksun olsa da onun İngilizleri, isyanı desteklemediğine ikna etmek gibi bir amaç taşıdığı izlenimi vermektedir.

Orakzailer, Afridilerle eşgüdümlü olarak hareket edeceklerini beyan etmelerine rağmen Afridilerden üç gün sonra yani Afridilerin başarılarından sonra isyana katıldılar. İngilizlere göre, Orakzailer Afridilerle birlikte hareket etmiş olsalardı İngiliz -Hint birliklerini çok daha zor durumda bırakma şansını kaybetmemiş olacaktı.⁶⁷³ 1897-1898'deki Kuzeybatı Sınır İsyanı boyunca kabilelerin en temel yanlışı birlikte hareket etmemiş olmalarıydı. İsyân ilk olarak 10 Haziran'da Maizar, Svat ve Malakand'da başladığında İngilizler sürekli olarak Hindistan'dan takviye kuvvetler getirerek isyanları bastırmışlardı. Maizar'da isyan başladıktan 75 gün sonra Afridiler de isyana katılmışlardı. Bu durum İngilizlerin işine yaramış ve isyanlar bastırılarak kabileler tek tek kontrol altına alınmıştır.

Olaylar ve çatışmalar yüksek bir düzeye ulaştığı bir sırada, Afgan Emiri Abdurrahman Han, İngilizlerin isteği ile Hadda Molla'ya İngilizlere saldırmaması konusunda bir tebligat göndermiştir.⁶⁷⁴ İngilizler sürekli olarak Emir'in isyanı desteklediğini düşünüp onu bu konuda suçladıkları için o da isyanla herhangi bir ilgisi olmadığını her fırsatta göstermeye çalışmaktaydı.

İngiliz politika memuru, Afgan emirine yazdığı bir mektupta Afganistan'ın Loğman Vilayeti halkının Hadda Molla'ya katılacağına dair şayia ile Lalpur Vilayeti'nin Hadda Molla'ya yardım edilmesi isteğinin doğru olup olmadığını sormuştur. Afgan emiri kendi eliyle yazdığı cevapta, bunların asılsız olduğunu ve valilere Hadda Molla'ya yardım eden ve fikirlerine katılan kişilerin derhal tutuklanmalarını emrettiğini bildirmiştir. Hadda Molla'nın adamları tarafından toplanan beş yüz kişinin de Loğman valisi tarafından dağıtıldığını ve sınırı geçmek üzere olan kırk kişinin de vali tarafından tutuklandığını belirtmekteydi.⁶⁷⁵ Ayrıca Orakzai ve Afridilerden Afganistan emirinden

⁶⁷² Pioneer Press, a.g.e., s. 154.

⁶⁷³ Simner, a.g.e., s. 207.

⁶⁷⁴ "Hindistan Vekayı'ı" (11 Eylül 1897), **Ma'lumât**, s. 2

⁶⁷⁵ "Hindistan Vekayı'ı" (11 Eylül 1897), **Ma'lumât**, s. 2.

silah ve mühimmat yardımı istemek için Kabil'e giden heyet Celalabad'dan geri çevrilmiş ve bunlara herhangi bir yardımda bulunulmamıştı.⁶⁷⁶ Emir Abdurrahman Han bir beyanname yayınlayarak, Afganistan vatandaşı olup İngilizlere karşı savaşmak için ülkeden çıkanlara bin rupi ceza uygulanacağını da bildirmişti.⁶⁷⁷

Afganistan'dan bekledikleri desteği alamayan kabileler İngilizler karşısında oldukça zor durumda kalmışlardı. Onların sıkıntılı durumu *Ma'lumât*'taki şu haberden anlaşılmaktadır: Şeyh Said Ekber, Cemrud veya Samana bölgelerini ele geçirmek için büyük bir kuvvete ihtiyaç duyulduğunu cuma hutbesinde belirtmiş; efrat ise Lundi Kutal Muharebelerinde çok zayıf verdiklerini ve sefaletten dolayı insanların feryat figan ettiğini söylemişlerdi. Ayrıca hasat zamanı olduğundan büyük bir ordu oluşturma imkânsız olduğunu belirtmekteydiler. Kabileler, Hint Hükümeti'nin tedbirlerinden dolayı kararsız olsalar da Molla Said Ekber, Afridileri toplama ve saldırıya geçirme ümidi içerisindeydi.⁶⁷⁸

İngiliz harekât ve baskısının devam etmesinin de etkisi ile Afridi ve Orakzailer daha sonra Kurram Vadisi'ndeki karakol ve küçük kalelere doğru saldırıya geçtiler. Ancak kabile üyelerinin tamamı isyana katılmadığı gibi bazıları İngilizler için bu karakol ve kalelerde görev yapmaktaydı. Örneğin Afridi ve Orakzailer Balış Khel karakoluna saldırdıklarında yakınlardaki bir köyde ikamet eden Malik Khel klanından bazı savaşçılar yetişerek karakoldakileri kurtarmışlardı. İlginç bir şekilde karakolda görev yapanların birçoğu da Afridi kabilesinden olmalarına rağmen İngiliz efendilerine sadık kalarak sonuna kadar savaşmışlardı.⁶⁷⁹ Netice itibarıyla İngiliz-Hint birlikleri, bu karakolun yardımına yetişerek saldırıları püskürtmeyi başarmışlardı.

10 Ekim'de Samana Dağları'nda meskün olan Orakzailer harekete geçerek İngiliz karakol, kale ve mevzileriyle koruma altında tutulan köylere saldırmaya başladılar. 1881'de Sir William Lockhart tarafından inşa edilen Lockhart (Mestan) ve Cavagnari (Gülistan) kaleleri ile bazı küçük karakollar bölgede asayiş sağlamaya çalışıyordu. 12, 13 ve 14 Ekim'de Gülistan Kalesi ağır bir saldırıya uğrasa da Mestan Kalesi'nden gelen yardım sayesinde saldırı püskürtülmüştü.⁶⁸⁰

İngilizler bu saldırılardan sonra inisiyatifi ellerine aldılar. Sürekli dağlara asker sevk ederek kabileleri kendileriyle çatışmaya zorlamalarına rağmen kabileler buna yanaşmadı. İngilizler daha sonra Afridilerin Orakzailerden ayrılarak Tirah Vadisi'ne gittiklerini ve cezalandırma seferinden korkan Orakzailerin de köyleri boşaltarak aileleri ile birlikte Kanki Vadisi'ne doğru çekildiklerini

⁶⁷⁶ "Hindistan Vekayı'ı" (3 Ekim 1897), *Ma'lumât*, s. 2-3.

⁶⁷⁷ "Hindistan Vekayı'ı" (4 Ekim 1897), *Ma'lumât*, s. 3.

⁶⁷⁸ "Hindistan Vekayı'ı" (11 Eylül 1897), *Ma'lumât*, s. 2.

⁶⁷⁹ Simner, a.g.e., s. 217-219.

⁶⁸⁰ Simner, a.g.e., s. 228-233.

öğrendiler. Tuğgeneral Yeatman-Biggs bu haberi aldıktan sonra saldırı yapılmayacağından emin olarak su bulma ve hasar gören yol ve telgraf hatlarını tamir etmek gibi işlerle meşgul olmuştu.⁶⁸¹

İsyanların tüm şiddetiyle devam ettiği bu sıralarda Ruslar da sürekli Afgan sınırına malzeme sevkiyatı yapmaktaydı.⁶⁸² Rusların bu hareketlerinin sebebini, olası İngiliz başarısızlığı durumunda önce Afganistan'ı sonra da Hindistan'ı işgal etmeye yönelik hazırlık olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim Ruslar birgün Hindistan meselesi yüzünden İngilizlerle savaşa gireceklerine inanıyorlardı.

Afridi ve Orakzai saldırılarının püskürtülmesinden sonra İngilizler sınır boyunca isyancı kabilelere karşı kapsamlı bir cezalandırma seferi düzenlemeye karar verdiler. Sefer, yoğun olarak Tirah Vadisi'ndeki Afridi ve Orakzailere karşı yapılacaktı. Gerçekten de İngilizler, Pencap'taki tüm Hint-İngiliz kuvvetlerinin komutanı olan Korgeneral William Lockhart'ın komutası altında topladıkları 34 bin kişiden fazla bir kuvveti Tirah'ta düzenleyecekleri harekât için kullandılar. Ayrıca 18 bin 250 kişiden oluşan geri hizmet görevlileri, 966 mühimmat katırı, 13 bin yük katırı ve 2200 deve, askerleri lojistik olarak desteklemek için seferber edildi.⁶⁸³

Afridiler muhtemelen kendilerine karşı büyük bir sefer düzenleneceğini öğrendikleri zaman, İngilizler karşısında bir imha savaşı ile karşı karşıya olduklarına dair bir bildiri yayınladılar. General Lockhart ise bu bildiriye karşı 1881'de Afridi ve İngilizler arasında yapılan bir antlaşmaya atıf yaparak bu antlaşmanın Afridiler tarafından bozulduğunu, kendilerine verilen taahhütlerin yerine getirilmediğini ve İngiliz yönetimi altındaki yerlere saldırılar yapıldığını belirterek Afridilerin kayıtsız şartsız İngilizlerin onlar hakkında verecekleri kararı kabul etmeleri gerektiğini belirten bir bildiri yayınladı. İngilizlere karşı herhangi bir direniş olursa da şiddetle cezalandıracağı belirtiliyordu.⁶⁸⁴

Bu bildirinin yayınlanmasından sonra Kurram Vadisi'nde ikamet eden Musazailer mevcut şikâyetlerini iletmek üzere Lockhart (Mestan) Kalesi'ne bir haberci gönderdiler. Hayber ve Samana Sıradağları üzerindeki İngiliz kontrolünün kendilerini rahatsız etmesi, yüksek tuz vergileri ile kendilerinin ve kendileri ile ticaret yapan kişilerin serbest geçişini engelleyen İngiliz kalelerinin

⁶⁸¹ Simner, a.g.e., s. 228-238..

⁶⁸² Ma'lumât'ın Petersburg muhabiri Cihangir Andican, Rusların yavaş yavaş hedeflerine ilerlediklerini şu sözlerle ifade etmekteydi: Petro zamanındaki eski Rusların bir atasözü der ki: “ *Uzak Menzile Gitmek İstersen Aheste Aheste Hatve Endaz ol*” (Uzak bir hedefe gitmek istersen yavaş yavaş adım at). “ *Kutman olmak isteyen kızak mütehammil olmalıdır.*” (Mutlu olmak isteyen kızığa tahammül etmelidir.) Bu atasözleri, Ruslar arasında her konuda esas teşkil eden sözlerdir. Ruslar bu atasözlerine de uygun olarak Hindistan Kitası'na yavaş yavaş, aheste aheste adım atıp Himalaya Dağları arasında manevra yaparak İngilizlerle çarpışacaklarına inanıyorlar; “Bugün Vakt- i Zuhurda alınan Hususi Telgraflar: Petersburg ve Moskova” (22 Eylül 1897), **Ma'lumât**, s. 1-2.

⁶⁸³ Pioneer Press, a.g.e., s. 145.

⁶⁸⁴ “Hindistan Vekayı” (13 Ekim 1897), **Ma'lumât**, s.2; Pioneer Press, a.g.e., s. 148; Simner, a.g.e., s. 243-245.

varlığı şikâyetlerinin özetiydi. Yine aynı bölgede oturan Devletzailer de tuz vergisinden ve hâlâ İngiliz kontrolü altındaki bölgelerde bulunan kadınlarının kendilerine gönderilmemesinden şikâyetçiydiler. Camkaniler ise Molla Saidullah ve Molla Necmeddin'in komutası altında kâfir İngilizlere karşı sonuna kadar savaşıacaklarını açıkladılar.⁶⁸⁵

İngilizler sefere hazırlanırken Afridi ve Orakzai kabilelerinin klan temsilcilerinin katıldığı bir *jirga* (toplantı) yapıldı. Burada Hindistan Hükümeti'nin iki ana kabilenin tüm mensuplarının af kapsamına alınması konusunda bir düzenleme yapmadığı müddetçe Cemrud, Kurram Vadisi ve Samana Dağları boyunca İngilizlere karşı eşgüdümlü saldırılar düzenlenmesine karar verildi. Ayrıca hiçbir kabile ve klanın tek başına İngilizlerle herhangi bir antlaşma yapmayacağına dair Kur'an üzerine yemin edilerek antlaşmayı bozanların İslam düşmanı muamelesi göreceği belirtildi. Ancak jirgaya tüm klanların temsilcileri katılmadığı için kararlar herkesi bağlamıyordu. Ayrıca antlaşmaya rağmen Kanki Vadisi'nde yaşayan Orakzai klanları İngilizlere teslim şartlarını görüşmeyi ve silahlarının bir kısmını teslim etmeyi teklif etmekteydiler.⁶⁸⁶

Tüm bu şart ve durumlar içerisinde İngilizler cezalandırma harekâtına başlamışlardı. İngilizler için bu cezalandırma seferi çok pahalıya mal oluyordu. Örneğin *Dergei* denilen bir köyü almak için girilen çatışmalarda 38 ölü 157 de yaralı vermişlerdi.⁶⁸⁷

21 Ekim'den itibaren kabile üyeleri ile İngiliz-Hint birlikleri arasında çoğunlukla gece gerçekleşen çatışmalar yaşanmaya başlamış ve bu çatışmalarda İngilizler ağır kayıplar vermişlerdi. Korgeneral Lockhart'ın kamp çadırına dahi kurşunlar isabet etmiş ve Lockhart şans eseri kurtulmuştu. Bu aşamadan itibaren çatışmalar İngiliz-Hint düzenli ordusu ile kabileler arasında gerilla savaşına dönüştü.⁶⁸⁸ Kabileler, bu kadar büyük ve düzenli bir ordu ile nizami bir savaş yapamayacaklarını biliyorlardı. Dolayısıyla arazi şartlarını da lehlerine kullanarak kendilerini takip eden İngiliz-Hint birliklerine en hazırlıksız yakaladıkları yerlerde saldırarak ağır kayıplar verdirip çekiliyorlardı. Bazen İngilizler sabah kalktıklarında kayıp askerleri olduğunu fark ediyor ve yaptıkları araştırmalarda onları vadilerde veya dağlarda ölü olarak buluyorlardı.

Korgeneral Lockhart harekâtına devam ederken Peşaver'de bulunan siyasi yetkili Sir Richard Udny de isyanı siyasi yönden çözmek için bazı girişimlerde bulunuyordu. Afridi ve Orakzailere haber gönderip kabile temsilcilerini *jirga* (toplantı) yapmak için davet ediyordu. Orakzailer bu davete en erken reaksiyon gösteren taraf oldu. Udny onlardan Hindistan Hükümeti'ne ait tüm çalıntı tüfek ve malların teslim edilmesini, 30 bin rupi para cezası ödemelerini ve kendi silahlarından da 500

---

⁶⁸⁵ Simner, a.g.e., s. 245.

⁶⁸⁶ Pioneer Press, a.g.e., s. 158; Simner, a.g.e., s. 245.

⁶⁸⁷ Simner, a.g.e., s. 259.

⁶⁸⁸ Pioneer Press, a.g.e., s. 174-175.

tanmesini yine İngilizlere teslim etmelerini istedi. Ayrıca Hindistan Hükümeti, taleplerinin karşılandığına ikna oluncaya dek bazı kişileri rehin olarak istemekteydi. Udny, köy ve klanlardaki yıkımın telafi edilebileceğini de ima ederek onlara iki hafta süre verdi.⁶⁸⁹

Orakzailer, en azından toprakları işgal edilmeyeceği için rahatlamışlardı. Afridiler ise Udny'nin telkifini reddettiler. Zakka Khel ve Aka Khel klanları, şatları tartışmayı bile reddettiler. Molla Seyyid Ekber'in de klanı olan Zakka Khel daha varlıklı, nüfusu daha fazla ve daha modern silahlara sahipti. Aka Khel ise Zakka Khel'in etkisindeydi ve özellikle de köylerinin İngilizler tarafından yerle bir edilmesinden dolayı son derece öfkeliydiler.⁶⁹⁰

Korgeneral Lockhart kayıplar vermesine rağmen yine de Afridilerin üzerine yürümekten geri durmuyor ve önüne çıkan köyleri yerle bir ediyordu. Havaaların ciddi bir şekilde soğuması, yiyecek kaynaklarının yok edilmesi ile birleştiğinde İngilizler, Afridilerin pes edip teslim olmalarının kaçınılmaz olduğunu düşünüyorlardı.

İngilizler, tüm Orakzai ve Afridilere boyun eğdiremese de onlara ciddi anlamda darbeler vurarak zayıflamalarına yol açmış olarak harekâtı durdurma kararı aldılar. Havaalar iyice soğumuştı ve özellikle yük hayvanları açısından yiyecek eksikliği büyük bir problemdi. Böylece 17 Kasım'da tüm Tirah Saha Kuvvetlerine Bara'ya dönmeleri emredildi. Bara, her türlü iâşe ve ihtiyaç ürünlerinin temin edildiği bir lojistik üssüydü. Ayrıca süreç içerisinde tümgeneralliğe terfi eden Arthur Godolphin Yeatman-Biggs, bu harekât sırasında ciddi bir şekilde rahatsızlanarak Peşaver'e nakledilmiş; ancak burada 4 Ocak 1898'de ölmüştü.⁶⁹¹

Tirah operasyonlarının sonlanmasıyla beraber İngilizler, Hayber Geçidi'ni ele geçirmek için bir tümen ve bir tugay görevlendirdiler. Hayber Geçidi'nde ilerlemeye çalışan İngiliz-Hint birlikleri yakılarak terk edilmiş köyler ve tahkimatlar buluyorlardı. İngilizler, kaleleri işgal ederken aldıkları tüfekler ve 9 bin rupi para cezası da dâhil olmak üzere teslim şartlarını içeren bir belgeyi Afridilere gönderdiler. 28 Aralık teslim için son tarih olarak kabul edildi. Bu teklif esasen direnişe devam eden Zakka Khel klanı özelinde tüm Afridilere gönderilse de Zakka Kheller teklife cevap vermedi.⁶⁹² İngilizler ise harekâta devam ettiler ve 5 Ocak gibi Zakka Khel klanı Hayber'den çekilmek zorunda kaldı. Hayber'in alınmasıyla beraber kuzeybatı sınırındaki operasyonlar sona ermiş oldu. İngilizler Hayber'i almak için çok fazla kayıp vermişlerdi. En dikkat çekici ve en yüksek rütbeli kayıp ise

---

⁶⁸⁹ Simner, a.g.e., s. 273-274.

⁶⁹⁰ Simner, a.g.e., s. 275-276.

⁶⁹¹ Pioneer Press, a.g.e., s. 226; Simner, a.g.e., s. 304.

⁶⁹² Pioneer Press, a.g.e., s. 231.

Lockhart'ın keşif gezisine katılan ve 30 Aralık'ta kaybolan Korgeneral Sir Henry Marsham Havelock-Allan'dı.⁶⁹³

İngilizler, isyanları bastırdıktan sonra kabileleri itaat altına alma yolunda adımlar atıyorlardı. Genellikle klanlar kendi başlarına İngilizlerin şartlarını kabul ederek itaat etmekteydi. İngilizler ise isyan sırasında kendilerinden alınan silahların teslimi, para cezası ve kabile bölgelerine yol yapımının kabul edilmesi gibi genel şartlar koşuyorlardı. Para cezaları ve istenilen silahlar, verdikleri zarara göre her klan için farklı miktarda talep ediliyordu.

İngiliz-Hint birlikleri dönemin en modern silahları, topları ve nizami askerleri ile isyanı bastırmaya çalışıyorlardı. Kabileler ise çoğunlukla *cezail* denilen daha ilkel tüfekler kullanmaktaydı. İngilizler kabileleri açık bir savaşa zorlasa da onlar bu durumun kendileri için felaket getireceğini bildiklerinden sürekli gerilla taktiği ile sarp ve dik yamaçlardan, dar vadilerden ilerlemeye çalışan İngiliz-Hint birliklerine en uygun yerde ve en uygun zamanda saldırmaya gayret ediyorlardı. Saldırıları daha çok gece vakti meydana gelmekteydi. İngilizler ise top ve makineli tüfeklerle karşılık vererek isyancıları geri püskürtüp akabinde takibata koyulmaktaydı. İngilizler bir saldırıyı püskürttükten sonra güzergâhları üzerindeki köyleri yerle bir edip yaşam malzemelerini de yok ederek bir nevi kabileleri cezalandırıyorlardı. Netice itibarıyla İngilizler isyanı kontrol altına alıp bazı klanlara şartlarını kabul ettirmeyi başarsalar ve diğer kabileler de her ne kadar saldırı yeteneklerini büyük oranda kaybetmiş olsalar da İngilizlere itaat etmedikleri gibi şartlarını da kabul etmediler.

İsyanın bastırılabilmesinde, İngilizlerin askerî ve teknik üstünlükleri büyük bir rol oynasa da kabile olgusu da başlı başına bu duruma hizmet eden bir neden olmuştur. Her ne kadar İngilizler isyanın başlarında, olayın bilmedikleri bir yerden yürütüldüğü konusunda saplantılı fikirlerle sahip olsalar da olayların aynı anda sınırın her noktasında başlamayı bu fikrin doğru olmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Kabileler mollaların teşviki ile isyana katılmış olmalarına rağmen kendi aralarında ittifak kurmayı ve organize bir şekilde hareket etmeyi başaramamışlardı. Sadece Orakzai ve Afridi kabileleri arasında Kur'an üzerine yemin etmek suretiyle bir ittifak yapılmış ancak yine de her kabile hatta klan kendi başına mücadele etme yolunu seçmişti. İttifak sadece İngilizlerle hiçbir kabilenin kendi başına antlaşma yapmasını engellemek üzerinedir. İngilizler klanların üzerine yürüdükçe antlaşma ve ittifakların öneminin daha da azaldığı ve her klanın kendi başının çaresine bakmak gibi bir durum içerisine düştüğü görülmektedir.

---

⁶⁹³ Simner, a.g.e., s. 311 ve 316.

İngilizler, isyan farklı noktalarda ve farklı zamanlarda çıktığı için birliklerini bölmek zorunda kalsalar bile kabileler topyekün hareket etme ve tek merkezden yönetilme kabiliyetlerinden yoksun oldukları için görece isyanı bastırabilme gücüne sahip olmuşlardı.⁶⁹⁴

İngilizler, isyancılara karşı başarılı seferler düzenlemelerine rağmen sonuç itibariyle çok az şey başarmışlardı. Huzursuzluğa yol açan mağduriyetler ortadan kaldırılmamış ve sonraki yıllarda, bastırılan kabileler sık sık yeniden isyan etmişleri. 1908’de Mahsud ablukası ve Zakha Khel Afridilerine karşı yapılan sefer, 1930’lardaki Kırmızı Gömlek ve Afridi isyanları bunlardan bazılarıydı.⁶⁹⁵

1899’da Lord Curzon’un genel vali olmasıyla birlikte kuzeybatı sınır politikası da İngilizler tarafından değiştirilerek yeni bir program yürürlüğe kondu. Bu bağlamda Curzon, İngiliz kuvvetlerini neredeyse anında kabile bölgesinin dışındaki bölgelere çekti ve düzenin sağlanmasını kabile birliklerine ya da bizzat kabilelere devretti. O, sadece Peşaver ve Ketta’daki ileri mevzileri tutmanın gerekli olduğunu düşünüyordu.⁶⁹⁶

İngilizler 1897-1898 isyanına tamamen hazırlıksız yakalanmışlardı. İsyanın bu kadar büyük bir alana yayılmasından Emir Abdurrahman’ı sorumlu tutmak istemişler, ancak onu suçlayabilecek kesin bir delil bulamamışlardı.⁶⁹⁷ Abdurrahman Han’ın hâkimiyeti altında kalan bazı Afgan kabileleri ile Afganistan ordusundan bazı askerlerin de isyana katılması; yine isyan başlamadan kısa süre önce Kabil’de bir ulema toplantısı yapılarak⁶⁹⁸ Abdurrahman Han’ın, cihadın önemi üzerine heyecan verici bir konuşma yapması ve cihat konusunda bir de risale yazıp dağıtması gibi olaylar yaşanmıştı.⁶⁹⁹ Ayrıca dönemin Osmanlı belgelerinden de anlaşıldığı üzere Abdurrahman Han’ın İngilizlere karşı savaş ilan ettiği şayiası da yayılmıştı.⁷⁰⁰

1899-1902 Anglo-Boer Savaşı’ndan sonra Avusturalya ve Yeni Zelanda birliklerinin silahları daha modern olanlarıyla değiştirildiğinde tüccarlar bu silahları satın alarak Kuzeybatı sınırındaki kabilelere satmaktaydı. 1907-1910 arasında İngilizler kabile bölgesine 90 bin tüfeğin kaçırıldığını tahmin etmekteydi. Yüksek miktardaki bu silahlanmaya rağmen I. Dünya Savaşı sırasında sınırda

---

⁶⁹⁴ Simner, a.g.e., s. 328.

⁶⁹⁵ Simner, a.g.e., s. 329.

⁶⁹⁶ Fletcher, a.g.e., s. 169; Macmunn, a.g.e., s. 234-235.

⁶⁹⁷ Surridge, a.g.m., s. 422.

⁶⁹⁸ **BOA, Y..MTV. 166, 21** (1 Rebiulahir 1315/30 Ağustos 1897).

⁶⁹⁹ Fletcher, a.g.e., s. 168-169.

⁷⁰⁰ **BOA, Y..MTV. 166, 45** (2 Rebiulahir 1315/31 Ağustos 1897); **BOA, Y..MTV. 166, 83** (3 Rebiulahir 1315/1 Eylül 1897).

dikkate değer bir olay yaşanmamıştır.⁷⁰¹ Halifenin cihat ilan etmesi ve İngiliz-Hint birliklerinin çoğunun Irak-Suriye'deki cephelere kaydırılmış olması da kabileleri tekrar harekete geçirmedi.

İngilizler kabile isyanlarının sebeplerini analiz ederken, şu sorulara cevap aramaktaydılar: Tüm bu isyanlar önceden tasarlanmış bir planın sonucu muydu, yani hepsi birbiriyle bağlantılı mıydı? Maizar'daki öfke, başka yerlerdeki isyanlar için bir işaret miydi, yoksa tamamen yerel şikâyetlerin sonucu muydu? ⁷⁰²

Bazı İngiliz yetkililer, Maizar'daki olayın, sınırın geri kalanının açık bir isyana başlaması için bilinçli bir işaret olduğu görüşünü kabul etmiyordu. Her isyanın kendi yerel sebebi olduğu ve başlangıçta Malakand, Afridi ve Maizar karışıklıkları arasında en ufak bir bağlantı olmadığı ve isyanın bütün sınır hattında aynı anda ortaya çıkmasının talihsiz bir tesadüften ibaret olduğu inancındaydılar.⁷⁰³

İngilizlerin bir gün topyekûn Müslümanlarla karşı karşıya gelme korkusu her zaman canlılığını korumuştur. 1890'larda İngilizler diğer herhangi bir devletten çok daha fazla Müslüman nüfusu yönetiyorlardı. En çok Müslüman da Hindistan'da olduğu için İngilizler herhangi bir soruna karşı devamlı alarm halindeydiler.⁷⁰⁴

---

⁷⁰¹ Simner, a.g.e., s. 330-331.

⁷⁰² Davies, a.g.e., s. 92.

⁷⁰³ Davies, a.g.e., s. 93.

⁷⁰⁴ Surridge, a.g.m., s. 422; Mehmet Akif'in İngilizlerdeki Müslüman korkusu hakkında Müslüman bir Hintli âlimle yaptığı konuşmada âlimin söyledikleri de bu düşünceyi desteklemektedir:

Ey Osmanlı kardeşlerimiz! Bilmiş olunuz ki Müslüman diyarını kasıp kavuran İngilizlerin nazarında âlem-i İslâm'ın düşünür kafası Mısır'dır. Hisseden kalbi Hindistan'dır. Çalışan, çabalayan eli kolu da Osmanlı saltanatıdır. Adalet perdesi, adalet nağmesi altında irtikâb etmediği zulüm kalmayan bu millet ne diyor, biliyor musunuz?

Biz Müslümanların göğsüne yani Hindistan'a çullandık. Kafasını yani Mısır'ı demir pençemiz içine aldık. Şimdi sıra bu vücûdun henüz çabalamakta olan elini, kolunu yani Osmanlı hükûmetini kısıkrak bağlamaya geldi. Zira bu el, bu kol hareket kabiliyetini muhafaza ettikçe biz istikbalen pek o kadar emin olamayız.

Âlem-i İslâm'ın elini kolunu bağlamak, yani sizin istiklâlinize, hilâfetinize, saltanatınıza hâtime çekmek için İngiltere hükûmeti doğrudan doğruya cebire, şiddete, harbe müracaat etmeyecektir. Bir taraftan memleketinizde bitmez tükenmez nifaklar, fesatlar, isyanlar, kıtâller çıkartacak; diğer taraftan etrafınızdaki hükûmetleri sizin aleyhinize kaldırarak kanınızı, iliğınızı kurutmak isteyecektir. "Dört beş aydan beridir, içinizde dolaşıyorum. Halinizi kemâl-i dikkatle tedkik ediyorum. Türlü isimler, türlü şekiller altında meydan almaya başlayan birçok tefrika esbabı görüyorum ki bunların hepsinde İngiliz parmağını hissediyorum.

Dünyada istiklâline sahip bir hükûmet-i İslâmiye var ki o da sizsiniz. Aman aranızdaki vahdeti sarsacak en ufak bir harekete bile meydan vermeyiniz. Sonra bütün Müslümanların âkıbeti pek vahim olur. Ersoy, a.g.e., s. 293-294.

Abdurreşid İbrahim'e göre ise Müslümanlar, her nerede olup hangi unsurlardan oluşurlarsa oluşsunlar Osmanlılara gönül vermişlerdi. Bu muhabbet sadece Müslümanlar arasında değil genel olarak doğu milletlerinde görülen bir durumdu. Nitekim kendisi Çin'de bulunduğu bir sırada Hintli bir Mecusi (Hindu)'nin çoğunlukla başka din ve inançlardan olan yaklaşık beş yüz kişiye verdiği bir konferansta Osmanlıların yükselmesinin bütün doğulu milletler için bir şeref vesilesi olduğunu belirtmiştir. Osmanlıların yıkılması ise bütün Doğu milletleri için ölüm olacağından onların mücadelelerinde başarılı olmalarını samimi bir şekilde temenni etmekteydi. Abdurresid İbrahim, a.g.e., s. 199.

3.3.3. İsyanın Bastırılması

Sınırdaki isyanın gittikçe yayılması üzerine İngilizler, yaklaşık 70.000 kişiden oluşan büyük bir orduyu harekete geçirerek kısa sürede İndus'un batısından Hayber geçidine kadar olan bölgeyi kontrol altına almışlardı.⁷⁰⁵ Bu kuvvetin, 34 bin 500'ü asker, 20 bini sivil kamp görevlisi (camp follower) ve 72 bini yük hayvanından oluşan kısmı, General William Lockhart'ın Tirah Saha Kuvvetleri'ni oluşturmaktaydı.⁷⁰⁶ Diğer kısmı ise General Bindon Blood'un komutası altındaki Malaknd Saha Gücü ile yedek birliklerden meydana gelmekteydi. Bu ordu, 1839'daki I. Afgan Savaşı'nda Afganistan'a saldıran ordudan çok daha büyüktü. Çatışmalar resmî olarak 10 Haziran 1897'de başlamış, 5 Ocak 1898'de İngilizlerin isyanı tamamen kontrol altına almalarıyla sona ermişti.

İngilizler çatışmalarda, 1.150 İngiliz ve yerli Hint askeri kaybederek isyanı bastırılabilmişlerdi.⁷⁰⁷ Ayrıca *Novoye Vremya* Gazetesi'nin resmi kaynaklara dayandığı habere göre İngilizler 200 milyon rupi civarında para harcamışlardı.⁷⁰⁸ Avam Kamarasında 10 Şubat 1898'de yapılan bir oturumda Mr. Buchanan, Hindistan Dışişleri Bakanı'na sınırdaki operasyonların maliyetinin sorulmasını istemiş; Hindistan Devlet Sekreteri bu soruya cevaben, yapılan harcamaların 2 milyon 541 bin sterlin civarında olacağını tahmin edildiğini söylemiştir.⁷⁰⁹

Uzun süren aralıksız ve maliyetli savaşlardan sonra, kırk binden fazla İngiliz askeri, kabile topraklarında veya sınırda kalırken, kabileler "huzursuz bir sessizliğe" gömülecekti. Bu ateşkes bile yanılmacaydı. Hiçbir İngiliz subayı ya da askeri, karargâhların sığınağından dışarı çıkmaya cesaret edemiyordu. İngiliz kontrolü, yalnızca doğrudan güçle desteklendiği yerlerde etkili olabiliyordu. Böylece açık bir şekilde *İleri Politika*'nın pahalı bir başarısızlık olduğu ortaya çıkmıştı.⁷¹⁰

⁷⁰⁵ Harris, a.g.e., s. 276; M. S.Ferheng, Afganistan der penç karn-ı ahir I, Meşhed 1371, s.437'den aktaran Yazıcı, a.g.e., s. 163.

⁷⁰⁶ Stewart, a.g.e., s. 202.

⁷⁰⁷ Stewart, a.g.e., s. 202; Mr. McLaren, 11 Şubat 1898 tarihli Avam Kamarası oturumunda Hindistan Dışişleri Bakanına çatışmalar sırasında veya hastalıktan kaç İngiliz askerinin öldüğünü veya yaralandığının sorulmasını istemiştir. Hindistan Devlet Sekreteri Lord G. Hamilton bu soruya cevaben: 43 İngiliz subayı ve 146 İngiliz askeri ile 310 yerli subay ve askerin öldüğünü; 91 İngiliz subayı ve 419 İngiliz askeri ile 900 yerli subay ve askerin de yaralandığını söylemiştir. Hastalıktan ölenlerin sayısını ise bilmediğini belirtmiştir. Hamilton'un verdiği rakamların toplamı 1909 yapmaktadır; <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1898/feb/11/indian-frontier-wars> (18.10.2023).

⁷⁰⁸ "Hindustan" (7 Aralık 1897), *Ma'lumât*, s.4

⁷⁰⁹ <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1898/feb/10/cost-of-indian-frontier-operations> (18.10.2023).

⁷¹⁰ Fletcher, a.g.e., s. 169.

Peştun isyanının sonunda hüküm süren durumu, ateşkes olarak ifade etmek daha doğru olsa da barış tesis edilmişti. Kuzeybatı sınırındaki barış dönemlerini düşmanlıklar arasındaki durgunluk olarak ifade etmek daha doğru olacaktır.⁷¹¹

Her ne kadar 1897’de çıkan isyanların genel koordinasyonu Malakand, Mohmand, Afridi, Tirah ve Hayber Geçidi’ndeki cephelerle etkili olsa da hareket yine de kısa ömürlü olmuştur. Svat’ta hemen başarı sağlanamaması,⁷¹² İngiliz silah ve iletişim araçlarının üstünlüğü kabileleri dezavantajlı bir duruma düşürmüştü. Ayrıca İngilizler ajanları ve müttefik kabileleri sayesinde kabileler arasındaki rekabeti şiddetlendirmişlerdi.⁷¹³ Birlikten yoksun ve rekabet halinde olan kabileler, nizami ve modern bir orduya karşı elbette uzun süre başarılı olamazlardı.

İsyanın kabile liderleri tarafından değil de dinî hüviyeti olan kişiler tarafından sevk ve idare edilmiş olması olayın dikkat çekici yönlerinden birisidir. Kabileler, her ne kadar bölgelerindeki İngiliz faaliyetlerinden rahatsız olsalar da kendi aralarında kıyasıya bir rekabet halinde oldukları için İngilizlere karşı ittifaklar kurmaları beklenemezdi. Dolayısıyla onları birleştirebilecek ortak bir noktaları olması gerekiyordu. Onları böyle bir ortam içerisinde birleştiren şey ise mollalar tarafından temsil edilen İslam diniydi. Hadda Molla’da olduğu gibi kendi kabileleri ile bağları zayıf olan ve din adına hareket eden bu insanlar, kabileleri harekete geçirmeyi başarmışlardır. Mollalar doğaüstü imgeleri kullanmış olsun ya da olmasınlar, kabileler onların keramet göstermek gibi bazı güçlere sahip olduklarına inandıkları için kolayca onların emri altına girip İngilizlere karşı savaşmışlardır.

3.4. İsyân Karşısında Osmanlı Politikası ve İsyân’ın Ma’lumât Gazetesi’ndeki Yansımaları

1897’de Osmanlıların Yunanlıları yenmelerine rağmen büyük devletlerin Osmanlı Devleti’ni barışa zorlamaları Osmanlıların hiçbir şey elde edememesine ve hatta Girit sorununun derinleşmesine sebebiyet verse de bu durum, İngilizlere göre *panislamik* bir uyanışa da yol açmıştı.⁷¹⁴

Bu yüzden 1897 isyanı çıktığında İngilizler Afgan kabileri ile Hint ve Türk müslümanları arasında *panislamist* bir hareketin çıkmasından çok korkmuşlardı. Hatta isyan başlamadan birkaç

---

⁷¹¹ Stewart, a.g.e., s. 202.

⁷¹² Svat’ın Mollası olan Manaky (Manaklı) Molla, Svat’ta İngiliz idaresi altında olduğundan İslami bir yönetim olmadığı için cihat ilan edilmesini reddetmiştir. Bu durum Svat’ta isyana katılımın daha az olduğunu ve bastırılmasının da daha kolay olduğunu düşündürmektedir. Manaklı Molla’nın cihat ilan etmemesi, Hadda Molla Necmeddin ile aralarının açılmasına sebebiyet vermiştir. Dahası Hadda Molla, tütün ve enfiyenin haram olduğunu ilan etmiş ve bu durum başta Manaklı Molla olmak üzere diğer birçok molların tepkisini çekmiştir. İki molların taraftarları arasında sonu ölüme varan sert tartışmalar yaşanmıştır; Kakar, a.g.e., s. 157.

⁷¹³ Edwards, Charismatic Leadership, s. 286.

⁷¹⁴ Surridge, a.g.m., s. 423.

gün önce Hamilton, Elgin'den Sultan Abdülhamid'in Afganistan'a ajan gönderip göndermediğini araştırmasını istemiştir. İsyan başladıktan sonra endişe artmış ve o sıralarda İstanbul'da bulunan Cemaleddin Efgani'nin takip edilmesi emri de Hamilton tarafından Elgin'e verilmiştir.⁷¹⁵

Osmanlıların Yunanistan'a karşı kazandıkları zafer, başta Hindistan olmak üzere İslam dünyasında büyük bir coşkuya sebebiyet vermişti. Osmanlıların zaferinin, Hindistan-Afganistan sınırındaki kabilelere *cihad* için bir cesaret verdiği düşünülebilirse de Osmanlıların Afganistan'da Panislamist bir kıskırtma içinde bulunduklarına dair somut kanıtlar bulunamamıştır. Ancak yine de “asilerin” bizzat padişah tarafından kıskırtıldığı düşüncesi İngilizlerde sabit bir fikir haline gelmişti. Hatta bundan dolayı İngiltere, Osmanlı Devleti'ni protesto dahi etmiştir. Türk basınında isyan öncesi ve isyan başladığında çıkan yazıların da bir tesadüf olmadığı düşünülüyordu. Yine önemli bir Afgan şeyhi olan Yahya el-Kâdirî'nin hac dönüşü İstanbul'u ziyaret etmesini bile şüphe ile değerlendiren İngilizler, padişahın Afgan emirine bu şeyh vasıtasıyla bir mektup göndereceğini ve onu İngilizlere karşı kıştırtacağını düşünüyorlardı. Böylece İngilizler Sultan Abdülhamid'in Yunan Savaşı sırasında Osmanlıların aleyhinde hareket ettikleri için kendilerinden intikam almaya çalıştığına inanıyorlardı.⁷¹⁶ *The New York Times* gazetesi de “*Sultanın İntikamı*” diye bir başlık atarak Afganistan'daki Türk görevlilerin Hint Müslümanlarının dinî fanatizmini kıskırtacak kutsal bir savaş başlattığını yazıyordu. Ayrıca İngilizlere karşı cihad konusundaki kitapçıkların çoğaltılarak Emir Abdurrahman Han'ın yardımıyla Hindistan'da dağıtıldığı belirtiliyordu. Bunun akabinde kuzeybatıdaki üç ayrı noktada eş zamanlı olarak isyanların patlak vermesi ve Türk gazetelerinin de Hint Müslümanlarının lehine yayınlar yapmaları gazeteye göre isyanın İstanbul'dan başlatıldığını gösteriyordu. Osmanlı padişahının böyle bir isyan başlatarak İngilizlerden intikam aldığı vurgulanmaktaydı.⁷¹⁷

Times, *Sabah* ve *Ma'lumât* gazetelerinin padişahın fikirlerini yaydığını, padişah ile Afgan emiri arasında bir ittifak olduğunu ve padişahın Müslüman Hint halkını İngilizlere karşı kıskırttığını iddia etmekteydi.⁷¹⁸ Sonuç olarak *Sabah* ve *Ma'lumât* gazetelerinin Hindistan'a sokulması genel vali tarafından yasaklanarak⁷¹⁹ Hindistan'da bazı broşürlerin dağıtımı durduruldu. İngilizler Osmanlı Şehbenderi Hüseyin Kâmi Efendi'nin faaliyetlerinden rahatsızlık duydukları için durumu Bâb-ı Âli'ye bildirerek şehbenderin bir daha Hindistan'a kabul edilmeyeceğini söylemekteydiler. Hatta bazı yörelerde Osmanlı'ya duyulan ilginin sembolü olduğu gerekçesiyle Türk fesi giymek dahi yasaklanmıştı. Müslümanların yaptığı mitinglerde halkı tahrik edici konuşmalar yapan kişiler

---

⁷¹⁵Surridge, a.g.m., s. 423.

⁷¹⁶Özcan, a.g.e., s. 136.

⁷¹⁷Erçin, a.g.m., s. 40-41.

⁷¹⁸BOA, Y..A...HUS. 375, 101 (24 Rebiulevvel 1315/23 Ağustos 1897).

⁷¹⁹BOA, HR.TO 354, 104 (22 Rebiulevvel 1315/21 Ağustos 1897); BOA, Y.. MTV. 165, 127 (23 Rebiulevvel 1315/22 Ağustos 1897); Surridge, a.g.m., s. 423.

tutuklanıyordu. İngilizler, ulemanın faaliyetlerinden de ciddi endişeler duyuyorlardı ve onlardan bazılarının padişahın elçileri gibi hareket ettiklerinden şüpheleniliyordu.⁷²⁰

Hindistan'daki orduların başkomutanı Sir George White “İstanbul ve Kabil arasındaki yakınlaşmadan korkuyorum. Ve Türk basınının düşman sesi, Hindistan Müslümanları ile bizim aramızda sorun çıkarabilir” diye yazıyordu. Bu nedenle, Londra ve Kalküta'daki yüksek İngiliz otoriteleri arasında bu isyan, yerel bir rahatsızlıktan daha büyük bir anlam taşımaktaydı. Sonuç olarak dikkat, Abdurrahman Han'ın Panislamist bir siyasetin parçası olup olmadığına odaklanacak⁷²¹ ve emirin isyanla herhangi bir bağının olup olmadığı araştırılacaktı.

Afridilere uzun süre hizmet etmiş “siyasi bir ajan” olan Sir Robert Warburton’a göre Mayıs 1897’de İstanbul’dan Kabil’e giden bir ajanın burada bütün mollaları toplayarak onlardan savaş için vaaz vermelerini istemiştir. Ayrıca her sekiz erkekten birinin savaş için ayrılmasını telkin etmiştir.⁷²²

Rusya’da yayın yapan *Novoye Vremya* gazetesine göre ise Lord Salisbury, Afganistan olaylarında Türk etkisi olduğundan kuşkulandığı için Türk-Yunan barış görüşmelerinde Osmanlı Devleti’ne karşı tavır sergileyerek intikam almak istemişti.⁷²³ Yine *Novoye Vremya* ve *Novosti*’ye göre İngiliz gazeteleri, Hint-Afgan hattında meydana gelen isyanı İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ne karşı düşmanca tavrına bağladıkları ve olayların Panislamist saiklerle çıktığı gibi varsayımlarla hareket ederek Türkleri, isyanı desteklemekle suçluyorlardı. İngilizler’e göre Emir Abdurrahman Han, İstanbul’a elçiler göndererek padişahla dayanışma içerisinde olduğunu göstermeye çalışıyordu. Emir’in Afridiler ve diğer isyancı kabilelerle işbirliği yaptığına ve bunu yaparken de İstanbul’dan gelen tavsiyelere uyduğuna inanılıyordu.⁷²⁴

Vamberry, Hint Müslümanlarıyla yaptığı görüşmelerde, İngiliz yönetimine karşı kışkırtmaların İstanbul’dan yönetildiğini, ancak bu durumun devlet yetkililerince yönlendirilip yönlendirilmediğini bilmediğini söylemekteydi. Yine Vamberry, Pencaplı bir Afgan ile yaptığı konuşmada Hindistan’da İngilizlerden nefret edildiğini, halkın baskı altında tutulduğunu ve ülkenin Rusya lehine bile olsa bir an önce yönetim değişikliği istediğini öğrendi.⁷²⁵ Dolayısıyla Hindistan’da Rus idaresinin daha iyi olacağı konusunda bir düşünce de ortaya çıkmıştır.

---

⁷²⁰ Özcan, a.g.e., s. 137-138.

⁷²¹ Surridge, a.g.m., s. 423.

⁷²² Warburton, a.g.e., s. 290-291.

⁷²³ Salisbury, Yunanistan’ın tazminat ödemediği Teselya’nın Türk askeri tarafından tahliye edilmesi konusundaki Alman planına onay vermiştir; **BOA, HR.SFR.1... 120, 16** (21 Rebiulevvel 1315/20 Ağustos 1897).

⁷²⁴ Hatta *Novoye Vremya* ve *Novosti* gazetelerine göre İngilizler, ilk başta isyancıların başındaki kişinin peygamberlik iddiasında bulunduğunu belirtmelerine rağmen son zamanlarda ondan artık bahsedilmediği için böyle bir kişinin varlığının da yalan olduğunu belirtmekteydiler; **BOA, HR. SFR.1... 120, 31** (10 Rebiulahir 1315/8 Eylül 1897).

⁷²⁵ Vamberry’nin Hint halkının İngiliz yönetiminden memnun olduğu konusunda Hindistan’daki önemli Müslümanlardan mektuplar aldığını ileri sürmesi üzerine görüştüğü kişi, onların İngilizlerden rüşvet alan muhbirler olduğunu

İsyan konusundaki İngiliz baskısından bunalan Sultan II. Abdülhamid ise İngiliz ithamlarını şiddetle reddetmekteydi. O, ne isnat edildiği gibi Afgan emiri ile bir haberleşme içinde bulunmuş ne de isyanın kışkırtılmasına sebep olmuştu. Yunanistan'a karşı kazanılan zaferden dolayı dünyanın birçok yerinden olduğu gibi Hindistan'dan da tebrik telgrafları alan padişah bu telgraflara cevap vermişti. Ancak Afgan emiri ve onun politikaları ile herhangi bir bağlantısı olmadığını ısrarla vurgulamaktaydı.⁷²⁶ *Daily Chronicle* gazetesinin bir haberinde, Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında yapılan savaşın sonucunda Avrupa devletlerinin Yunanistan'ı destekler bir tavır takınmaları ve aynı dönemde Kuzeybatı Sınır İsyanı'nın çıkması üzerine İngiltere'de, olayın doğrudan Abdurrahman Han ile Osmanlı Devleti arasındaki bir ittifak tarafından çıkarıldığı düşüncesi gelişmişti. Osmanlı Devleti ise bu haberi tekzip ederek isyanı kendilerinin çıkarıp desteklemediklerini; ancak İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü politikanın bir sonucu olarak Hindistan Müslümanlarının, millî hamiyetleri ve dinî hayatlarının gerektirdiği şekilde hareket ederek isyan ettiklerini belirtmiştir.⁷²⁷ Yine de İngilizlere karşı Hindistan'da cihat yapılması için Afgan emiri ile Osmanlı padişahı arasında bir antlaşma yapıldığına dair *Daily Telegraph*, *Daily Mail* ve *Morning Post* gibi gazeteler, haberler yazmaya devam ediyorlardı.⁷²⁸

Tribuna Gazetesi'nde yayınlanan bir haberde ise Müslümanları ifsat etmek için padişah tarafından Hindistan'a Rigo adlı bir şahıs gönderilmişti. Osmanlı Devlet yönetimi ise böyle bir şahıs varsa bulunup sorgulanması, eğer böyle birisi yoksa haberin tekzip ettirilmesi konusunda çalışmalar yapıyordu.⁷²⁹ Dolayısıyla isyanın son dönemleri olan Aralık 1897'de bile İngiliz gazeteleri, Sultan II. Abdülhamid'i isyanı kışkırtmakla suçlamaya devam ediyorlardı.

İngilizler panislamist bir politika güden Sultan II. Abdülhamid'in isyanla mutlaka bir bağı olduğuna ya gerçekten inandıkları için ya da padişahı zan ve töhmet altında bırakarak isyandan uzak durmasını sağlamak için bu şekilde davranıyorlardı. Padişahı veya Osmanlı Devleti'ni suçlayabilecekleri herhangi bir somut delilleri olmamasına rağmen padişahın isyanı desteklediği konusunda ısrarla basın yayın organlarında haber ve propaganda yapılmaktaydı.

1897-1898 isyanı Osmanlı Devleti'nde yoğun bir gündem oluşturmuştur. İlk etapta isyanla padişahın ilişkilendirilmeye çalışılması ve Osmanlı Devleti'nin bu suçlamayı kesin bir dille reddedip

---

belirtmiştir. Ayrıca Rusların şayet Hindistan'ı ele geçirirlerse Buhara ve Hive'de olduğu gibi onları kendi kaderleri ile baş başa bırakacağını söylemiştir. Vambéry bu hadiseyi Sultan II. Abdülhamid'e anlatmış ve ona göre padişah kendisinin İngiliz taraftarı olduğunu bildiği için konu hakkında herhangi bir polemige girmemiştir. Ancak diğer devlet adamları bu tip maceraperest adamların Osmanlı Devleti tarafından desteklenip korunduklarını gizleyememişlerdi. Vambéry, İngiltere'nin Hindistan'da daha etkili olabilmek için Osmanlı Devleti ve İran ile iyi ilişkiler kurmak zorunda olduğuna inanıyordu; Öke, Saraydaki Casus, s. 73-74.

⁷²⁶ Özcan, a.g.e., s. 136-137.

⁷²⁷ BOA, Y..PRK.TKM. 39, 75 (3 Rebiulevvel 1315/2 Ağustos 1897).

⁷²⁸ BOA, HR.SFR.3... 467, 65 (17 Rebiulevvel 1315/16 Ağustos 1897).

⁷²⁹ BOA, HR.TH.. 205, 17 (23 Recep 1315/18 Aralık 1897).

özellikle bu konuda Batı kaynaklı çıkan haberleri tekzip ettirme gayreti içerisinde olması arşiv belgelerine de yansımıştı. Gelineen noktada Sultan II. Abdülhamid'in bu isyanın başlatılması veya desteklenmesi konusunda bir etkisinin olup olmadığını tespit etmek neredeyse imkânsızdır. Zira dönemin arşiv belgeleri ve padişahı destekleyen yayın organlarından birisi olan *Ma'lumât* bu iddiaları kesinlikle yalanlamaktaydı. Başta İngiliz kaynakları olmak üzere Batılı gazete, kitap ve diğer yazılı eserlerde ise Türk-Yunan Savaşı'ndaki Türk zaferi, Sultan II. Abdülhamid'in bazı Hintli ve Afgan şeyh ve dervişlerle görüşüp onlara iltifat etmesi, Hint ve Afgan Müslümanlarının sultana ve dolayısıyla halifeye olan sevgi ve muhabbetleri ile padişahın İslamcı kimliği gibi sebeplerle Osmanlı Devleti'ni isyanla ilişkilendirme çabası içerisine girmişlerdi. İddialarını güçlendirecek gerçek ve somut bir delil ise yoktu. Dolayısıyla İngilizlerin Sultan II. Abdülhamid'in isyanı desteklediğine dair iddiaları, Panislamist politikalarından dolayı onun hakkındaki olumsuz fikirlerinden kaynaklanmış gibi görünmektedir. Ayrıca Afganistan'ı padişahın nüfuz ve gücünün ulaşabileceği bir yer olarak telakki etmelerinden dolayı onun hakkında zan ile hareket ettikleri sonucu da ortaya çıkmaktadır.

Ma'lumât, isyan başladığında isyanla ilgili bilgileri çoğunlukla Batılı gazetelerden alıp yayınlamaktaydı. Haberlerin kaynakları; ajans telgrafları, Avrupa gazetelerinde çıkan siyasi yazılar, *Ma'lumât*'ın çeşitli Avrupa başkentlerinde görev yapan muhbirleri ve Hint gazeteleriydi. Haberler; Hindistan Vekayı'ı, İcmal-i Harici, Hint Matbuatı, Hindistan ve Afganistan, *Ma'lumât*'ın Hindistan Hususi Muhabirinden, *Ma'lumât*'ın Petersburg Hususi Muhabirinden başlıklarıyla yazılmaktaydı. Bazen de Âlem-i İslam ve İngilizler, Medeniyet Hindistan'a Atf-ı Nazar Etmelidir gibi başlıklarla gazete yazarlarının kendi yorum ve düşüncelerini içeren yazılar yer almaktaydı. Bu yazılarda da İngiltere'nin Hindistan'daki uygulamaları eleştiriliyor ve devletin yarı resmî gazetesi gibi çalışıyordu. Bundan dolayı isyan başladıktan sonra *Ma'lumât*'ın Hindistan'a sokulması⁷³⁰ genel vali tarafından yasaklanmıştı.

3.4.1. Hindistan Olayları

10 Haziran 1897'de başlayan isyanın ilk haberi 26 Temmuz'da verilmiştir. Haberde Molla Povindah liderliğindeki altı yüz civarında isyancının saldırılarından ve Hindistan Hükümeti'nin isyandan dolayı ortaya çıkan karışıklıklardan derin endişe duyduğu belirtilmekteydi.⁷³¹ Aslında daha önce de görüldüğü üzere 13 Haziran itibarıyla Osmanlı devlet yöneticileri olayın başlamasından haberdardılar. Ancak *Ma'lumât* 26 Temmuz gibi oldukça geç bir tarihte isyan haberlerini vermeye

⁷³⁰ *Standard* gazetesi İslamî yayın yapan gazetelerin İngiliz sömürgelerinde yasaklanmasını ve İngiliz menfaatine hizmet etmesi gerektiğini yazarken Hindistan'da yayın yapan Şemsü'l-Ahbar gazetesi *Ma'lumât*'ın Hindistan'a girişinin yasaklanmasını eleştirmekteydi. Muslim Chronical ve Muhammedân gazeteleri ise rüşvet ve şantajdan dolayı bu konudaki İngiliz politikasını destekledikleri için Şemsü'l-Ahbar tarafından eleştiriliyordu; "Makale-i Mahsusa: Yine Istandard" (7 Ekim 1897), *Ma'lumât*, s. 1; "Hindistan Vekayı'ı" (9 Ekim 1897), *Ma'lumât*, s.2

⁷³¹ "İngiltere Matbuatı", (26 Temmuz 1897), *Ma'lumât*, s. 3.

başlamıştır. Kuzeybatı sınırında isyandan önce de sık sık küçük çaplı çatışmaların yaşanmasından dolayı gazete yazarlarının, bu isyanın önceki olaylardan çok farklı olduğunu geç fark etmiş olmaları muhtemeldir.

5 Ağustos tarihli “*İcmal-i Harici: Hindistan Olayları*” başlıklı bir yazıda İngiltere’nin Hindistan’daki uygulamaları eleştirilmekteydi. Habere göre, bir asırdan fazladır yabancı yönetimi altında bulunan üç yüz milyonu aşkın nüfusuyla Hindistan, her türlü mezalim uygulanarak dehşet içerisinde yaşamaya mecbur bırakılmıştı. Hâlihazırda bu durum büyük bir kargaşa ve isyana sebebiyet vermiştir. İsyan birdenbire kendiliğinden ortaya çıkmış bir olay değildi. Yabancı idarenin senelerden beri yapmış olduğu kötü uygulama ve müşkilatlardan kurtulmak için çıkmıştı. Dolayısıyla yerel yönetim belki isyanı bastırabilse bile tamamen ortadan kaldırması mümkün olmayacaktır.

28 Temmuz 1897 tarihli telgrafnamede, Hindistan Nazırı Lord Gerorge Hamilton’un Avam Kamarası’na verdiği malumatta Malakand taraflarında iki gün iki gece devam eden çatışmalarda meydana gelen İngiliz kayıpları ve olayın gidişatı hakkında bilgi verilmişti. Avam Kamarası’nda bu şekilde bilgi verilmesi dikkate değerdı. İngiliz gazeteleri, hükümete isyan üzerine şiddetle gidilmesi konusunda tavsiyede bulunmaktaydılar. Londra’dan 29 Temmuz’da çekilen bir telgrafta ise iki Hintli ve iki yerel gazetenin direktörlerinin tutuklanmasından fesadın çok mühim olduğu sonucu çıkarılıyordu. İngiliz memur idaresinin isyandan önce lakayt davranıp isyanla beraber şiddete yönelmeleri de dikkat çekici bir olgu olarak görülmekteydi. Ayrıca isyanın Bombay’dan yayıldığı⁷³² ve kuzeybatıdaki isyanla irtibatı olduğu söyleniyor ve bütün Hindistan’a yayılmasından korkuluyordu. Hükümet bu olayları şiddet kullanarak ortadan kaldırmaya kalkışırsa, daha büyük sorunlarla karşı karşıya kalacağı aşikârdı.

Devamında, Hindistan’ın İngiltere’nin en büyük müstemlekelerinden birisi olduğundan bahsedilerek doğrudan Hindistan’ın yönetimi altında bulunan yerler ve nüfus yapısı hakkında şu bilgiler verilmekteydi; Bengal, Kuzeybatı, Pencap Kıtası, Âsam, Madras, Bombay, Sind, Merkez Vilayetler, Aşağı Birmanya, Yukarı Birmanya, Ândâman ve Ketta ilçesidir. Bu topraklarda iki yüz yirmi bir milyondan fazla insan yaşamaktadır. Doğrudan İngiliz idaresi altında olmayan Madras, Pencap, Bengal, Bombay, Kuzeybatı vilayetleri, Merkez vilayetleri, Mülhakatıyla Orta Hindistan, Rac, Butan, Paruda, Haydarabad, Meysur, Keşmir, Şân, Çitral, Afgan sınırı ve Belucistan İngilizleri gibi racalık ve kabilelerin nüfusu da yetmiş milyondan fazladır. Bu nüfusun iki yüz yedi milyondan fazlası Hindu, 57 milyon 321 bini İslam, geriye kalanlar ise diğer dinlere tabidir. Dolayısıyla Hindu veya Müslümanların İngilizlerden hoşnut olmaması Hindistan işlerinin derhal başka bir galibe

---

⁷³² Bu dönemde başta Bombay olmak üzere Hindistan’ın birçok yerinde kıtlık yaşanıyor ve kolera ile veba salgını halkı perişan ediyordu. Dolayısıyla Hindistan’ın genelinde de İngiliz Yönetimi’ne karşı ciddi ve sert bir muhalefet olduğu için İngilizler, sınırdaki olayların Hindistan’dan teşvik edilip yönlendirildiğini de düşünüyorlardı.

dönmesini icap eder.⁷³³ Ayrıca gördükleri zulüm, Hindu ve Müslümanları birbirine yaklaştırmaktaydı. Hükümetin bu toplulukları birbirinden ayırmak için yürüttüğü politikanın kendilerine zarar verdiğini anladıkları kesin olduğu düşünülüyordu. Hindu ve Müslümanlar arasında düşmanlığı ortaya çıkarıp körüklemenin, Hindistan’da asayişin daha da bozulmasına ve kontrol edilemez bir duruma gelmesine neden olacağı sık sık ifade edilmekteydi.

Acaba insaniyet ve medeniyet adına hareket ettiklerini bağıra bağıra söyleyen Avrupa devletleri, Hindistan ahalisini koruyabilecekler mi? Nazar-ı dikkat Asya’nın güneydoğusuna yönelmemiştir.⁷³⁴ Hem İngiltere’nin Hindistan’daki uygulamaları eleştiriliyor hem de medeni olduğunu iddia eden diğer Avrupalı devletlerin Hindistan’da yaşanan hadiseleri görmezden gelerek ikiyüzlü davrandıkları vurgulanıyordu.

26 Eylül tarihli *Ma’lumât*’ın Hindistan’da yayınlanan “*Rüzgâr*” gazetesinden alıntı yaptığı habere göre Hindistan’daki karışıklıkların sebebi kıtlık ve yoksulluktu. İngiltere hükümeti bu durumu ortadan kaldırmak için hiçbir şey yapmıyordu. Üç sene önce ortaya çıkan koleradan günde binlerce Hintli öldüğü halde İngiltere hiçbir tedbir almamıştı. İngiltere, böyle bir durumdan müteessir olmadığı gibi cenazeleri sokaklarda sürükleyerek yakmaya kalkışmıştı. Koleradan sonra kıtlık başlamış ve açlıktan binlerce insan ölmüştü. Kıtlıktan muzdarip olanların çoğu Müslüman olduğu için Hindistan’ın diğer Müslüman bölgelerinden yardımlar gönderilmiş ancak İngiltere bu yardımları zamanında muhtaçlara vermemişti.⁷³⁵ Aynı gazeteden alınan 28 Eylül tarihli bir yazıda ise şöyle denilmektedir:

Koleranın öldürmediğini zelzele; zelzenin öldürmediğini veba; vebadan geriye kalanları ise zalim idare öldürüyor. Dinimize hakaret ediliyor. Dışarıdan bize bakanlar bizi vahşiler zannederler. Hani Avrupa gittiği yerde medeniyet tohumunu ekermiş. Hint Medeniyeti Avrupa’ya ulaştığında oranın vahşetini azalttığı halde Avrupa medeniyeti Hindistan’da gasp, soygun ve katl ile mi güzellikler oluşturacak?⁷³⁶

8 Ağustos tarihli “*Bend-i Siyasi; Âlem-i İslam ve İngilizler*” başlıklı bir yazıda, İngiltere’nin büyük bir sömürgeci güç olma serüveninde Osmanlı Devleti’nin rolü yorumlanıyordu. Yazıya göre İngiltere, küçük bir adadan ibaret bir devlet iken halkının sebatı ve cesareti ile büyük bir imparatorluk haline gelmişti. İngilizlerin en büyük müstemlekesi Hindistandı. Burası dünyanın en mümbit ve en çok mahsul veren bölgesiydi. Nüfusu Avrupadan daha fazlaydı. Yazıya göre İngiltere, Müslüman

⁷³³ Başka bir galipten kasıt Rusya’dır. Rusya tüm Türkistan’ı işgal etmiş ve Afganistan sınırına dayanmıştı. Dolayısıyla Rusya’nın bir gün Hindistan’ı işgale kalkışacağı endişesi İngilizlerde hep vardı. Hint halkı ise genel anlamda Rus iadaresinin daha insafli olduğunu düşünmekteydi.

⁷³⁴ “İcmal-i Harici: Hindistan Vekayı’ı” (5 Ağustos 1897), *Ma’lumât*, s. 2-3.

⁷³⁵ Haberin devamında Afgan Müslümanlarının yerli kabilelere yardım ettikleri belirtilerek İngilizlerden kurtulma temennisinde bulunuluyordu; “İngilizlerin Nazarı Önünde Hindistan’da Neşrolunan Rüzgâr Ceridesinde Okunmuştur” (26 Eylül 1897), *Ma’lumât*, s. 1.

⁷³⁶ “Mesâib-i Hindiye” (28 Eylül 1897), *Ma’lumât*, s. 1.

nüfusun yaşadığı topraklardaki müstemlekelerini ancak Osmanlı Devleti'ne karşı gösterdiği dostluk ve yakınlık sayesinde kurabilmişti. Bundan dolayı İngiltere, önceden Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini ve çıkarlarını korumaya çalışırdı. Hatta İngiliz politikasının en önemli şahsiyetlerinden birisi olan Palmerston bile Osmanlı toprak bütünlüğünün, diğer Avrupa devletlerine karşı koruma politikasına devam edilmesi taraftarıydı. Birinci Napolyon'un komutanlarından birisinin de dediği gibi: Eğer Osmanlı Devleti olmasaydı kuzey milletleri Avrupa'nın her kasaba, köy ve bucağında at koştururlardı. İngilizler bilmeli ki Hindistan'da kalıcı olabilmelerinin yolu Osmanlı hâkimiyeti altındaki Fırat Vadisi'nin güvenliğinden geçmektedir. Zira Süveyş Kanalı ihtiyaç anında bir saat içerisinde set ve bent ile kapatılabilecek bir yerken Fırat Vadisi'nde böyle bir hareket mümkün değildi. İngiliz çıkarlarını korumada diğerlerinden daha hırslı olan Muhafazakâr Parti de bu görüştedir. Nitekim Disraeli Biconsfild ve Palmerston bu düşüncüyü savunuyorlardı. Hatta Lord Salisbury de bir süre bu görüş üzerine hareket etmişse de Gladston'un etkisi ile bu politikadan vazgeçmişti.⁷³⁷

Ma'lumât, 19 Ağustos'ta çıkan sayısında Hindistan'daki İngiliz Yönetimi'ne en kapsamlı eleştirilerinden birisini getirmekteydi. Yazıda olayların şiddetlenmekte olduğu ve yerel idarenin olayların başlangıcındaki durumu hafife almasından dolayı bu seviyeye geldiği belirtilmekteydi. Gazetenin ifadesiyle bir asırdan beri devam eden kötü idarenin bir neticesi olarak on yedinci kez silaha sarılmış olan halkın birlikte hareket ediyor olması, Hindistan işlerine vakıf olanları telaşa düşürüyordu. Medeniyeti şiar edindiklerini iddia eden İngilizlerin ikiyüzlü bir şekilde hareket ederek Hindistan'ı medeniyetin nimetlerinden yoksun bıraktığı vurgulanmaktaydı. Ayrıca Standard Gazetesi'nin *Ma'lumât*'ta çıkan haberler hakkındaki yorumları da sert bir şekilde eleştirilmekteydi:

“... Nüfusu üç yüz milyona ulaşmış olan bu kıtanın sükûn ve asayişini ihlal ederek kıtlık, veba ve zelzele gibi afet ve belalardan sonra onları bir de savaş gibi dördüncü bir musibete dâçar eden ihtilalin sebebi nedir? Bir asırdır Hindistan'ı yöneten İngilizler, Hintlileri İngiliz Medeniyeti ile uzlaştıramamışlar mıdır? Yoksa Figaro Gazetesi'nin de demiş olduğu gibi “İngiltere, diğer hükümetlerde meydana gelen bazı eşkiyavari hareketleri idaredeki rehabet ve gevşeklikten dolayı güzelce teskin edecek bir yol bulamıyor mu? Hintliler'in isyanını bastırmak için silahtan başka bir yol yok mudur? Hele İstandard Gazetesi gibi ifrat ve tefrit arasında bocalayan, *Ma'lumât*'ın Hindistan hakkında yazmış olduğu bir makalesini yayınladıktan sonra saçma sapan bir düşünce ile başka tarafa yönlendirmeye çalışan gazeteler niçin Hindistan idaresinin fenalıklarını kendi hükümetlerine açıklamaktan kaçınıyorlar? Buraları henüz anlaşılmıyor.

Hâlbuki İngiliz gazeteleri, bundan bir iki sene önce doğuda meydana gelen küçük ve ehemmiyetsiz bir konuda sütunlar dolusu insaniyet, medeniyet, adalet, eşitlik, serbesti ve usulü-i idarede düzelme kelime ve terkiplerini yayınlayarak Avrupa'yı ayağa kaldırıp hükümetleri zor kullanmaya teşvik etmişlerdi. O zaman meydana gelen olaylar İngiliz Hindistan idaresinin, asli halkın din, itikat ve eski adetlerine ilişmek gibi reva gördüğü tecavüz neticesi gibi değildi.

Bu halde matbuat-ı mezkurenin geçmişteki makale ve fıkralarına dönerek Hindistan'daki hükümet adını ortadan kaldırıp kendi hükümetlerini aynen yazmaları insaniyet, kendi oluşturdukları

⁷³⁷ “Bend-i Siyasi; Alem-i İslam ve İngilizler” (8 ağustos 1897), *Ma'lumât*, s. 1.

medeniyet, medeniyetin şiarından olan adalet, eriştikleri için iftihar ettikleri özgürlük ve amme işlerindeki düzelme temenni edilmelidir. Bizzat kendileri Avrupa'nın dikkatini Hindistan üzerine çekerek üç yüz milyonluk büyük bir nüfusun yükselmesini ve idarelerinin ıslah edilmesini sağlayacak önlemler alınmasını talep etmelidirler. Kendilerinin de yazdığı gibi Hindistan'daki isyan birdenbire başlamamıştır. Senelerden beri tahammül edilmesi zor bir yönetimin sonucudur. Acaba Hindistan idaresi bu memnuniyetsizlik ve protestoları gördüğü zaman halkın derdini ve maksadını anlamaya bir kere bile olsa çalışmış mıdır? Şikâyet eden insanları top ve tüfekte perişan etmek bugünkü medeniyet ve insaniyetin kabul edeceği bir şey midir?

Acaba İstandard Gazetesi'nin, *Ma'lumât* şu yolda bir makale yazmıştır; bütün kamuoyunun dikkatine dediği zaman isyancıların Peşaver üzerine yürüdüklerine mi dikkat çekmek istemiştir?

Bizim Hindistan hakkında yazmış olduğumuz makale ne bir şeyden ilham alınarak ne de mecburiyetten yazılmıştır. Adalet ve insanlık sebebiyle yazılmıştır. Burada ne siyasi bir amaç ne de İngiliz menfaatlerine zarar verecek bir durum vardır. Gazetenin esas vazifesi gözetilerek namuslu bir şekilde kaleme alınmış bir makaleye adil bir hükümetin dikkatini çekemez. Hükümet hak teftişini yerine getirmeye izin verdiği makalelere katıldığını ilan etmiş olamaz. Bizim yazdıklarımız, fikir ve düşüncelerimizin İngiliz evrakı havadisinin mensup olduğu Avrupa matbuatıyla karışımıdır. İhtimal ki bugün Hindistan'da tüfek kurşunuyla yere serilen halkın kıyamını ilk önce İstandard Gazetesi'nde okumuşuzdur. Nasıl ki Afganlıların da isyanda Hintlilere yardım ederek isyana katıldıklarını da yine İstandard Gazetesi'nde okumuşuzdur. Eğer refikimizin⁷³⁸ haber verdiği şeyler oralarda da yankılanıyorsa meselenin hızlı bir şekilde çözümünü istemekten daha doğal bir şey yoktur. Hatta en son alınan *Ma'lumât* telgrafında Afgan emiri hazretlerinin Bombay, Kalküta, Simla ve Karaçi'deki memurlarını geri çağırdığı bildiriliyor. Bu halde Hindistan idaresi ile Afgan emirliği arasında ciddi bir gerginlik olduğu açıktır. Dolayısıyla İstandard refikimizin telaşından ziyade tedbir ve ihtiyat lazımdır.⁷³⁹

Ma'lumât'ta yayımlanan en önemli yazılardan birisi de “*Mektub-ı Mahsus: Hindistan Muhabir-i Mahsusumuzdan*” başlığı ile Velid Muhammed Afganî tarafından sınırdaki aşiretler hakkında genel bilgi vermek amacıyla İstanbul'a gönderilmiştir. İncelediğimiz dönemde böyle bir başlıkla başka da bir yazı yoktur. *Ma'lumât* Afganistan ve Hindistan hakkındaki neredeyse bütün haber ve bilgileri Avrupa veya Hint gazetelerinden alırken sadece bu başlıkta kendi muhabirinden aldığı bir yazıyı paylaşmıştır. Bu yazıya göre:

Afridiler şimdi iki önemli noktaya hâkimdir. Birincisi Hayber Geçididir ki bu geçit adeta Hindistan ile Afganistan arasında geçiş kapısıdır. Ahalisi hem Afganistan'dan hem de Hindistan'dan istifade ederler. Bunlardan herhangi birisi onların tahsisatını kesecek olursa ona yol vermezler. On sekiz yıl önce İngilizler Afganistan'a saldırdığı sırada Şir Ali Han Afridilerin tahsisatını kesmiş, İngilizler ise aksine tahsisatı artırmışlardır. Afridiler de İngilizlerin Afganistan'a geçmesine herhangi bir engel çıkarmamışlardır. Diğer mevki ise Kohat ile Peşaver arasında Gâşi isminde bir yokuştur. Afridilerin elli bin kadar cesur ve silahşör adamı vardır. Genellikle Hanefi mezhebinden ve dindardırlar.

Rikzailer (Orakzaylar) ise Afridilerin kardeşleridir. Sayıları altmış binden fazladır. Tirah dağlarında yaşamaktadırlar. Bu dağlar gayet uzun soğuk ve münbit arazilere sahiptir. Ahalisi ise

⁷³⁸ Standard Gazetesi kastediliyor.

⁷³⁹ “Bend-i Siyasi: Medeniyet Hindistan'a Atf-ı Nazar Etmelidir.” (19 Ağustos 1897), *Ma'lumât*, s. 1-2.

Çalışkan ve silahşordur. Orakzayların yaşadığı bölgeye bitişik olan bir yerde ise Turiler yaşar. Bunlar şia, mutaassıb ve cahildirler.

Hayber'in diğer tarafında ve Peşaver'e hâkim dağlar üzerinde ise Mohmandlar yaşamaktadır. Bunlar çok sert bir mizaca sahip olup şeyhlere ve âlimlere hürmet ederler. Bunlarda Molla Necmeddin isimli mollaya tabidirler. Molla Mecmeddin gayet âlim ve fazıl bir zattır. Hatta gittiği yerlere mutfak eşyalarını da ėtrerek pişirttiği yemeklerden herkese ikram eder. Daima dünyevi şeylerden uzak bir yaşam sürmüştür. Mohmandların sayısını kesin bilmesem de kırk binden fazla oldukları tahmin ediliyor.

Svatlılar o kadar cesur olmayıp çoğunlukla Meyaklara tabidirler. Meyaklar şeyh Abdulfafur'un evlatlarıdır. Svat halkı da Peşaver civarında birkaç dağa sahiptirler ve İngilizlerle orada savaşırlar.

Bunervallılar, Svatlarla akrabadır. Bunlar Afgan aşiretlerinden sınırın en son noktasında bulunanlardır. Bundan sonra sınır Keşmir'e ulaşır. Bunervallıların Gazay-ı Benir tarafından hâsil olan tarihlerinde İngilizlerle büyük muharebeler etmişlerdir.

Afganistan'daki Toi Vadisi, Gazne şehrine kadar ulaşır. Bunun birkaç saat ötesinde Afgan bir valinin idare ettiği Hoşd şehri vardır. Toi Vadisi'nin etrafındaki dağlarda Veziri ve Mesudi (Mahsudlar) kabileri yaşamaktadır. Her iki kabile de İngilizlere karşı devamlı bir isyan içerisinde olmuştur. Mesudiler yirmi beş bin, Veziriler ise yüz binden fazladır. İngilizler, Vezirilerin büyük ve itibarlı adamlarını Buna'da son derece münbit bir araziye yerleştirmişlerdir.

Velhasıl bahsedilen kabileler Afganistan ile Hindistan arasındadır ve bu kabilelere ne Afgan emirliği ne de İngiltere müdahale edebiliyor."⁷⁴⁰

7 Eylül tarihli "*Hint Kıyamı ve Mösyö Gladston*" başlığıyla yayınlanan haberde Gladston'un İşlam'a karşı olan menfı tutumu, bazı Batı gazetelerinin ifadeleriyle eleştirilmekteydi. Halifeyi savunma ve onun hukukunu koruma *Ma'lumât* Gazetesi'nin en önemli görevi olduğu için sürekli hilafet ve Sultan II. Abdulhamid ile ilgili övgü niteliğinde haberler yapmaktaydı. Hristiyan ülkelerde yayın yapan gazetelerin haberlerini referans alarak Sultan II. Abdulhamid'i savunmaya çalışması muhtemelen sürekli padişaha saldıran diğer Batı medyasına daha etkili bir cevap verme amacından da kaynaklanmaktaydı.

Habere göre, İşlamiyet Hz. İsa'ya hürmet eden bir din olmasına karşın Hristiyanlar içerisinde Gladston ve Mc Cool gibi adamlar olduğu sürece Hristiyanlığa karşı sert bir dil kullanmak gerekmekteydi. Yani Müslümanlar bir iki kişi yüzünden İngiltere'ye karşı nefret duymaktaydılar.

New York Herald, Gladston'un bu hareketlerinin İngiliz politikasına zarar verdiğini söylüyordu. Gazete, hilafet makamının gücünü ve Müslümanlar zerindeki etkisini takdir ettiğinden dolayı, İngiliz basınına halife hakkında yaptıkları tartışmalardan dolayı uyarmaktaydı. Milyonlarca

⁷⁴⁰ "Mektub-ı Mahsus: Hindistan Muhabir-i Mahsusımızdan" (3 Eylül 1897), *Ma'lumât*, s. 3-4.

insanın tabi olduğu bir zât aleyhine yazılan yazıların doğrudan İslam dinine karşı yazılmış kabul edildiği vurgulanmaktaydı.

Times'e göre ise İslamiyet'in en büyük koruyucusu olan yegâne İslam hükümdarının aleyhinde konuşmak küfür olarak görülmekteydi. *Ma'lumât* da bu görüşe katıldığını şöyle ifade etmekteydi: “Mü'minîn, zât-ı kudsiyet simat cenab-ı hilafet penahiye muazzez ve peygamber vekili bilüb tanıdıkları için kudsiyetine karşı ilan-ı gıllat edenleri ikfara hakkımız vardır.” Halifeye hakaret edenler kâfir olarak addedilmekteydi.

Müslim Chronical adlı bir Hint gazetesi de Müslümanların kraliçeye hürmet göstererek ona hizmet ettikleri bir sırada, İngiliz gazetelerinin Müslümanlar aleyhinde yazmasının kabul edilebilir olmadığını belirtmekteydi. Yazının devamında, Müslümanlar arasındaki bağın çok kuvvetli olmasından dolayı “*Hazreti hilafet-penahi genel Hindistan Müslümanlarının merdû mekki'dir*” denilmekteydi.⁷⁴¹

3.4.2. Avrupa Gazetelerinin İsyan Hakkındaki Görüşlerinin Ma'lumât'a Yansımaları

Avrupa Gazetelerinin Mutalaat-ı Siyasiyesi başlığı ile verilen haberde Fransız *Figaro* ve *Tan* (Temps) gazetelerinin İngiliz Yönetimini eleştirilerine yer verilmekteydi. *Figaro*'daki habere göre bütün dünya İngiltere'yi en kuvvetli hükümetlerden birisi olarak kabul etmesine rağmen, İngilizler Hindistan'daki olaylarla başa çıkamıyordu. İsyan'ın kıtlıktan kaynaklandığı söylentisi doğru olmakla birlikte kötü İngiliz Yönetimi'nin etkisi de inkâr edilemezdi. İngiliz yönetimi kendi koyduğu kurallara kendisi de uymuyor ve zavallı Hint halkından kıtlık zamanları için sandıklarda toplanan paralar, gerektiği gibi kullanılmadığından kıtlık süreci yönetilemiyordu. İnsanlar buna isyan etseler de İngiliz yönetimi zavallı Hintlileri askerî güçle eziyordu.⁷⁴²

Tan ise olaylar hakkında genel bir bilgi verdikten sonra isyanın başlama sebeplerini analiz ediyordu. Buna göre Çitral olayı birkaç sene önce ortaya çıkmıştı. Rosebery kabinesinin yerine Salisbury gelince konuyu iyi anlayamayıp meseleye vakıf olan memurları da dinlememişti. Kabilelere verilen sözler tutulmayarak arazi genişletme çalışmaları devam etmişti. Bugün de bunun sonuçları görüldü. Kabileler Malakand'daki İngiliz birliğine saldırdığı gün, İngiliz subayları birkaç kilometre öteye oyun (Polo) oynamaya gitmişlerdi.⁷⁴³ *Ma'lumât*'ın 31 Ağustos tarihli bir haberinde, aynı gazete İngiltere'nin 40 bin kişilik ordusu ile Hindistan'da kimseyi korkutamadığını ve Hindistan'da Hayber, Peşaver, Ali Mescid ve Mud bölgelerinin ellerinde hiçbir top bulunmayan Afridilerin eline geçmesinin hayret verici bir olay olduğunu belirtmekteydi. İngiltere'nin silahlı ve

⁷⁴¹ “İcmal-i Harici: Hint Kıyımı ve Mösyö Gladston” (7 Eylül 1897), *Ma'lumât*, s. 1.

⁷⁴² “Bugün Vakt-i Zuhur'da Alınan Avrupa gazetelerinin Mutalaat-ı Siyasiyesi” (9 Ağustos 1897), *Ma'lumât*, s. 2-3.

⁷⁴³ “Bugün Vakt-i Zuhur'da Alınan Avrupa gazetelerinin Mutalaat-ı Siyasiyesi” (9 Ağustos 1897), *Ma'lumât*, s. 2-3.

devamlı desteklenen bu birliğine karşın yerliler sadece on iki bin kişiydi.⁷⁴⁴ Fransız gazeteleri, İngilizleri sömürge uygulamalarından dolayı oldukça eleştirmektedir. İngiltere ve Fransa'nın XIX. yüzyılın büyük bir kısmında rekabet halinde olduğu düşünüldüğü zaman, Fransız gazetelerinin isyan konusundaki tavırlarının sebepleri daha kolay anlaşılır. Ancak sonraki süreçte büyüyen Alman tehlikesi ile beraber, İngiliz-Fransız rekabeti, yerini dostluk politikasına ve neticede ittifaka bırakacaktı.

24 Eylül tarihli *Ma'lumât, Tan*'dan aldığı bir yazıyı paylaşarak İngilizlerin Mohmandlar üzerine iki büyük askerî birlik gönderdiklerini, ancak perişan bir vaziyette geri çekildiklerini belirtmekteydi. İngilizler için en endişe verici durumun ise Müslüman Hint ahalsinin İngiliz boyunduruğundan kurtulmaya çalışması olarak görülmüştü. İngiltere Hükümeti, hiçbir şekilde oradaki Müslümanları memnun edecek vasa ve iradeye sahip değildi. Gazeteler kapatılıp gazeteciler kanunlara aykırı olarak hapse atılıyordu. İngiltere'nin böyle şiddet uygulayarak işleri yürütmeye çalışması, din hissiyatıyla hareket eden insan kitlelerini teskin edemezdi.⁷⁴⁵

15 Ağustos tarihli *Ma'lumât* haberinde, *Standard* gazetesindeki haberler verilmekteydi. Buna göre sınırın Afgan Hükümeti ile İngilizler arasında yapılan antlaşmalarla belirlenmesine ve o zamanlar sınırın İngiliz idaresinde olduğu kabul edilmesine rağmen hâlihazırda devam eden savaşın sebebi olabilecek bir şikâyet de görülmüyordu. İngilizlerin arzusu, yerlilerin kendi sınırlarına çekilip barış içerisinde hayatlarına devam edip bu gibi saldırılardan uzak durmalarıydı. Eğer mevcut ihtilaf burada kalıp yerliler ellerindekiyle iktifa ederlerse bu olaylar hiç yaşanmamış gibi davranılacaktı. Nitekim tam bir senedir ne yerliler tarafından bir saldırı düzenlenmiş ne de İngilizler yerliler üzerine asker sevk etmişti. Fakat Mohmand Kabilesi'nin Peşaver civarındaki taarruzu, Toçi Vadisi'nde Mahsûd ve Veziri kabilelerinin İngiliz politika memurlarına karşı taarruz ve hücumlarıyla Çakdara, Malakand ve Svat gibi stratejik yerlerin elden çıkması, kabul edilebilir olamayacağı için İngilizler kararlı bir şekilde isyanı ortadan kaldırmalıydı.⁷⁴⁶

Morning Post'un bir yazısına göre ise Hindistan hakkında bilgisi olmayan bir genel vali, emri altındaki memurların fikirlerine göre iş yapmaktaydı. Heyet-i Vükela, Hindistan'daki karışıklıkları giderecek muktedir bir vali atama konusunda acziyet göstermişti. İngiltere hükümeti, Hindistan'a genel vali olarak Lord Allchin'i, genel komutan olarak da Sir George White'ı tayin ederse Hindistan'da işler hızlıca düzene girecekti. Dışişleri Bakanlığı başkâtibi Mösyö Curzon da Avam kamarasında yaptığı konuşmada bu görüşte olduğunu ortaya koyarak, Dışişleri Bakanlığı'na

⁷⁴⁴ "Avrupa Gazetelerinin Mutalaat-ı Siyasiyesi: Tan" (31 Ağustos 1897), *Ma'lumât*, s. 4.

⁷⁴⁵ "Avrupa Gazetelerinin Mutalaat-ı Siyasiyesi: Tan" (24 Eylül 1897), *Ma'lumât*, s. 3.

⁷⁴⁶ "Avrupa Gazetelerinin Mutalaat-ı Siyasiyesi" (15 Ağustos 1897), *Ma'lumât*, s. 3.

Salisbury'nin getirilmesi halinde gerek hükümet içinde gerek Avrupa siyasetinde yeni bir barış dönemi açılacağını belirtmekteydi.⁷⁴⁷

Bombay'dan *Royter* haber ajansının çektiği telgraflara göre, Afganistan'ın Kalküta ve Bombay acenteleri üç hafta önce Afgan emirinin isteği üzerine Kabil'e dönmüştür. Hindistan'ın kuzeybatı sınırı üzerinde meydana gelen hadiselerle Afganistan'ın da yardım ettiği, Afgan acentelerinin Hindistan'dan geriye çağrılmaları ile teyit edildiğinden, Londra çevreleri bu meseleyi çok ciddiye almıştır. Hatta Afgan emiri, Hindistan'daki bütün acentelerini geriye çağırarak iktifa etmeyip, sınır üzerinde yaşayan kabilelerin liderleri ile de müzakerede bulunmuştur.⁷⁴⁸ İngilizler, Afgan emirinin isyanı desteklediğinden şüphelendikleri için, Afgan temsilciliklerinin kapatılarak görevlilerin geri çağrılmasını Emir'in de fiilen isyana destek vereceği şeklinde yorumlamışlardı.

19 Ağustos'ta *Tribuna*'da yayımlanan bir haber, *Ma'lumât*'ın Londra muhbiri tarafından telgrafla İstanbul'a bildirilmiş ve gazetede yayımlanmıştı:

Haberde Hindistan'ın bazı mahallerinde meydana gelen karışıklıklar ile kuzey sınırındaki olaylar arasında bir ilişki olduğu belirtiliyordu. Benjamin Disraeli'nin "*Hindistan'ın anahtarı çoktan beri Rusya'nın eline geçmiş olan Merv, Kandahar ve Herat da değil; Afgan meselesinin tam ciğergânındadır.*" ifadeleri ön plana çıkarılarak kabile isyanlarının potansiyel olumsuz sonuçlarının İngilizler açısından büyük zorluklar çıkaracağı vurgulanıyordu. Afgan emiri, Londra ile Kabil arasındaki münasebet ve bağların işareti olan politika acentelerini ve konsolosları geri çekerek İngiltere ile olan kardeşliğini ortadan kaldırmıştı. Afgan emirliğine, İngiltere'ye yardımcı olacak büyük bir kuvvet değil, adeta Hindistan'ın korunması için bir kefil nazarı ile bakılmıştı.⁷⁴⁹

21 Ağustos tarihli bir haberde Afganistan emirinin Celalabad valisine gönderdiği yazı, valinin Afgan halk ve askerinin Toçi ve Çakdara Muharebeleri'ne katılmalarına izin vermesinden dolayı uyarı içeriyordu. Haberin devamında Afgan Hükümeti'nin hareketleri aslında yerlilerin amacına hizmet etse de Afganistan'ın Hint Hükümeti'yle ilişkileri koparmaya hevesli olmadığı yorumu yapılmaktaydı.⁷⁵⁰ 23 Ağustos tarihli başka bir haberde ise Abdurrahman Han'ın yayınladığı emirlerde taraftarlarına yerlileri isyana teşvik etmekten uzak durmalarını istemekteydi.⁷⁵¹ 28 Ağustos

⁷⁴⁷ "Avrupa Gazetelerinin Mutalaat-ı Siyasiyesi: Morning Post" (2 Eylül 1897), *Ma'lumât*, s. 3.

⁷⁴⁸ Sınırdaki olayın şiddeti Londra ve Berlin borsalarında da çok ciddi olumsuz durumların yaşanmasına sebebiyet vermişti; "Afgan ve İngiltere" (15 Ağustos 1897), *Ma'lumât*, s. 3.

⁷⁴⁹ Bu dönem, gündemde olan önemli bir konu da İngiltere'ye karşı Rusya, Fransa ve Almanya arasında bir ittifak kurulabileceği söylentileriydi. Dolayısıyla İngilizler, Afgan emirinin hareketlerini kendilerine karşı kurulan bir komplonun parçası olarak değerlendirme eğilimindeydiler; "Hindistan ve Afganistan Vekayı": *Tribuna*'da Londra Muhbirimizden Alınan Bir Telgrafnamede İngiliz-Afgan Mesailinden Bahsediliyor" (19 ağustos 1897), *Ma'lumât*, s. 4.

⁷⁵⁰ "Vakt-i Zuhurda Alınan Avrupa Postası" (21 ağustos 1897), *Ma'lumât*, s. 4.

⁷⁵¹ "Hindistan Vekayı" (23 Ağustos 1897), *Ma'lumât*, s. 2-3.

tarihli bir haberde yine Afgan emirinin Hint Hükümeti'ne gönderdiği bir beyannamede, sınırda meydana gelen olaylarla herhangi bir alakasının olmadığını bildirmekteydi.⁷⁵² 30 Ağustos tarihli bir haberde, Hindistan valisinin Afgan emirine isyana yardım etmemesini rica eden bir mektup gönderdiği, Emir'in ise İngilizlere dost olduğunu ve isyanla ilgisi olmadığını belirten bir cevap verdiği yazılmaktaydı.⁷⁵³

Novoye Vremya'ya göre ise Afgan Hükümeti'nin isyancılara yardım etme hevesinde olduğu İngiltere tarafından kabul edilmekteydi. İsyanın çok ciddi ve İngiltere açısından müşkil olduğu da itiraf ediliyordu. İngilizler, Afganistan'ın isyanı teşvik etmesinde iki amacın olduğunu düşünüyorlardı: Bunlardan birisi Abdurrahman Han'ın oğlunun 1895'te Londra'ya düzenlediği seyahatte İngilizler tarafından iyi karşılanıp ağırlanmaması, diğeri ise Abdurrahman Han'ın Londra'da bir elçi bulundurma isteğinin İngiltere tarafından kabul edilmemesiydi. Bununla beraber genel kabul gören görüşe göre emir, İngiltere'den aldığı tahsisattan vazgeçemeyeceği gibi İngiltere ile büyük ve dehşetli bir savaşı da göze alamayacaktı.⁷⁵⁴

Aynı başlık altında Royter telgrafhanesinde görevli bir muhbirin Londra'da oturan İslam şeriatına vakıf Mevla Raufuddin Ahmed Efendi ile Afgan emirinin hareketleri hakkında yaptığı görüşmede muhbir, Afgan emirinin yayınladığı bir kitap hakkındaki düşüncesinin ne olduğunu sormuştur. Raufuddin Efendi'ye göre Afgan emirinin İngiltere aleyhinde kitap yazdığını zannedenler tamamen yanılmaktaydılar. Emir bu kitapta Müslümanların savaş zamanında ne gibi şartlarda hareket etmeleri gerektiğini bildirmekteydi. Bu kitap genel bir ders verme amacı taşıyordu. Dolayısıyla İngiltere'ye veya diğer Hristiyan devletlere karşı yazılmamıştır. Kitaptaki konular birkaç sene önce Hindistan uleması tarafından gündeme alınmıştı. Önceden yazılmış olan *Ziyatüddin ve Dünya* adlı eserin ise emir ile bir alakası yoktu. Ona göre Afgan emiri o zamana kadar gelen emirler içerisinde en büyüğü, en medenisi ve en adiliydi. Ondan önce Afganistan'dan bir Hristiyan geçemezken Abdurrahman Han zamanında Hristiyanlar, seyyahlar rahat bir şekilde geçmekteydiler. Hristiyanlar hürmet görmekteydiler ve emirin hizmetinde Hristiyan özellikle de İngilizlerden birçok kimseler de vardı.

Osmanlı'nın Yunanistan'a karşı kazandığı zaferin İslam âlemi üzerinde büyük bir etkisinin olduğunu belirtmekteydi.

Raufuddin Efendi'ye göre bazı gazetelerin emirin entrikalarından bahsetmeleri nahoş ve gerçeklerden uzak bir durumdu. Ona göre emir ciddi, dakik ve keskin görüşlü birisidir. Hiçbir zaman

⁷⁵² "Hindistan Vekayı'ı" (28 Ağustos 1897), *Ma'lumât*, s. 4.

⁷⁵³ "Hindistan Vekayı'ı" (30 Ağustos 1897), *Ma'lumât*, s. 3.

⁷⁵⁴ "Hindistan Vekayı'ı" (23 Ağustos 1897), *Ma'lumât*, s. 2-3.

İngiltere aleyhine insanları teşvik etmemiştir. Kuzeyi⁷⁵⁵ daima tehdit eder ve menfaatinin her zaman İngiltere ile ittifaktan geçtiğini bildirir.

Raufüddin Efendi, konuşmanın sonunda ayrıca Emir'in gayet akıllı ve tedbirli bir kişi olduğunu ve "şark entrikalarını" zatına yakıştıramayacağını belirtmekteydi. Ayrıca şayet İngiltere hükümeti Londra'da bir Afgan sefiri bulundurmaya çalışırsa, hem siyasete hem de her iki ülkenin menfaatlerine uygun sonuçlar ortaya çıkacağını belirtmiştir. Afgan emirinin arzusu da bu yöndedir.⁷⁵⁶

Noye Firaye Presse'ye göre, Hindistan'ın kuzeybatı sınırlarında iki haftadan beri şiddetli çatışmaların yaşandığı bölge İngiliz toprağı olmamakla birlikte, 1880'de Afgan emirinin iktidara geçmek için İngiliz yardımı aldığı tarafsız bölgeydi. Ancak İngilizler 1893'te bu bölgeyi kendi yönetimleri altına almışlardı. Dağ ahalisinden oluşan yerliler ilk zamanlar bu duruma ses çıkarmamış olmalarına rağmen, son günlerde İngilizlere karşı savaşa başlamışlardı. Yerlilerin safında birçok Afgan'ın bulunmasından dolayı, Hindistan hükümeti bu isyana dış güçlerin de el altından destek verdiğini düşünmekteydi. Afgan Hükümeti açıktan İngiltere'ye karşı isyan etmekten kaçınsa da gizliiden isyancılara yardım etmekteydi.⁷⁵⁷

Alman gazetelerine göre Rusya, Hindistan sınırı üzerindeki olaylardan istifade ederek Orta Asya'da hâkimiyet kurmaya ve nüfuzunu genişletmeye çalışacaktı. Ancak Ruslar, bu iddiayı kesin bir dille reddederek hiçbir zaman böyle bir politika gütmediklerini ve İngiltere ile mütakabiliyet esasına göre siyasi ilişkilerini sürdürdüklerini belirtmekteydiler.⁷⁵⁸ *Berliner Lokal Anzeiger* ise Afganistan emirinin Rusya'nın yardımıyla askerî tedarikini henüz tamamlayamadığını iddia ediyor ve İngiliz yöneticilerinin olayı ciddi bir surette ele alması gerektiğini belirtiyordu.⁷⁵⁹ I. Dünya Savaşı'na doğru giden süreçte Almanya'nın başını çektiği Üçlü İttifak; İngiltere, Fransa ve Rusya arasında kendilerine karşı bir ittifak kurulma çalışmalarını engellemek ve bu devletlerin arasını açmak için gazetelerinde propaganda amaçlı haberler yapmaktaydılar. Dolayısıyla Alman gazetelerinin bu haberleri; zaten Orta Asya, Afganistan ve Hindistan'da uzun süredir büyük bir rekabet içerisinde olan İngiltere ile Rusya'nın arasını daha da açarak olası bir ittifak girişimini engellemeye yönelik olarak değerlendirilebilir.

12 Eylül tarihli bir Rus gazetesi, İngiltere'nin Hindistan'ı yönetme biçiminin "sulh ve selametin" sağlanmasını zorlaştıracığını belirtmekteydi. Gazeteye göre bu ufak tefek aşiret ve

---

⁷⁵⁵ Rusya kastediliyor.

⁷⁵⁶ "Vakt-i Zuhurda Alınan Avrupa Postası" (21 Ağustos 1897), **Ma'lumât**, s. 4.

⁷⁵⁷ "Hindistan Vekayı'ı" (22 Ağustos 1897), **Ma'lumât**, s. 3.

⁷⁵⁸ "Hindistan Vekayı'ı" (26 Ağustos 1897), **Ma'lumât**, s. 4.

⁷⁵⁹ "Avrupa Gazetelerinin Mutalaat-ı Siyasiyesi: Berliner Lokal Anzeiger" (30 Ağustos 1897), **Ma'lumât**, s. 3.

taifelerin oluşturduğu karışıklığı ortadan kaldırmak, büyük bir savaşa son vermekten daha zor bir işti. Hindistan, İngiltere'ye birçok dersler vermiş olsa da Afridiler en dehşetli dersi vermektedir. Haberin devamında, İngiliz gazetelerinin, “nam ve nüfuzu kimse tarafından tayin ve tasdik edilmeyen” Hadda Molla'ya büyük bir manevi kuvvet isnat etmekte oldukları belirtilmektedir.⁷⁶⁰

Simla'dan 10 Eylül'de *Times*'a gönderilen bir telgrafta, Hindistan valisinin Afgan emirine gönderdiği bir mektupta, sınır üzerinde icra edilen askerî harekâtların sadece Hadda Molla ve tabileri üzerine olduğunu belirtmektedir. Kabilelerin bağımsızlığına dokunmak veya oraları ele geçirerek kalıcı olmak gibi bir düşünce yoktur denilmektedir. Mektubun gönderilme sebebi ise Hindistan Yönetimi'nin Afganistan'a bir saldırı düzenleyeceği şayiasını bertaraf etmek içindi.⁷⁶¹

16 Eylül 1897'de yayımlanan bir makalede İngilizlerin Hindistan'ı adım adım istila ederken hangi yöntemleri kullandıkları ifade edilmektedir:

İngilizler Hindistan'ı istila ederken ilk olarak Hint şahından bir yer istediler. Şah da İngiliz entrikalarını bilmediği için onlara bir yer verdi. İngilizler buraya hemen bir kale yaptılar. Şah gücü ile mağrur olduğundan bunu önemsemedi ama yine de İngilizlere bunun sebebini sordu. İngilizler de mallarının çok olduğunu ve bunları korumak için böyle bir şeye ihtiyaç duyduklarını söyleyerek asıl amaçlarını unutturdular. Diğer yandan Hindistan'daki nevvâbları birbirlerine karşı kıskırttılar. Ateş, fitne ve nefreti yaydılar. Ticaret için kurdukları kaleye sandıklar içerisinde gizlice asker doldurdular. Nevvâblar birbirlerinin aleyhinde oldukça teker teker onların topraklarını işgal ederek başkent Delhi'yi de suhuletle ele geçirdiler.

Pencap tarafı ise o zaman ateşperestlerin (Sihler) idaresindeydi. Pencab'a sınır olan Peşaver'de Mecusilerle Afganlar arasında devamlı çatışmalar vardı. İngilizler maharetle Pencap'ı ele geçirerek Peşaver'e yaklaştılar. Ateşperestler bu durumu görerek Afgan emiri Dost Muhammed Han ile İngilizlere karşı ittifak yapmak istediler. Bu sırada İngilizler Afgan emirine elçi göndererek: “Biz ne kadar olsa yine ehli kitabız. Mecusiler ise müşriktirler. Siz onlara yardımda bulunmayınız. Biz onları yendikten sonra geri çekiliriz. Peşaver'i size bırakırız” diye vaatte bulunarak emire bir de senet verdiler. Afgan emiri de zaten Peşaver'i ele geçirmek istediği için İngilizlerin vaadi ile zahmetsizce bunu yapmak veya yılanı düşman eliyle ezdirmiş olmak için bu teklifi kabul ederek Peşaverlileri himaye etmekten vazgeçti.

İngilizler Peşaver'i ele geçirdikten sonra Afgan emiri İngilizlerden vaatlerini yerine getirmelerini istedi. İngilizler buna cevaben Peşaver'i şimdi vermek işimize gelmez. Fakat vergisi ne kadar ise toplayıp sana veririm. O zaman Peşaver'in vergisi bir milyon iki yüz bin rupidir. Bu vergi şimdiye kadar Afgan emirine verilmektedir. İşte İngilizlerin Afgan emirine hediye verdikleri şayiası aslında Peşaver vergisidir.

Mecusiler ise daha sonra Delhi şehrinde Müslümanlar ile birleşerek büyük bir isyan çıkarmışlardı. Bu olayda Hint şahının İngilizler elinden gitmesine ramak kalmıştı. Ne çareki o sırada Afgan emirliğinde tefrika ve nifak vardı. Acem şahı İngiliz donanmasını getirip Buşeyr şehrini tehdit ettirmiş ve Hindistan kargaşasını önemsizleştirmişti. Böylece isyana dışarıdan hiç kimse yardım edememiş, talih yine İngilizlere yaver olmuştu. Oldukça sıkıntıda bulundukları bir sırada Afganistan'ın Dâman bölgesinden (Kinde Pûri) kabilesine mensup Nurnin Han isimli birisi birkaç

⁷⁶⁰ “Hindistan Vekayı'ı” (12 Eylül 1897), *Ma'lumât*, s. 1-2.

⁷⁶¹ “Hindistan Vekayı'ı” (14 Eylül 1897), *Ma'lumât*, s.2-3.

alay süvari ile İngilizlere yardım etmişti. Birkaç şiddetli muharebe neticesinde Delhi şehri yine İngilizler'in elinde kaldı. Fakat bu olaylarda pek çok Müslüman telef oldu. Müslümanların çocukları sefil ve perişan bir halde Karaçi şehrine sığındılar.

İngilizler Hindistan'a girmelerinden itibaren güttükleri politika gereğince kendilerini yerel halk nazarında daima Makam-ı Akdes-i Hilafet-i İslamiye'nin hâdim-i menafi' olarak göstermişlerdir. Hatta yerel ulema ve muteber insanlara: "Siz halifenize dua ediniz, adına hutbe okuyunuz. Biz Hindistan'da Halife-i Müslimîn adına hareket ediyoruz" derlerdi. Böylece İngilizler Rusya ile savaşırlarsa onlara yardım etmeyi de Hintler vecibe-i zimmet bilirlerdi.⁷⁶²

Hindistan'da yayınlanan *Hablü'l Metin* gazetesi ise İngiliz yönetimi ile önceki dönemleri karşılaştıran bir yazı kaleme alarak İngiliz Yönetimi'nin emperyalist yönünü ön plana çıkarmaktaydı. "Fatih ve Meftuh" başlıklı yazıya göre, bir zamanlar İslam devleti, Hindistan'ı fethederek uzun bir süre elinde tutsa da burası daha sonra İngilizler tarafından fethedilmişti. Aradaki fark, İslam hükümdarları Hindistan'ı kendi evleri gibi görüp bir aile reisi gibi efrat ve erkân-ı ailesi için her türlü insani muameleyi yapmasıydı. Hindistan vergisinden bir akçe dahi dışarı gitmezdi. Alınan vergiler yine Hindistan'ın ihtiyacı için harcanırdı. Onun için Hindistan erbabı cihanın en zenginlerinden sayılırdı. Bazı istisnai düşmanlıklar hariç tutulursa, Müslümanlar ve Hindular barış içerisinde bir arada yaşarlardı. Hindular, Mecûsiler ve Müslümanlar birbirlerine kardeş gibi bağlı olarak yaşarlardı. İslam hükümleri ile düzen sağlanırdı. Devlet, hiçbir zaman İslam idaresinden çıkmazdı. O zaman İslam Devleti'nin uygulamış olduğu eşitlik ve beraber olma kaideleri, Hintlilerin hiçbir zaman devlete karşı gelmemelerini sağlamıştır. Böylece İslam nizamı yüzyıllarca devam ederek ülkeye refah getirmiştir. İngilizler her ne kadar iyi ve refah artırıcı işler yapmış olsalar da Hintliler ile İngilizler arasında iyi bir ilişki olmadığı görülüyor. İlk olarak İngilizler Hindistan'ı vatan olarak değil sadece bir ticaret bölgesi olarak görmekteydi. Üç yüz milyonluk Hindistan'da sadece doksan bin İngiliz vardı ve bunlar da ticaret yapılan liman bölgelerinde yaşamaktaydı. Hindistan'ı vatan olarak görmedikleri için Hindistan vergisini İngiltere'ye götördüklerinde şüphe yoktu. Bir kötü özellikleri de Hintlilere karşı büyülenme ve böbürlenmeleriydi. Ayrıca İngilizler ile Hintliler arasında eşitlik yoktu. Kanun önünde İngilizler haklı ve üstündü. Fethedenin, fethedilen üzerinde daha çok hakka sahip olması normal bir durum olsa da bu Hindistan'da ifrat derecedeydi. Küçük hâkimlerin yanlış kararları büyük hâkimlere arz ve şikâyet edilemiyordu.⁷⁶³

1897-1898 isyanı başladığında sadece İngiliz basını değil aynı zamanda diğer Avrupa basını da bu olaya özel bir ilgi göstererek isyanı ve potansiyel sonuçlarını analiz etmeye çalışmıştır. İngiliz basını doğal olarak Hindistan'daki uygulamalarının doğru ve isabetli olduğunu dolayısıyla da bu isyanın ortada herhangi ciddi bir sebep yokken çıktığını savunurken İngiltere'nin rakibi olan diğer Batılı sömürgeci güçlerin basınları ise isyanın sebepleri olarak Hindistan'daki yanlış İngiliz

⁷⁶² "Hindistan Matbuatı" (16 Eylül 1897), **Ma'lumât**, s.1 ve 2.

⁷⁶³ "Hindistan Vekayı": Hindistan'da Yayınlanan Hablü'l Metin Gazetesi'nden alınmıştır" (23 Eylül 1897), **Ma'lumât**, s. 1, 2.

politikalarını görme eğilimindeydi. Fransa, Rusya, Almanya ve hatta ABD basını İngiltere'nin Afgan kabilelerini rahatsız ettiği için onların da isyan ettiklerini ön plana çıkarmaktaydı. Ayrıca bu ülkelerin basınlarının haberlerinde kullandıkları ifadeler, İngilizlerin başarısız isyanı bastırma konusunda başarısız olmalarını da ümit ettikleri sonucunu ortaya çıkarmaktaydı. Ancak 1900'lere doğru gidilirken Avrupa siyasetinin çok hareketli olduğunu ve yaklaşan büyük bir savaşa doğru her devletin diğerleriyle ittifak arayışı içerisinde olduğu düşünüldüğünde yine de diğer Batı basınının İngiltere'ye karşı dozajı yüksek saldırganca ifadeler kullanmamaya özen gösterdikleri sonucuna ulaşabiliriz.

3.4.3. Ma'lumât'a Göre Hindistan'da Yunan Harbi Kutlamaları ve Hilafet Algısı

1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın sonucu Hindistan Müslümanlarını ziyadesiyle mutlu etmişti. Nitekim o döneme kadar Batı tarafından sürekli sömürülüp ezilmiş olan Hindistan'da bu zafer, Müslümanların izzet ve şerefini yükseltme anlamı da taşımaktaydı. Nitekim Batı basını da bu savaşı "Haç ile Hilal" in mücadelesi olarak algılayıp yorumlama eğilimindeydi. Dolayısıyla Hint Müslümanları 1897'deki Osmanlı zaferini büyük bir coşkuyla kutlamışlardır.

20 Ağustos 1897 tarihli bir haberde, Karaçi şehrinde Osmanlı Devleti'nin Yunanistan karşısında kazandığı zaferin kutlandığı ve bu kutlamalara Osmanlı şehbenderi Hüseyin Kâmi Bey'in de katılarak sevinç gösterilerini padişaha anlatacağını söylediği belirtilmiştir.⁷⁶⁴

Rus hükümetinin yarı resmî gazetesi olan *Novoye Vremya*: Lord Salisbury Hint ve Afgan sınırındaki olaylardan dolayı üzülmüş (muğber) olduğu için Avrupa meseleleriyle ilgilenemediği bundan dolayı Osmanlı-Yunan barış müzakerelerinde gecikme olsa da yakın bir zamanda barış kararlarının Yunanistan'a kabul ettirileceği belirtilmekteydi.⁷⁶⁵

28 Eylül tarihli bir haberde Kalküta'dan *Deba Gazetesi*'ne gönderilen bir mektup paylaşılmıştı. Mektupta Hilafet-i Muazzama-i İslamiye'nin en çok feyz alınan büyük bir kuvvet olduğu ve Osmanlı Devleti'nin son askerî zaferinin Hint Müslümanları arasında büyük bir sevince sebep olduğu belirtiliyordu. Osmanlı zaferi, Hindistan'da duyulduğunda bütün Müslümanlar cami, mescit ve medreselerde toplanarak dualar etmişler ve halifeye övgüler dizmişlerdi. Bundan başka bazı şeyhler ve liderler İngiltere Hükümeti'ne başvurarak Saltanat-ı Seniyye-i Osmaniye ile dostane ilişkiler kurulması gerektiği konusunda uyarmışlardı. Hint Müslümanları, hilafet makamına maddeten ve manen bağlı oldukları için ondan başka hiçbir taraftan yardım beklemiyorlardı. Bu Müslümanların %95'i Osmanlılar gibi Hanefi mezhebinden olduğu için, İngiltere'nin Osmanlı leh ve menfaatine bir politika gütmek zorunda olduğu ifade ediliyordu.⁷⁶⁶

⁷⁶⁴ "İngiltere, Afganistan, Habeşistan" (20 Ağustos 1897), **Ma'lumât**, s. 2.

⁷⁶⁵ "Vakt-i Zuhurda Alınan Avrupa Postası" (23 ağustos 1897), **Ma'lumât**, s. 3.

⁷⁶⁶ "Kalküta'dan Deba Gazetesine Gönderilen Bir Mektup" (28 Eylül 1897), **Ma'lumât**, s. 3-4.

1 Ekim tarihli Makale-i Mahsus: Cevab-ı Müfid başlıklı bir makalede Avrupa gazetelerinin, hilafet hakkındaki düşünceleri eleştirilmektedir:

Hindistan’da serzede-i sâhia-i zuhur olan isyan Avrupa matbuatını garip ve garabeti ile yeni bir düşünceye sevk etmiştir. Avrupa matbuatı Hindistan isyanını idare-i merkeziyenin musaviyesine ve yerlilerin gördükleri zulüm ve haksızlığa atfetmekten her nasılsa yorulmuştur. Yunan Savaşı’nda galibiyet kazanan Osmanlı Devleti’nin hilafet hırsı olduğunu vurgulayarak diğer kıtalarda yaşayan Müslümanların Hilafet makamı olan Osmanlı Devleti’ni tebrik etmelerini eleştirmişlerdir. Bu durumu Müslümanlardaki islam birliği düşüncesine açık bir delil olarak telakki etmişlerdir. Hatta Tan Gazetesi 25 Eylül tarihli siyasi haberlerinin birinde:

İslam mezhepleri arasında ne kadar fark olursa olsun İslam itikadının üzerine bina edilen iman ve din mevzu bahis olduğunda veya yerel bir menfaate dair bir ihtilaf çıktığında hilal meselesi tekrar meydana çıkar” diye galat-ı fahişe düşmüştür. Tan Gazetesi’nin Yunan Harbi’nin başından beri büyük bir taassup ile Yunanistan’ı desteklediğini biz gayet iyi biliyoruz.

Bizce İslam birliği vardır. Sahihtir. Lehü’l-Hamd ve’l-minne⁷⁶⁷ Müslümanlar arasında topluluk olma bilinci ve sahih bir kardeşlik vardır. Fakat bu birlik ve kardeşlik hiçbir zaman âleme zarar vermek için kurulmamıştır. Hayır için tercih ve emredilmiştir. Hususiyle Müslümanlar ehl-i kitabı kefare-i dâlle olarak görmezler. Meselenin yüceliğine bakın ki haklarında lüzumsuz olarak buğz ve düşmanlık etmek dinen yasaklanmıştır. Müşrik olmadıktan sonra herhangi din ve mezhepten olursa olsun Müslümanlar bütün insanlarla hoş geçinmeye izinlidirler. Başkasının hakkına tecavüz etmek dinî yasaklardan. Lakin yasal ve makbul bir yön varsa o da her kanunun İslamiyet’ten alınıp yasal ve makbul kabul ettiği mukabele ve müdafaadır.

Avrupa ve hususiyle Avrupa matbuatı içinde bulunan herze-vekilân iyice bilmelidir ki İslamiyet’te din ayrı dünya işleri ayrıdır. Bunun içindir ki bazı Hristiyanların İslam âlemine saldırıları İslam âlemini tehyic edemez. Şu da dikkate alınmalıdır ki Müslümanlar, alelittlak İslam’a ters ve kötü bir durumu nasihat ile ortadan kaldıramazlarsa savaşırlar.

Daha önce de dediğimiz gibi müminler kardeşlerdir. Hepsinin sevinç ve üzüntüde birlikteliği vardır. Fakat Tan Gazetesi gibi İslamiyet’i takdirden aciz olanlar bu salabet ve kardeşliği anlayamazlar. Yüz milyonlarca efradı birbirine ebediyen bağlayan manevi bağı anlayamazlar. Onlar bu dinî birliğin başka bir sebepten olduğunu söyleyerek garazkârlık yaparlar.

Buna bir delil isterseniz Tan’ın şu fıkrasını okuyunuz: “Osmanlı gazeteleri, Osmanlı askerinin kazandığı zaferi aşırı şekilde abartarak ve şaşalı bir şekilde yazdıklarından bütün Âlem-i Muhammedî’de yankı uyandırmıştır.”

Osmanlı gazeteleri vatanseverlik hissiyatıyla Osmanlı zaferine hamd etmişlerdir. Fransızlar nasıl ki Napolyon’dan kalma askerî zaferleri her gün ve her hafta tazeleye tazeleye temcîd pilavına döndürerek övünüyorlarsa Osmanlılar da öyle övünürler. Fakat Osmanlı gazeteleri hiç bir zaman Yunan Harbi’ni Müslümanlık ile Hristiyanlığın mücadelesi şeklinde görerek ele almamışlardır. Ancak Tan Gazetesi bu görüştedir. Savaş sırasında yazdıkları makaleleri okuduğumuz zaman bize

---

⁷⁶⁷ Hamd ve minnet Allah içindir.

vahşet isnat eden bu gazetenin görüşlerinden bütün medeniyete karşı utandık. Kendini insaniyet ve medeniyetin beşiği olarak gören Fransa’da bu fikirlerin hala nasıl devam ettiğini anlayamadık.

İslam barışı sever ve onun gerçek sevgisidir. İslam hatemi’n-nebiyyün efendimiz hazretlerinin hadisi şeriflerinin bahsettiği manaya bağlı olarak barışı seyyidü’l-ahkâm Hadis tanır. Onlar birliklerini imama hayır için müsmir kırlarlar. Dolayısıyla Avrupa gazetelerinin Müslümanların dini birliklerine isnat etmek istedikleri şey onların hayallerinden ibarettir.⁷⁶⁸

Madras’ta çıkan *Rüzgâr Gazetesi*’nin yayınladığı ayrıntılı bir makalede: “Emirü’l-mü’minin şevketlü Sultan Abdulhamid Han Hz.’nin” Devlet-i Aliyye-i Osmaniye ile İslam millet ve kavimlerinin yükselmeleri ve refahı için yaptıkları icraat ve teşebbüsler iftihar ve sevinç sebebi olarak görölüyordu. Ordusunun Yunan Muharebesi’nde zafere ulaşmasıyla İslam’ın şan ve şerefi yüceldiği vurgulanıyordu. Hindistan Müslümanlarının Osmanlıların bu başarılarından hem o zaman hem de gelecekte de manen ve maddeten feyiz alacaklarının kesin olduğu vurgulanmaktaydı. Dersaadette başlanılan askerî yardımlara genel Hindistan Müslümanları da katkıda bulunmaktaydılar. Bu durum, Hindistan Müslümanlarının kendilerine manen yardım ve koruma anlamına geldiğinden bu gibi kampanyalara girişmek “Makam-ı Hilafet-i Uzma”ya güçlü bir şekilde itaat ettiklerini ispatı olarak görölmekteydi.⁷⁶⁹

Vekil Gazetesi de Osmanlı’nın zaferi üzerine halifeye bağlılıklarını kuvvetlendirmek için yaralıları tedavi etmek amacıyla kullanılmak üzere yardım toplamıştı. Başta gazete sahibi ve yöneticileri olmak üzere halk da yardıma katılmıştı ki bunlar içerisinde Mecusiler (Hindu) de vardı. Toplanan yardımın yedi yüz rupisi Osmanlı Devleti’nin Hindistan şebkenderi Hüseyin Kâmi Bey’e teslim edilmiş, diğer kısmının da yakın bir zamanda gönderileceği belirtilmiştir.⁷⁷⁰

Osmanlı-Yunan Savaşı sonucunda Hindistan’da yayınlanan gazete haberleri, Hint Müslümanlarının halife ve hilafet makamına yönelik saf bir sevgi ve muhabbet beslediklerini göstermektedir. Sürekli olarak Hindistan’daki İngiliz hükûmetine Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurması konusunda uyarılarda bulunmakta ve Osmanlı Devleti’ne savaş sonucunda yardım yapılmasını yerine getirmeleri gereken mutlak bir görev olarak görmekteydiler. Nitekim bu yardımları kendileri için de *manen bir koruma* olarak addediyorlardı.

⁷⁶⁸ “Makale-i Mahsus: Cevab- ı Müfid” (1 Ekim 1897), *Ma’lumât*, s. 1.

⁷⁶⁹ “Hindustan” (4 Kasım 1897) *Ma’lumât*, s. 4.

⁷⁷⁰ “Matbuat-ı İslamiye: Hindistan Müslümanları ve Vekil Gazetesi” (6 Kasım 1897), *Ma’lumât*, s. 3.

SONUÇ

“Medeniyet” kavramı, Batı’da kullanılan “civilization” a karşılık olarak Tanzimat Dönemi’nde Arapça “temeddün” kelimesinden ihdas edilmiş bir kavramdır. Dolayısıyla Tanzimat Dönemi’nde medeniyet kavramı ile Batı’nın bilim, fen ve teknolojiadaki ilerlemeleri kastedilmiştir. Bu kavram, tarihsel süreç içerisinde anlam genişlemesine uğrayarak uygarlık anlamındaki her şeyi kapsamaya başlamıştır.

Batılılar, sömürgecilik düzenini farklı toplumlar üzerinde kurmaya başladıkları XV. yüzyıldan itibaren kendi değerlerini idealleştirerek sömürge toplumlarını “medenileştirme” işine soyunmuşlardı. Çoğunlukla maddi ve somut olgular üzerine inşa edilen Batılı değerler, idealleştirilerek sömürülenlere zorla benimsetilmeye çalışılmıştır.

İngilizler özelinde Batılılar; fikir, değer, düşünce ya da inançlarının mükemmelliğinden değil; bilim, fen ve teknolojiye ilerlemiş olmalarının verdiği özgüvenle acımasız bir şekilde neredeyse tüm dünyayı fethetmişlerdi. Sömürgecilerin çoğunda olduğu gibi İngilizler de sömürüyü “medenileştirme” misyonu ile meşrulaştırmaktaydılar. İngiliz emperyalizminin zirveye ulaştığı Kraliçe Victoria Dönemi’ndeki yazar, çizer ve düşünürlerin çoğu, sömürülen milletlere Avrupa Medeniyeti’nin nimetlerini götördükleri için gurur duyduklarını ifade eden eserler kaleme almaktaydılar. Medenileştirme, Sosyal-Darwinist bir anlam üzerinde inşa edildiği için medeniyet götüren toplulukların gerçekten Avrupalı toplumlar seviyesine çıkıp çıkamayacağı da Batı’da ciddi bir tartışma konusu olmuştur. Bazıları konuya tamamen ırksal açıdan yaklaşarak medeniyetin Batı’ya özgü bir olgu olduğunu vurgularken bazıları da gerekli eğitimler sağlandığı takdirde diğer milletlerin de medenileşebileceğini belirtmişlerdir. Ancak her halükarda “beyaz adamın üstünlüğü” söz konusu olduğu için diğer milletleri medenileştirme görevi, “beyaz adam” tarafından “ulusal bir görev”, sorumluluk ve hatta Rudyard Kipling’in ifadesi ile “yük” olarak görülmekteydi.

Batılılar, kendi deyimleriyle onları “büyük bir yönetici ırk yapan yetenek ve niteliklerin” uygulama sahası olarak sömürge topraklarını ve bu topraklarda yaşayan sömürge halklarını görmekteydiler. Medenileştirmeyi gerçekleştirebilmek için de şiddetin her türlü kullanımını normal kabul edilmekte ve bu durum “yumurta kırmadan omlet yiyememeye” benzetilmekteydi. Dolayısıyla Batı’nın medenileştirme anlayışı şiddet ve medenilik bağlamında düşünüldüğü zaman medenileştirmenin toplumlara Batılı değerleri baskı ve şiddet yoluyla kabul ettirme anlamı taşıdığı görülür. Üstenci bir bakış, öteki olarak görülen insanları aşağılama ve onları kendine benzetmeye

Çalışma Batı medeniyet anlayışının ana fikri gibiydi. Nitekim Batılılar diğ er toplumların geri kalmışlığına g ore kendi üstünlük seviyelerini  l mekteydiler.

Medenileştirme kavramı, tıpkı manda ve himaye gibi sömürünün sürdürülebilir olmasında kullanılan bir diğ er “sihirli” kelimeydi. Nitekim Batılıların sömürge toplumlarını kendi seviyelerine getirme uğraşları, s m rgeciliğ in mantığı içerisinde bir paradoks oluşturmaktaydı. Sömürgeci bir devlet seviyesine ulaşmış olan bir toplum üzerinde sömürü düzeni sürdürülebilir değıldi. Batılı değ erleri tamamen özümseyip tıpkı bir Batılı gibi düşünen ve Batılı değ erleri yaşam tarzı haline getiren bir toplum bile milliyetçi duygulardan sıyrılamayacağı için Batı sömürge düzenine karşı çıkması muhtemeldir. Çünkü Batı medeniyet düşüncesi ırksal üstünlüğü medenilik için ilk sıralara koymaktaydı.

İngilizler Hindistan’da medenileştirme adı altında sömürge düzenini kurduklarında bu durumdan en çok Müslümanlar etkilenmiştir. Hindular  nceden Müslümanlar tarafından yönetilirken İngiliz işgaliyle beraber İngilizler tarafından yönetilmeye başlamışlardı. Müslümanlar, İngiliz hâkimiyeti ile beraber yüzlerce yıldır süren üstünlüklerini ve hâkimiyetlerini kaybetmişlerdi. Dolayısıyla bu durumun vermiş olduğu kızgınlık, öfke ve hayal kırıklığı içerisindeydiler. Hindu  oğ nluk ise yüzlerce yıldır kuzeyden gelen istilacıların kendilerine efendilik yapmasına alışı  oldukları için güneyden gelen İngilizlere de pek fazla ses  ıkarmamışlardı. Onlar için değışen tek şey Müslüman efendilerinin yerini Hristiyan İngilizlerin almasıydı. Müslümanlar ise eski ihtiyaçlarını ve güçlerini kaybederek İngiliz boyunduruğu altına girmiş olmanın verdiğı ızdırap içerisindeydiler. Bu şartlar altında İngiliz yönetimine ve değ erlerine en fazla direnç ve tepki gösteren Müslümanlar olmuşlardır.

Babür döneminde hususiyle kırsal alanda Müslümanlarla Hindular arasındaki dini ve kültürel yaşam daha girift bir haldeyken İngiliz işgal döneminden sonra özellikle de XIX. yüzyıldan itibaren her iki toplumda kendi inançları doğrultusunda daha fazla bilinçlenmeye başlamıştır. Böylece her iki toplum da daha keskin bir milliyetçi bir çizgiye kaymıştır. Hindular Sanskrit eyi canlandırırken Müslümanlar öteden beri kullandıkları Urduca’yı konuşmaya ve yazmaya devam etmişlerdi.

Müslüman ve Hindu toplumunun bölünmüşlüğü de elbette İngiltere’nin işini kolaylaştırmıştır. Hindistan’daki İngiliz yönetimi, Hindular için kutsal kabul edilen inek kesiminden Müslümanların kutsal me anları olan camilere domuz kafası atılmasına kadar Hinduları Müslümanlara karşı, Müslümanları da Hindulara karşı kışkırtmayı sağlayacak birçok olanağa sahipti. Bu tür İngiliz politikaları da sömürünün emperyalizme dönüşme süreci içerisinde ele alınmalıdır. Sömürgecilik daha kesin ve belirgin çizgilere sahipken emperyalizm çok daha kompleks bir kavram olma özelliğı göstermekteydi.

Coğrafi keşiflerle beraber dünyadaki sömürgecilik olgusu çok farklı bir boyuta evrilerek süreç içerisinde emperyalizme dönüşmüştür. Keşifleri ilk başlatanlardan olan Portekiz ve İspanyollar eski klasik sömürge anlayışına göre hareket ederek gasp etme, öldürme ve zorla Hristiyanlaştırma politikası ile hareket ettikleri için sömürgelerde kısa sürede nefret edilen kâşifler olarak görülmeye başlamışlardı. Portekizlilerin bölgeden kovulmasından sonra Hollandalılar'ın hâkimiyeti başlamış, ancak sonraki dönemlerde Hollandalılar da İngilizler tarafından Hindistan'dan atılmışlardı. Hollanda'nın bölgeden gitmesinden sonra Hindistan üzerinde uzun ve oldukça çekişmeli bir şekilde devam edecek olan İngiliz-Fransız rekabeti yaşanmıştı. İngilizler, Avrupa'daki siyasi ve askeri gelişmelerin de kendi lehlerine olmasının avantajı ile Fransızları Hindistan'dan atarak bu mümbit kıtanın tek hâkimi oldular. İngiliz-Fransız rekabetinin çok daha uzun soluklu ve acımasız olmasının önemli bir sebebi Babür İmparatorluğu'nun artık Hindistan'daki olaylara etki edebilecek bir seviyede olmayışydı. Nitekim Babür hükümdarları, ticaret maksadıyla topraklarına gelen Avrupalılardan problem çıkaranları cezalandırmaktaydı. İngiliz ve Fransızların etkisinin artmasıyla Babür Devleti'nin gücünün azalması orantılı olmuştur. İngilizlerin Hindistan'ı sömürme konusunda, kendilerinden önceki sömürgecilerden daha başarılı olmalarının en önemli sebeplerinden birisi önceki dönemlerde Hindistan'da güçlü Babür İmparatorluğu varken İngiliz Dönemi'nde bu gücün gerileyip Hindistan'ın küçük nevvâblıklara ve racalıklara bölünmüş olmasıydı. İngilizler bu nevvâb ve racalar arasındaki rekabetten yararlanarak hâkimiyetlerini her geçen gün daha da genişleterek Hindistan'ın yegâne hâkimi oldular.

İngilizler, Hint Kumpanyası ile Hindistan'a hâkim olmaya başladıktan sonra diğer sömürgecilerden farklı olarak sömürge bölgelerinde, doğrudan emperyal bir anlayışla değil de ticari faaliyet anlayışı ile hareket ettikleri için daha kalıcı oldular. Hindistan'ı birdenbire değil de zaman içerisinde en önemli sömürge imparatorluklarına dönüştürdüler.

İngilizler Hindistan'da Müslümanların eski konumlarından dolayı onlara karşı yürüttükleri sömürge politikalarında daha dikkatli olmaya çalışıyorlardı. Örneğin Müslümanların misyonerlik faaliyetlerinden son derece rahatsız olduklarını bildikleri için birçok durumda Müslümanlar arasında misyonerlik faaliyetleri yasaklanmaktaydı.

İngilizler, Hindistan'a hâkim olduktan sonra tarihsel süreçte olduğu gibi yine kuzeyden gelen bir tehlike karşısında burayı korumanın telaşına düşerek Hindistan için çeşitli doktrinler ve teoriler geliştirmeye başladılar. Rusya'nın Orta Asya'ya hâkim olup sınırlarını Afganistan'a doğru genişletmesi üzerine İngiltere ile Rusya arasında “*Büyük Oyun*” adı verilen bir mücadele başladığı için Hindistan yönetimi, bir panik havası içerisinde Hindistan'ın sınırlarını belirleme ve Afganistan üzerinde nüfuz kurma politikaları gütmeye başlamıştır. Böylece Rusya'yı Afganistan'ında ötesinde durdurarak Hindistan'ı güvence altına almaya çalışmaktaydılar. İleri Politika (Forward Policy), Ustaca Hareketsizlik (Masterly Inactivity), Bilimsel Sınır (Scientific Frontier) politikaları tartışmaya açılmış ve Hindistan için en uygun “sözde bir sınır belirlenerek” kuzeyden gelebilecek olası bir

saldırıya karşı en iyi savunma hattı oluşturulmaya çalışılmıştı. Sonuç itibariyle Afgan Emiri Abdurrahman Han ile Hindistan Hükümeti arasında Durand Hattı çizilerek Hindistan ile Afganistan arasında sözde bir sınır belirlenmişti.

Sultan II. Abdülhamid döneminde İslamcılık politikasının da hedef kitlesi olması hasebiyle Hint ve Afgan Müslümanlarının durumu Osmanlıların ilgisini çekmiştir. Hint ve Afgan Müslümanları halifeye karşı büyük bir saygı duymaktaydılar. Osmanlı-Hint ve Osmanlı-Afgan ilişkilerinin başlangıç tarihi daha eski dönemler olsa da Sultan II. Abdülhamid Dönemi'ne kadar düzenli ilişkiler yoktur. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusya'ya karşı bir ittifak oluşturabilme umuduyla Sultan II. Abdülhamid Afganistan'a Ahmed Hulusi Efendi'yi elçi olarak göndererek resmen Afganistan'la bir ilişki başlatmıştır. Bu ittifak girişimi, Afganistan'ın öncelikli düşman olarak İngiltere'yi görmesinden dolayı gerçekleşmemiştir.

Osmanlı Devleti, Hint ve Afgan Müslümanlarıyla ilişkileri geliştirmek istese de dönemin siyasi şartları gereği İngiltere'yi kızdıracak ya da zor durumda bırakacak hareketlerden kaçınılmaya çalışılmıştır. Zira Osmanlılar kendileri için en tehlikeli düşman olarak Rusya'yı gördükleri için Rusya'ya karşı İngiltere'nin desteğine sürekli ihtiyaç duymaktaydılar.

Hint ve Afgan Müslümanları da Osmanlı Devleti'ne karşı büyük bir muhabbet besledikleri için Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren her konuyu ciddiyetle takip etmekteydiler. Osmanlıların Yunanistan'a karşı 1897'de kazandıkları Dömeke zaferinden dolayı sevinip halifeye de büyük bir tazimde bulunuyorlardı.

Afganistan ve Hindistan sınırındaki dağlık ve engebeli coğrafyada yaşayan Afridi, Mohmand, Veziri ve Orakzai gibi kabileler tarihin hiçbir döneminde hiçbir hükümdar tarafından itaat altına alınamamış bağımsız yaşamaya son derece düşkün kabilelerdi. Dağlarda kabilesel yaşamın da bir sonucu olarak cesareti ve savaşçılığı kutsayan bir anlayışa sahiplerdi. Peştunvali denilen ancak yazılı olmayan töreye benzer kurallara sıkı sıkıya bağlıydılar. Onur ve haysiyetleri için ölmeyi ve öldürmeyi çok değerli görmekteydiler. Kabileler arasında sürekli kan davaları görülmekteydi.

1897-1898 Kuzeybatı Sınır İsyanı'nın farklı sebepleri olmakla birlikte, Durand Hattı'nın Afganistan ile Hindistan arasında yüzlerce yıldır birlikte yaşayan Peştun kabilelerini kendi içerisinde ikiye bölmeye isyanı başlatan sebep olmuştur. İngilizler Durand Antlaşması gereği sınırı çizme işine girdiklerinde sınır kabilelerince İngilizlere karşı ciddi bir muhalefet ortaya çıkmıştır. İngiliz hâkimiyeti, kabile bölgelerine doğru genişlediği için bağımsızlıklarına düşkün olan ve daha önce herhangi bir otorite altına alınamamış olan Peştun kabileleri, resmî olarak 10 Haziran 1897'den 5 Ocak 1898'e kadar devam eden büyük bir isyan çıkartmışlardı.

İngilizler isyana sebebiyet veren şeyin dinî fanatizm olduğunda ısrarcıydılar. Ancak araştırmalar sonucunda mollaların liderlik ettiği bu isyanın çok farklı boyutlarının olduğu ortaya çıkmıştır. İngilizler, isyana mollaların liderlik yapmasını ve vaazlarda kabileleri sürekli olarak bu mollaların cihada teşvik etmesini iddialarına delil olarak göstermekteydiler. Ancak İngilizlerin dinî fanatizm iddiaları, isyan için bir sebep olmaktan ziyade isyanın başlamasıyla birlikte kabileleri savaş için şevke getiren bir kimlik taşımaktaydı. Eğer fanatizm bir sebep olarak kabul edilecek olsaydı, sınır kabileleri İngilizlerle karşılaştıkları anda sürekli onlarla savaşır ve hiçbir şekilde onlarla iletişim kurmazlardı. Nitekim Durand Antlaşması ve isyandan önce İngilizlerle kabileler arasında bazı ilişkiler söz konusuydu. Örneğin Hayber Geçidi’ni kontrol altında tuttıkları için İngilizler, Afridilere para ödemekteydi. Yine kabile bölgesi içerisinde bulunan Kohat’tan çıkarılan tuz Hindistan’a satılmakta ve kabileler çeşitli vesilelerle bu tuzdan kâr elde etmekteydiler. Ayrıca İngilizler iyi savaşçılar oldukları için kabilelerden hususiyle sınır bölgelerinde istihdam etmek için paralı asker almaktaydı. Dolayısıyla kabileler açısından isyanın sebepleri de ortaya çıkmış oluyordu. İngilizler kabile bölgesine doğru genişledikçe kabilelerin bağımsızlığı tehlike altına giriyordu. Yine Kohat’tan Hindistan’a gelen tuzdan alınan vergi artırılmıştı. Ayrıca İngilizler başta Afridiler olmak üzere kabilelere ödedikleri yıllık parayı artık ödemek istemiyorlardı.

Bu ve benzeri şartlar altında başlamış olan sınır isyanını bastırabilmek amacıyla İngilizler çok büyük bir orduyu harekete geçirmek zorunda kalmışlardı. Ancak yine de isyan tamamen asla bitirilememiş ve İngilizler daha sonra kabile bölgesinden Lord Curzon’un genel valiliği döneminde geri çekilmek zorunda kalmışlardı.

1897-1898 isyanı kabilelerin topyekün başattıkları bir hareket değildi. İngilizler isyanın belli bir merkezden yönetildiğini düşünseler de isyanın gidişatı onların düşüncelerinin yanlış olduğunu ortaya koymuştur. Nitekim ilk isyan eden kabilelerden olan Mohmandların isyanı kontrol altına alındıktan sonra Ağustos’un sonlarına doğru Afridi ve Orakzailer de isyana katılmışlardı. Dolayısıyla İngilizler için durumu kolaylaştıran şey, kabilelerin birlik ve beraberlik içerisinde hareket edememeleriydi. Ayrıca tüm aşiret ve kabileler de isyana katılmamışlardı.

1897-1898 Kuzeybatı Sınır İsyanı’nın bir diğer yönü de isyan başladığında İngiliz dikkatinin İstanbul ve Kabil’e yönelmesiydi. İngilizler isyan başladığında Sultan II. Abdülhamid’in isyanı kışkırtıp desteklediğinden emin gibiydiler. Aynı tarihlerde Osmanlı Devleti’nin Yunanlıları bozguna uğratmasını da isyanı tetikleyen bir olgu olarak gördükleri için gerek Kuzeybatı Sınır İsyanı’nı gerekse 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı’nı “medeniyet” ile “İslami radikalizmin” mücadelesi olarak algılama eğiliminde olmuşlardı. Dolayısıyla padişah, olağan şüpheli olarak görüle bile iddialarını ispatlayacak herhangi bir delilleri yoktu. Sadece imgeler üzerinden yorumlar yaparak Sultan Abdülhamid hakkında zan ile hareket etmekteydiler. Osmanlı Devleti ise hem arşiv belgelerinden hem de *Ma’lumât*’tan anlaşıldığı üzere İngiliz iddialarını kesin bir şekilde reddetmekteydi.

İngilizlerin padişaha dönük ithamları, basın-yayın organları üzerinden sürdürüldüğü için onların bu yolla padişahı, isyanı desteklememesi konusunda sürekli manipüle etmeyi amaçladıklarını düşündürmektedir.

İngiliz manipülasyon politikasına en çok maruz kalan kişi ise Afgan Emiri Abdurrahman Han'dı. Sultan II. Abdülhamid'e göre İngilizler onu suçlayabilecekleri daha kesin ve somut deliller ileri sürebildikleri için Abdurrahman Han'ın kendi ağızından isyanı desteklemediğini sürekli duyma ihtiyacı hissetmekteydiler. O da İngiliz ithamlarına karşı kendisini savunma ihtiyacı hissetmiş ve isyanı desteklediği konusundaki iddiaları reddetmiştir.

Ma'lumât da 1897-1898 isyanına büyük bir ilgi göstermiş ve isyan hakkındaki çoğu haberi Batılı gazete ve telgraflardan alarak⁷⁷¹ okuyucularını bilgilendirmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in büyük bir destekçisi olan *Ma'lumât*, Hindistan'daki İngiliz politikalarını eleştiren yazılar yayınladığı için hem İngiliz Hükümeti'nin hem de İngiliz gazetelerinin tepkisini çekmekteydi. Nitekim bazı İngiliz gazeteleri *Ma'lumât*'ın makalelerini eleştiren yazılar yazarken Hindistan Hükümeti de *Sabah* gazetesi ile beraber *Ma'lumât*'ın Hindistan'a girişini yasaklıyordu.

1897-1898 Kuzeybatı Sınır İsyanı yaşandığı dönem itibariyle dünyada oldukça büyük bir ses getirmişti. İngiltere'ye karşı düşmanca politikalar güden devletler, İngiltere'nin bu olayda büyük bir yara alabileceği ümidi içerisindeydiler. *Ma'lumât*, isyan hakkındaki bilgileri çoğunlukla Batılı gazetelerden aldığı için Rus, Fransız ve kısmen Alman gazetelerinin İngiltere'yi eleştiren çok sayıda haber ya da makalesi bu gazetede yer almaktaydı. Aynı yıllarda Hindistan'da da büyük bir kıtlık, salgın hastalıklar ve doğal afetler yaşandığı için isyanla birlikte bu olayların İngiltere'ye karşı kitlesel bir isyana yol açabileceği düşünülüyordu.

Sonuç itibariyle İngiltere, diğer tüm Batılı emperyalist devletleri saf dışına iterek dünyanın en büyük sömürge imparatorluğuna dönüşmüştür. Dönemin en ileri, bilimsel ve teknolojik olanaklarını kullanıp azim, kararlılık ve cesaretle hareket ederek *üzerinde güneş batmayan imparatorluk* haline gelmiş ve tarihin en büyük sömürge imparatorluğunu kurmuştur. İngiltere ve diğer Batılı devletler, günümüzde emperyalist devletlerin kullandığı *demokrasi götürme* söyleminin yerine, *medenileştirme* veya *medeniyet götürme* söylemi ile sömürgeciliği meşrulaştırıyorlardı. Medenileştirme hareketlerine karşı zaman zaman tepkiler yükselmiş bu durum da bazen isyanlara sebebiyet vermiştir. İngiltere'nin 1897-1898'de Hindistan'ın kuzeybatı sınırında yaşadığı durum da sömürgeleştirme sürecinde yaşadığı dirençlerden biri olma özelliği göstermekteydi.

---

⁷⁷¹ *Ma'lumât*'ın haberleri Batılı gazete ve telgraflardan alması dönemin şartları içerisinde mecburi sebeplerden kaynaklanmaktaydı. Nitekim gazetenin İstanbul'a sürekli ve sağlıklı haber akışı sağlayacak bir muhabiri yoktu. Ayrıca İngilizler kendi sömürü politikaları eleştirildiği için böyle bir muhabirin Hindistan'da çalışmasına izin vermesi de çok mümkün değildi.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

BOA, A.{DVNSNMH.d... 9/388.

BOA, BEO 1092/81834, 1141/85531, 1264/94779, 1266/94886, 1573/117955.

BOA, C..DH.. 127/6334.

BOA, C..HR.. 67/3313.

BOA, D..BŞM.d... 40946.

BOA, DH.MKT. 2165/59.

BOA, HH.İ... 141/17.

BOA, HR.SFR.1... 120/16, 120/31.

BOA, HR.SFR.3... 467/65.

BOA, HR.TH.. 205/17.

BOA, HR.TO 354/104.

BOA, İ..HUS. 56/26, 56/27, 65/63, 72/28, 72/36, 85/26.

BOA, İ.. HR.. 276/16873.

BOA, İ.. RSM. 8/6.

BOA, İ.. TAL. 109/26, 109/57, 110/2, 120/47, 120/8, 127/81.

BOA, Y..A...HUS. 202/5, 375/101, 376/26.

BOA, Y..MTV. 160/22, 165/127, 166/21, 166/45, 166/83, 166/107, 160/41.

BOA, Y..PRK.BŞK. 54/1.

BOA, Y..PRK.TKM. 39/75.

Diğer Kaynaklar

“İngiltere Matbuatı” (26 Temmuz 1897), **Ma'lumât** s. 3.

“İcmal-i Harici: Hindistan Vekayı'ı” (5 Ağustos 1897), **Ma'lumât**, s. 2-3.

“Bend- i Siyasi; Âlem-i İslam ve İngilizler” (8 ağustos 1897), **Ma'lumât**, s. 1.

- “Bugün Vakt-i Zuhur’da Alınan Avrupa Gazetelerinin Mutalaat-ı Siyasiyesi” (9 Ağustos 1897), **Ma’lumât**, s. 2-3.
- “Avrupa Gazetelerinin Mutalaat-ı Siyasiyesi” (15 Ağustos 1897), **Ma’lumât**, s. 3.
- “Bend-i Siyasi: Medeniyet Hindistan’a Atf-ı Nazar Etmelidir.” (19 Ağustos 1897), **Ma’lumât**, s. 1-2.
- “Hindistan ve Afganistan Vekayı’ı: Tribuna’da Londra Muhbirimizden Alınan Bir Telgrafnamede İngiliz – Afgan Mesailinden Bahsediliyor” (19 ağustos 1897), **Ma’lumât**, s. 4.
- “İngiltere, Afganistan, Habeşistan” (20 Ağustos 1897), **Ma’lumât**, s. 2.
- “Vakt-i Zuhurda Alınan Avrupa Postası” (21 ağustos 1897), **Ma’lumât**, s. 4.
- “Hindistan Vekayı’ı” (22 Ağustos 1897), **Ma’lumât**, s. 3.
- “Hindistan Vekayı’ı” (23 ağustos 1897), **Ma’lumât**, s. 2-3.
- “Hindisan Vekayı’ı” (26 ağustos 1897), **Ma’lumât**, s. 4.
- “Hindistan Vekayı’ı” (28 ağustos 1897), **Ma’lumât**, s. 4.
- “Hindistan Vekayı’ı” (30 Ağustos 1897) , **Ma’lumât**, s. 3.
- “Avrupa Gazetelerinin Mutalaat-ı Siyasiyesi: Berliner Lokal Anzeiger” (30 Ağustos 1897), **Ma’lumât**, s. 3.
- “Avrupa Gazetelerinin Mutalaat’ı Siyasiyesi: Tan” (31 Ağustos 1897), **Ma’lumât**, s. 4.
- “Morning Post, (2 Eylül 1897), **Ma’lumât**, s. 3.
- “Mektub-ı Mahsus: Hindistan Muhabir-i Mahsusımızdan” (3 Eylül 1897), **Ma’lumât**, s. 3- 4.
- “Hindistan Vekayı’ı” (4 Eylül 1897), **Ma’lumât**, s. 1-2.
- “Hindistan” (4 Eylül 1897), **Ma’lumât**, s. 4.
- “Hindistan Vekayı’ı” (5 Eylül 1897), **Ma’lumât**, s. 2.
- “Hindistan Vekayı’ı” (6 Eylül 1897), **Ma’lumât**, s. 2-3.
- “İcmal-i Harici: Hint Kıyamı ve Mösyö Gladston” (7 Eylül 1897), **Ma’lumât**, s. 1.
- “İcmal-i Harici: Afganistan” (11 Eylül 1897), **Ma’lumât**, s. 1.
- “Hindistan Vekayı’ı” (11 Eylül 1897), **Ma’lumât**, s. 2.
- “Hindistan Vekayı’ı” (12 Eylül 1897), **Ma’lumât**, s. 1 ve 2.
- “Hindistan Matbuatı” (16 Eylül 1897), **Ma’lumât**, s.1 ve 2.
- “Kalküta’dan Deba Gazetesine Yazılıyor” (16 Eylül 1897), **Ma’lumât**, s. 2.
- “Hindistan Vekayı’ı” (17 Eylül 1897), **Ma’lumât**, s. 2.

- “Bugün Vakt-i Zuhurda alınan Hususi Telgraflar: Petersburg ve Moskova” (22 Eylül 1897), **Ma'lumât**, s. 1.
- “Hindistan Vekayı'ı: Hindistan'da Yayınlanan Hablü'l Metin Gazetesi'nden alınmıştır” (23 Eylül 1897), **Ma'lumât**, s. 1, 2.
- “Mısır'da çıkan El İcbal Risale-i Esbuiyesinde Görülmüştür” (23 Eylül 1897), **Ma'lumât**, s. 2.
- “Hindistan Vekayı'ı” (23 Eylül 1897), **Ma'lumât**, s.3.
- “Avrupa Gazetelerinin Mutalaat-ı siyasiyesi: Tan” (24 Eylül 1897), **Ma'lumât**, s. 3.
- “İcmal-i Harici: Asya-yı Vusta” (25 Eylül 1897), **Ma'lumât**, s. 1.
- “İngilizlerin Nazarı Önünde Hindistan'da Neşrolunan Rüzgâr Ceridesinde Okunmuştur” (26 Eylül 1897), **Ma'lumât**, s. 1.
- “Mesâib-i Hindiye” (28 Eylül 1897), **Ma'lumât**, s. 1.
- “Kalküta'dan Deba Gazetesine Gönderilen Bir Mektup” (28 Eylül 1897), **Ma'lumât**, s. 3-4.
- “Makale-i Mahsus: Cevab-ı Müfid” (1 Ekim 1897), **Ma'lumât**, s. 1.
- “Hindistan'da Rus” (2 Ekim 1897), **Ma'lumât**, s. 2-3.
- “Hindistan Vekayı'ı” (3 Ekim 1897), **Ma'lumât**, s. 2-3.
- “Makale-i Mahsusa: Yine Istandard” (7 Ekim 1897), **Ma'lumât**, s. 1.
- “Hindistan Vekayı'ı” (9 Ekim 1897), **Ma'lumât**, s. 2.
- “Hindistan Matbuatı” (15 Ekim 1897), **Ma'lumât**, s. 3.
- “Avrupa Gazetelerinin Mutalaat-ı Siyasiyesi” (24 Ekim 1897), **Ma'lumât**, s. 2-3.
- “Avrupa Gazetelerinin Mutalaat-ı Siyasiyesi: Deba” (31 Ekim 1897), **Ma'lumât**, s. 2-3.
- “Hindustan” (4 Kasım 1897), **Ma'lumât**, s. 4.
- “Matbuat-ı İslamiye: Hindistan Müslümanları ve Vekil Gazetesi” (6 Kasım 1897), **Ma'lumât**, s. 3.
- “Hindustan” (7 Kasım 1897), **Ma'lumât**, s. 3.
- “Hindustan” (7 Aralık 1897), **Ma'lumât**, s. 4.
- “İngiltere” (16 Aralık 1897), **Ma'lumât**, s. 3.
- Abdurreşid İbrahim (2019), **Âlem-i İslam ve Japonya'da İslamiyet'in Yayılması**, (Sad. Ertuğrul Özalp), C.2, Üçüncü Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Adamec, Ludwig W. (2010), **The A to Z of Afghan Wars, Revolutions, and Insurgencies**, Scarecrow Press, Inc. Lanham-Toronto-Plymouth, UK.
- Afganistan Ordusu Hakkında Muhtasar Risale**, (H. 1331/M. 1915).

- Ahmad, Feroz (1966), "Great Britain's Relations with the Young Turks 1908-1914", **Middle Eastern Studies**, 2 (4), 302-329.
- Ahmad, Sayyid Maqbul (1998), "II. Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarına Göre Hindistan", **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 18 (73-75), İSAM Yayınları, İstanbul.
- Ağaoğlu, Ahmet A. (2023), **İngiltere ve Hindistan**, (Haz. Malik Sander), 1. Baskı, Dorlion Yayınları, Eskişehir.
- Ahmed, Faiz (2015), "İstanbul and Kabul in Courtly Contact: The Question of Exchange between the Ottoman Empire and Afghanistan in the Late Nineteenth Century", **Osmanlı Araştırmaları**, 45 (45), 265-296.
- _____ (2017), **Afghanistan Rising: Islamic Law and Statecraft between the Ottoman and British Empires**, Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts-London.
- Ahmed, Rafiuddin (1981), **The Bengal Muslims 1871-1906: A Quest for Identity**, Oxford University Press, Delhi.
- Akbar, S. Ahmed (1979), "Colonial Encounter on the North-West Frontier Province: Myth and Mystification", **Economic and Political Weekly**, 14 (51/52), 2092-2097.
- Arnold, David (2000), **Coğrafi Keşifler Tarihi (1400-1600)**, (Terc. Osman Bahadır), Yöneliş Yayınları, İstanbul.
- Artuç, Nevzat (2020), "Mustafa Kemal Paşa'nın Cemal Paşa Ailesine Sahip Çıkması", **SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 51, 47-60.
- Azmi, M. Raziullah (1984), "Russian Expansion in Central Asia and the Afghan Question (1865-85)", **Pakistan Horizon**, 37 (3), 106-135.
- Bayar, Erdal (2022), **Afganistan Kimliğini Arayan Ülke**, Orion Akademi, Ankara.
- Bayur, Yusuf H. (1987), **Hindistan Tarihi**, C. III, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara.
- Baysun, M. Cavid (1953), "Şirvanî-zade Ahmed Hulûsî Efendi'nin Efganistan Elçiliğine Âid Vesîkalar", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, 4 (7), 147-158.
- Betts, Raymond F. (1961), **Assimilation and Association in French Colonial Theory, 1890-1914**, Columbia University Press, New York and London.
- Bird, Wilkinson D. (1925), **The Direction of War: A Study and Illustration of Strategy**, 2. Baskı, Cambridge at The University Press, London.
- Bruce, Richard Isaac (1900), **The Forward Policy and its Results or Thirty Five Years Work Amongst the Tribes on Our North-Western Frontier in India**, Longmans, Green and Co., New York.

- Bulut, Yücel (2012), Hindistan'da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, 3 (6) , 71-106.
- Burget, Fazıl Ahmed (2013), "Durand Hattı: Afganistan-Pakistan Arasında Yaşanan Kavga'nın Diğer Adı", **Ortadoğu Analiz**, 5 (56), 60-67.
- Chand, Anup (1941), "Beginning of The Forward Policy in North-Western Frontier of India, 1874-1876 (Summary)", **Proceedings of the Indian History Congress**, 5, 541-543.
- Caroe, Olaf (1962), **The Pathans 550 B.C.-A.D. 1957**, Macmillan & Co Ltd. New York St Martin's Press, London.
- Churchill, L. S. Winston (1898), **The Story of the Malakand Field Force: An Episode of Frontier War**, Longmans, Green, and Co., London.
- Cohn, Bernard S. (1961), "From Indian Status to British Contract", **The Journal of Economic History**, 21 (4), 613-628.
- Claeys, Gregory (2010), **Imperial Sceptics British Critics of Empire, 1850–1920**, Cambridge University Press; London.
- Combe, George (1825), **A System of Phrenology**, 2.Baskı, Longman Co., London.
- Çelikkale, Abdul Metin (2016), **Afganistan'da Modernleşme Çabaları (1834-1919)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- _____ (2023), "Afgan Kralı Amanullah Han'ın Türkiye Ziyareti (1928)", **Selçuk Türkiyat, (Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı)**, 1-40.
- Çuhadaroglu, Fatih (2018), **Osmanlı Devleti'nin Hristiyan Ülkelerle Yaptığı Antlaşma ve İttifaklara Ulemanın Yaklaşımı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Chisholm, Hugh (Ed.) (1911), "Dadabai Naoroji", **Encyclopædia Britannica**, içinde 19 (167), 11. Baskı, Cambridge University Publishing, Cambridge.
- Darwin, John (2009), **The Empire Project: The Rise and Fall of the British World-System 1830-1970**, Cambridge University Press, New York.
- _____ (2012), **Unfinished Empire-Global Expansion of Britain**, Bloomsbury Press, New York.
- Davies, C. Collin (1975), **The Problem of The North-West Frontier 1890-1908**, Curzon Press, London.
- Edwards, David B. (1986), "Charismatic Leadership and Political Process in Afghanistan", **Central Asian Survey**, 5 (3/4), 273-299.

- _____ (1996), **Heroes of the Age; Moral Fault Lines on the Afghan Frontier**, University of California Press, Berkeley.
- _____ (2009), “Mad Mullahs and English Man: Discourse in the Colonial Encounter”, Fernando Coronil ve Julie Skurski (Ed.), **States of Violence**, 4. Baskı içinde (153-178), The Universty of Michigan Press, Michigan.
- Eldridge, Colin C. (1996), **The Imperial Experience from Carlyle to Forster**, Macmillan Press Ltd, London.
- Elphinstone, Mounstuart (1842), **An account of the Kingdom of Caubul, and its Dependencies, in Persia, Tartary, and India (1842)**, C.1, Richard Bentley, New Burlington Street, London.
- Erçin, Abdülkadir (2019), “Batı Basını ve Osmanlı Devlet Yönetiminin Afgan Emiri Abdurrahman Han’a Bakışı (1880-1901)”, **Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 4 (1), 33-50.
- Ersoy, Mehmet Akif (2013), **Tefsir Yazıları ve Vaazlar**, (Haz. M. Ertuğrul Düzdağ), DİB Yayınları, Ankara.
- Es-Seyyid Mehmed Tahir, (H. 1316/ M. 1898), **Tarihçe-i Afganistan**, Tahir Bey Matbaası, Konstantiniyye.
- Faroghi, Suraiya ve İnalçık, Halil (1997), **The Ottoman Empire and its Heritage: Politics, Society and Economy**, Brill Leiden, New York-Köln.
- Ferguson, Niall (2004), **Empire, The Rise and Demise of the British World Order and the Lessons for Global Power**, Basic Books, New York.
- Ferro, Marc (2002), **Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi: 13. Yüzyıl 20. Yüzyıl**, (Çev. Muna Cedden), İmge Kitabevi, Ankara.
- Figueira, Dorothy (2006), “Medeniyet ve Irk Sorunu: Portekizlilerin ve İtalyanların Hindistan Yolculuklarıyla İlgili Anlatıları”, Balachandra Rajan ve Elizabeth Sauer (Ed.), **Emperyalizmin Yedi Rengi**, 1. Baskı içinde (87-108), Ter, Eda Özgül, Küre Yayınları, İstanbul.
- Fletcher, Arnold (1965), **Afghanistan Highway of Conquest**, Cornell University Press, New York.
- Fraser-Tytler, W.K. (1950), **Afghanistan: A Study of Political Developments in Central Asia**, Oxford Universty Press, London – New York-Toronto.
- Gençoğlu, Mustafa ve Yol, Fatih (2022), “Fransız Sömürgeciliğinin Temelleri: Medenileştirme Misyonu ve Asimilasyon Doktrini.” **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, 9 (1), 221-247.
- Gommans, Jos J. L. (1995), **The Rise of the Indo-Afghan Empire: C. 1710-1780**, Brill Publishing, Leiden-New York – Köln.

- Goodwin, Buster (1969), **Life Among the Pathans (Khataks)**, Owl Printing Company, Essex
- Gulzad, Zalmay A. (1994), **External Influences and the Development of the Afghan State in the Nineteenth Century**, Peter Lang, New York, San Francisco.
- Güney, Emrullah “Malthus’un Nüfus Artış Teorisi ve Tartışmalar”, <http://www.geoced.org/malthusun-nufus-artis-teorisi-ve-tartismalar/#> (02.07.2023).
- Habibi, Abdul Hai (1348/1969), “Afghan and Afghanistan.”, **Afghanistan**, XXII (2), (1348/1969). <https://pashtunhistory.com/afghan-and-afghanistan-abdul-hai-habibi/> (25.03.2024).
- Halid Eyyûb, (H. 1317/ M. 1899), **Nebze fî Tarihi’l Afgan**, (Arapça’ya Tercüme Eden Cemil Megamiz), Ma’lumât ve Tahir Bey Matbaası, İstanbul.
- Hamilton, Angus (1906), **Afghanistan**, London, William Heinemann.
- Hanna, Henry B. (1895), **India’s Scientific Frontier: Where is it? What is it?**, Archibald Constable and Company, Westminster.
- Harris, Leslie (1960), **British Policy on the North-West Frontier of India, 1889-1901**, Ph.D., Thesis (Doktora Tezi), London.
- Haroon, Sana (2017), “Competing Views of Pashtun Tribalism, Islam, and Society in the Indo-Afghan Borderlands”, Nile Green (Ed.), **Afghanistan’s Islam: From Conversion to the Taliban içinde** (145-162), Published by University of California Press.
- Hayit, Baymirza (1995), **Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi**, TTK, Ankara.
- Headrick, Daniel R. (1981), **The Tools of Empire: Technology and European Imperialism in the Nineteenth Century**, Oxford University Press, New York.
- Hegel, G. W. Friedrich (1901), **The Philosophy of History**, (İng. Trc.: J. Sibree), P. F. Collier and Son MCMII 12, New York.
- Herodotos, (1973), **Herodot Tarihi**, (Çev. Müntekim Ökmen), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Hobson, John A. (1905), **Imperialism: A Study**, 2. Baskı, George Allen and Unwin LTD, London.
- Holdich, Thomas (1901), “The Geography of the North-West Frontier of India”, **The Geographical Journal**, 17 (5), 461-475.
- Hopkins, Benjamin D. (2015), “The Frontier Crimes Regulation and Frontier Governmentality”. **The Journal of Asian Studies**, 74 (2), 369-389.
- Hopkirk, Peter (1992) **The Great Game: The Struggle for Empire in Central Asia**, Kodansha Globe, New York.
- Hoyladı, Adnan (2015) **İslam Hukukunda Hilafetin Kureyşliliği Tartışmaları ve Hindistan Örneği**, Rağbet Yayınları, İstanbul.

- Hyam, Ronald (1993), **Britain's Imperial Century, 1815-1914 A Study of Empire and Expansion**, 2. Baskı, The Macmillan Press Ltd, London.
- Ibbetson, Sir Denzil (1916), **Panjab Castes**, Printed by Superintendent, Government Printing, Punjab, Lahore.
- İbn-i Haldun (2007), **Mukaddime**, (Haz. Süleyman Uludağ), 5. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- İplikci, Alper (2017), “Kolonyalizm ve Emperyalizm Üzerine Bir Değerlendirme”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 21 (4), 1527-1540.
- İmam- ı Rabbânî Ahmed Fârûk-ı Serhendi, (2011), **Mektûbât-ı Rabbani**, (Arapçadan Çev.) Abdulkadir Akçiçek, Çelik Yayınevi, İstanbul.
- Kahraman, Selçuk (2021), “Siyasal Partiler, Popülizm ve Jingoist Siyaset”, **Ress Journal Route Educational & Social Science Journal**, 8 (7), 246-258.
- Kakar, Hasan K. (1979), **Government and Society in Afghanistan: The Reign of Amir ‘Abd Al-Rahman Khan**, University of the Texas Press, Texas.
- Kakar, M. Hassan (2006), **Political and Diplomatic History of Afghanistan 1863-1901**, Boston, Brill Leiden.
- Kalın, İbrahim (2018), **Barbar Modern Medenî: Medeniyet Üzerine Notlar**, Birinci Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Karaca, Çağlar (2022), “Malthus’un Nüfus Teorisinin Biyoloji-İdeoloji Ekseninde Eleştirisi”, **Dört Öge**, 11 (22), 99-117.
- Karaçavuş, Ahmet (2015), “Temeddünden Medeniyete (Civilisation): Osmanlı’nın İnsan Toplum ve Devlet Anlayışının Değişimi Üzerine Bir Deneme”, **OTAM**, 37, 87-180.
- Koskeniemi, Martti (2016), “Race, Hierarchy and International Law: Lorimer’s Legal Science”, **The European Journal of International Law**, 27 (2), 415-429.
- Kulke, Hermann ve Rothermund, Dietmar (2001), **Hindistan Tarihi**, (Çev. Müfit Günay), İmge Kitabevi, Ankara.
- Lee, Dwight E (1942), “The Origins of Pan-Islamism”, **The American Historical Review**, 47 (2), 278-287.
- Lockhart, Laurence (1958), **The Fall of the Safavi Dynasty and the Afghan Occupation of Persia**, Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- Lorimer, James (1883), **The Institutes of the Law of Nations: A Treatise of the Jural Relations of Separate Political Communities**, C.1, William Blackwood and Sons, Edinburgh ve London.

- Lüleci, Abdullah (2021), “Türk Basınında Mustafa Sagir”, **Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SEBE Dergisi**, 11 (1), 197-210.
- Macmunn, George F. (1929), **Afghanistan, From Darius to Amanullah**, Edinburgh.
- Majumdar, Rames C. (1957), **The Sepoy Mutiny and the Revolt of 1857**, 1. Baskı, Calcutta Oriental Press Private Limited, Calcutta.
- Majumdar, Rames C. vd. (1967), **An Advanced History of India**, 3. Baskı, Redwood Press Limited, London.
- Marsh, Brandon (2015), **Ramparts of Empire: British Imperialism and India’s Afghan Frontier 1918-1948**, Palgrave Macmillan, London.
- Martin, R. Montgomery (1984), **The Despatches, Minutes and Correspondence of the Marques Wellesley, K.G. During His Administration in India**, C.1 İnter-İndia Publications, New Delhi.
- Marvin, Charles (1885), **Russians at the Gates of Herat**, Frederick Warne and Co. London ve New York.
- Mehmed Fazlı (1909), **Afganistan Seferi**.
- Memmi, Albert (2019), **Sömürgecinin Portresi Sömürgeleştirilenin Portresi**, (Çev. Şen Süer), Versus Kitap, İstanbul.
- Merk, William R. H. (1911), “The North-West Frontier Province of India.” **Journal of the Royal Society of Arts**, 59 (3054), 745-763.
- Mill, James, (1817), **The History of British India**, C. Baldwin Printer, London.
- Mir Munshi Sultan Mahomed Khan, (1900), **The Life of Abdur Rahman Amir of Afghanistan**, C.1, John Murray, Albemarle Street, London.
- _____ (1900), **The Life of Abdur Rahman Amir of Afghanistan**, C.2, John Murray, Albemarle Street, London.
- Mourad, Kenize (2012), **Saraydan Sürgüne**, (Çev. Nuriye Yiğitler-Gökçe Tuncer), 14. Basım, Everest Yayınları, İstanbul.
- Murray, Hugh (1857), **History of British India**, T. Nelson and Sons, London.
- Mukharjee, Ramkrishna (1955), **The Rise and Fall of the East India Company**, Sachsische Zeitung, Verlag und Druckerei, Berlin.
- Müellifi Cemahir-i Müttefika-i Amerika Başvekili William Jennings Bryan, (t.y), **Hindistan’da İngiliz Hâkimiyeti**.
- Nawid, Senzil (1997).“The State, the Clergy, and British Imperial Policy in Afghanistan during the 19th and Early 20th Centuries” **Int. J. Middle East Stud.** 29, 581-605.

- _____ (1999), **Religious Response to Social Change in Afghanistan 1919 1929: King Aman Allah and the Afghan Ulama**, Mazda Publishers, Costa Mesa California.
- Nevill, Hugh L. (1912), **Campaigns on the North-West Frontier**, John Murray, Albemarle Street, London.
- Orwell, George (1937), **The Road to Wigan Pier**, Penguin Book.
- Ödemiş, Nilgün (2002), **XIX. Yüzyılda Büyük Güçlerin (Rusya, İngiltere, Çin) Orta Asya Politikaları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ögel, Bahaeddin (2010), **Türk Mitolojisi I**, 5. Baskı, TTK Basımevi, Ankara.
- Öke, Mim Kemal (1991), **Saraydaki Casus: Gizli Belgelerle Abdulhamid Devri ve İngiliz Ajanı Yahudi Vambery**, Hikmet Neşriyat, İstanbul.
- _____ (1991), **Hilafet Hareketleri**, TDV Yayınları, Ankara.
- Öz, Mustafa (1989), “Ahmed Han, Seyyid”, **TDV İslâm Ansiklopedisi, içinde 2 (73-75)**, TDV Yayınları, İstanbul.
- Özcan, Azmi (1997), **Panislamizm, Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)**, İSAM Yayınları, Ankara.
- _____ (1992), “Özbekler Tekkesi Postnişini Şeyh Süleyman Efendi Bir Double Agent mi İdi?”, **Tarih ve Toplum**, XVII, 204-208.
- Özen, Osman ve Kuzucu, Kemalettin (2016 - 2017), “Türk Basın Tarihinde Artin Asaduryan Matbaası ve Matbaada Basılan Süreli Yayınlar”, **Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, 71-72, 117-138.
- Pioneer Press (1898), **The Risings on the North-West Frontier**, Printed and Published at the Pioneer Press, Allahabad,
- Qureshi, I. Husain (1985), **Ulema in Politics**, Renaissance Publishing House, Delhi.
- Qureshi, S. M. M. (1966), “Pakhtunistan: The Frontier Dispute between Afghanistan and Pakistan”, **Pacific Affairs**, 39 (1/2), 99-114.
- Rastogi, Ram Sagar (1965), **Indo-Afghan Relations, 1880-1900**, Nav Jyoti Press, Lucknow.
- Richards, John F. (1995), **The Mughal Empire**, Cambridge University Press, Cambridge.
- Robertson, G. Scott, (t.y) **The Kafirs of Hindu-Kush**, Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd. New Delhi.
- Robinson, Francis (1998), “The British Empire and Muslim Identity in South Asia”, **Transactions of the Royal Historical Society**, 8, 271-289.

- Roux, F. Charles (1937), **Bonaparte, Governor of Egypt**, Methuen & Co Ltd, London.
- Said, Edward W. (2013), **Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları**, 7. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul.
- Said Halim Paşa, (t.y), **Buhranlarımız**, (Haz. M. Ertuğrul Düzdağ), Tercüman 1001 Temel Eser Kervan Kitapçılık A.Ş.
- Saraçlı, Murat (2021), "İrkçiliğin Avrupa'daki Gelişimi ve Uluslararası Hukuka Etkisi: James Lorimer Örneği", **Liberal Düşünce Dergisi**, 26 (103), 101-118.
- Saray, Mehmet (1981), **Dünden Bugüne Afganistan**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- _____ (1996), **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi; Ankara.
- _____ (2002), **Afganistan ve Türkler**, ASAM Yayınları, Ankara.
- Schofield, Victoria (2010), **Afghan Frontier: At the Crossroads of Conflict**, I.B.Tauris & Co Ltd, New York.
- Selanikli Tevfik, (H.1318/ M.1902), **Sabah'ın Kış Gecesi Eğlencesi: Hindistan Seyahatnamesi**, Mihran Matbaası, İstanbul.
- Shahrani, Nazif M. (2011), "Afghanistan to 1919", Francis Robinson (Ed.), **The Islamic World in the Age of Western Dominance içinde** (203-211), Cambridge University Press, Cambridge.
- Sherrill, Charles H. (1926), "The White Man's Burden", **The North American Review**, 223 (830), 64-67.
- Simner, Mark (2016), **Pathan Rising: Jihad on the North West Frontier of India 1897-1898**, Fonthill Media, United Kingdom and USA.
- Spain, J. William (1961), "The Pathan Borderlands", **Middle East Journal**, 15 (2), 165-177.
- Stein, Burton (2015), **Hindistan Tarihi**, (Çev. Müfit Günay), İnkılap Yayınevi, İstanbul.
- Stevens, Paul (2006) "Moğol Hindistan'da İngiliz Varlığı: Kültürel Farklılığı ve Hoşnutsuzluklarını Tarihselleştirmek", Balachandra Rajan-Elizabeth Sauer (Ed.), **Emperyalizmin Yedi Rengi**, 1. Baskı içinde (109-130), Küre Yayınları, İstanbul.
- Stewart, Jules (2011), **On Afghanistan's Plains The Story of Britain's Afghan Wars**, I. B. Tauris, London - New York.
- Stewart, Neil (1951), "Divide and Rule: British Policy in Indian History", **Science & Society**, 15 (1), 49-57.
- Stockwell, A. John (1982), "The White Man's Burden and Brown Humanity: Colonialism and Ethnicity in British Malaya", **Southeast Asian Journal of Social Science**, 10 (1), 44-68.

Strachey, Sir, John (1903), **India its Administration & Progress**, 3. Baskı, Macmillan and Co., Limited, London.

Sudan Campaign 1896-1899 (1899), Chapman and Hall, London.

Sultan-ı Rome (2004), “The Role of the North-West Frontier Province in the Khilafat and Hijrat Movements” **Islamic Studies**, 43 (1), 51-78.

Surridge, Keith (2008) “The Ambiguous Amir: Britain, Afghanistan and the 1897 North-West Frontier Uprising”, **The Journal of Imperial and Commonwealth History**, 36 (3), 417-434.

Şıvgın, Hale (2002), “Trablusgarp Savaşı”, **Türkler içinde**, 13 (491-521), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Teltscher, Kate (1995), **India Inscribed: European and British Writing on India, 1600-1800**, Oxford Universty Press, Delhi.

The Heart of the Empire: Discussionsof Problems of Modern City Life in England. With an Essay on Imperialism (1901), T. Fisher Unwin Peternoster Square, London.

Turan, Osman (2016), **Yeni İstanbul Yazıları**, (Haz. Nasrullah Uzman), Hitabevi Yayınları, Ankara.

Uçman, Abdullah (2006), “Dergiler Arasında: Dergâh, Hayat, Ma’lûmât ve Bilgi Mecmuaları”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, 4 (7), 519-532.

Uygur, Fatma (2018), Fransız Diplomatik Arşivlerine Göre Suriye Olayları (1860), **MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 16 (3), 181-200.

Vambéry, Arminius (2023), **Doğu Topraklarında Batı Kültürü: Asya’da İngiliz ve Rus Nüfuzu**, (Çev. Ali Fahri Doğan), Selenge Yayınları, İstanbul.

Vural, Suat (2015), “Sipahi Ayaklanmasının Siyasi Sebepleri”, **Belgü**, 2, 181-202.

Warburton, Sir Robert (1900), **Eighteen Years With The Khyber 1879-1898**, John Murray, Albemalle Street, London.

Windrow, Martin (Ed.) (1988), **The British Army on Campaign (4):1882-1902 (Men-at-Arms Series 201)**, Osprey Publishing, London.

Woodward, William H. (1919), **A Short History of the Expansion of the British Empire 1500-1911**, Cambridge: At the University Press, Cambridge.

Yazıcı, Orhan (2011), **Modern Afganistan’ın Kuruluşu 1834-1922**, Mengüceli Yayınları, Malatya

https://www.kiplingsociety.co.uk/poem/poems_burden.htm (12.03.2023).

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-turkiye-hindistan-iliskileri/> (08.07.2023).

<https://sozluk.gov.tr>. (13.09.2023).

<https://worldhistorycommons.org/lady-florentia-sale-diary>. (14.11.2023).

<https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1898/feb/10/cost-of-indian-frontier-operations> (18.10.2023).

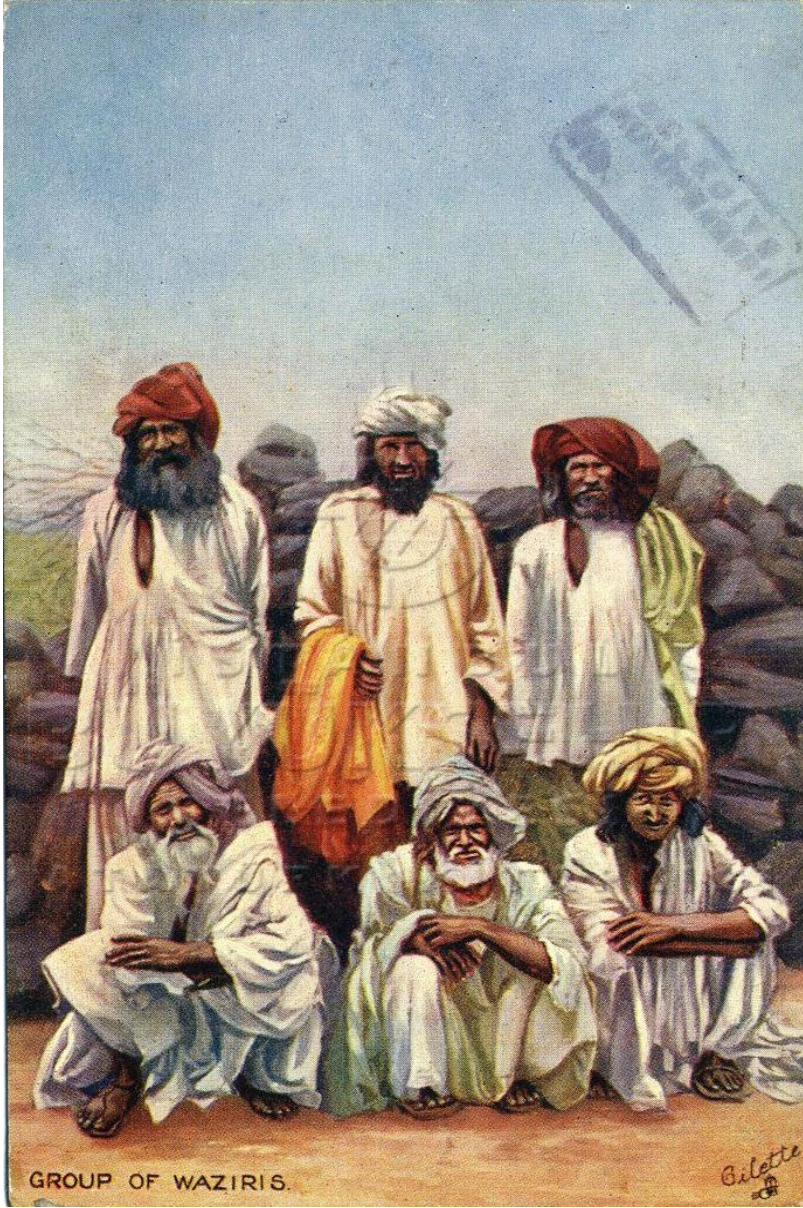
<https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1898/feb/11/indian-frontier-wars> (18.10.2023).

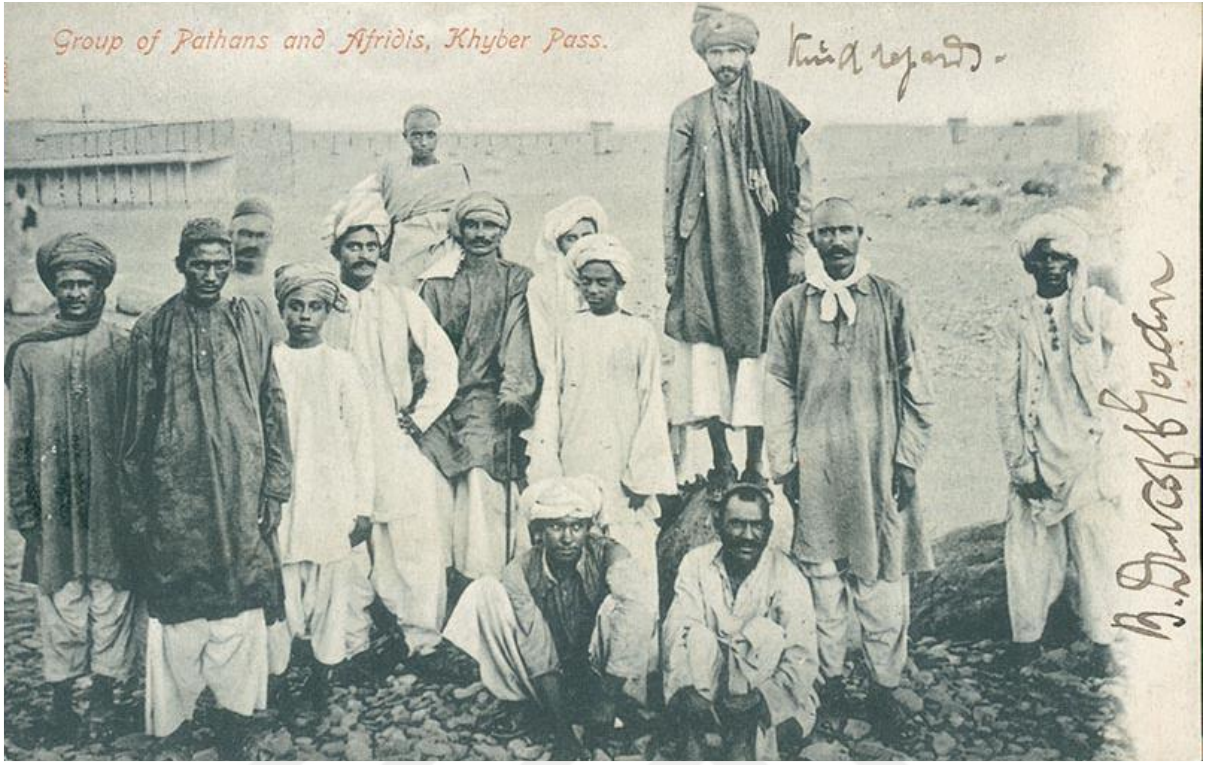
EKLER

Ek 1. Sınır kabilelerinden olan Vezirilerden bir grup

<https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?p=1&q=Group+of+Waz%C4%B1r%C4%B1s+Group+of+Waz%C4%B1r%C4%B1s+&alan=tum txt&demirbas=Krt 002706>. (10.12.2022).

Ek 2. Hayber Geçidi'ndeki Pathan ve Afridilerden bir grup.

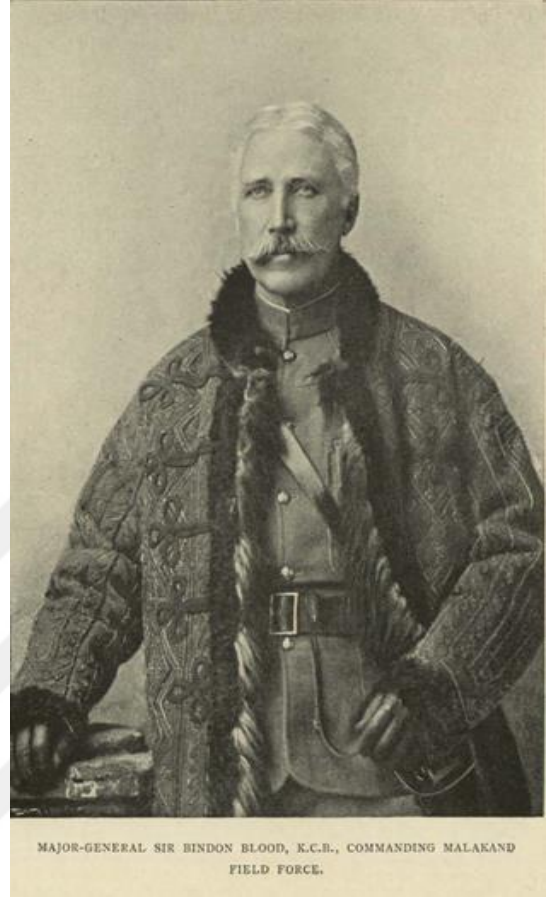
https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?p=1&q=Group+of+Pathans+and+Afridis.+Khyber+Pass+Group+of+Pathans+and+Afridis.+Khyber+Pass+&alan=tum_txt&demirbas=Krt_049689 (27.10.2023).

Ek 3. Cezâil tüfeği ile bir Afgan

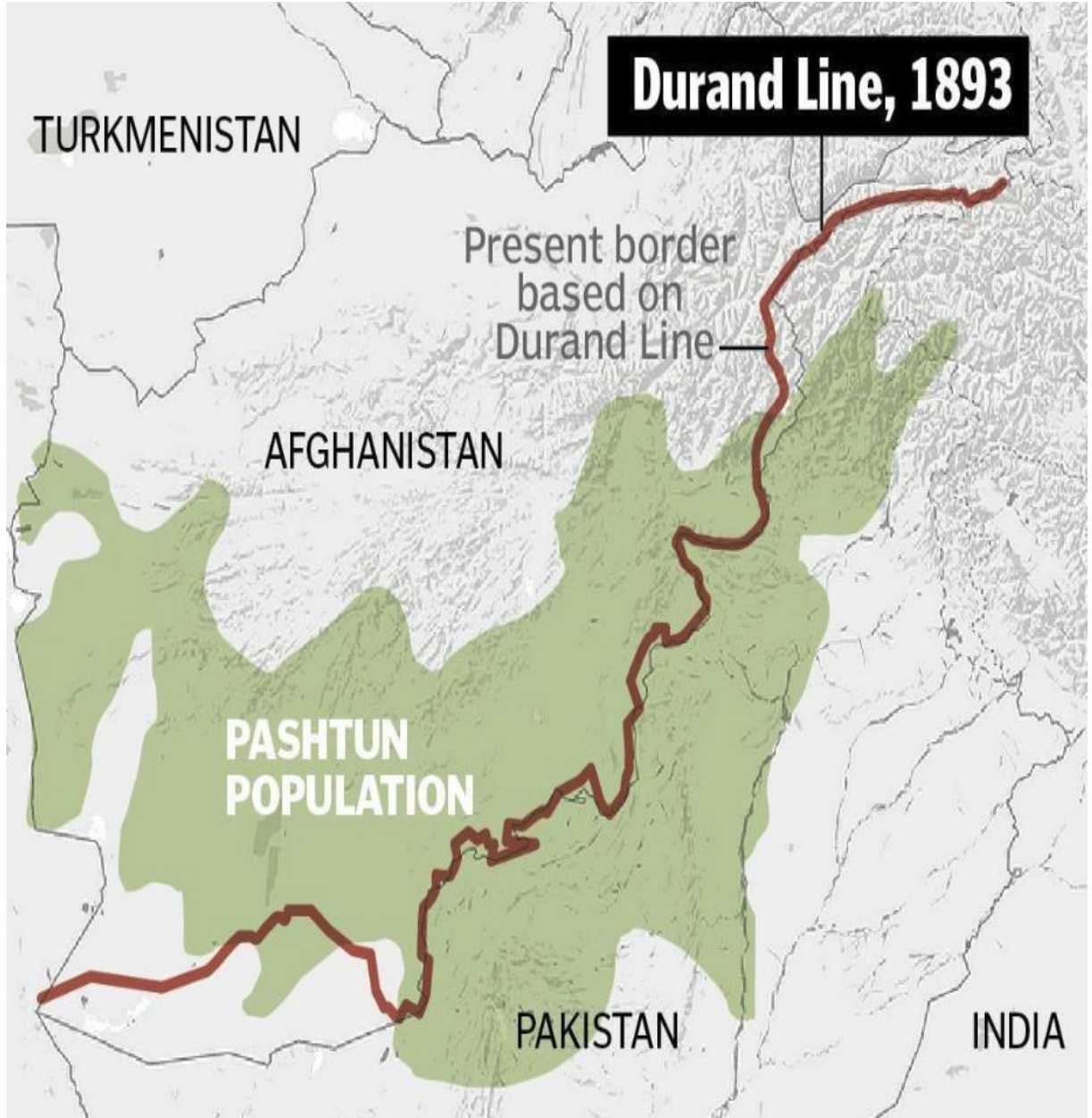
<https://talukdarpotpourri.wordpress.com/2019/03/24/jezail-the-afghan-musket/> (05.12.2023).

Ek 4. Soldan sağı doğru 1897-1898 Kuzeybatı Sınır İsyanı'nı bastıran İngiliz General Sir William Lockhart ve Malakand Saha Komutanı Sir Bindon Blood

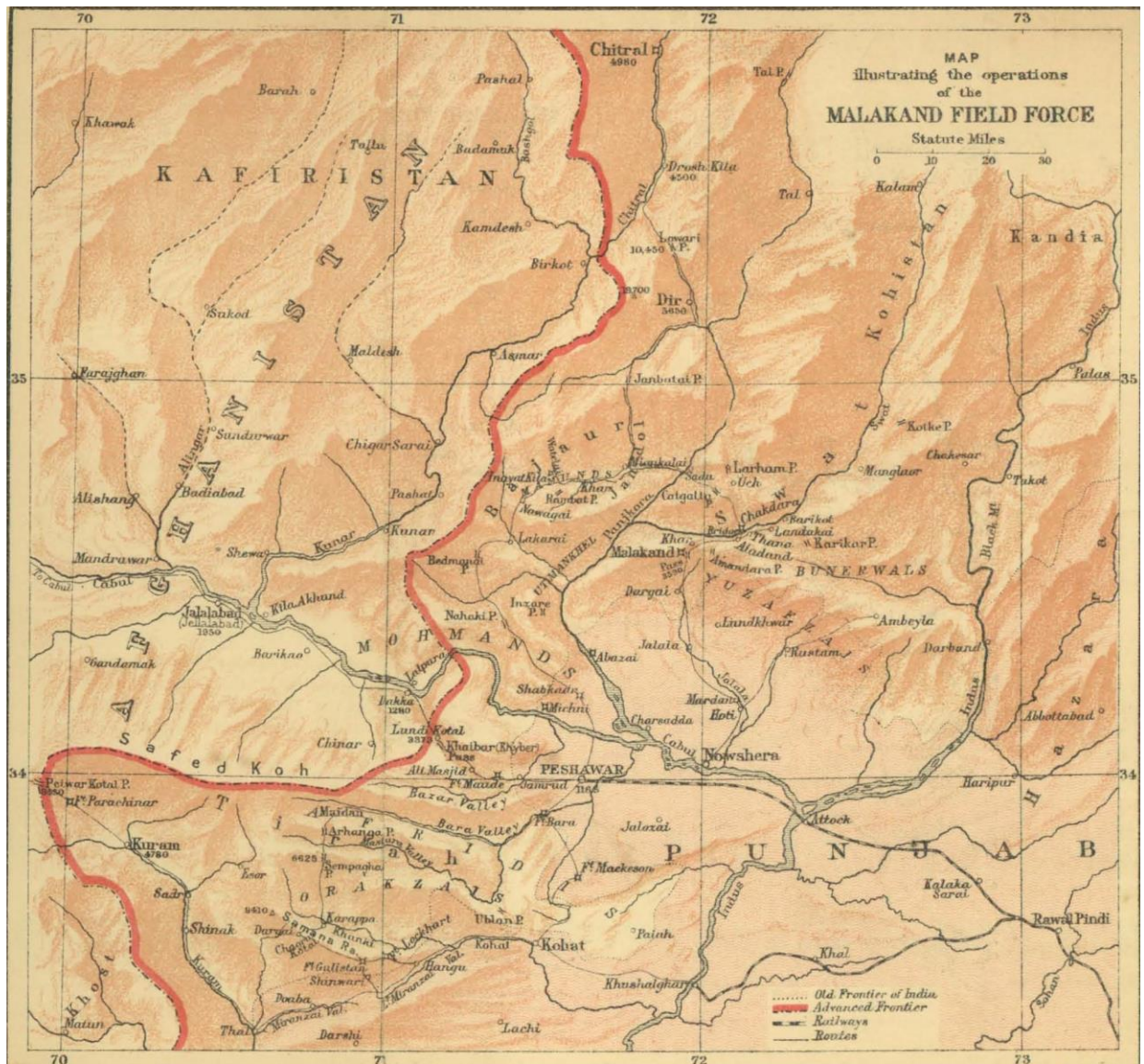

<https://www.britishempire.co.uk/forces/armycampaigns/indiancampaigns/tirahlockhart.htm>
(12.11.2023); Churchill, The Story of the Malakand Field Force.

Ek 5: Durand Hattı ve Peştunların yaşadığı bölgeyi gösteren haritalar.

<https://tr.topwar.ru/184170-avtor-linii-djuranda-i-ee-znachenie.html> (15.04.2023).

Churchill, The Story of the Malakand Field Force.

Ek 6: “Beyaz Adam’ın Yüğü’nü ve Batı’nın medenileştirme misyonunu” sembolize eden karikatürler.

<https://ndla.no/image/60266?cropStartX=93&cropEndX=1&cropStartY=96&cropEndY=36.925925925925924> (10.11.2023);

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d8/%22The_White_Man%27s_Burden%22_Judge_1899_%28cropped%29.png (10.11.2023).

Ek 7. Afgan Emiri Abdurrahman Han

<https://www.wdl.org/en/item/17697/view/1/161/>.

Ek 8: Kâfir kadını ve Kâfir erkeği

<https://chaudron.blogspot.com/2014/05/the-kafirs.html> (11.12.2023).

Ek 10: İngilizlerin kabilelere karşı operasyonları sırasında Molla Said Ekber'in evinde ele geçirdikleri tarihsiz bir mektup. Başta Hadda Molla olmak üzere diğer mollalar ile Afridi ve Orakzai kabilelerinin ileri gelenlerine gönderilmiştir:

Kâfirler, bütün Müslüman memleketlerini ele geçirmişler ve halkın ruhsuzluğundan dolayı her yeri işgal etmektedirler. Bacaur ve Svat ülkelerine ulaşmışlar; ancak buraların insanları başlangıçta cesaretsizlik göstermiş olsalar da hatalarını anlayarak tövbe edip utanarak gece gündüz onlara saldırıp öldürüyor ve onları oldukça şaşırtıyorlar. Loğman'ın, Kunar'ın, Mohmandların, Nangraharilerin ve Şinvarilerin halkına bizzat bilgi verdim ve hepsi savaşa katılmaya hazır. Bacaur ülkesi susuz ve gölgesiz olup sıradan halkın cihad için gerekli olan şeyleri karşılamaya gücü yetmediğinden, onlar sadece yazın geçmesini bekliyorlar. Yazın savaşmaları zordur. Size ayrıca şunu da hatırlatmak isterim ki adanmışlıkların en doğrusu ve teslimiyetlerin en hayırlısı olan cihad davasını ilerletmek için elinizden gelenin en iyisini yapmalısınız. Böylece biz kıyamet gününde Allah'ın önünde utanmayız ve onun peygamberinin karşısında onurlu oluruz. Bu adamların hiçbir imkânı olmasa da, ayet-i kerimede “*zafer ve muzafferiyet Allah'a aittir*” diye geçtiği için, Allah'ın bize Müslüman memleketlerini kâfirlerin elinden kurtarmamız için zafer ve güç vermesi mümkündür; ancak eğer başarısız olursak elimizden gelenin en iyisini yapmış olacağımız için kıyamet gününde Allah'ın huzuruna makul bir mazeret sunabiliriz. Çünkü Allah bir insandan gücünün ötesinde bir şey istemez. Mohmand topraklarından Molla Abdullah Ahundzâde'yi sizinle ilgilenmesi için görevlendirdim ve o, Allah'ın izniyle size ulaşacak. Oy birliğiyle alacağınız kararı lütfen bana bildirin ki uygulamaya geçebilelim. Eğer beni oraya göndermeye karar verirsiniz ben de gelmeye hazırım; ama eğer buraya gelmek isterseniz ki ben de aynı fikirdeyim. Eğer orada savaşmaya karar verirsiniz ve benden bu yönde savaşmamı isterseniz, bunu yapmaya hazırım; ama savaşın zamanını ve gününü belirlemek gerekir ki Allah'ın lütfuyla bu iş tamamlanabilsin. Ve bir insanın bir meselede yapabileceği tek şeyin elinden gelenin en iyisini yapmak olduğu ve işin başarılmasının Allah'a ait olduğu söylendiğine göre, her şeyi Allah'a bırakmak en iyi şeydir. Bütün müminler Allah'a güvenmelidir. Yüce Allah son anımızda hepimizi fazilet yoluna iletсин ve bizi ahiret azabından kurtarsın. Ve O'nun razı olacağı bir amel yapmamızı bize nasip etsin. Selam olsun tüm inananlara!

Simner, Pathan Rising: Jihad on the North West Frontier of India 1897-1898.

ÖZGEÇMİŞ

1999'da Yolaltı Köyü İlkokulu'nu; 2003'te Bayburt Kaleardı 75. Yıl Ortaokulu'nu; 2005'te Bayburt Lisesi'ni; 2011'de de Selçuk Üniversitesi-Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Bölümü'nü bitirdi. 2013-2014'te askerlik görevini tamamladı. 2016'da Karadeniz Teknik Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalında başladığı yüksek lisans programından 2018'de mezun oldu. 2014 Şubat ayından itibaren Bayburt'ta tarih öğretmenliği yapmaktadır.

ÇUHADAROĞLU, evli olup iki erkek ve bir kız çocuk babasıdır. Orta derecede İngilizce bilmektedir.